

fkn
Fakultet kriminalističke nauke

Kriminalističke teme

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište VI Sarajevo, 2007

Broj 1-2

UDC 343. 9 ISSN 1512-5505

KRIMINALISTIČKE TEME
časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

IZDAVAČ
Univerzitet u Sarajevu
Fakultet kriminalističkih nauka
Sarajevo

ZA IZDAVAČA
Prof. dr sci Ramo Masleša, dekan

UREĐUJE
Redakcija Časopisa

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Edina Bećirević

ZAMJENIK GLAVNOG I ODGOVORNOG UREDNIKA
Jasmin Ahić

RECENZIJE I PRIJEVOD
Redakcija

LEKTOR
Ešrefa Beba Rašidović

KOREKTURA
Redakcija

DTP
Predrag Puharić

DIZAJN KORICA
Tarik Jasenković

ADRESA
Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
e-mail: fknbih@fknbih.edu

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila F BiH pod rednim brojem 773. od 13. 03. 1998. godine i na temelju mišljenja federalnog Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta broj 02-413-1324/98, oslobođen plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

**KRIMINALISTIČKE
TEME**

Povodom obilježavanja *Dana kriminalističkih nauka*, u Sarajevu je 16. maja 2007. godine održana Međunarodna naučna konferencija na temu «Globalni sigurnosni izazovi». U ovom broju *Kriminalističkih tema*, objavljujemo tekstove prezentirane na Konferenciji.

Uredništvo

SADRŽAJ

<i>Sažeci</i>	1
<i>Abstract (in English)</i>	21
TEMATSKI BLOK	41
<i>Ramo MASLEŠA</i> GLOBALNI SIGURNOSNI IZAZOVI	43
<i>Nedžad KORAJLIĆ</i> <i>Želimir KEŠETOVIĆ</i> <i>Haris HALILOVIĆ</i> <i>Almin DAUTBEGOVIĆ</i> KRIMINALISTIČKE PROCEDURE NA LICU MJESTA KRIVIČNOG DOGAĐAJA RADI OBEZBJEĐENJA MATERIJALNIH TRAGOVA ZA FORENZIČKU ANALIZU	49
<i>Darko MARINKOVIĆ</i> SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U REPUBLICI SRBIJI – NORMATIVNI ASPEKTI I POSTIGNUTI REZULTATI	59
<i>Uroš PENA</i> <i>Mile ŠIKMAN</i> TERORIZAM I ORGANIZOVANI KRIMINALITET KAO IZAZOVI GLOBALNOJ BEZBEDNOSTI	81
<i>Nebojša BOJANIĆ</i> <i>Aleksandar FALADŽIĆ</i> MEĐUNARODNI PRAVNI AKTI KAO OSNOVA ZAJEDNIČKOG RE- AGOVANJA DRŽAVA U BORBI PROTIV ORGANIZOVANOG KRI- MINALA	103
<i>Mersida SUĆESKA</i> ULOGA INSTITUCIJA U SUZBIJANJU PREVARA U ZEMLJAMA EU I BOSNI I HERCEGOVINI	123
<i>Halid GANIJA</i> EVROPSKI STANDARDI I PRINCIPI U ORGANIZACIJI I FUNKCIONI- SANJU POLICIJSKIH SNAGA	131

<i>Boro ĐUKANOVIĆ</i> PROSTITUCIJA KAO SOCIJALNO PATOLOŠKA KATEGORIJA	139
<i>Mladen MILOSAVLJEVIĆ</i> LUMINOLSKI TEST – FORENZIČKI ASPEKT	151
<i>Muslija MUHOVIĆ</i> MORALNA ODGOVORNOST- PLANETARNI PROBLEM DANAŠNJI- CE	177
<i>Alisabri ŠABANI</i> CIVILNO DRUŠTVO I SOCIJALNI KAPITAL	189
<i>Sakib SOFTIĆ</i> ZAŠTIĆENA PODRUČJA	209
<i>Edina BEĆIREVIĆ</i> <i>Dina BAJRAKTAREVIĆ</i> <i>Marija LUČIĆ</i> NEGIRANJE GENOCIDA - DILEMA IZMEĐU KRIVIČNOG PROCESU- IRANJA I SLOBODE GOVORA	223
<i>Vera AREŽINA</i> FAKTORI EKOLOŠKE BEZBEDNOSTI	235
<i>Marija BLAGOJEVIĆ</i> EKOLOŠKE DESTRUKCIJE I UGROŽAVANJE SIGURNOSTI	259
<i>Goran BOŠKOVIĆ</i> ORGANIZOVANI EKONOMSKI KRIMINALITET KAO GLOBALNI SIGURNOSNI IZAZOV	279
<i>Lada SADIKOVIĆ</i> GLOBALIZACIJA I INTERNACIONALIZACIJA KRIMINALITETA	291
<i>Srđan MILAŠINOVIĆ</i> <i>Miroslav ŽIVKOVIĆ</i> NACIONALIZAM I NACIONALNI SUKOBI KAO SAVREMENA PRE- TNJA BEZBEDNOSTI	301

Saša MIJALKOVIĆ

Mladen BAJAGIĆ

**„GLOBALIZACIJA“ ILEGALNIH MIGRACIJA I TRGOVINE LJUDIMA
KAO IZAZOV I PRETNJA NACIONALNOJ BEZBEDNOSTI**

321

Halima SOFRADŽIJA

**RIZIČNO DRUŠTVO, GLOBALNA SIGURNOST, UBRZANA POVI-
JEST I NEIZVJESNOST NJENOG PUTA**

341

Ljiljana DAPČEVIĆ-MARKOVIĆ

PRAVO NA PRIVATNOST I POSTUPANJE POLICIJE

347

Sažeci

Nedžad KORAJLIĆ¹
Želimir KEŠETović²
Haris HALILOVIĆ³
Almin DAUTBEGOVIĆ⁴

Kriminalističke procedure na licu mjesta krivičnog događaja radi obezbjeđenja materijalnih tragova za forenzičku analizu

*Materijalni tragovi koji se pronadju na licu mjesta krivičnog događaja⁵ (u daljnjem tekstu **lice mjesta**) su jedno od najkritičnijih područja policijskog rada. Jedan od pogrešnih pristupa ovoj problematici, a koji se vezuje za moderno shvatanje forenzičke nauke jeste dovođenje rada s materijalnim dokazima isključivo u vezu sa radom kriminalističkih laboratorija. Činjenica je da sposobnost laboratorije da pruži obrazloženje na naučnoj osnovi, u velikoj mjeri zavisi od uočavanja, prikupljanja i dokumentovanja dokaza na licu mjesta krivičnog događaja. U tom kontekstu i sami kriminalisti koji se nalaze na licu mjesta postaju u istoj mjeri dio forenzičke nauke, kao i stručnjak u laboratoriji koji pronađene dokaze podvrgava odgovarajućoj forenzičkoj ekspertizi.*

Ključne riječi: Materijalni trag, forenzička nauka, lice mjesta, kriminalističke procedure, lanac čuvanja dokaza.

¹ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.

² Dr. sc., Fakultet bezbednosti, Beograd.

³ Mr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

⁴ Mr. sc., Advokat, Zenica

⁵ „Krivični događaji su oni koji ukazuju da bi u njima moglo biti «začahureno» krivično djelo.“ Znači, to je događaj koji indicira na mogućnost postojanja krivičnog djela, a u procesu njihovog istraživanja, dakle, otkrivanja i razjašnjavanja, kao djelatnosti „*sui generis*“, kriminalisti se služe posebnim kriminalističkim metodama i sredstvima. Vidjeti Modly, D., (2002)., *Kriminalistika kao znanstvena disciplina*, Zagreb., str. 7.

Darko MARINKOVIĆ⁶

Suzbijanje organizovanog kriminaliteta u Republici Srbiji – normativni aspekti i postignuti rezultati

Tokom devedesetih godina prošlog veka organizovani kriminalitet ni na koji način nije bio predmet regulative krivičnog zakonodavstva Republike Srbije, pa je sasvim razumljivo da nije bilo ni krivičnih prijava, optužnica ili presuda koje bi se odnosile na njega. Sa druge strane, utisak je da je realnost bila mnogo drugačija, te da je organizovani kriminalitet u društvu izloženom tranziciji, ratnom okruženju, ekonomskim i svakim drugim sankcijama, i te kako bio prisutan. Zaokret sledi nakon promene vlasti krajem 2000-te godine, kada organizovani kriminalitet ulazi u sferu zakonskog normiranja, uporedo s čim se formiraju i posebni državni organi čiji je prevashodni zadatak suzbijanje organizovanog kriminaliteta. Prema podacima MUP-a u periodu 2002. – 2005. godine ostvareni su značajni rezultati na planu borbe protiv tzv. "auto", "duvanske" i "naftne mafije", te sprovedeno niz uspešnih akcija u suzbijanju "narko mafije" i trgovine ljudima. Zapaženi rezultati ostvareni su i na otkrivanju i dokazivanju drugih oblika organizovanog kriminaliteta, poput falsifikovanja novca, novih pojava oblika privrednog kriminaliteta itd. Sa aspekta rada i ostvarenih rezultata u borbi protiv organizovanog kriminaliteta posebno mesto zauzima akcija "Sablja", koja je rezultirala rasvetljavanjem atentata na premijera Zorana Đinđića, te otkrivanjem i razbijanjem jedne od najorganizovanijih kriminalnih grupa u ovom delu Evrope, tzv. "Zemunskog klana". Kada je reč o krivičnim delima koja su najzastupljenija u krivičnim postupcima koji se u srpskom pravosuđu poslednjih godina vode za organizovani kriminalitet, na prvom mestu su neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet opojnih droga, zatim ubistva, trgovina ljudima, teške krađe, iznude i otmice.

Oganizovani kriminalitet danas predstavlja ne samo vrstu klasičnog, imovinskog kriminaliteta, već i složen bezbednosni problem koji usled svojstva transnacionalnosti i bliske povezanosti sa terorizmom uzrokuje ozbiljne pretnje po demokratski, pravni i privredni poredak Republike Srbije.

⁶ Mr. sc., Kriminalističko policijska akademija, Beograd

Ključne reči: organizovani kriminalitet u Srbiji, zakonski aspekti organizovanog kriminaliteta, rezultati policije u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, posebne dokazne radnje, ZKP, ZONDOSOK.

Uroš PENA⁷

Mile ŠIKMAN⁸

Terorizam i organizovani kriminalitet kao izazovi globalnoj bezbednosti⁹

Terorizam i organizovani kriminalitet predstavljaju veoma izražene izazove globalnoj bezbednosti, odnosno ispoljavaju se kao globalni bezbednosni problemi. Tome su doprineli brojni krupni geopolitički događaji i globalne društvene promene, do kojih je došlo krajem XX i početkom XXI veka. Globalizacija, kao proces prožimanja i objedinjavanja sveta, pored pozitivnih, ostvaruje i određene negativne implikacije. Neke od njih dovele su do aktualizacije terorizma, posebno samoubilačkog, pojavu novih oblika kriminaliteta (uključujući nove oblike organizovanog kriminaliteta), pojavu novih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, kao i nastanak i razvoj drugih društveno negativnih pojava. Terorizam i organizovani kriminalitet karakteriše sve veća kompleksnost njihovog ispoljavanja, posebno teška predvidljivosti i time komplikovanosti sprečavanja i suprotstavljanja, kao i sve veća mobilnost i pokretljivost, što ukazuje na nužnost posmatranja ovih pojava sa više aspekata. Uzimajući u obzir navedeno, terorizam i organizovani kriminalitet (posmatrani pojedinačno ili u njihovoj interakciji) javljaju se kao izazovi globalnoj bezbednosti, bilo da predstavljaju direktne izvore, oblike i rizike ugrožavanja bezbednosti pojedinih država, regiona ili pak međunarodne zajednice u cjelini. Shodno tome, terorizam i organizovani kriminalitet predstavljaju pretnje bezbednosti jednim državama, za druge države to su samo mogući izazovi ili rizici, dok za treće, aktuelni, čak najizraženiji oblici ugrožavanja njihove bezbednosti.

⁷ Mr.sc., Direktor policije Republike Srpske.

⁸ Mr.sc., MUP Republike Srpske

⁹ Ovaj rad ne odražava službeni stav Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, nego lične poglede autora koji proizilaze iz naučnog i stručnog bavljenja posmatranom problematikom.

Ključne riječi: globalizacija, izvori, oblici i rizici ugrožavanja bezbednosti, terorizam, organizovani kriminalitet.

Nebojša BOJANIĆ¹⁰

Aleksandar FALADŽIĆ¹¹

Međunarodni pravni akti kao osnova zajedničkog reaganja država u borbi protiv organizovanog kriminala

Organizovani kriminalitet predstavlja jedan od ozbiljnih izazova sigurnosti u regionu Zapadnog Balkana. Riječ je o transnacionalnoj pojavi koja prijeteći da obezvrijedi sve civilizacijske tekovine i temelje modernog demokratskog društva. Zbog toga države, prilikom suprostavljanja organizovanom kriminalitetu kao faktoru nesigurnosti građana, iznalaze adekvatne oblike međunarodne saradnje. Jedan od oblika takve saradnje je i donošenje i implementacija međunarodnih pravnih akata, koje autori sistematizuju u ovom radu. Pored navedenog, autori naglašavaju da je za implementaciju međunarodnih pravnih akata potrebno da se nacionalna zakonodavstva prilagode novim oblicima suzbijanja organizovanog kriminaliteta, te da snage za sprovedbu zakona jasno implementiraju u praksi sve oblike međudržavne saradnje, naročito na nivou policijskih i drugih agencija za sprovođenje zakona. Stoga je i glavni zadatak autora da u ovom radu sistemski prikažu koji su to međunarodni pravni akti ključni za efiksanu borbu protiv organizovanog kriminaliteta.

Ključne riječi: organizovani kriminal, međunarodni pravni akti, konvencije, zakoni.

¹⁰ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

¹¹ Mr. sc., Tužilaštvo Bosne i Hercegovine

Mersida SUĆESKA¹²

Uloga institucija u suzbijanju prevara u zemljama EU i Bosni i Hercegovini

Evropska unija slavi 50 godina od svog nastajanja, sa šest članica osnivača na 27 država, koliko ih danas ima. "Evropa petnaestorice" započela je pripremu za svoje proširenje početkom 90-tih godina prošlog vijeka, kada su sa nekim zainteresovanim državama zaključeni sporazumi o pridruživanju kojima je predviđen prelazni rok od deset godina za transformaciju i prestrukturiranje privrede i prilagodjavanje društveno-ekonomskog sistema potencijalnih država članica.

Praksa je pokazala da krijumčarenje cigaretama, krivotvorenje eura, skretanje pomoći za Kosovo, subvencije za naranče uzgojene na privrednim dobrima koje ne postoje, samo su neki od vidova koji varaju evropske porezne obveznike. Zato borba protiv prevara i zaštita finansijskih interesa EU postaju posljednjih godina sve važnije, što je osnov za Odluku Komisije o osnivanju Evropskog ureda za borbu protiv prevara 1999. (OLAF¹³), kao i za niz uredbi za međuinstitucionalni sporazum o načinu djelovanja Ureda. OLAF ima više od tri stotine zaposlenih koji se bave finansijskim interesima Evropske unije i njezinih poreskih obveznika. OLAF istražuje predmete u kojima je EU prevarena za dohodak ili su njena sredstva zloupotrebljena. Za ishod se može očekivati progon nacionalnih vlasti, disciplinarni postupci ili promjene zakonodavstva.

Prema odluci Komisije, OLAF je ovlašten: a) provoditi vanjske administrativne istrage (u državama članicama i nečlanicama s kojima ima ugovorne odnose) u sklopu borbe protiv prevara, korupcije i svih drugih nezakonitih aktivnosti koje nepovoljno djeluju na finansijske interese EU, b) istraživati teže slučajeve kršenja profesionalnih dužnosti službenika institucija EU, c) provoditi istrage u drugim područjima na zahtjev institucija i tijela EU, d) pomagati u jačanju saradnje država članica u sprječavanju prevara, e) pripremati nove regulatorne i zakonodavne inicijative u djelokrugu Ureda, f) razvijati infrastrukturu, prikupljati i analizirati informacije, pružati tehničku pomoć, g) održavati direktnu vezu s policijskim i pravosudnim organima.

¹² Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

¹³ The mission of the European Anti-Fraud Office

Parlament, Vijeće i Komisija su usvojile i međuinstitucionalni sporazum kako bi se osigurale nesmetane unutrašnje istrage pod jednakim uslovima u njima i u drugim tijelima, uredima i agencijama, uključujući Europsku investicijsku banku (EIB)¹⁴ i Europsku centralnu banku (ECB)¹⁵. Među važnijim inicijativama OLAF-a posebno se izdvaja razvoj Strategije informisanja i komunikacije s javnošću radi sprječavanja prevara. Prioritet te komunikacijske politike je stvaranje mreže OLAF-ovih komunikatora za borbu protiv prevara (OAFCN)¹⁶ 2001. godine.

Isto tako sa prijavom poreza na dodatu vrijednost treba biti upoznata Centralna služba za komunikacije (CLO) koja je osnovana u svakoj zemlji članici kao dio porezne administracije. Informacije se razmjenjuju putem Carinskog informacijskog sistema (CIS) EU-a, koji omogućuje carinskim, policijskim, obalnim čuvarima, poljoprivrednim službama i službama javnog zdravstva da koriste povjerljive podatke u jedinstvenoj bazi podataka. Očekuje se uvođenje daljnog kompjuterizovanog informacijskog sistema koji će obuhvatiti praćenje robe na koju se plaćaju trošarine: alkohol, duhan i mineralna goriva, koja se kreće između država članica i koja se neoporezuje dok ne dođe na svoje odredište. To će djelovati preventivno na smanjenje krijumčarenja ovih roba.

U kontekstu kriterija za ulaza u EU, Bosna i Hercegovina će nastaviti da kontinuirano implementira politiku regionalne saradnje, doprinoseći jačanju pravne i institucionalne infrastrukture, posebno prema prevarama. Državne institucije ističu da se prevare najčešće odvijaju kroz tkz. fiktivne firme, sa velikom utajom poreza, krijumčaranj roba koje direktno utječu na smanjenje budžeta Bosne i Hercegovine i njegovu daljnu distribuciju.

*S tim na umu, Bosna i Hercegovina je spremna da prihvati, ne samo reformu u segmentu prevara, nego i ostale reforme koje su implementirane preteći kriterije i zahtjeve *acquis communautaire*, kao i čitav evropski integracijski process.*

Ključne riječi: *institucija, prevare, EU, BiH, budžet i sigurnosni sistemi.*

¹⁴ European Investment Bank

¹⁵ European Central Bank

¹⁶ OLAF Anti-Fraud Communicators Network – OAFCN

Halid GANIJA¹⁷

Evropski standardi i principi u organizaciji i funkcionisanju policijskih snaga

Pojam policije, uslovi njenog nastanka, kao i njen razvoj, te različiti organizacioni oblici, uslovljen je razvojem ljudskog društva. Razvoj i sama definicija društva, dioba rada, veća urbanizacija, a posebno diferencijacija interesa ljudi i zajednica, dovodi do toga da pojedine ranije regulativne funkcije postepeno prelaze na druge nosioce. Kao glavni nosioci složenijih funkcija pojavlju se državne i međunarodne institucije, a u Evropi postoji jedinstvo kod razmišljanja i djelovanja, posebno u policiji. U mnogim oblastima ovo nije slučajno a ipak mi sada shvatamo više nego ikada da je ujedinjenje Evrope, bez obzira kako to teško sada izgledalo, bitan uslov za profesionalni razvoj primjene evropskih zakona. Stoga su i ciljevi svake policijske službe u cijelom svijetu zajednički, a standardi i principi su fundamentalni za postizanje takvih ciljeva.

Ključne riječi : *Evropski standardi, principi, funkcionisanje policije, Evropska Unija, Evropa, Evropska komisija, međunarodne institucije.*

Boro ĐUKANOVIĆ¹⁸

Prostitucija kao socijalno patološka kategorija

Autor u radu ističe spregu karaktera društva i prostitucije ukazujući da se ovaj pojavni oblik socijalne patologije može svesti na segment "sive ekonomije".

Zastupljen je stav i tumačenje komorbiditeta gdje se prostitucija identifikuje kao generator i "inspirator" drugih modela socijalne patologije (narkomoni-ja, alkoholizam, krvni delikti, krađe, itd.) što je skoro uvijek karakteristika svih postratovskih dezorganizovanih društvenih sistema. Traga se, takođe, za mobilisanjem socijalnih resursa u pravcu prevencije prostitucije a protiv

¹⁷ Mr.sc., MUP Kantona Sarajevo

¹⁸ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

njene legalizacije. Posebno je istaknuta sva ogavnost seksualnog iskorištavanja djece kroz dječiju pornografiju, specifičan seksualni turizam, uličnu prostituciju preadolescentkinja, itd.

Ključne riječi: *prostitucija, društveni odnosi, psihosocijalna dimenzija, prevencija, dječija prostitucija.*

Mladen MILOSAVLJEVIĆ¹⁹

Luminolski test – forenzički aspekt

Ovaj rad objašnjava tematiku primjene preliminarnih testova u identifikaciji tragova krvi (posebno primjenu luminolskog testa, kod forenzičkih analiza). Pošto se radi o jednom od najčešće korištenih preliminarnih testova u oblasti identifikacije nevidljivih tragova krvi, važnim se činilo obraditi sve poznate i nepoznate segmente iz njegove primjene. Ovaj rad pokazuje da li i koliko primjena luminolskog testa utiče na kasniju primjenu nekih drugih testova za dalje – složenije analize.

Ključne riječi: *preliminarni, testovi, luminol, identifikacija, krv.*

Muslija MUHOVIĆ²⁰

MORALNA ODGOVORNOST – PLANETARNI PROBLEM DANAŠNJICE

Da je danas među nama grčki mislilac Protagora, obratio bi nam se teoremom: čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu i onih koje nisu. Vodilja ovog rada je zapravo ta misao. Vrijednost te filozofeme ne može se mehanički mjeriti, kao što se mjeri vrijeme kazaljka na satu. Ona, dakle, ostaje neprolazna ili, bolje reći, nadilazi prostor i vrijeme.

¹⁹ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

²⁰ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Svaka djelatnost mora sa sobom nositi odgovornost: znanstvenu, tehničku, političku itd. Posebno se danas iskazuje nužnost potrebe isticanja značaja znanstvene, političke i moralne odgovornosti i njihovog jedinstva. Stoga, u ovom članku se analizira stanje moralne odgovornosti u globaliziranom svijetu.

Ključne riječi: moralna odgovornost, moralno suosjećanje čovjeka, znanost, etika

Alisabri ŠABANI²¹

Civilno društvo i socijalni kapital

Autor u ovom tekstu problematizira pojam socijalnog kapitala kroz civilna udruženja kao elemente civilnog društva. Prostori osvajanja slobode se odvijaju u sferi primordijalnih dualizama. Iskustvo privatnih sloboda uključuje uvježbanost i sposobnost vođenja borbe u javnoj sferi za privatne slobode, i tek javnom akcijom ili politikom, privatne slobode prerastaju u javne slobode. Segmentirani oblici slobode u privatnom životu postaju modeli za javne oblike slobode. Većina građanskih udruženja kroz oblike borbe imali su u osnovi strategiju demoniziranja zabrane. Na taj način se unosio ton demokracije i privatna sloboda se institucionalizirala kao javna sloboda. Performativna privatnost je postala sjedište slobode i aktivni sudionik u oblikovanju javnih sloboda. Tokom novije historije uočeno je da je niz udruženja i organizacija izraslo na definiciji privatnih sloboda.

U suštini većina udruženja su nastojala, kao i danas, da na mikronivoima reduciraju kompleksnost i nepredvidljivost okolinskih prilika na predvidljive dimenzije u kojima je moguće funkcionisati u skladu sa zadatim idejama udruženja. Kulturalne analize civilnih udruženja naglašavaju da su ona predstavljala oblik bijega iz kulture u subkulturu i da su se vraćala u kulturu, nakon osvojenih i priznatih sloboda, tako što su ojačavali dominantnu kulturu.

Ključne riječi: civilno društvo, socijalni kapital, građanska udruženja, privatne slobode

²¹ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Sakib SOFTIC²²

Zaštićena područja

Ovaj se članak bavi pitanjem pravne prirode zaštićenih područja u Bosni i Hercegovini u periodu 1993. – 1995. godine.

Savjet sigurnosti UN-a primijenio je tokom rata u Bosni i Hercegovini jednu novinu. Proglasio je neke gradove u Bosni i Hercegovini sa njihovom okolicom zaštićenim područjima (Safe areas), a da istovremeno nije osigurao pristanak strana u sukobu, nije osigurao njihovu adekvatnu zaštitu niti je tačno utvrdio ko je dužan stiti ih. Međunarodno pravo ne poznaje ovakav način proglašavanja nekog područja zaštićenim odnosno sigurnim niti ovakav način zaštite civilnog stanovništva.

Da bi identificirali problem i o njemu zauzeli kritički stav neophodno je ukratko izložiti sadržaj relevantnih odredaba Ženevske konvencije o zaštiti civilnog stanovništva za vrijeme rata odnosno Dopunskih protokola, postupke Savjeta sigurnosti, odnosno sadržaj njegovih Rezolucija kojim je odgovoreno na razvoj događaja na terenu, stavove Generalnog sekretara UN, te dati ocjenu usklađenosti njihovih akata sa međunarodnim pravom.

Ključne riječi: zaštićena područja, savjet sigurnosti, UN, Bosna i Hercegovina, ženevske konvencije, zaštita civila

²² Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Edina BEĆIREVIĆ²³
Dina BAJRAKTAREVIĆ²⁴
Marija LUČIĆ²⁵

Negiranje genocida - dilema između krivičnog procesuiranja i slobode govora

Krivično sankcioniranje poricanja genocida trenutačno je tema koja zaokuplja evropsku i svjetsku javnost. Negiranje holokausta i genocida nad Armenima najčešće su u fokusu svjetske štampe, ali i akademskih istraživanja i analiza. Povijest nažalost nudi mnogo veći broj primjera. Autorice u ovom tekstu istražuju uzroke negiranja genocida općenito, ali i razloge sankcioniranja ove pojave. Da li je negiranje genocida atak na slobodu govora, ili je opravdano sankcioniranje onih koji šire mržnju, inspirišu na nasilje i predstavljaju opasnost od ponavljanja genocida? Ovo je jedno od osnovnih pitanja na koje se pokušava odgovoriti u ovom tekstu.

Ključne riječi: negiranje genocida, sloboda govora, govor mržnje, Armenija, holocaust, Bosna i Hercegovina

Vera AREŽINA²⁶

Faktori ekološke bezbednosti

Ekološka bezbednost bitan je činilac, determinirajućeg karaktera, globalne ljudske i planetarne bezbednosti. Ekološka bezbednost veoma je složena kao sistem odnosa mnogobrojnih objektivnih prirodnih i subjektivnih društvenih faktora, veoma se teško definiše i ostvaruje kao celina. Razlog tome je što se ona mora ostvarivati istovremeno na raznim mestima i u vezi sa raznim faktorima koji su međusobno uslovljeni i povezani.

Celovita bezbednost (planetarna, globalna, itd.) podrazumeva istovremeno i sprečavanje i otklanjanje ugrožavanja kako u preventivnom, tako i u

²³ Mr.sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

²⁴ Dipl. iur., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

²⁵ Dipl. krim., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

²⁶ Mr. sc., Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd

faktičkom aktuelnom smislu. Ta bezbednost ostvaruje se kroz međusoban odnos bezbednosti ljudskog društva, bezbednosti životinjskog sveta, flore, vodotokova i klime koji su izloženi dejstvu mnogobrojnih izvora ugrožavanja. Posledice tih ugrožavanja javljaju se kao pojedinačne, grupne i generalne, merene po izvoru, predmetu, mestu i trajanju faktora ugrožavanja u odnosu na faktore bezbednosti.

Osnovni problemi koji se moraju rešavati su: 1) uspostavljanje efikasnih preventivnih mera, onemogućavanje pojave i razvoja izvora ugrožavanja; 2) suzbijanje intenziteta već nastalih faktora ugrožavanja, preduzimanjem kontramera, 3) društvena koordinacija i doslednost u jačanju faktora, i 4) naučno valjano definisanje ekološke bezbednosti – njenih faktora i odnosa tih faktora uz vrednovanje njihovog značaja i utvrđivanje prioriteta.

U osnovi ovog problema nalaze se dve ključne determinante: prvo, nužna potrošnja tvorevina prirode u egzistenciji i razvoj društva i njihovih kultura i civilizacija, i drugo, međuzavisnosti i povezanosti faktora ekološkog ugrožavanja i dugoročnosti njihovog dejstva, što sve zajedno zahteva organizovano sistematsko delovanje u bitnim sferama događanja.

Zadatak rada je da prikaže bitne faktore ugrožavanja i ostvarivanja ekološke bezbednosti, njihovu međuzavisnost i potrebne delatnosti, kao i probleme valjanog definisanja ekološke bezbednosti.

Ključne reči: ekološka bezbednost, ugrožavanje ekološke bezbednosti, ostvarivanje ekološke bezbednosti, međuzavisnost, globalni-planetarni sistem ekološke bezbednosti.

Marija BLAGOJEVIĆ²⁷

Ekološke destrukcije i ugrožavanje sigurnosti

Stalni trend uvećanja stanovništva uz enormno smanjivanje zaliha prirodnih resursa, progresivno uništavanje biodiverziteta, narušavanje ozonskog omotača, prisustvo gasova staklene bašte, kisele kiše, uništavanje obradivog zemljišta, na početku trećeg milenijuma su upozorili na potrebu korenite promene odnosa prema životnoj sredini, prvenstveno na preispitivanje

²⁷ Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

negativnog antropogenog uticaja na biosferu u celini. Ekološka kriza koja postaje sve intenzivnija u korelaciji je sa socio-ekonomskim razvojem društva. Dominantan je razvoj energetike, rudarstva, saobraćaja, turizma, poljoprivrede, intenzivna urbanizacija u svetskim razmerama. Degradacija životne sredine, čiji je krivac upravo ekonomski faktor, dovodi u pitanje fundamentalne aspekte sigurnosti, na nacionalnom i na globalnom planu. Sagleđavajući odnos između životne sredine i ljudskih delatnosti, i obratno, može se primetiti da degradacija životne sredine može imati ozbiljne posledice na ljudsko zdravlje, siromaštvo, ekonomski razvoj i životni standard uopšte.

Odgovor društva na ekološke probleme zahteva više političkih, pravnih i ekoloških aktivnosti i mera koje su usmerene na rešavanje ovih problema i maksimalno usklađivanje socio-ekonomskog razvoja sa zaštitom životne sredine.

Međunarodna zajednica je uveliko prihvatila koncept održivog razvoja životne sredine koji će omogućiti budućim generacijama da zadovolje svoje sopstvene potrebe.

Ključne reči: sigurnost, životna sredina, globalni ekološki problemi.

Goran BOŠKOVIC²⁸

Organizovani ekonomski kriminalitet kao globalni sigurnosni izazov

Organizovani kriminalitet u savremenim uslovima nastoji da koristi globalne ekonomske tokove da bi prikrio sopstvenu kriminalnu delatnost, poreklo i postojanje nelegalno stečene imovine, ali i kao direktne izvore sticanja kriminalnog profita. Napredak tehnologije, savremeni vidovi transporta i komunikacija, ubrzan protok informacija, robe, usluga, ljudi i novca u globalnim okvirima uticao je na disperziju i globalizaciju kriminalnih operacija posebno u sferi ekonomskih odnosa. Kriminalne organizacije koriste različite vrste ekonomske aktivnosti kao izvore sticanja kriminalnog profita i prilagođavaju svoje aktivnosti savremenom ekonomskom okruženju i delovanju u globalnim okvirima. Organizovani ekonomski kriminalitet u savremenom

²⁸ Mr.sc., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

okruženju postao je biznis koji se brzo razvija i čiji negativni efekti delovanja, o kojima će biti reči u ovom radu, predstavljaju globalnu pretnju sigurnosti protiv koje su neophodne sveobuhvatne i opšte mere u suprotstavljanju ovom zlu savremenog doba.

Ključne reči: organizovani ekonomski kriminalitet, globalizacija, kriminalni profit, sigurnost, korupcija, nelegalna tržišta.

Lada SADIKOVIĆ²⁹

Globalizacija i internacionalizacija kriminaliteta

Fenomen globalizacije snažno obilježava ekonomski, naučni, politički i društveni razvitak savremenog svijeta i svake države u njemu. Uz ekonomsku globalizaciju, označenu intezivnom ekspanzijom velikih multinacionalnih kompanija na cijelom prostoru planete, sve više se govori i o drugim oblicima globalizacije kao što su globalizacija kulture, medija, komunikacija i slično. U vezi s tim prirodno se nameće pitanje da li se danas može govoriti i o „globalizaciji kriminaliteta“, posebno imajući u vidu organizirani međunarodni kriminalitet? Da li ekonomska globalizacija kao glavni motor dubokih promjena koje označavaju savremeni svijet, ima utjecaja na razvoj međunarodnog kriminaliteta? Posebno bi svakako bilo interesatno utvrditi da li ekonomska globalizacija na neki način olakšava pojavu i snaženje međunarodnog kriminaliteta? Čini se, da se pojedine države ne mogu uspješno suprotstaviti dobro ustrojenim organizacijama zločinaca bez valjanog međunarodnog poretka. Takve države se nažalost sporije adaptiraju na nove uslove nego kriminalne organizacije. Trendove ekonomskog, tehničkog i svakog drugog razvoja brže i lakše prate same kriminalne organizacije. One danas imaju jako bogat spektar metoda i sredstava pomoću kojih mogu ostvarivati svoje ciljeve. Upravo zato, iz dana u dan sve su povoljniji uslovi za proizvodnju droga, trgovinu ljudima, porobljavanje žena, grubu eksploataciju djece, šverc svim mogućim robama, naročito oružjem.

Ključne riječi: ekonomska globalizacija, globalizacija kriminaliteta, međunarodni poredak, kriminalne organizacije,

²⁹ Dr. sc., Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo

Srđan MILAŠINOVIC³⁰
Miroslav ŽIVKOVIC³¹

Nacionalizam i nacionalni sukobi kao savremena pretnja bezbednosti

Pitanja nacionalizma, etničke pripadnosti i identiteta i međuetničkih sukoba na prelazu dveju epoha predstavljaju i dalje neiscrpnu sociološko-politikološku i bezbednosnu temu. Svojom kompleksnom prirodom ova pitanja se javljaju kao predmet brojnih rasprava i tumačenja, no, nažalost, te rasprave često imaju ideološki sadržaj. To potvrđuju i tumačenja događaja pred kraj prošlog veka kada je Balkanski deo Evrope postao prostor sloma zakona i poretka, nastanka novih država i saveza, nacionalnog i verskog ekstremizma, etničkih sukoba i "etničkog čišćenja", kao i nesposobnosti UN da reše krvave lokalne konflikte. U ovom radu se pokušava sa bezbednosnog aspekta analizirati i dati objektivna slika teorijskih, ideoloških i doktrinarnih korena, nosilaca i posledica modernog nacionalizma i međuetničkih sukoba, kako bi se mogli predvideti budući sukobi i, možda, sprečiti neke buduće Balkanske paradigme etničkog ostrašćivanja i zločina.

Ključne reči: nacionalizam, nacionalni identitet, nacionalni sukobi, globalni izazovi, bezbednosne pretnje.

Saša MIJALKOVIĆ³²
Mladen BAJAGIĆ³³

„Globalizacija“ ilegalnih migracija i trgovine ljudima kao izazov i pretnja nacionalnoj bezbednosti

Organizovane ilegalne migracije i trgovina ljudima se danas s pravom svrstavaju u red najvećih, najozbiljnijih i najteže rešivih pretnji bezbednosti po pojedince, društva, države i međunarodnu zajednicu. Predmet ovog rada

³⁰ Dr.sc., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

³¹ Dr.sc., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

³² Dr.sc., Kriminalističko – policijska akademija, Beograd

³³ Dr. sc., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

je posredan uticaj krijumčarenja migranata i trgovine ljudima na nacionalnu bezbednost. Međutim, kumulativni efekti njihovih štetnih posledica doprinose ugrožavanju bezbednosti i stabilnosti države, funkcionisanju državnih institucija, i opšte zaštićenosti vitalnih vrednosti društva.

Krijumčarenje migranata i trgovina ljudima mogu indirektno ugroziti tzv. spoljnu bezbednost države doprinoseći dezintegraciji, onemogućavanju ili otežavanju integracije države u međunarodne institucije i organizacije, primeni određenih oblika sankcija međunarodne zajednice ili velikih sila, kao i osudi međunarodne zajednice zbog nesposobnosti vlade da se suprotstavi organizovanom kriminalu. Potencijalne posledice po nacionalnu bezbednost imaju sve attribute političkih i ekonomskih pritisaka kao oblika primene sile u međunarodnim odnosima.

Osim toga, ilegalne migracije i trgovina ljudima mogu posredno ugroziti i unutrašnju bezbednost države u ekonomskom, demografskom, javno-finansijskom i drugim sektorima, odnosno ugroziti njen socijalni mir, jedinstvo i koegzistenciju naroda i nacionalnih manjina. Naročito zabrinjava njihova povezanost sa drugim izazovima i pretnjama bezbednosti, od kojih je svakako najopasnija veza sa terorizmom.

Ključne reči: globalizacija, organizovani kriminal, krijumčarenje migranata, trgovina ljudima, nacionalna bezbednost, ugrožavanje nacionalne bezbednosti

Halima SOFRADŽIJA³⁴

Rizično društvo, globalna sigurnost, ubrzana povijest i neizvjesnost njenog puta

Sa naznakama promjena sa kojim smo usli u 21.st. ubrzano se mijenja naša percepcija svijeta. Na tragu savremenih dešavanja i dubokih promjena do kojih je došlo u postmodernom svijetu, jedva da još možemo shvatiti šta znači informatičko doba i sve moguće posljedice koje iz toga slijede. Procesom tehniziranja svijeta i znanja o njemu stvara se jedan sasvim novi oblik

³⁴ Mr.sc., Fakultet političkih nauka, Sarajevo

komunikacije, novi tip zajednice i samim tim, nova medijska i politička kultura. Ubrzano preobražavanje svijeta poprima takve razmjere kakvih do sada nije bilo u povijesti, to zauvijek mijenja našu stvarnost na svim razinama ljudskog iskustva.

Savremeni globalni procesi stvaraju nove društvene paradigme i ukazuju na izrazitu složenost našeg doba. U našem društvu, koje se danas označava kao društvo rizika, nesigurnosti rastu u svim oblastima društvenog života i mnogi autori vide upravo neposrednu vezu između ubrzane tehnološke transformacije svijeta i globalne nesigurnosti.

Ključne riječi: *globalna sigurnost, društvo rizika, dromologija, političko nasilje, savremena politika*

Ljiljana DAPČEVIĆ-MARKOVIĆ³⁵

Pravo na privatnost i postupanje policije

Pravo na privatnost je jedno od osnovnih ljudskih prava koje je, kao takvo, definisano u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvenciji o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka, kao i u međunarodnim dokumentima od posebnog značaja za policiju, kao što su Deklaracija o policiji i Evropski kodeks policijske etike. Standardi utvrđeni u ovim dokumentima predmet su analize ovog rada.

Za postupanje policije značajno je tumačenje i rezonovanje Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu izloženo u presudama koje se odnose na zaštitu prava na privatnost, a što je takođe u radu prikazano. Analizom presuda ukazano je na stavove Suda o obavezama zemalja članica da poštuju ove standarde. Posebno je značajno upućivanje Suda na meru pravne zaštite u domaćem zakonu od samovoljnog narušavanja ovog prava.

U tom smislu, u drugom delu ovog rada analizirano je nacionalno zakonodavstvo, pre svega Zakon o policiji i krivično procesno zakonodavstvo, kako bi se utvrdio nivo usklađenosti zaštite ovog prava sa iznetim međunarodnim standardima. Na kraju je dat osvrt na rad subjekata privatne bezbednosti i potencijalnu odgovornost države za normativnu (ne)uređenost njihovog rada sa stanovišta zaštite prava na privatnost.

³⁵ Mr. sc., Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

***Ključne reči:** pravo na privatnost, Evropska konvencija o ljudskim pravima, Evropski sud za ljudska prava, odluke Suda, postupanje policije, poštovanje standarda, nacionalno zakonodavstvo.*

Abstracts

Nedžad KORAJLIĆ¹
Želimir KEŠETOVIĆ²
Haris HALILOVIĆ³
Almin DAUTBEGOVIĆ⁴

Criminalistic Procedures of Securing of Material Traces on Crime Scene for Forensic Analysis

Material traces on crime scene are one of the most critical areas of police work. One of the wrong approaches to this issue is modern consideration of forensic science that works with material evidences is only work in criminalistic laboratories. Ability of criminalistic laboratory to give an explanation on scientific base greatly depends on perception, collecting and documentation of evidences at crime scene. So in that context criminalists became a part of forensic science, as well as professional in laboratory who submit detected evidences to appropriate forensic expertise.

Key words: material traces, forensic science, crime scene, criminalistic procedures, chain of preservation of evidences.

Darko MARINKOVIĆ⁵

Fighting Organized Crime in the Republic of Serbia – Normative Aspects and Achieved Results

In 1990s organized crime was not governed by the criminal legislation of the Republic of Serbia at all, so it is quite understandable that there were not charge sheets, indictments or court decisions that referred to them. On the other hand, there is an impression that the reality was quite different, and that organized crime in society in transition and the society surrounded by war and economic and all other sanctions, was present very much so. The turn followed after the change of power at the end of 2000, when organized

¹ PhD., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

² PhD., Faculty of Security, Belgrade

³ MSc., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

⁴ MSc., Lawyer, Zenica

⁵ MSc., Criminalistics and Police Academy, Belgrade

crime entered a sphere of legislative standardization, and at the same time special government bodies were established. Their primary task was to fight organized crime. According to the data of the Ministry of the Internal Affairs for the period from 2002-2005, the significant results have been achieved in the field of the fight against so called "automobile", "tobacco" and "petrol" mafia, and a series of successful operations in suppression of "narco-mafia" and human trafficking have been carried out. The outstanding results have been achieved in detecting and proving other forms of organized crime, such as money counterfeiting, new manifestations of economic crimes, etc. From the point of view of work and results achieved in the fight against organized crime, a particular place is assigned to the action "Sword", which resulted in clearing up the assassination of the Prime Minister Zoran Djindjic, and disclosing and breaking up one of the most organized criminal groups in this part of Europe, the so called "Zemun clan". As for the crimes related to organized crime that were the most represented in criminal proceedings brought before the Serbian judicature in the recent years, illegal production and trafficking in narcotics takes the first place, followed by murders, human trafficking, armed robberies, extortions and kidnappings.

Organized crime today represents not only a kind of classic property crime, but also a complex security problem which due to the characteristics of transnationality and close relations with terrorism make serious threats to democratic, legal and economic system of the Republic of Serbia.

Key words: *organized crime in Serbia, legal aspects of organized crime, Serbian police fighting organized crime, special evidentiary activities, Law of Criminal Procedure, Law on organization and competence of state bodies in fighting organized crime*

Uroš PENA⁶

Mile ŠIKMAN⁷

Terrorism and Organized Crime - Challenges to the Global Security

Terrorism and organized crime represent very explicitly challenges to the global security, respectively they show as the major problems for the global security. Its contributed by many large geopolitical event and global social changes, as a result those events, which are happened at the end of XX and at the beginning of XXI century. Globalization, as the process of penetration and incorporation of the world, by positive, has some certain negative implications. Some of them bring some current problem, such as real terrorism, especially suicidal terrorism, some new types crime (including new types) of organized crime), appear of new security challenges, threats and risks, and appearance of many others social negative occurrences. Terrorism and organized crime characterize much more complexly appearances, especially hard anticipation and by it complicated prevention and fighting, and bigger mobility, which presents to the necessary of watching to these events for many aspects. Terrorism and organized crime (observing individual or in interaction) appear as the challenges to the global security, even they represent direct source, shapes or risk for security certain country, regions or even international community at all. Terrorism and organized crime represents threats to security of individual country, for other they are only possible challenges and risks, but for third, actually, they are the most clearly threats for this security.

Key words: *globalization, course, shapes and risks of imperiled security, terrorism, organized crime.*

⁶ Mr.sc., Director of Police of Republika Srpska

⁷ Mr.sc., Ministry of Interior Affairs of Republika Srpska

Nebojša BOJANIĆ⁸
Aleksandar FALADŽIĆ⁹

International Agreements as a Basis for a Common Reaction of States Against Organized Crime

Organized crime is one of the most serious security challenges in the Western Balkans region. It is a transnational issue that threatens to devalue civilization's heritage and foundations of a modern democratic society. Therefore, when confronting organized crime as a factor of instability among citizens, states resort to adequate forms of international cooperation. Passing and implementing international legal acts are a form of such cooperation, which is systematically presented in this document. Further on, authors note that, as for the implementation of international legal acts, it is necessary to have national legislation harmonized with new forms of fighting organized crime, and that law enforcement structures clearly implement all forms of international cooperation, especially at police and other law enforcement agencies' level. Therefore, the main task of the author of this document is to systematically present international legal acts that are crucial for the effective battle against organized crime.

Key words: *organized crime, international legal acts, conventions, laws.*

Mersida SUĆESKA¹⁰

The Role of Institutions in Preventing Fraud in EU Countries and Bosnia and Herzegovina

The European Union is celebrating 50 years of existence, from six founding members to the 27 states that make it up today. Within the "European Family", it has been agreed that new states can be accepted into the block only if they can deal with the financial, social and institutional problems that lie ahead on their way to the EU. This also applies to Bosnia and Herzegovina,

⁸ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

⁹ MSc., Office of the Prosecutor, State Court B&H

¹⁰ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

and as many European officials emphasize, following the adoption of the new European constitution which is required in order to efficiently run an extended Europe.

To this end, the battle against fraud and protection of the financial interest of the EU has gained in importance over the last years, which is the basis for the Decision of the Mission on establishing a European Anti-Fraud Office in 1999 (OLAF¹¹), as well as series of decisions for an inter-institutional agreement on the operational organization of the Office.

In accordance with the Commission's decision, OLAF has the jurisdiction to: a) carry out external administrative anti-fraud investigations (in member and non-member states with which it has contractual associations), investigations on corruption and all other illegal activities which have a negative influence on the financial interests of the EU, b) research the more serious cases of abuse of professional responsibilities of officials within EU institutions, c) carry out investigations in other areas at the request of EU institutions and bodies, d) assist in strengthening the cooperation of member states in preventing fraud, e) prepare new regulatory and legislative initiatives within the jurisdiction of the Office, f) develop infrastructure, collect and analyses information, provide technical assistance, g) maintain a direct link to police and judicial bodies.

The Parliament, Council and Commission also adopted an inter-institutional agreement in order to ensure smooth internal investigations under equal conditions, within the institutions and other bodies, offices and agencies, including the European Investment Bank (EIB)¹² and the European Central Bank (ECB)¹³. The development of the Strategy for information and communication with the public regarding fraud prevention of stands out among the more important OLAF initiatives. A priority of this communication policy was the development of an Anti-Fraud Communicators Network (OAFCN)¹⁴ in 2001.

The Central Communications Office (CLO) which has been established in every member state as a part of the tax administration, has to be informed about the registration of value added tax. Of the other institutions working in the field of the fight against fraud, the following should be mentioned:

¹¹ The mission of the European Anti-Fraud Office

¹² European Investment Bank

¹³ European Central Bank

¹⁴ OLAF Anti-Fraud Communicators Network – OAFCN

European Commission, European Parliament, Council of the EU, European Court of Auditors, and EUROPOL.

In the context of EU accession criteria, Bosnia and Herzegovina will continue to consistently implement a policy of regional cooperation, thus contributing to the strengthening of a legal and institutional infrastructure, especially with regards to anti-fraud. State institutions of Bosnia and Herzegovina (as well as their specialized sectors) work to this effect, institutions such as: Indirect Taxation Authority of B&H, Agency for Investigation and Protection in B&H (SIPA), Entity Taxation Authorities, the Financial Police, Border Police of B&H, the Ministry of Internal Affairs, inspections... Fraud is most often carried out through fictitious companies, with significant tax fraud, smuggling of goods, customs crimes... which directly influence the reduction of the state budget of Bosnia and Herzegovina and its further distribution, and the creation of general economic insecurity, of both the national economy and wider in the countries of the region and the EU.

*To that end, B&H is ready to accept, not only anti-fraud reform, but also all other reforms which are implemented following the demands of the *acquis communautaire*, as well as the entire European integration process.*

Key words: *institution, fraud, EU, B&H, budget and security systems.*

Halid GANIJA¹⁵

EUROPEAN STANDARDS AND PRINCIPLES IN ORGANIZATION AND FUNCTION OF THE POLICE FORCE

Notion of police, conditions and its etiology, development, different organizational forms, all of this is determined by the development of the human society. Development and defining of society, division of labor, urbanization, and especially differentiation of interest of people and communities brings transition of regulative functions to other institutions. In different areas this is not coincidence and we more than ever know that European integration, with today skepticism, is precondition for professional development of European laws. That is why aims of every police service in the whole world are

¹⁵ Msc., Ministry of Interior Affairs, Sarajevo Canton

common, and same standards and principles are fundamental for achieving it.

Key words: European standards, principles, functioning of the police, European Union, Europe, international institutions.

Boro ĐUKANOVIĆ¹⁶

Prostitution as a Social Pathology

Author in its work emphasizes relation between the character of society and prostitution, showing that this social pathology phenomenon should be seen as a "gray economy".

Established standpoint and explanation where prostitution is identified as generator and "inspiration" of other models of social pathology (illegal use of drugs, alcoholization, blood delicts, stealing, etc) which is characteristics of all post war unorganized societies. Focus of search is on mobilization of social resources in course of prevention of the prostitution, but against its legalization. Especially emphasized is all horror of sexual harassment of children throughout child pornography, specific sex tourism, street prostitution of preadolescent etc.

Key words: prostitution, social relations, psychosocial dimension, prevention, child prostitution.

Mladen MILOSAVLJEVIĆ¹⁷

Luminol Testing – Forensic Approach

This work explains tehncis in implementation of preliminary tests for blood prints identification (especially appliance of luminal test in forensic analyses). Seeing this is about one of the most used primary test in area for identification of invisible blood prints, because that was very important to ar-

¹⁶ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

¹⁷ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

range all known and unknown parts of its use. This work shows if and how using luminol test gives effect for using some other tests for further and more complicated analyses.

Key words: *preliminary, tests, luminol, identification, blood.*

Muslija MUHOVIĆ¹⁸

Moral Responsibility – Global Problem of the Present Day

Protagoras once said, theorem: man is the measure of all things, those which are and which are not. Guidance to this work is actually that thought. Value of that Philosophical theorem cannot be measured metrically, like time is measured by clock. It stays without time duration, or better it goes beyond time and space. Every profession today is represented and brings responsibility: scientific, technical, political etc. Today, especially, inevitability of the need of potential of science, political and moral norm and its unity is essential. This article analyses state of moral responsibility in global world.

Key Words: *moral responsibility, moral compassion of the human, science, ethics*

Alisabri ŠABANI¹⁹

Civil Society and Social Capital

In this article author discusses the notion of social capital thru civic associations as elements of civil society. Spaces of freedom achievement are taking place in the sphere of primordial dualisms. Experience of private freedoms includes skillfulness and ability of leading argument in the sphere of public freedom. Segmented forms of freedom in private life become models for public forms of freedom. Thru the forms of arguments most of civic association in the base of it had a strategy of demonization of restraint. In that way

¹⁸ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

¹⁹ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

the ton of democracy was introduced and private freedom was institutionalized as a public freedom. Performing privacy became an essence of freedom and active participant in the forming of public freedom. During recent history it has been noticed that a number of associations and organizations developed from the definition of a privatized freedom.

Essentially most of associations attempted, as they do today, to reduce complexity and unpredictability. Of environmental states on predictable dimensions in which it is possible to function in accordance with given ideas of associations. Cultural analysis of civic societies emphasize that they presented a form of escape from culture to subculture and vice versa, after conquered and recognized freedom, as they strengthened dominant culture

Key words: *civil society, social capital, civic associations, private freedoms*

Sakib SOFTIC²⁰

Safe Areas

This article deals with the issues of legal nature of safe areas in Bosnia and Herzegovina in the period from 1993 to 1995.

UN Security Council, during the war in Bosnia and Herzegovina, had applied one novelty. The Security Council declared some of the towns and its surroundings in Bosnia and Herzegovina as safe areas, without obtaining consent from the parties to the conflict, without ensuring its adequate protection or determining who exactly is obliged to protect those areas. International Law does not recognize such way of proclaiming a particular area as protected i.e. safe, nor does it recognize such way of protecting civilian population.

In order to identify the problem and take critical stand it is necessary to briefly display content of relevant Provisions of Geneva Convention on Protection of Civilian Persons in Time of War, respectively Additional Protocols, actions of the Security Council i.e. content of Resolutions that respond to the situation on the ground, stands of the Secretary General of the UN, and evaluate the conformity of their acts with International Law.

²⁰ PhD, Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

Key words: *safe areas, The UN Security Council, Bosnia and Herzegovina, Geneva conventions, protection of civilians*

Edina BEĆIREVIĆ²¹

Dina BAJRAKTAREVIĆ²²

Marija LUČIĆ²³

Genocide Denial – Dilemma between Criminal Responsibility and Freedom of Speech

Genocide denial as the matter for criminal justice system is the topic which is widely debated in European and world public. Denial of Holocaust and genocide over Armenians is in the focus of the world public, but also of academic analysis. However, Holocaust and genocide over Armenians are only one of the examples. Authors of this text investigate causes of genocide denial generally, but also reasons for its sanctioning. Is genocide denial the attack on the freedom of speech, or justified sanctioning of those who spread hatred, inspire violence and represent danger that genocide could be repeated? This is the key question that authors of this text attempt to answer.

Key words: *genocide denial, freedom of speech, hate speech, Armenia, Holocaust, Bosnia and Herzegovina*

Vera AREŽINA²⁴

Factors of Ecological Security

Environmental security is essential factor, determining character, of global human security and security of the planet. Environmental security is very complex as a system of relations of numbered objective environmental and

²¹ MSc., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

²² B.L., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

²³ BSc., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

²⁴ MSc., Academy for Diplomacy and Security, Belgrade

subjective social factors, is very hard to define and to realize as an entirety. The reason for this is that environmental security must be realized at the same time on the different places and regarding to various factors which are mutually caused and connected.

Integral security (planetary, global, etc.) means at the same time the preventing and precluding endanger as well as in preventive, as in factual, current meaning. It realizes through mutual relations of security of human society, security of animals, flora, water currents and climate which are exposed to various sources of endanger. The consequences of those endangering emerges as individual, group and general, measured by source, subject, place and duration of endangering factors in relation to factors of security.

Basic problems which have to be solved are: 1) establishing effective preventive measures, disabling the phenomena and development of sources of endangering; 2) repressing the intensity already emerged factors of endangering, by taking the counter measures, 3) social coordination and persistence in strengthening the factors, and 4) valid scientific defining of environmental security – it's factors and relations of those factors with assessing of theirs importance and establishing the priorities.

Fundamental of this problem are two main determinates: first, necessary consumption of products of nature due to existence and development of society and theirs cultures and civilizations, and second, due to interdependence and connection of factors of environmental endangering and long-term of its effects, which requires organized systematic work in the essential spheres of events.

This work has to present the essential factors of endangering and implementation of environmental security, their interdependence and necessary activities, as well as the problems of valid defining of environmental security.

Key words: *environmental security, endangering of environmental security, implementation of environmental security, interdependence, global-planetary system of environmental security.*

Marija BLAGOJEVIC²⁵

Ecological Destructions and Endangerment of Security

The world's population increase together with the enormous decrease in reserves of natural resources, progressive destruction of biodiversity, depletion of ozone layer, greenhouse effect, acid rains and destroying of arable land - at the beginning of the third Millennium indicates the need to change radically our relation towards the environment and to revise the negative anthropogenic impact on the biosphere. Ecological crisis becomes more intense in the correlation with socioeconomic development of society. Development of energetics, mining, transport, tourism, agriculture and urbanization are dominant. Degradation of environment brings into question fundamental aspects of security, on national and global level. Considering the relation between the environment and human activities, we see that the degradation of the environment can have serious consequences on human health, poverty and economic development.

The society's response to ecological problems includes a series of political, legal and ecological activities and measures directed towards the solving of these problems and towards the adjustment of socioeconomic development with protection of the environment.

The international community has accepted the concept of sustainable development hoping to secure fulfillment of future generations' needs.

Key words: *safety, environment, global ecological problems*

²⁵ MSc., Criminalistics and Policy Academy, Belgrade

Goran BOŠKOVIC²⁶

Organized Economic Crime as Global Security Challenge

Organized crime currently has tendency to use legal economy flow to conceal its own criminal activity, its origin and the existence of illegally acquired property and as directly source of criminal profit. In global frame progress of technology and communications, rapid pulse of goods, people and money cause globalization of criminal operation especially in economic field. Criminal organizations use different forms of economic activity as source of criminal profit and adapt their activities to contemporary tendencies in economy at international level. Organized economic crime became business that rapidly make a progress and which negative consequences represent global security threat. This paper deals with negative consequences of organized economic crime and point to necessity of fighting against these phenomena at international level.

Key words: *organized economic crime, globalization, criminal profit, security, illegal markets and corruption.*

Lada SADIKOVIC²⁷

The Globalization and Internationalization of Crime

The phenomenon of globalization deeply characterized the economic, scientific, political and social development of the contemporary world and every state in it. Economic globalization is marked with intensive expansion of giant international corporations throughout the world. Beside economic globalization there are other forms of globalization such as the globalization of culture, media, communication and the like. Is it possible today to talk about "the globalization of crime" especially organized international crime? Does economic globalization as a main engine of profound change of the contemporary world, influence the development of international crime? It is obvious that some states cannot successfully face international crime without appropriate international order. Unfortunately, it seems that some

²⁶ MSc., Academy for Criminalistic and Police Science, Belgrade

²⁷ PhD., Faculty of Criminal Justice Sciences, Sarajevo

states are adapting more slowly to the new conditions than some criminal organizations. The criminal organizations very often successfully use the trends of economic, technical and other development. Such organizations have various methods and tools by which they can accomplish their goals. As a result, conditions for drugs production, trafficking, slavery of woman, abuse of children, smuggling and especially arms smuggling are permanently improving.

Key words: *economic globalization, „globalization of crime“, international order, criminal organizations*

*Srđan MILAŠINOVIC²⁸
Miroslav ŽIVKOVIĆ²⁹*

Nationalism and National Conflicts as Contemporary Security Threat

The issues of nationalism, ethnic affiliation and identity and inter-ethnic conflicts at the turn of two epochs continue to represent an inexhaustible sociological and politicological and security topic. By their complex nature these issues appear as the topic of many discussions and interpretations, but unfortunately these discussions are often of ideological content. This is confirmed by the interpretations at the end of 20th century that the Balkan part of Europe has become a territory of the failure of law and order, the territory where new states and alliances have originated, the territory of national and religious extremism, ethnic conflicts and »ethnic cleansing«, as well as the territory of the UN incapability to solve the bloody local conflicts. This paper attempts to offer the analysis from the security point of view as well as an objective image of theoretical, ideological and doctrinary origins, bearers and consequences of modern nationalism and inter-ethnic conflicts, in order to be able to predict and perhaps prevent some future Balkan paradigms of ethnic animosities and crimes.

Key words: *nationalism, national identity, national conflicts, global challenges, security threats.*

²⁸ Ph.D., Criminalistic and Police Academy, Belgrade

²⁹ Ph.D., Criminalistic and Police Academy, Belgrade

Saša MIJALKOVIĆ³⁰
Mladen BAJAGIĆ³¹

The "Globalization" of Illegal Migrations and Human Trafficking as a Challenge and a Threat to the National Security

The organization of illegal migration is rightly considered to be one of the biggest, the most serious and the hardest to solve threats to the security of individuals, society, state and the international community. The topic of the study is the impact of the migrants' smuggling and human trafficking on the national security. Naturally, it cannot be a direct one. However, the negative impact of their cumulative effects contributes to the threat to the security of national foreign policy. Moreover, it is a serious threat to the state's internal security, the function of the state institutions and the general preservation of the vital social values.

The migrants' smuggling and human trafficking can directly endanger, the so-called, state foreign security contributing to the disintegration, hindering or impediment of a state's integration in international institutions and organizations, the international community's imposition of sanctions as well as the international community's condemnation because of the government's inability to oppose the organized crime. The potential consequences to the national security can be political and economic pressure but also a use of force in the international relations.

Moreover, the migrants' smuggling and human trafficking can indirectly endanger the internal state security in the fields of economy, demography, public and financial sectors. In other words, they can endanger its social stability, unity and co-existence of nations and national minorities. The most disturbing is their connection with other challenges and threats to the security, the most dangerous being the connection with terrorism.

Key terms: globalization, the organized crime, migrants' smuggling, human trafficking, the national security, a threat to the national security.

³⁰ PhD., Criminalistic and Police Academy, Belgrade

³¹ PhD., Criminalistic and Police Academy, Belgrade

Halima SOFRADŽIJA³²

Risk Society, Global Security, Accelerated History and Uncertainty of Its Path

Based on all signs of changes with which we entered into the 21 st.century, our perception of the world is changing quickly.

Followed by track of modern happening and deep changes of the postmodern world, we can barely understand what informatic new age really means and all consequences that brings. World's tehnological process and its knowledge makes brand new way of communication, new type of society, and a new media and political culture. Fast changing of the world takes huge proportion, bigger than ever in human history, and that changes our reality on all levels of human existence.

Modern global process makes new social paradigm which is pointing on specific complexity of our time. In our society, which is marked as risk society, unsafety grows in all fields of modern social life, and many authors see directly connection between fast technological world transformation and global unsafety.

Key words: *global security, risk society, dromology, political violence, modern politics.*

Ljiljana DAPČEVIĆ-MARKOVIĆ³³

Right to Privacy and Police Conduct

The right on privacy is one of the basic rights which is defined in Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Convention for the Protection of individual with Regard to Automatic Processing of Personal Data, and in some documents which are specific for police, such

³² MSc., Faculty of Political Sciences, Sarajevo

³³ MSc., Criminalistic and Police Academy, Belgrade

as European Code of Police Ethics and Declaration on the Police. Standards which are defined in these documents are analyzed in this text.

Very significant for police practice are explanations of European Court for Human Rights, which in its decisions, gives us very useful opinions and interpretations, which also will be analyzed in this paper.

Another thing which is particularly important for police work and practice are these Court references to instrument of legal protection in our national law.

Therefore, in the second part of this article national legal base is analyzed, especially our Police Law Act, our criminal proceedings law acts, in order to see the level of harmonization between our law and international standards in protection of this right.

At the end of this article there is a reference to work of private security organization and potential state responsibility for absence of legal base for their work, in order to protect right on privacy.

Key Words: *the right to privacy, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court for Human Rights, Court's decisions, police action, standards respect, national legal base.*

Tematski blok

Ramo MASLEŠA¹

Globalni sigurnosni izazovi²

Uvaženi gosti, kolegice i kolege, imajući u vidu naziv teme današnje međunarodne konferencije u svome izlaganju iznijeću samo neke ključne znanstvene opservacije najbitnijih političko-sigurnosnih odrednica globalizacije i s tim u vezi savremenih sigurnosnih izazova.

Polazeći od toga, trebamo kazati da razvoj međunarodno-pravnog poretka, ubrzani znanstveno-tehnološki razvoj koji dovodi do međuzavisnosti nacionalnih društvenih zajednica, a time i interakcije ljudi u skoro svim oblastima života i rada (politike, ekonomije, kulture, i dr.), internacionalizacija ekonomskih odnosa, demografski rast stanovništva i njihovo pomjeranje prema velikim centrima, razvoj u oblasti vojne strategije i tehnologije, naglašeni rast svih vidova informacija i komunikacija sa širokim spektrom metoda i sredstava, direktno ili indirektno utiču na savremenu društvenu i sigurnosnu zbilju, pa su odnosi na globalnom svjetskom planu dobili sasvim nove dimenzije.

Globalizacija u savremenom svijetu je postala predmet interesiranja raznih naučnih disciplina sa različitim teorijskim pristupima. Ne ulazeći u diferentne poglede u okviru proučavanja međunarodne politike za i protiv globalizacije ostaje činjenica da je globalizacija "fenomen današnjice", koji duboko zadire u političke, ekonomske, kulturne, tehnološke, ekološke i druge dimenzije savremenog društvenog života.

U tom smislu globalna kretanja eksplicitno ukazuju na svu raznolikost, složenost i proturječnost čovječanstva u kojem se nalazi u skoro svim aspektima života i rada. Time dolazimo na bitno pitanje, a to je odnos ravnoteže između rizika u razvoju i potrebnog nivoa sigurnosti.

¹ Prof. Dr., Dekan Fakulteta kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu

² Uvodni govor na otvaranju konferencije

Dakle, veoma je teško prognozirati buduća kretanja na svjetskoj pozornici, s obzirom da globalizacija implicira "oblikovanje organskog procesa koji prelazi društvene državne granice i stvara globalnu politiku koja se ne može bez ostatka odrediti i u kojoj nisu iskristalizirani odnosi moći."

U tom smislu, globalni problemi političke naravi su istovremeno društveni i socijalni, pošto se radi o takvoj interakciji u svim ljudskim aktivnostima koja lomi granice nacionalnih država, što na drugoj strani zahtijeva efikasnije preduzimanje mjera sigurnosnog karaktera u cilju eliminisanja svih izazova koji prijete savremenom svijetu. Naime, veliki je raskorak između povećanih očekivanja i stvarnih mogućnosti, odnosno jedne poželjne ravnoteže između razvoja čovječanstva i potrebnog nivoa sigurnosti. Stoga se postavlja pitanje; da li globalizacija osim razvoja u svim oblastima nosi sa sobom i objektivne opasnosti i krize za savremeno društvo?

Vrijeme u kojem živimo isunjeno je naglašenim napetostima. Tako da se cijena slobode i sigurnosti zastrašujuće povećava, pošto sigurnost ljudi, država i međunarodne zajednice sa visoko sofisticiranim tehnologijama postaje veoma kompleksna i složena sa brojnim nepredvidivim izazovima. Prema tome, pritisci, napetosti, složenost sigurnosnih problema i destruktivna kretanja će biti pratilac u globalizaciji procesa, čija bi osnovna odrednica trebala biti odsustvo svih oblika nasilja i dominacije. Posebno što globalizacija sa izdiferenciranim prioritetima nosi i nosit će i u budućnosti brojne izazove, koje nije moguće u svim aspektima kontrolisati, što je dovelo do različitih kriza i ugrožavanja lične sigurnosti građana, stabilnosti država i njihovih sistema sigurnosti.

U tim okvirima trebamo posmatrati i sve nivoe sigurnost. Zato se pred sve države kao dijela globalnih procesa postavlja imperativni zadatak, kako i na koji način upravljati globalizacijom, odnosno uspostaviti pouzdanu kontrolu nad fenomenom tehničke moći, s obzirom na prirodu, oblike i puteve preobražaja, njihovu složenost, nestabilnost, konfliktnost u razvoju savremene civilizacije. Demokratska kontrola "nad viškovima znanja, vrijednosti i moći" predstavlja danas ključno pitanje ostvarenja potrebnog nivoa sigurnosti.

Pitanje globalizacije u savremenim uslovima u sigurnosnom pogledu ne možemo sagledavati samo kroz puko gomilanje znanstvenih i tehnoloških dostignuća, nego kroz korištenje znanosti u rješavanju osnovnih životnih problema, što je svakako i sigurnosni okvir u kojem se čovječanstvo može nositi sa cjelokupnim razvitkom i postaviti granicu koja će garantirati i "osigurati

opstanak globalnog bića", odnosno "društvene zajednice na određenom prostoru"

Traži se takav oblik djelovanja kojim se ne bi trebalo dozvoliti da "ljudi budu nesretni zbog procjepa koji se neprestano stvara između novih želja i njihovih ispunjenja".

Znanstveni pogled na sveukupne procese, u stvaranju novih i umnožavanju postojećih društvenih mreža, revazilaženjem tradicionalnih političkih, ekonomskih i geografskih barijera, otvorilo je niz pitanja, dilema i zapreka diferentne naravi, a osobito u uslovima krize demokratizacije i konsolidacije društava u tranziciji. Sve zemlje su imale osoben put ka demokratizaciji, što je uslovljeno različitim stepenom razvoja i historijskim specifičnostima zatečenih ustava, društvenog, političkog i kulturnog života, kao i specifičnih razvojnih ciljeva. Dakle, sami proces tranzicije nije se odvijao prema nekom unificiranom političkom obrascu. Vladala je evidentna raznolikost, kako u pogledu dinamike, uspješnosti i sadržaja preobražaja, pa sve do niza aberacija, koje su i te kako utjecale na kvalitetet i smjer sveukupnih društvenih promjena. Jedna su postigla već domete sveukupnih preobražaja za razliku od drugih, koja još uvijek nisu prešla potreban nivo inicijalne demokratske tranzicije i koje se praktično kreću konsolidarnom, stabilnom i uređenom demokratskom poretku.

Novouspostavljena društva u tranziciji našla su se pred naglašenim pritiskom, kako oblikovati i uspostaviti demokratsko institucionalne okvire, u kojima će se iskazati sposobnost država i njihovih institucija da se uspješno nose sa svim izazovima, koji su pratili proces izgradnje i stabilizacije političkih poredaka, kako čitave novouspostavljene mreže regulativnih institucija, ne bi došle u ozbiljne političko-sigurnosne rizike i krize.

Otuda se može govoriti o manje ili više ranjivim, manje ili više demokratskim i stabilnim političkim sistemima, s obzirom da je stabilnost najvažnija u analizi bilo kojeg političkog poretka. Sve političke i druge protivrječnosti, otvorile su prostor za prisustvo i ispoljavanje raznih oblika anomalije i devijacija i njihovu sve veću prisutnost u skoro svim segmentima društva, i stvorile tzv. „spiralu napetosti“. Ona je umnogome predstavljala izvor generiranja i rastućih prijetnji, a time i veoma ograničavajući i destabilizirajući faktor po sigurnost društava u tranziciji.

Na taj način su društva u tranziciji sve više postajala nervozna društva – „društva pod stresom“ fragmentarna odnosno potisnuta „društva“ pokazu-

jući evidentne anokratske tendencije, koje su u koninuitetu uzrokovale ciklične latentne i otvorene političko-sigurnosne, ekonomske, socijalne i moralne krize u čitavom periodu sveukupnih preobražaja.

Na političkoj ravni zavladała je „hronična nestabilnost“ kroz mnogostruke blokade i smetnje sa neurednim klijanjem patoloških tendencija i drugih devijacija, koje sve više poprimaju ugrožavajuću egzistencijalnu nesigurnost za građane u naznačenim zemljama. Ishodište pomenutih kao i drugih etioloških indikatora je i kriza u funkcioniranju, odnosno političkoj stabilizaciji i gradualnoj konsolidaciji društava u tranziciji. Preciznije kazano, političke promjene nekad stabilnih nedemokratskih režima, još uvijek u pojedinim zemljama nisu dovele do dovršene demokratske tranzicije. Cijena koju podkomunistička društva plaćaju ogleđa se u sveukupnim socijalnim krizama i privrednom zaostajanju.

Na drugoj strani je primjetna diferentnost između pravnih normi i kontrolnih strategija s jedne i percepcije devijantnosti i legitimnih oblika kontrole od strane zajednice, čime globalni sigurnosni izazovi predstavljaju jednu od najsloženijih prijetnji za ekonomsku i socijalnu stabilnost društava u tranziciji.

Novo lice i priroda sigurnosnih izazova sa globalizacijom kriminala, sa daleko većim rasponom i višedimenzionalnim oblicima ispoljavanja kao što je međunarodni terorizam, organizirani kriminal, pranje novca i korupcija, narko kriminal, trgovina ljudima i ljudskim organima, krijumčarenje oružja, kompjuterski, privredni i ekološki kriminal, konvencionalni kriminal, itd. traži i pravovremeni znanstveni i sigurnosno-profesionalni odgovor odgovarajućih državnih organa kako bi se vodila borba protiv svih devijantnih prijetnji za sigurnost država koje su usmjerene od strane transnacionalnih kriminalnih organizacija, sa veoma naglašenim simbiotičkim vezama koje ostvaruju sa domaćim kriminalnim grupama. Ovim nikako ne želimo precjenjivati spomenute izazove. Naprotiv oni su konkretna realnost, čija internacionalizacija dovodi do sigurnosnih zapreka u razvoju svakog društva, naročito onih koji se kao i BiH nalaze u procesu tranzicije.

Evidentne karakteristike svih sigurnosnih izazova, način ispoljavanja, organizaciono ustrojstvo, snage, sredstva i metode djelovanja, višedimenzionalnost, ofanzivnost, međusobna umreženost, korištenje naučno-tehnoloških fenomena sve više dovode u pitanje dosadašnje mogućnosti i sposobnosti institucionalnih mehanizama u zaštiti temeljnih vrijednosti svakog društva.

Bosna i Hercegovina kao i svaka druga moderna demokratska i pravna država koja se nalazi u procesu tranzicije sa svim teškoćama političke, ekonomske, socijalne i druge napravi, nastoji oblikovati i artikulirati novi model razvoja demokratije i njenih institucija, primjereno razvoju svih savremenih civilizacijskih društava. Dakle, svaka opterećenost na području unutrašnje sigurnosti direktno se odražava na sposobnost BiH da se aktivnije uključuje u već poznate integracione procese koji se odvijaju u raznim oblastima. Preciznije kazano, evidentni i složeni problemi na unutrašnjem planu svaku državu čine nepouzdanim sigurnosnim subjektom međunarodnih odnosa. Isto tako, nepravovremeno ili sporo reagiranje na te raznolike izazove, dovodi do improvizirajućih postupaka, što u krajnjoj instanci vodi ka destabiliziranju sigurnosti u svakom društvu.

Ovih nekoliko naznaka upućuje na zaključak, da će globalni sigurnosni izazovi, a polazeći od sve intenzivnije međuzavisnosti država, i u narednom periodu iskoristiti praznine i prednost raznih prilika, čime će oni još više postati transnacionalnim problemom i time postaviti nove i daleko otežavajuće izazove kako nacionalnoj tako i međunarodnoj, odnosno globalnoj sigurnosti. Na taj način oni će sve više dobijati veoma naglašenu organiziranu političko-sigurnosnu i kriminalnu formu, koja sve više postaje otvorenom prijetnjom za ekonomsku i političku stabilnost i sigurnost država.

Međutim, nijedno djelo ostvarenja nije dovršeno i savršeno. Tako je i sa globalizacijom. Šire posmatrano i demokratska teorija i praksa je nedovršena i otvorena mogućnost i nastavlja igru pred novim izazovima, obzirom da se vrijeme sadašnjosti brzo skraćuje, a nepoznata budućnost stiže iz složenih i nepredvidivih sigurnosnih izazova.

Otuda i opredjeljenje za organizaciju današnje međunarodne konferencije, na kojoj će eminentni stručnjaci sa interdisciplinarnog stajališta elaborirati svoje poglede o mnogostrukim aspektima izazova, fokusirajući se na pitanje: da li kriminalističko-kriminološke i sigurnosne nauke sa svojim poddisciplinama u sadašnjim prilikama mogu obezbijediti znanstveni putokaz i pravce djelovanja agencijama za provedbu zakona, kako bi one sa stručno-operativnim, profesionalnim, taktičko-tehničkim, iskustvenim i drugim sposobnostima mogle odgovoriti kušnji nadolazećeg vremena. Jer njihova efikasnost će u budućnosti pružati sliku sigurnosti, demokratičnosti, zakonitosti političkih struktura i društva u cjelini.

Nedžad KORAJLIĆ
Želimir KEŠETOVIĆ
Haris HALILOVIĆ
Almin DAUTBEGOVIĆ

KRIMINALISTIČKE PROCEDURE NA LICU MJESTA KRIVIČ- NOG DOGAĐAJA RADI OBEZBJEĐENJA MATERIJALNIH TRAGOVA ZA FORENZIČKU ANALIZU

1. Uvod

Svako kriminalističko djelovanje koje podrazumjeva postupanje sa materijalnim dokazima¹, mora se isplanirati, organizovati i izvesti s jednom centralnom idejom vodiljom koja bi trebala da prožima kompletne aktivnosti kriminalista, a to je: *“efikasno i maksimalno korištenje materijalnih dokaza, koji se slijede, s kojima se eliminišu sumnjivci i na osnovu kojih hapsimo izvršioce krivičnih djela”*.

Ideja sa kojom smo se rukovodili i što nam je bio cilj ovoga rada, a tiče se jedne veoma bitne činjenice – *kriminalističkih procedura*² na lica mjesta

¹ U ovom radu koristimo termin “materijalni dokaz” iako jedan dio teorije krivičnog procesnog prava nije sklon pridavanju dokaznog značenja predmetima koji su u vezi sa krivičnim djelom (kao što su predmeti uz pomoć kojih je izvršeno krivično djelo, predmeti nastali izvršenjem krivičnog djela, predmeti na kojima se nalaze tragovi krivičnog djela i sl.). Usp. npr. Bayer, V. (1995), *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga 1. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava*, priredio prof. dr Davor Krapac, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, str. 178-179.

² „Pod kriminalističkim procedurama u ovom radu podrazumijeva se kriminalističko istraživanje činjeničnih okolnosti koje izravno ili neizravno ukazuju na postojanje krivičnog djela i/ili učinioca.... Srž je kriminalističke procedure (istraživanja) otkrivanje novoga, nepoznatog. Ta je djelatnost obilježena istovremenom simultanom i sukcesivnom primjenom spoznajnih funkcija: promatranja, mišljenja i prakse. Kriminalističko istraživanje odvija se na dva različita načina: poduzimanjem neformalnih (operativnih) i formalnih (procesnih) mjera i radnji“ Vidjeti Modly., D., (2007), *Suvremene kriminalističke teorije*, skripta, Fakultet kriminalističkih nauka, Priština, str. 101-102.

kom prilikom se obezbeđuju materijalni *tragovi*³ za *forenzičku*⁴ analizu. Postoji veliki broj kriminalističkih procedura koji se tiču praktičnih aspekata istražnih, ali zbog izuzetno velikog broja tih situacija, koje mogu da se dese, gotovo da je nemoguće sve njih obraditi. No, bez obzira na to, materijal koji je ovdje prezentovan, iznosi značajnu problematiku, koja je zajednička skoro svim onim agencijama koje se bave obradom dokaza za forenzičku analizu.

Međutim, neka pitanja koja ćemo ovdje pomenuti, treba da posluže kao katalizator čitaocu, pomoću kojih će on pokrenuti druga važna pitanja zasnovana na potrebama sopstvene agencije za provedbu zakona. Nadamo se da ćemo u tome uspjeti, te da će ovaj materijal pružiti neku vrstu osnove za analizu činilaca sa kojima se mora doći u dodir da bi se obezbjedila uspješna istraga lica mjesta.

2. Značaj obezbjeđenja lica mjesta

Odgovornost je na prvom policajcu koji dođe na lice mjesta da poduzme korake da zaštiti i sačuva područje lica mjesta što je moguće bolje. Naravno, prvi prioritet bi trebao biti da se zaštiti vlastita sigurnost i sigurnost ostalih učesnika, kao i pružanje medicinske pomoći osobama kojima je potrebna, zaštite tragovi i liši slobode izvršilac. Kako god, neophodno je poduzeti veliki napor da se odstrani svo neovlašteno osoblje sa lica mjesta, što je moguće prije. Dok dodatni policajci odlaze i dolaze, odmah se uvode mjere izolacije. Trake ili barikade zajedno sa strategijskim položajem angažovanog osoblje

³ Pod tragom u kriminalističkom smislu danas se podrazumijevaju materijalne promjene u objektivnoj stvarnosti koje su spoznate i koje su nastale u vezi ili povodom izvršenja ili pripremanja kaznenog djela i koje imaju određenu dokaznu vrijednost u postupku kriminalističke identifikacije..... Riječ je o materijalnoj promjeni u objektivnoj stvarnosti u odnosu na postojeće stanje prije promjene, tj. prije izvršenja ili pokušaja kaznenog djela. Tako Modly, D., Korajlić, N. (2002), *Kriminalistički rječnik*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, str. 673. Odnosno, "trag je svaki predmet i druga materijalna promjena koja dođe u posjed policijskog službenika kada se na osnovu tog traga može dokazati ili opovrgnuti izvršenje krivičnog djela, ili identitet osumnjičenog, u skladu sa zvaničnom krivičnom istragom." ICITAP, (2007), *Priručnik načela i procedura za dokazni materijal*, Policijske agencije u BiH, dio 2-1.

⁴ „Forenzička znanost je skup znanstvenih principa i tehničkih metoda koje se primjenjuju kod istraživanja kaznenih djela radi dokazivanja postojanja kaznenog djela i pomoći pravosuđu da utvrdi počinitelja zločina i njegov modus operandi. Forenzička znanost koristi se za davanje odgovora na niz specifičnih pitanja, od kojih su tri temeljna: (1) Da li je izvršen zločin? (2) Tko ga je počinio? (3) Kako je izvršen? Tu spadaju i temeljna pitanja kriminalistike. Forenzička znanstvena istraživanja trebaju biti provedena na mjestima koja nisu pod pritiskom broja slučajeva, policije ili suda.“ Vidi bilj. 8., str. 127.

će spriječiti neovlašteni ulazak u zaštićeno područje. Nije rijedak slučaj da se u policijskoj praksi pribjegava uzimanju otisaka prstiju policijskih službenika nakon što je izuzetno osjetljivo lice mjesta krivičnog djela ubistva postalo preplavljeno radoznalim osobljem, tako da je značajno vrijeme i trud potrošen na eliminisanje otisaka prstiju samih policajaca. Međutim, dešava se da se na uviđajnoj foto dokumentaciji vide kako policijski službenici stoje u lokvama krvi neposredno uz leš ili pak gaze po nekim drugim tragovima.

2.1. Sigurnost lica mjesta

Ozbilnost određenog događaja kao i drugi elementi, odredit će prioritete postupanja, kako policije, tako i drugih učesnika. Zbog toga, »kod rukovanja dokaznim materijalom laboratorijsko osoblje (naučnici i tehničari) uvijek moraju biti na oprezu i nikada se ne smiju uznemiriti ili uništiti materijal za moguće ispitivanje koji bi se kasnije mogao pokazati korisnim. Velika zabrinutost danas vlada zbog prenosa hepatitisa, virusa HIV i sl. i predstavlja veliku brigu prilikom rukovanja uzorcima, premda dosta laboratorija posjeduje tehnologiju za sterilizaciju uzoraka, mada takva sterilizacija može smanjiti upotrebljivost uzoraka za analizu«. ⁵ Uzevši navedeno u obzir, potrebno je razmotriti neke od elemenata prilikom pristupa rizičnom području. Nije moguće u potpunosti prikazati sve ono što se treba, odnosno može poduzeti, što znaju i sami kriminalisti i forenzičari. Stoga je potrebno sačiniti procedure kao opći popis koji trpi i zahtjeva određene nadopune. ⁶

Osnovno pravilo vezano za sigurnost na licu mjesta krivičnog ili pak nekog drugog događaja, koji zahtijeva angažovanje raznih službi glasi: »*nemoj biti mrtav heroj*«. »Koja je korist ako se u potpunosti procesuiraju lice mjesta, na prikladan način se prikupe, obilježe, pronađu i zabilježe dokazi, a u tom procesu dođe do toga da se neko ozbiljno povrijedi ili izgubi život. Tada se

⁵ Swanson, R. Ch., Chamelin, N. C., Terito, R., (2003), *Criminal Investigation*: Mc Graw Hill, New York, USA, str. 232.

⁶ Elementi o kojim bi trebalo voditi računa bi mogli biti slijedeći: Prvi prioritet treba biti život, jer bez obzira koji dokazi se mogu uništiti, zaštita života je prioritet broj jedan. Da li su opasne materije problem ili to mogu postati (hemijske ili biološke prijetnje)? Eksplozivne prijetnje. Požar ili mogućnost požara. Električni vodovi. Opasne materije. Objekti ili oprema sa kojom pripadnici timova mogu doći u dodir. Blokirati lice mjesta i obezbjediti ulaz za drugo neophodno osoblje ili opremu. Čuvanje dokaza. Sposobnost ljudstva da kontroliše masu i/ili probleme u saobraćaju, ili druge slične dužnosti. Situacija sa taocima. Zabarikadiran osumnjičeni ili više njih i sl. Korajlić, N., Bojanić, N., Marjanović D., Muratbegović, E., (2004), *Zaštita života organa postupka*, *Expertus Forensis* 3 (II), Udruženje sudskih vještaka Crne Gore, Podgorica, str. 329-337.

može reći za svakog učesnika u postupku, od policajca do vještaka da *nisu uspjeli.*»⁷

3. Lanac čuvanja dokaza

Kod pomena riječi "*forenzička nauka*" pomisao koja nam se javlja, ide ka projeciranju slike sačinjene od mnoštva naučnih instrumenata, egzotičnih tehnika i sosisficiranih kriminalističkih laboratorija kao u nekoj od popularnih *TV serija ("CSI Miami, CSI New York i sl".)*, te se veoma često smatra da upotrjebljenost pronađenih materijalnih tragova na licu mjesta, na sudu, ovisi isključivo o načinjenoj analizi u forenzičkoj laboratoriji. Međutim, takav pristup treba smatrati neadekvatnim i posljedicom modernog shvatanja forenzičke nauke. U stvarnosti je to dosta drugačije i svako drugo poimanje forenzičke nauke osim one što ona realno jeste i treba da bude, je pogrešno.

Činjenica je da sposobnost laboratorije da pruži obrazloženje na naučnoj osnovi, u velikoj mjeri zavisi od uočavanja, prikupljanja i dokumentovanja dokaza na licu mjesta, jer i sami kriminalisti koji se nalaze na licu mjesta su u istoj mjeri dio forenzičke nauke, isto tako kao i stručnjak u laboratoriji. Jer ako se materijalnim tragovima ne rukuje kako treba, rad kriminalističke laboratorije može se u velikoj mjeri dovesti u pitanje, te zbog toga se disciplini u forenzičkoj nauci treba posvetiti posebna pažnja, kako na licu mjesta, tako i na čitavom putu dok materijalni trag ne dobije sudski epilog.

Iako je prezentiranje dokaza na sudu tradicionalno posljednja stvar koja se dešava dokazu, *zakonici o krivičnom postupku* zahtijevaju da je dokaz legalno pribavljen, te da je stanje, identitet i značaj dokaza potkrijepljen prije nego što se on može koristiti. Uopšte, dokaz mora biti propisno prikupljen, a kriminalista mora imati ovlaštenja da bude prisutan tamo gdje je dokaz pronađen i mora imati pravo da premjesti dokaz. U većini slučajeva prigodno je zahtijevati i dobiti specifičnu dozvolu od osobe koja ima kontrolu nad mjestom i dokazom. Kao što je to slučaj sa više-manje svakim drugim aspektom istrage, pažljivo i detaljno bilježenje ovog vida istrage putem *fotografija, zabilješki, skica, zapisnika* i drugih sredstava dokumentovanja stanja, u naknadnim fazama istrage pokazat će se veoma važnim.⁸

⁷Usp. bilj. 11., str. 329-337.

⁸„Svi pronađeni tragovi s lica mesta se moraju fiksirati u sklopu fiksiranja zatečenog stanja na licu mesta i pojedinačno (opisivanje u Zapisniku o uviđaju, raznim službenim beleškama, fotografisanje i izrada fotodokumentacije, videosnimanje, merenje položaja i veličina tragova

Veliki broj krivičnih djela u kojima nisu korišteni fizički dokazi nisu riješena zato što dokazi nisu prikupljeni i kvalitetno proučeni ili pak, ako su i prikupljeni nisu prikupljeni, pakovani ili transportovani na način koji bi omogućio da dokaz ne bude kontaminiran, oštećen ili loše obrađen, kako na licu mjesta, tako i u forenzičkim laboratorijima. Sakupljanje takvih materijala je poseban zadatak koji zahtijeva određenu količinu specijalne opreme i poseban pristup, čak i kada je riječ o većem ili mikroskopskom fizičkom dokazu. Što više, ono zahtijeva odlučnu i sistematsku proceduru koja može biti praćena tako da se ništa ne previdi i da bude ekonomična koliko je to moguće u tom vremenu.⁹

Tako, u mnogim sudskim odlukama kod značajnijih krivičnih postupaka, naglašen je značaj tumačenja materijalnih dokaza. Međutim, postoje mnogi primjeri slučajeva u kojima je naizgled "jednostavan" postupak sa tragovima zanemaren ili nepropisno obavljen. Sve veći broj ovakvih slučajeva obično ima za posljedicu sudski proces, u kome ovlaštena službena lica koja su bila uključena u slučaj, izađu na loš glas. Dakle, ukoliko čitav proces nije urađen uspješno u skladu s kriminalističkim procedurama, te nije izbjegnuta kontaminacija dokaza, vjerodostojnost i autentičnost dokaznog materijala, jeste, i treba da bude, predmet ozbiljnog razmatranja, kako na sudu, tako i u neovisnim unutrašnjim istragama unutar agencija za provedbu zakona.

Tom prilikom ne smijemo zanemariti i mora se dati poseban akcenat na *kvalitet kriminalista i drugog osoblja* koje će biti uključeno u „lanac staranja“ o dokazu. „Lanac staranja“ ili „lanac dokaza“, kako ističu Kennedy P. M. i Kennedy J.¹⁰ je neprestano bilježenje stanja, obezbjeđenja i raspolaganja dokazom, od vremena kad je otkriven i prikupljen, pa do svoje krajnje upotrebe. «Lanac» se najčešće uspostavlja putem pisanog bilježenja o svakom putu kada se dokaz koristio ili ispitivao i od strane koga. Ovaj zapis će takođe uključiti informacije da je dokaz propisno uskladišten s ciljem sprječavanja nezapisanih promjena dokaza između svake upisane upotrebe ili ispitivanja. Ovo se obično postiže putem upotrebe pojedinačnog dnevnika o dokazu za svaki komad dokaza. U dnevniku, svako korištenje, promjene

i na osnovu toga skiciranje lica mesta i izuzimanje tragova sa lica mesta radi dalje laboratorijske obrade)“. Tako Bjelovuk, I., Stupar, L., (2005), *Forenzička obrada materijalnih tragova nakon eksplozije nepoznate naprave*, Savjetovanje, Policijska akademija, Banja Luka, str. 11.

⁹ Korajlić, N., (2006), *Kriminalistička metodika otkrivanja i dokazivanja eksplozija*, Doktorska disertacija, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, str. 321.

¹⁰ Kennedy, P. M. i Kennedy, J., (1990), *Explosion investigation and analysis*, Investigations Institute, Chicago, str. 286-287.

lokacije, testiranje ili ispitivanje dokaza je detaljno uvedeno. Ime svake osobe koja dolazi u kontakt sa dokazom se bilježi zajedno s datumom, vremenom i prirodom aktivnosti koja uključuje dokaz. „*Dnevnik dokaza*“ bi trebao biti obogaćen fotografijama dokaza prije, u toku i poslije svake upotrebe. Ako se dokaz treba mijenjati na neki način putem upotrebe, ispitivanja, testiranja, kao što su destruktivna testiranja, to se mora pažljivo ubilježiti.

Stalno se mora voditi računa da se dokaz nebi nepotrebno izmijenio ili oštetio prilikom procesa prikupljanja ili transporta, a radi daljnjeg ispitivanja. Ovo je često teško postići, jer se fizički dokazi, npr. u slučajevima eksplozija nalaze zakopani ispod tona materijala oštećenog eksplozijom. Istraživanje mjesta eksplozije, što uključuje kopanje i traženje često oštećuje dokaz. Iako to često nije moguće, ponekad malo više pažnje može spriječiti nepotrebnu dodatnu štetu.

Jedna od veoma važnih procedura koja se odnosi na pronađene tragove je njihovo pakiranje i obilježavanje, jer se pakiranjem i obilježavanjem tragova treba osigurati integritet i identitet traga. Ovisno o vrsti materijala, mogu se koristiti razne vrste ambalaže. Najpogodniji način je pakiranje dijelova u: *papirnatu, plastičnu, staklenu ili metalnu posudu*, zavisno od predmeta koji treba transportovati. Tako, primjera radi „materijal iz neposredne blizine središta eksplozije treba pakirati na način da se ima na umu, da na takvom materijalu mogu postojati tragovi eksplozivne materije koji nisu vidljivi. Takve uzorke treba pakirati u plastične vrećice i nepropusno ih zatvoriti zavarivanjem vrećice ili lijepljenjem lijepljive vrpce odnosno flastera. Metalne fragmente oštih rubova treba zaštititi tako da ne dođe do trganja ambalaže npr. umotavanjem čitavog fragmenta u čist bijeli papir, a zatim stavljanjem u plastičnu ili staklenu ambalažu.“¹¹

Označavanjem uzorka (etiketiranje) osigurava se identitet, što je od posebne važnosti u kasnijem dokaznom postupku. Iz oznake (etikete) uzorka treba biti vidljivo: 1) *Naziv slučaja* 2) *Broj slučaja* 3) *Organizacionu jedinicu agencije koja radi na slučaju* 4) *Dan i sat uzimanja traga* 5) *Podatke o žrtvi* 6) *Podatke o osumnjičenom* 7) *Mjesto s kojeg je uzet uz oznaku fotografije i skice* 8) *Lokaciju pronalaska traga* 9) *Ime i prezime i službeni status osobe koja je uzela uzorke* i 10) *Metoda pakovanja*. Dakle, identifikacija, prikupljanje, osiguranje i pakovanje dokaza mora biti poduzeto na način koji ih štiti, smanjuje mogućnost kontaminacije i obezbjeđuje čuvanje dokaza. Ovi koraci pomažu u dokazivanju elemenata mogućeg zločina i daju osnovu za pot-

¹¹ Usp. bilj. 14., str. 322.

punu, preciznu i objektivnu istragu i vođenje sudskog postupka. Drugim riječima, moraju postojati efikasne, tačne i standardizirane metode komuniciranja s osobljem iz laboratorije.

4. Zaključna razmatranja

Na osnovu svega iznesenoga, te analizirajući postojeće pozitivno zakonodavstvo, kao i trenutnu kriminalističku praksu, došli smo do slijedećih prijedloga:

1. Za kvalitetno, efikasno i povrh svega zakonito postupanje ovlaštenih službenih lica - kriminalista, osnovna je pretpostavka postojanje koherentnog sistema kriminalističkih procedura, zasnovanih na zakonskim normama.
2. Priručnik načela i procedura za dokazni materijal, koji je donešen od strane ICITAP-a i policijskih agencija u BiH treba da bude osnova za sve agencije za provedbu zakona, kao i za tužioce i sudove.
3. Zbog fizikalno- hemijskih promjena u samoj materiji i raznovrsnih vanjskih utjecaja, dokazne informacije materijalne prirode treba pravovremeno uočiti, osigurati, a ako situacija nalaže i fiksirati na procesan način, prije nego nastupe promjene, koje znače promjenu konkretnog identiteta postojećeg traga.
4. Internim pravilima, na svim nivoima predvidjeti dodatno educiranje ovlaštenih službenih lica i drugih koji na bilo koji način mogu biti uključeni u slučajeve. Također, edukacijski programi trebalo bi da sadrže sadržaje iz određenih područja prirodnih i tehničkih nauka čiji se postulati primjenjuju u postupku identifikacijskih i drugih vještačenja. Sa ovim, a i drugim sadržajima trebali bi biti upoznati pravosudni organi kako bi mogli meritorno ocjenjivati nalaze i mišljenja vještaka. Oni u pravilu ne vladaju pravilima struke po kojoj postupa vještak i zato postoji mogućnost da ne mogu sadržajno ocijeniti nalaz i mišljenje vještaka.
5. Lice mjesta veoma često obezbjeđuje forenzički dokaz koji vodi do hapšenja osumnjičenih osoba. Takođe nije rijedak slučaj da potencijalni važan dokaz bude uništen ili proglašen beskorisnim zbog nepažljivog ponašanja na licu mjesta. Međutim, ukoliko budemo imali jasno napisane kriminalističke procedure uz kvalitetnu edukaciju ovlaštenih službenih lica ovaj problem biće u mnogome prevaziđen.
6. U svim agencijama za provedbu zakona trebalo bi da se u sistematizaciji radnih mjesta, uvede novo radno mjesto "Administrator" za dokazni materijal, koji bi imao zadatak dokumentovanja istražnih radnji. Na taj način bi se smanjio broj osoba koje bi imale dodira sa dokaznim materi-

jalom. Po mogućnosti administrator bi radio u odjelu koji nije vezan za istražne timove, već za poseban odjel u okviru agencija za provedbu zakona.

7. Kriminalističkim procedurama bi trebalo obezbijediti jedinstvene procedure kojima se reguliše slijedeće:
 - a. Zabranjuje se nepotreban pristup licu mjesta.
 - b. Ovlašteno službeno lice zaduženo za obezbjeđenje lica mjesta mora zapisati sve posjetioce, uključujući ime, čin, razlog posjete i vrijeme dolaska i odlaska. Apsolutno nijedan nedokumentovan posjetilac ne smije prići licu mjesta.
 - c. Svako ovlašteno službeno lice na licu mjesta mora napisati standardni izvještaj u kojem opisuje svoju ulogu i konkretne radnje koje je obavio na licu mjesta.
 - d. Svi posjetioци licu mjesta moraju obezbjediti svaki traženi uzorak (krv, kosu, otiske cipele, otisak prstiju itd.) za potrebe eliminacije.
 - e. Ovlašteno službeno lice koje ima najveći čin prilikom pristupa licu mjesta mora preuzeti odgovornost za sve potčinjene posjetioce licu mjesta.
 - f. Svaki rukovaodilac koji posjeti lice mjesta, da bi ga «razgledao» mora ostati sve dok kriminalistički tehničari ne završe svoj posao ili dok ne dođe više rangirani službenik.

Nema potrebe naglašavati da bi se ovakvim i sličnim procedurama obeshrbrili nepotrebni obilasci lica mjesta, te rangirali dužnosti i ovlaštenja.

Literatura

1. BAYER, V., (1995), *Kazneno procesno pravo – odabrana poglavlja, Knjiga I. Uvod u teoriju kaznenog procesnog prava*, priredio prof. dr Davor Krapac, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.
2. SWANSON, R.CH., CHAMELIN, N. C., TERITO, R., (2003), *Criminal Investigation*: Mc Graw Hill, New York, USA,
3. KORAJLIĆ, N., BOJANIĆ, N., MARJANOVIĆ, D., MURATBEGOVIĆ, E., (2004), *Zaštita života organa postupka*, Expertus Forensis 3 (II), Udruženje sudskih vještaka Crne Gore, Podgorica.
4. MODLY, D., (2007), *Suvremene kriminalističke teorije*, skripta, Fakultet kriminalističkih nauka, Priština.
5. MODLY, D., (2002), *Kriminalistika kao znanstvena disciplina*, Zagreb.
6. ICITAP, (2007), *Priručnik načela i procedura za dokazni materijal*, Policijske agencije u BiH.
7. KORAJLIĆ N., (2006), *Kriminalistička metodika otkrivanja i dokazivanja eksplozija*, Doktorska disertacija, Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo.
8. BJELOVUK, I., STUPAR, LJ., (2005), *Forenzička obrada materijalnih tragova nakon eksplozije nepoznate naprave*, Savjetovanje, Policijska akademija, Banja Luka.
9. KENNEDY P. M., KENNEDY J., (1990), *Explosion investigation and analysis*, Investigations Institute, Chicago.
10. MODLY, D., KORAJLIĆ N., (2002), *Kriminalistički rječnik*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj.

Darko MARINKOVIĆ

SUZBIJANJE ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U REPUBLICI SRBIJI – NORMATIVNI ASPEKTI I POSTIGNUTI REZULTATI

Uvodna razmatranja

Međunarodna zajednica je danas dostigla takav nivo organizovanosti i složenosti kakav je donedavno bilo teško i zamisliti, dok globalnu budućnost karakterišu dva velika, aktuelna trenda.¹ Prvi, integracijski, obeležava globalizacija, demokratizacija i humanost. U njemu su do skoro neprobojne međudržavne granice postale izuzetno porodne, a kanali za međusobne kontakte država progresivno su prošireni kao posledica revolucije u razmeni podataka. Jednom rečju, svet je prerastao "sistem zidova" i prešao u "sistem mreža", u kome se intenzivne aktivnosti agencija za bezbednost, obaveštajnu delatnost i odbranu u internacionalnim odnosima, u periodu nakon hladnog rata i prevaziđene opasnosti od "blokovskih neprijatelja", preusmeravaju u pravcu kontrolisanja kriminaliteta, naročito organizovanog.² Drugi trend je suprotan prvom - dezintegracija je osnovna odlika onog dela sveta koji ne pripada područjima "bogatih demokratija", i koji u mnogome slični na "ogroman kotao koji polako ključa, potpaljen snažnim unutrašnjim silama".³

Prema podacima Europolu u 2002. godini na području Evropske unije je kriminalno delovalo oko 4.000 organizovanih kriminalnih grupa, sa približno 40.000 svojih članova.⁴ Pored kriminalnih udruženja koja isključivo potiču iz

¹ Kegley, C., Raymond, G.: *Exorcising the Ghost of Westphalia - Building World Order in the New Millennium*, New Jersey, 2002, str. 156.

² Edwards, A., Gill, P.: The politics of "transnational organized crime": discourse, reflexivity and narration of the "threat". - U: *British Journal of Politics and International Relations*, br. 2, June 2002, str. 245.

³ Kegley, C., Raymond, G., op. cit., str. 167.

⁴ *Organized Crime Situation Report 2004 - Focus on the threat of cybercrime*, Council of Europe, Strasbourg, December 2004, str. 37.

zemalja članica EU, u Evropi su danas prisutne i brojne zločinačke grupacije Kineza, Vijetnamaca, Kolumbijaca, severnoafrikanaca i sl. Ni u drugim delovima sveta situacija nije nimalo ružičastija. Tako npr. na severnoameričkom kontinentu zloupotrebe droge ostaju značajno kriminalnopolitičko pitanje, kao i posebno visok nivo nasilja povezan sa distribucijom i korišćenjem narkotika. Iako različit po korenima, u Kanadi i SAD-u se danas mogu uočiti progresivne sličnosti evolucije organizovanog kriminaliteta, koje se pre svega manifestuju kroz procese "pranja" nezakonito stečenog novca.⁵ Susedne geografske pozicije i visok stepen razvoja nacionalnih ekonomija ovih dveju država predstavljaju snažne centripetalne faktore koji "mame" organizovane kriminalne grupe na ilegalne aktivnosti i infiltraciju u legitimne, odnosno legalne, privredne tokove.

Iako je u stručnoj literaturi, pisanim i elektronskim medijima, kao i svakodnevnom govoru, prisutna prava hiperinflacija izraza "organizovani kriminalitet", on ipak ne predstavlja ekskluzivni proizvod vremena u kome živimo. Proces njegovog konstituisanja u jedan od najozbiljnijih problema sadašnjice otpočeo je pre više desetina godina i ni u kom slučaju nije tekao pravolinijski i bez oscilacija. Sjedinjene Američke Države su među prvima imale bliski susret sa ovim oblikom kriminalnog manifestovanja, pa su i prve pristupile iznalaženju i primeni zakonskih i drugih mehanizama namenjenih njegovom suzbijanju. Iskustva stečena na tom polju u ovoj zemlji poslužila su drugima. Ipak, može se zaključiti da je mali broj država koje su ozbiljno shvatile problem organizovanog kriminaliteta i pre nego što su same osetile njegove pogubne učinke. Italija, koja se smatra kolevkom mafije, prvi zakon namenjen njenom suzbijanju donela je sredinom pedesetih godina XX veka, ali u odlučan obračun sa organizovanim kriminalitetom ulazi tek krajem osamdesetih, nakon nekoliko ubistava sudija i tužilaca koji su mu se odlučno suprotstavili. Tokom druge polovine XX veka zemlje koje su svoja društva gradile na idejama socijalizma i revolucije proleterijata, u skladu sa vladajućom ideologijom, kriminalitet su tretirale kao relikv prošliosti, a njegove organizovane forme bile su, prema njihovim navodima, svojstvene samo "trulim" kapitalističkim sistemima. Međutim, spuštanjem zavese i nimalo prijatnim buđenjem iz "sna komunizma" suočile su se sa grubom stvarnošću - morale su iznaći efikasnu strategiju suzbijanja organizovanog kriminaliteta koji je bio u vrtoglavom rastu, u uslovima nedostatka materijalno-tehničkih sredstava, pravne regulative i ljudskih potencijala.

⁵ Adamoli, S., Di Nicola, A., Savona, E., Zoffi, P.: *Organized Crime - Around the World*, Helsinki, 1998, str. 24.

Proces intenzivnog uobličavanja i definisanja strategije suzbijanja organizovanog kriminaliteta u zemljama Zapadne Evrope traje oko dve decenije unazad, fokusirajući se najvećim delom na reakciju krivičnog zakonodavstva i međudržavnu (policijsku i pravosudnu) saradnju na tom planu. Republika Srbija se među poslednjima prihvatilo tog nezahvalnog i veoma teškog posla, što ima svoje i dobre i loše strane. Dobre su te da se komparativnom analizom može učiti na tuđim greškama i preuzeti, naravno ne mehanički, najbolja rešenja, dok su loše strane što se ipak prilično kasno pristupilo rešavanju ovih problema, u vreme kada je organizovani kriminalitet pustio duboke i jake korene, te naneo velike štete društvu i državi.⁶

Organizovani kriminalitet u Republici Srbiji do kraja 2001. godine – "negiranje" postojanja problema

Saznanja o organizovanom kriminalitetu, percepcija njegove strukture i rasprostranjenosti, velikim delom, ako ne i presudno, uslovljeni su karakterom aktivnosti organa formalne socijalne kontrole i njihovim polaznim osnovama. Samo one kriminalne radnje koje se istražuju ili analiziraju sa aspekta kriterijuma koji čine biće organizovanog kriminaliteta, postaju vidljive i prepoznatljive kao organizovani kriminalitet. Razumevanje ovog oblika kriminalnog manifestovanja u velikoj meri zavisi i od širih državnih prioriteta, te od toga šta samo društvo smatra naročitom pretnjom u datom trenutku.

Govoriti o prisutnosti organizovanog kriminaliteta u određenom društvu nezahvalno je iz najmanje dva razloga. Prvi proizilazi iz jednog od njegovih osnovnih fenomenoloških obeležja, a to je prikrivenost ispoljavanja i visoko izražena tamna brojka, dok se drugi tiče činjenice da organizovani kriminalitet često podrazumeva izvesne veze sa javnom vlašću. Iskaz državnih organa o njegovoj prisutnosti u društvu, istovremeno povlači i ozbiljnu opasnost od samooptuživanja, posebno ako se iz određenih razloga, najčešće nepoznavanja samog bića organizovanog kriminaliteta, po automatizmu stavlja znak jednakosti između njih. Možda se upravo zato u Srbiji tokom devedesetih godina prošlog veka od strane reprezenata državne vlasti odlučno negirala činjenica o zastupljenosti organizovanog kriminaliteta, u isto vreme kada se u Zapadnoj Evropi ili nekim zemljama iz

⁶ Marinković, D.: Organizovani kriminalitet – izazov krivičnom zakonodavstvu.- U: *Bezbednost*, Beograd, broj 2, 2004, str. 193.

našeg okruženja to pitanje i nije postavljalo, već se polazilo od shvatanja da je organizovani kriminalitet, kao i kriminalitet uopšte, u svakom društvu više ili manje prisutan, uz direktan prilaz izgradnji adekvatnih zakonskih rešenja namenjenih njegovom suzbijanju. Kao poseban kriminalni fenomen, on ni na koji način nije bio predmet regulative krivičnog zakonodavstva Srbije, pa je sasvim razumljivo da nije bilo ni krivičnih prijava, optužnica ili presuda koje bi se odnosile na njega. Sa druge strane, utisak je da je realnost bila mnogo drugačija, te da je organizovani kriminalitet u društvu izloženom tranziciji, ratnom okruženju, ekonomskim i svakim drugim sankcijama, i te kako bio prisutan.

Tokom poslednje decenije XX veka bilo je izuzetno mnogo fizičkih i oružanih sukoba (obračuna), posebno u Beogradu, u kojima je ranjen ili lišen života veliki broj lica za koja se sumnjalo, ili su ona sama to izjavljivala,⁷ da su sa druge strane zakona, udružena u kriminalne grupe - tzv. klanove (Voždovački, Surčinski, Zemunski itd.). Njihov povod može se samo pretpostavljati, a najverovatnije velikim delom leži u raspodeli interesnih sfera i sticanju primata u njima, neraščišćenim međusobnim odnosima i tsl. Karakteristika takvih obračuna bila je izuzetna organizovanost i isplaniranost, odnosno profesionalnost u izvršenju, pa u gotovo nijednom od njih, nakon preduzetih operativnih i procesnih mera i radnji (blokada, potera, uviđaj i sl.), policija nije imala dovoljno relevantnih činjenica za podnošenje krivičnih prijava, da i ne govorimo o pokretanju postupaka prema odgovornim licima. Potvrda stava da je organizovani kriminalitet bio prisutan u našem društvu i mnogo pre nego što je to zvanično potvrđeno u krivičnim postupcima, sadržana je i u operativnim saznanjima MUP-a, pretočenim u dokument pod nazivom "Kriminalne grupe i pojedinci koji se bave organizovanim kriminalom na teritoriji Republike Srbije", iz 2001. godine. Sačinjen je nakon promene vlasti, krajem 2000-te i prvoj polovini 2001. godine, i u njemu je iznet podatak da na teritoriji Srbije u to vreme deluje veliki broj organizovanih kriminalnih grupa, koje se bave najraznovrsnijim nezakonitim delatnostima, a formirane su "u prethodnom periodu". Ova, tzv. "Bela knjiga srpskog kriminala", predstavlja prvi zvaničan državni dokument koji pod oznakom "tajnosti" sistematizuje saznanja policije, prikupljena iz područnih organizacionih jedinica (SUP-ova), koja se tiču kriminalnih grupa, njihovih vođa i pripadnika, kao i nezakonitih radnji kojima se bave. Iako je u početku strogo čuvana, njeno postojanje je krajem 2001. godine obelodanio sam ministar unutrašnjih poslova.

⁷ Knežević, A., Tufegdžić, V.: *Kriminal koji je izmenio Srbiju*, Beograd, 1995; takođe i dokumentarni film: *Vidimo se u čitulji*, 1995.

Prema ovom dokumentu, MUP Republike Srbije evidentirao je 118 organizovanih kriminalnih grupa sa ukupno 541 članom. Sekretarijat UP u Beogradu je na svojoj teritoriji identifikovao 13 organizovanih kriminalnih grupa sa ukupno 76 članova izvršilaca krivičnih dela po opštem kriminalitetu, nakon kojeg slede SUP Šabac i Požarevac sa po 9 identifikovanih kriminalnih grupa, Niš 6, Kruševac, Leskovac, Sremska Mitrovica i Zrenjanin sa 5, itd. Organizovane kriminalne grupe i samostalni izvršioci su prikazani po vrstama nezakonite delatnosti koje preduzimaju. Tako je u kategoriju kriminalnih grupa koje se bave raznovrsnim nezakonitim delatnostima svrstano 50 grupa sa 230 članova i 59 samostalnih izvršilaca. Za oduzimanje, krijumčarenje i preprodaju motornih vozila, te falsifikovanje saobraćajne dokumentacije, specijalizovane su 24 evidentirane grupe sa 95 članova i 28 samostalnih izvršilaca. Kriminalci koji se bave krijumčarenjem i nedozvoljenom trgovinom opojnih droga udruženi su u 20 organizovanih kriminalnih grupa sa 110 članova i 17 samostalnih izvršilaca. Krivična dela sa elementima nasilja (ubistva, otmice, razbojništva, iznude i dr.) vrši 15 evidentiranih grupa sa 56 članova i 20 samostalnih izvršilaca. Trgovinom "belim robljem" i organizovanjem prostitucije bave se dve kriminalne grupe sa 4 člana i 22 samostalna izvršioca. Na kraju, krivična dela iz oblasti privrednog kriminaliteta vrši osam grupa sa 40 članova i 59 samostalnih izvršilaca (ove organizovane grupe i pojedince prikazalo je samo 11 SUP-ova i to kao trgovce naftom i naftnim derivatima, preprodavce deviza i krijumčare cigareta).⁸

⁸ Analizirajući sadržinu navedenog dokumenta, mogu se izvući sledeći zaključci: 1) na teritoriji Srbije je u periodu 2000-2001 godine postojao veći broj kriminalnih grupa, koje su u manjem broju slučajeva brojale više od deset članova, dok su najčešće uključivale tri do šest lica; 2) kriminalne grupe su gotovo po pravilu formirane prema prostornom kriterijumu, obuhvatajući lica iz jednog dela grada, celog grada ili određenog kraja; 3) između pojedinih pripadnika grupe česte su rodbinske, kumovske ili prijateljske veze koje datiraju još iz detinjstva, što kriminalnu grupu čini kompaktnijom i jačom; 4) izvesne kriminalne grupe koje potiču iz većih gradova imaju i svoje "satelite", tj. manje isturene podgrupe koje za njihov račun deluju u drugim gradovima; 5) najveći broj kriminalnih grupa vrši raznovrsna krivična dela čiji je cilj sticanje novca i drugih vrednosti, mada nije zanemarljiv ni broj grupa specijalizovanih za vršenje određenih nezakonitih delatnosti, pre svih krađu i preprodaju motornih vozila i trgovinu narkoticima; 6) u izvesnim slučajevima uslov za ulazak u kriminalnu grupu jeste da je kandidat prethodno izvršio neko ubistvo ili pokušao nekog da ubije; 7) pripadnici kriminalnih grupa su gotovo po pravilu naoružani; 8) odnosi između samih kriminalnih grupa variraju u dijapazonu od apsolutne saradnje u vršenju određenih nezakonitih delatnosti, pa do surovih obračuna i fizičkih likvidacija; 9) u kriminalnim grupama jasno se izdvajaju njihove vođe; 10) pripadnici, a posebno čelni ljudi kriminalnih grupa, često nisu osobe koje se mogu tretirati kao višestruki povratnici prema odredbama KZ-a. Neki od najistaknutijih se uopšte ne mogu naći u evidencijama kao osuđivani za bilo koje krivično delo, i pored toga što je protiv njih podneto i dvadeset, trideset pa i više krivičnih prijava, nekada i za najteža krivična dela. To upućuje na zaključak da prema svedocima i žrtvama

Normativni i organizacioni aspekti suzbijanja organizovanog kriminaliteta u Republici Srbiji nakon 2001. godine

Do donošenja Zakonika o krivičnom postupku⁹ iz 2001. godine, krivično pravo Srbije, kako materijalno tako i procesno (kao ni druge grane prava), nije sadržalo niti jednu normu koja se odnosila na organizovani kriminalitet. Jedino su u krivičnom materijalnom pravu slučajevi organizovanog vršenja krivičnih dela, zbog njihove povećane opasnosti, bili predviđeni kao poseban vid saučesništva (organizovanje zločinačkog udruženja), odnosno kao posebna krivična dela ili teži oblici postojećih inkriminacija, što se naravno, ni u kom slučaju ne može tretirati kao normiranje organizovanog kriminaliteta. Donošenjem pomenutog Zakonika ovaj pojam nije definisan, niti je predviđen poseban postupak za krivična dela organizovanog kriminaliteta, a u celokupnom zakonskom tekstu izraz "organizovani kriminalitet" je pomenut samo na jednom mestu. Naime, članom 232, kojim je normiran nadzor telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica, predviđa se da istražni sudija može narediti primenu ove mere protiv lica za koja postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim, izvršila, između ostalog, i krivična dela sa elementima organizovanog kriminala - falsifikovanje i "pranje" novca, neovlašćenu proizvodnju i stavljanje u promet opojnih droga, nedozvoljenu trgovinu oružjem, municijom ili eksplozivnim materijama i trgovinu ljudima.

Prvi, početni normativni osnov borbe protiv organizovanog kriminaliteta ustanovljen je Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala¹⁰ (ZONDOSOK), koji je donet jula 2002. godine. Njime su uvedeni posebni organi za otkrivanje, gonjenje i suđenje učinilaca krivičnih dela organizovanog kriminala i predviđena njihova posebna nadležnost u ovim slučajevima. Pet meseci nakon donošenja ZONDOSOK-a, izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku (ZKP),

primenjuju pretnje i zastrašivanja, ali i da raznim koruptivnim vezama utiču na policiju, tužilaštvo i sud; 11) radius operandi kriminalnih grupa je najvećim delom cela teritorija Srbije, ali one, prema potrebi, deluju i u Crnoj Gori. Izvestan broj ovih grupa je uspostavio blisku saradnju sa kriminalnim organizacijama iz susednih zemalja, pa i šire; 12) vršenjem krivičnih dela pripadnici kriminalnih grupa stekli su veliki kapital, koji najčešće legalizuju kroz kupovinu nekretnina i privredne ili industrijske investicije, poput trgovine naftom, nabavke vrednih proizvodnih mašina i sl.

⁹ *Službeni list SRJ*, br. 70, 2001 godine.

¹⁰ *Službeni glasnik RS*, br. 42, 2002 godine.

decembra 2002. godine, uveden je u krivičnoprocesno zakonodavstvo Srbije poseban postupak za krivična dela organizovanog kriminala.

Maja 2006. godine donet je novi Zakonik o krivičnom postupku,¹¹ koji je trebalo da počne sa primenom 1. juna 2007. godine, ali je ista odložena do kraja 2008. godine. U vreme pisanja ovog rada u izradi je i Nacrt Zakona o državnim organima u postupku za krivična dela organizovanog kriminala i druga posebno složena krivična dela, koji bi trebao da bude supstitut sadašnjem ZONDOSOK-u.

Ekspanzijom organizovanog, kao i drugih teških oblika kriminaliteta, nametnula se potreba iznalaženja takvih dokaznih radnji koje će biti adekvatne za njegovo otkrivanje i dokazivanje. Uključujući u sebe nove tehnologije, savremena naučna znanja i donekle promenjene kriminalno - političke ciljeve, takve mere i radnje moraju činiti dobru osnovu za efikasan rad policije i organa pravosuđa. Iako u savremenoj nauci krivičnog prava, kao i praksi suzbijanja zločina, nema njihovog jedinstvenog i opšteprihvaćenog naziva, ove radnje se najčešće definišu kao "specijalne" ili "posebne". S obzirom na činjenicu da se specijalnim istražnim radnjama duboko ulazi u sferu sloboda i prava građana, njihova primena mora biti precizno podvedena pod pravne norme i u skladu sa određenim načelima, od kojih se posebno izdvajaju načela legaliteta, supsidijariteta, srazmernosti i sudskog nadzora. Može se reći da su u zakonodavstvu Srbije, pri definisanju specijalnih istražnih radnji, ispoštovani standardi i načela koja se zahtevaju u većini zemalja, i koji u stvari predstavljaju njihove opšte, univerzalne principe primene. ZKP iz 2001 godine, sa svojim kasnijim izmenama i dopunama, ove mere i radnje nije normirao na jednom mestu, niti je, kako bi sa stanovišta pravne tehnike bilo celishodno, to učinjeno u okviru posebne glave. Tako je član 232 normirao radnju nadzora i snimanja telefonskih i drugih razgovora i optička snimanja lica, dok je angažovanje prikriivenog islednika, te preduzimanje simulovanih poslova i usluga i kontrolisana isporuka propisano u okviru posebne glave koja se odnosi na krivična dela organizovanog kriminaliteta. Novi ZKP na drugačiji, i moglo bi se reći logičniji pravno-tehnički način, propisuje konkretne specijalne istražne tehnike, kao i uslove njihove primene. U njemu se koristi izraz "posebne dokazne radnje" i iste su normirane u okviru istoimene glave. Smatramo pozitivnim i rešenje novog ZKP-a, prema kome se posebne odredbe predviđene za krivična dela organizovanog kriminaliteta, sadržane u ZKP-u iz 2001. godine u posebnoj glavi, utapaju u jedinstveno, opšte biće

¹¹ *Službeni glasnik RS*, br. 46, 2006 godine.

krivičnog postupka, čime je izbegnuta njegova nepotrebna fragmentacija, uz proširenje mogućnosti primene posebnih dokaznih radnji i na druga krivična dela, ne samo ona koja spadaju u organizovani kriminalitet.

Danas gotovo niko ne osporava opravdanost postojanja i primene specijalnih (posebnih) istražnih mera i radnji u suprotstavljanju savremenim kriminalnim formama. Šta više, sa pojačanom frekventnošću i intenzitetom terorističkih napada u svetu, kao i eskalacijom raznih oblika organizovanog kriminaliteta i korupcije, sve je prisutnije širenje upotrebe ovakvih istražnih tehnika u praksi, odnosno zahteva za njihovim uvođenjem u krivičnu proceduru. Od posebnog značaja je pitanje primene posebnih dokaznih radnji ne samo u represivne svrhe, odnosno u cilju pribavljanja indicija i dokaza o izvršenim krivičnim delima, već i preventivno, tj. radi dolaženja do saznanja o planiranju ili pripremanju određenih zločina. Iako se proaktivna ili preventivna upotreba tako složenih i osetljivih istražnih metoda, posebno sa stanovišta povrede ljudskih prava, može podvrći ozbiljnoj kritici, tendencija je da ona ipak bude moguća, tj. zakonom predviđena i u praktičnom radu zastupljena. To je uvaženo i novim ZKP-om Srbije, prema kome se posebne dokazne radnje mogu primeniti kako u represivne, tako i preventivne svrhe.

Nevoljnost i strah žrtava i drugih svedoka da daju iskaz o zločinima koji se ispoljavaju u miljeu organizovanog kriminaliteta, u značajnoj meri eliminiše uspešnost podnetih tužbi protiv njegovih nosilaca. Strah od odmazde zbog potencijalnog svedočenja duboko je ukorenjen u svest potencijalnih svedoka, s obzirom da su mnogi od onih koji su "progovorili" bili ubijeni. U zakonodavstvo Srbije (ZKP) institut svedoka saradnika uveden je 2002. godine na takav način da su njegova brojna rešenja velikim delom bila diskutabilna, postajući ubrzo predmet ozbiljne naučne kritike. Novi Zakonik o krivičnom postupku materiju svedoka saradnika reguliše na znatno precizniji i obuhvatniji način, iako je opšti zaključak da izvesne kontraverze u vezi sa ovim institutom teško mogu biti u potpunosti eliminisane.

U krivičnim postupcima većeg broja država se tokom poslednje decenije XX veka počela posvećivati znatnija pažnja i žrtvama krivičnih dela, što je zatim prošireno i na svedoke, s obzirom na sličnost njihovog položaja. Pritisci na svedoke su danas sve češći, istovremeno ukazujući da njihova zaštita predstavlja težak problem u kome je neophodno pomiriti nužnost traganja za istinom (što zahteva potpun, otvoren i tačan iskaz), s jedne strane, sa zaštitom života ili fizičkog integriteta svedoka, sa druge. Prema

preporukama Saveta Evrope¹², dve su oblasti u kojima je neophodna posebna zaštita svedoka - u postupcima dokazivanja organizovanog kriminaliteta i, u drugom slučaju, kod posebno osetljivih (ugroženih, ranjivih) svedoka. Pored nekih procesnih mehanizama zaštite svedoka u zakonodavstvu Srbije predviđenih ZKP-om iz 2001. godine, koji postoje kako u okviru redovnog, tako i u okviru postupka za dela organizovanog kriminaliteta, te odgovarajućih rešenja u ZONDOSOK-u i Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina¹³, pitanje zaštite učesnika u krivičnom postupku sveobuhvatno je rešeno novim ZKP-om. Tehnička pitanja realizacije samog postupka zaštite predviđena su sistemskim Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku¹⁴, donetim septembra 2005. godine. Treba napomenuti i da Zakon o policiji¹⁵ sadrži izvesna rešenja koja se odnose na zaštitu žrtava i drugih lica koja mogu dati važne podatke u pretkrivičnom postupku.

U Srbiji je specijalizacija državnih organa nadležnih za suzbijanje organizovanog kriminaliteta sprovedena kako u odnosu na policiju i tužilaštvo, tako i u odnosu na sud. Sve je započelo krajem 2000. godine i formiranjem "Poskoka" - specijalizovane radne grupe u okviru Uprave kriminalističke policije MUP-a. "Poskok" je prevashodno imao zadatak da sistematizuje operativne podatke, dostavljene od strane područnih sekretarijata unutrašnjih poslova, o identifikovanim kriminalnim grupama koje deluju na području Srbije, njihovim nezakonitim delatnostima, vođama i članovima. Kao rezultat takvog rada sačinjena je svojevrsna, prethodno pomenuta studija "Kriminalne grupe i pojedinci koji se bave organizovanim kriminalom". U 2001. godini "Poskok" je prestao sa radom, a oktobra meseca iste godine formirana je Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala – UBPOK, na nivou Ministarstva unutrašnjih poslova. Ova uprava je sastavljena od iskusnih pripadnika kriminalističke policije MUP-a Srbije i zadužena za sprovođenje operativnih obrada krivičnih dela organizovanog kriminaliteta. Izmenama unutrašnje organizacije i sistematizacije Ministarstva unutrašnjih poslova, koje su sprovedene u drugoj polovini

¹² Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope, poput Preporuke (97)13 o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane, Preporuke (85)4 o nasilju unutar porodice, Preporuke (85)11 o položaju žrtve u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka, Preporuke (87)21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije, kao i Preporuka (2005) 9 o zaštiti svedoka i saradnika pravde.

Sve ove preporuke mogu se naći na sajtu Saveta Evrope - <http://www.coe.int/>, odnosno Internet adresi: <http://www.coe.int/T/CM/System/WCDsearch.asp>

¹³ *Službeni glasnik RS*, broj 67/03.

¹⁴ *Službeni glasnik RS*, broj 111/2005. Zakon je stupio na snagu 1 januara 2006 godine.

¹⁵ *Službeni glasnik RS*, broj 111/2005.

2005. godine, UBPOK je promenio status i postao Služba za borbu protiv organizovanog kriminala, u okviru Uprave kriminalističke policije MUP-a.

U 2002. godini izvršena je reorganizacija MUP-a Republike Srbije na najvišem nivou tako što je dotadašnji Resor Državne bezbednosti izmešten iz MUP i transformisan u Bezbednosno-informativnu agenciju (BIA).¹⁶ Članom 12 Zakona o BIA-i određeno je da pripadnici Agencije u otkrivanju, praćenju, dokumentovanju, sprečavanju, suzbijanju i presecanju delatnosti organizacija i lica usmerenih na vršenje organizovanog kriminala i krivičnih dela sa elementom inostranosti, unutrašnjeg i međunarodnog terorizma i najtežih oblika krivičnih dela protiv čovečnosti i međunarodnog prava i Ustavom utvrđenog poretka i bezbednosti Republike, primenjuju ovlašćenja utvrđena zakonom i drugim propisima koje primenjuju ovlašćena službena lica i radnici na određenim dužnostima ministarstva nadležnog za unutrašnje poslove, u skladu sa propisima o unutrašnjim poslovima. U tom smislu i ovu agenciju možemo tretirati kao poseban državni organ koji je, između ostalog, specijaliziran i za problematiku suzbijanja organizovanog kriminaliteta. Takva konstatacija je još više postala opravdana nakon izmena ZKP-a iz septembra meseca 2005. godine,¹⁷ kojim je, između ostalog, u preduzimanju tzv. specijalnih istražnih tehnika (čl. 232, 504lj ZKP-a), koje svoju primenu nalaze pre svega u suzbijanju organizovanog kriminaliteta, BIA izjednačena sa organima unutrašnjih poslova.

Formiranje navedenih specijalizovanih organa u okviru MUP-a nadležnih za problematiku suzbijanja organizovanog kriminaliteta, prethodilo je aktivnostima zakonodavca da sredinom 2002. godine donese pomenuti Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala – ZONDOSOK, koji je nakon toga više puta menjan.¹⁸ U skladu sa samim nazivom, njime je predviđeno formiranje posebnih državnih organa zaduženih za pomenutu problematiku, i to: 1) u okviru Okružnog javnog tužilaštva u Beogradu Posebno odeljenje za suzbijanje organizovanog kriminala – Specijalno tužilaštvo; 2) u MUP-u RS Služba za suzbijanje organizovanog kriminala; i 3) u Okružnom sudu u Beogradu - prvostepeno, kao i u Apelacionom sudu - drugostepeno, Posebno odeljenje za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala. Takođe je pri Okružnom zatvoru u Beogradu predviđeno formiranje i Posebne pritvorske jedinice.

¹⁶ Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, *Službeni glasnik RS*, broj 42, od 19. 06. 2002.

¹⁷ *Službeni glasnik RS*, broj 85 iz 2005.

¹⁸ *Službeni glasnik RS*, broj 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05 i 61/05.

Ako ZONDOSOK-om nije drugačije određeno, na Specijalno tužilaštvo se primenjuju odredbe zakona kojim se uređuje javno tužilaštvo, a samim njegovim radom rukovodi Specijalni tužilac za suzbijanje organizovanog kriminala (Specijalni tužilac), koga postavlja Republički tužilac iz reda javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca koji ispunjavaju uslov za izbor za okružnog javnog tužioca, uz pismenu saglasnost lica koje se postavlja. Za postupak suđenja u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala, prema odredbama ZONDOSOK-a, nadležan je Okružni sud u Beogradu, kao prvostepeni za teritoriju Republike Srbije, dok je za odlučivanje u drugom stepenu nadležan Apelacioni sud. U skladu sa tim, u Okružnom sudu je obrazovano Posebno odeljenje za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala (Posebno odeljenje Okružnog suda), u široj javnosti poznato kao "Specijalni sud", čijim radom rukovodi predsednik koga postavlja predsednik Okružnog suda, iz reda sudija raspoređenih na rad u Posebnom odeljenju. S druge strane, u Apelacionom sudu je trebalo da se obrazuje Posebno odeljenje za postupanje u drugom stepenu za krivična dela organizovanog kriminaliteta. Međutim, niti Apelacioni sud, pa samim tim ni pomenuto odeljenje, u vreme pisanja ovog rada (zaključno sa aprilom 2007. godine) još uvek nisu formirani.

U Okružnom zatvoru u Beogradu, u skladu sa ZONDOSOK-om, obrazovana je posebna pritvorska jedinica za izdržavanje pritvora određenog u krivičnom postupku za krivična dela organizovanog kriminala (Posebna pritvorska jedinica). Ministar nadležan za pravosuđe bliže uređuje organizaciju, rad i postupanje sa pritvorenicima u Posebnoj pritvorskoj jedinici, u skladu sa Zakonikom o krivičnom postupku i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija.

Postignuti rezultati u suzbijanju organizovanog kriminaliteta u Republici Srbiji u proteklom periodu

Vlada Republike Srbije proglasila je 2002. godinu godinom borbe protiv kriminaliteta i korupcije, a sam MUP je kao svoje strateško opredeljenje u prvi plan stavio suzbijanje organizovanog kriminaliteta. Kako je ova "borba" izgledala u toj, kao i godinama koje su sledile, prikazaćemo iz podataka MUP-a.

U Izveštaju o radu MUP-a Republike Srbije za 2002 godinu¹⁹ navodi se da je u Srbiji, nakon razbijanja najznačajnijih paradržavnih centara moći i vrha kriminalne piramide, koje je realizovano u prvoj fazi borbe protiv organizovanog kriminaliteta, u toku 2002. godine nastavljeno sa aktivnostima na razotkrivanju organizovanih kriminalnih grupa, njihovih pripadnika i kriminalnih radnji koje preduzimaju. U tome je poseban doprinos dala Uprava za borbu protiv organizovanog kriminaliteta, koja je u toku 2002. godine kadrovski i tehnički ojačana. U sprovedenim akcijama prijavljena su 234 pripadnika različitih organizovanih kriminalnih grupa, od kojih su 104 lišena slobode zbog učešća u izvršenju 286 najtežih krivičnih dela. Uspešno je realizovano i dokazivanje organizovanih oblika izbegavanja fiskalnih obaveza i dažbina, koje je sprovedeno kroz poslovne odnose sa tzv. "fantomskim firmama". U oblasti suzbijanja opšteg kriminaliteta, aktivnost je prioritarno usmerena na rasvetljavanje najtežih krivičnih dela izvršenih tokom 2002. i ranijih godina, posebno onih sa elementom nasilja i uz upotrebu vatrenog oružja koja su izazvala uznemirenje javnosti, te suzbijanje delovanja organizovanih kriminalnih grupa koje se bave krijumčarenjem opojnih droga i oružja, preprodajom kradenih vozila, falsifikovanjem novca i sl. I pored smanjenja najtežih krivičnih dela, tokom 2002. godine evidentirani su pojedinačni međusobni obračuni kriminalaca, koji su najčešće motivisani neraščišćenim odnosima između članova kriminalnih grupa.

MUP RS ističe da su u borbi protiv organizovanog kriminaliteta i tokom 2003. godine ostvareni značajni rezultati.²⁰ Nastavljena je aktivnost na eliminisanju tzv. "auto mafije", značajno je sužen prostor delovanja "duvanske" i "naftne mafije", te sprovedeno niz uspešnih akcija u borbi protiv "narko mafije" i trgovine ljudima. Zapaženi rezultati su ostvareni i na suzbijanju drugih oblika organizovanog kriminaliteta, kao što su otkrivanje ilegalnih štamparija falsifikovanog novca, suzbijanje novih pojava oblika privrednog kriminaliteta, itd. Istaknuto je da u 2003. godini, sa aspekta rada i ostvarenih rezultata u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, posebno

¹⁹ *Izveštaj o radu MUP-a Republike Srbije u 2002 godini*; Internet:

[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2002.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2002.doc)

²⁰ *Vlada Republike Srbije: Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2003 godini*, Beograd, 2004; Internet:

[http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2003.pdf](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2003.pdf)

mesto zauzima akcija "Sablja"²¹, koja je rezultirala rasvetljavanjem atentata na premijera dr Zorana Đinđića, te otkrivanjem i dokazivanjem jedne od najorganizovanijih kriminalnih grupa, tzv. "Zemunskog klana". Takođe, suzbijeno je delovanje i više drugih organizovanih kriminalnih grupa u Srbiji i rasvetljen veći broj najtežih krivičnih dela iz ranijeg perioda. U izveštaju o radu MUP-a u 2003. godini se navodi da je uspešnom realizacijom "Sablje" organizovani kriminalitet u Srbiji poražen, nakon čega su stvoreni povoljni bezbednosni uslovi koji su u potpunosti, i u pozitivnom smislu, promenili sliku Srbije pre i nakon njene realizacije.²²

Tokom 2003. godine u najvećoj meri je suzbijena kriminalna aktivnost "naftne" i "duvanske mafije", o čemu svedoči podatak da je nelegalni promet cigareta do 2001. godine iznosio 80% od ukupnog prometa, a u 2003. godini drastično manje – tek 20%. I "sivo" tržište naftnim derivatima svedeno je na najniži nivo u proteklih deset i više godina. Time je nosiocima organizovanog kriminaliteta zadat težak udarac u najunosnijim i najprofitabilnijim granama.²³ Intenzivne mere i aktivnosti koje je preduzelo Ministarstvo rezultirale su i sprovođenjem niza uspešnih akcija u borbi protiv "narko mafije" i presecanja krijumčarskih kanala opojnih droga, kako na državnoj granici tako i po dubini državne teritorije. Postignuti rezultati su potvrdili ocenu da je ponovno aktiviran "Balkanski put droge", sa nešto izmenjenom trasom. U samo tri realizacije zaplene na GP "Gradina", od bugarskih državljana oduzeta su ukupno 53 kilograma heroina. Značajne aktivnosti preduzete su na presecanju krijumčarskih kanala heroina koje realizuje tzv. "albanska narko-mafija" sa područja AP Kosovo i Metohija i opština Bujanovac i Preševo. Realizovane akcije i saznanja kojima raspolaže Interpol ukazuju na činjenicu da je albanska narko-mafija i dalje jedna od najvećih i najorganizovanijih kriminalnih grupa, koja drži visoko mesto u svetskoj hijerarhiji krijumčarskih lanaca opojne droge.²⁴

Zapaženi rezultati su postignuti i u otkrivanju organizovanih kriminalnih grupa koje se bave proizvodnjom i distribucijom sintetičkih droga. Početkom 2003. godine otkrivena je jedna od najvećih fabrika za proizvodnju ekstazija u Evropi, kojom prilikom je zaplenjeno oko dva miliona tableta ove

²¹ Policijska akcija preduzeta nakon ubistva premijera Đinđića, 12 marta 2003 godine, i koja je najvećim delom realizovana tokom, tim povodom uvedenog vanrednog stanja, simbolično je nazvana "Sablja". Njen zadatak je bio, kako je to isticano od strane predstavnika državne vlasti, da "očisti" srpsko društvo od organizovanog kriminala.

²² *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2003 godini.*

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

droge, u vrednosti od preko 4 miliona evra, kao i 20 tona anhidrida sirćetne kiseline potrebne za njenu proizvodnju, u vrednosti od 10 miliona evra.

U 2003. godini za 43 strane državljanke je utvrđeno da su bile žrtve trgovine ljudima. Prilikom presecanja kanala za ilegalno prebacivanje stranih državljana pronađeno je 247 lica, među kojima najviše Turaka, Avganistanaca i Iračana. Uspešnim akcijama, samo u oktobru i novembru mesecu 2003. godine otkrivena su 122 ilegalna migranta. U okviru akcije "Sablja" otkrivena je jedna od najorganizovanijih grupa u zemlji koja je imala uporište u susednim zemljama u kojima su najčešće vrbovane strane državljanke kao žrtve trgovine ljudima, kao i u zapadnoevropskim zemljama, gde je trebalo da bude njihova konačna destinacija. Lišen je slobode vođa ove grupe, te podnete krivične prijave protiv 16 lica zbog bavljenja trgovinom ljudima.

Tokom "Sablje" su razotkriveni svi načini funkcionisanja i organizacije "Zemunskog klana" na planu krijumčarenja i nedozvoljene trgovine narkoticima. Presečeni su kanali kojima je ova grupa iz Bugarske, Makedonije, Holandije i Kolumbije u našu zemlju, ali i Austriju i Švajcarsku, krijumčarila veće količine kokaina i heroina, te razbijena mreža preprodavaca i posrednika koja je bila organizovana u šest teritorijalnih podgrupa od kojih je svaka oformila svoju mrežu preprodavaca. Ministarstvo unutrašnjih poslova je preduzelo energične mere prema svim članovima identifikovanih organizovanih kriminalnih grupa (njihov broj je u 2003. godini bio 123 sa 844 člana) u većim mestima u Srbiji, a otkrivene su i nove organizovane kriminalne grupe za čije postojanje se do tada nije pouzdano znalo. U Novom Sadu je otkrivena grupa koju je predvodio jedan od aktivnih članova "Zemunskog klana" koja je u direktnoj vezi sa njim kontrolisala ilegalno narko tržište na području Vojvodina; u Požarevcu grupa "Pacov"; u Beogradu "Rakovički klan", jedna od najvećih kriminalnih grupa koja je delovala na ovom području; u Kruševcu "Jotkina grupa"; u Šapcu su uhapšene vođe dve suprostavljene organizovane kriminalne grupe; u Kraljevu su razbijene sve tri organizovane kriminalne grupe koje su delovale na ovom području; u Novom Pazaru organizovane kriminalne grupe koje su se bavile nedozvoljenom trgovinom narkoticima, trgovinom ljudima, teškim krađama i organizovanim kriminalitetom u oblasti privrede, itd.

Na teritoriji Srbije je na kraju 2004. godine registrovano aktivno delovanje 62 organizovane kriminalne grupe sa ukupno 421 pripadnikom, kao i 54 bezbednosno interesantna pojedinca koji se bave krivičnim delima opšteg

kriminaliteta.²⁵ Od ukupnog broja kriminalnih grupa, oko 60% njih se bavi organizovanim krijumčarenjem narkotika, kao jednom od najunosnijih kriminalnih delatnosti. Kriminalne grupe su različitog stepena organizovanosti, a samo sprečavanje njihovih nezakonitih aktivnosti je izuzetno složeno, s obzirom da se one, nakon policijskih mera preventivnog i represivnog karaktera brzo pregrupišu i nastavljaju sa kriminalnim aktivnostima. Zato je njihov ukupan broj promenljiv, dok učesnici međusobnih obračuna, pa i same žrtve, uglavnom izbegavaju svaku kooperativnost i saradnju sa policijom.

Radom na suzbijanju organizovanog ilegalnog prometa narkotika, u 2004. godini je otkriveno 28 krijumčarskih kanala, lišeno slobode 55 lica i oduzeto 425 kg. heroina, 247 kg. marihuane, oko 13 kg. kokaina, 1944 tablete ekstazija. U okviru aktivnosti suzbijanja organizovanih krađa i preprodaje motornih vozila otkriven je lanac prodaje luksuznih automobila krađenih u Slovačkoj, kao i krijumčarski kanal kojim su vozila, krađena u Beogradu, transportovana i prodavana u Ukrajini (reč je o šestočlanoj kriminalnoj grupi iz Beograda i Šapca). Takođe, otkrivena je i lišena slobode grupa koja se od 2002. godine bavila krađom vozila na širem području Beograda, koja je uz falsifikovanu dokumentaciju prodavala u Crnoj Gori ili vraćala vlasnicima, uz odgovarajuću novčanu naknadu. U 2004. godini su, prema policijskim navodima, uspešno otkriveni slučajevi falsifikovanja i rasturanja stranog i domaćeg novca, raznih isprava, dokumenata i znakova za vrednost, kao i ilegalne i legalne štamparije u kojima je izrađivan domaći i strani novac, vrednosni papiri, dokumenta i isprave.

Prioritetne aktivnosti MUP-a Srbije tokom 2005. godine, kada je reč o suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu, bile su usmerene na suzbijanje krijumčarenja narkotika.²⁶ U ovoj godini presečeno je ukupno 20 kanala za krijumčarenje opojne droge, pri čemu je lišeno slobode 41 lice i oduzeto 260.278 grama heroina, 92.665 grama marihuane, 4.248 grama kokaina, kao i 27,3 kilograma paracetamola (prekursor koji se koristi za uvećanje količine heroina pri prodaji), 20.000 komada tramadola i 1.834 komada ekstazija. Od značajnijih realizacija izdvaja se lišenje slobode organizovane kriminalne grupe koja je opojnu drogu nabavljala u Bugarskoj i prodavala u Nišu, Leskovcu i Beogradu. Otkrivena je i organizovana mreža prodavaca heroina i lišeno slobode 12 lica iz Negotina, među kojima i

²⁵ *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2004 godini*, Beograd, januar 2005.

²⁶ *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2005 godini*, Beograd, januar 2006.

organizator ove mreže, čime je presečen krijumčarski kanal iz Turske. Na GP Batrovci, samo u 6 zaplena, oduzeta su ukupno 92,4 kg heroína, 1.670 kg marihuane i 1.834 komada ekstazija, a na GP Gradina u dve zaplene ukupno je oduzeto 132,5 kg heroína.

Drugi značajan segment rada i angažovanja Ministarstva unutrašnjih poslova u 2005. godini bio je usmeren na suzbijanje trgovine ljudima kao jednog od najtežih oblika organizovanog kriminalnog delovanja. Samostalno i u saradnji sa BIA-om, presečeno je više kanala za ilegalno prebacivanje ljudi. Podnete su 53 krivične prijave, zbog 53 krivična dela trgovine ljudima (39 krivičnih prijava zbog krijumčarenja migranata i 14 zbog seksualne ili radne eksploatacije). U nedozvoljnom prelasku državne granice u 2005. godini otkriveno je 1.086 lica, što je na nivou iz 2004. godine (1.053). Među licima koja su u 2005. godini na teritoriju SCG ušla na ilegalan način, najviše je državljana Albanije - 333, Turske - 197, Rumunije - 151, Moldavije - 109, Makedonije - 91, BiH - 37 i dr. Od ukupnog broja lica koja su na nedozvoljen način ušla na teritoriju Republike Srbije, 412 ili 38,0% je ušlo sa područja Kosova i Metohije.

Posebne aktivnosti u 2005. godini bile su usmerene i na otkrivanje organizovanih kriminalnih grupa koje se bave nasilničkim imovinskim kriminalitetom. Značajno je lišenje slobode grupe od 14 lica, među kojima i 8 pripadnika policije, koja je vršila krivična dela teških slučajeva razbojničke krađe i razbojništva i teške krađe tokom 2004. i 2005. godine u stambenim objektima na području Beograda i Kragujevca, kao i grupe od osam lica, koja je, između ostalog, izvršila seriju razbojništava u Beogradu u periodu od avgusta do oktobra 2005. godine. Uspešne policijske akcije realizovane su i u oblasti otkrivanja organizovanih oblika falsifikovanja novca, čekova i isprava. U saradnji sa policijom Danske, otkrivena je međunarodna grupa falsifikatora, lišeno slobode 16 članova te grupe i otkrivena ilegalna "kovnica novca". Otkrivena je i organizovana sedmočlana kriminalna grupa, koja je u jednoj od legalnih štamparija falsifikovala novčanice u apoenu od 200 evra, kao i grupa od 7 lica koja je falsifikovala lične karte, obrasce čekovnih kartica i čekove. U vezi sa korupcijom u pravosuđu otkriven je slučaj podmićivanja sudije Vrhovnog suda Srbije od strane vođe jedne organizovane kriminalne grupe kako bi izdejstvovao oslobađajuću presudu. U Izveštaju Saveta Evrope o stanju organizovanog kriminaliteta²⁷ (Organized Crime Situation Report, 2004), koji se sačinjava za svaku godinu na osnovu

²⁷ *Organized Crime Situation Report 2004 - Focus on the threat of cybercrime*, Council of Europe, Strasbourg, December 2004, str. 54.

dostavljenih podataka država članica, ističe se da je 2003. godine u Srbiji zabeleženo 810 nezakonitih aktivnosti u kojima je učestvovalo 126 organizovanih kriminalnih grupa i 1.250 osumnjičenih (što je dovelo do 371 osude).²⁸ Nekoliko organizovanih kriminalnih grupa eliminisano je u 2003-oj godini tokom operacije "Sablja". "Zemunski klan", sa oko 45 članova, bio je uključen u brojna kidnapovanja, iznude, trgovinu drogom i oružjem, kao i ubistva, kako bi stvorio kriminalni monopol, a njegovi pripadnici su preduzeli, ili planirali, i ubistva političkih lidera i visokih državnih funkcionera. Vođe ove kriminalne organizacije su ubijene u okršaju sa policijom, krajem marta 2003. godine, dok je njihov saradnik, inače bivši komandant JSO, uhapšen u junu 2004. godine. I jedan broj drugih grupa bio je uključen u ubistva, kidnapovanja, iznude i reketiranja, trgovinu drogom i ljudima. Ova godina je bila godina otvorene konfrontacije između organizovanog kriminaliteta i državnih struktura, koja je svoj vrhunac dostigla ubistvom srpskog premijera Đinđića u martu mesecu. Rezultat toga bilo je uvođenje vanrednog stanja i realizacija policijske akcije "Sablja", usmerene neutralisanju organizovanog kriminaliteta i hapšenju osumnjičenih vođa organizovanih kriminalnih grupa u 2003. i 2004. godini. U Izveštaju Saveta Evrope se ističe da privredni kriminalitet, posebno u vezi sa privatizacijom, u kojoj prema raširenom verovanju učešće uzimaju i organizovane kriminalne grupe u sprezi sa visokim funkcionerima, ostaje ključni problem za Srbiju i ubuduće, te da će Kosovo i dalje biti glavni izvor organizovanog kriminaliteta u vezi sa trgovinom ljudima, drogom i raznovrsnim falsifikatima.²⁹

Posebno odeljenje Okružnog suda u Beogradu, u široj javnosti poznato kao "Specijalni sud", nadležno je za vođenje postupaka za krivična dela

²⁸ Poređenja radi, Rumunija je za istu godinu prijavila 4.963 slučaja organizovanog kriminaliteta, u kojima su učešće uzele 1.062 organizovane kriminalne grupe i mreže sa 3.898 osumnjičenih lica - članova. U Nemačkoj je ukupno identifikovano 637 organizovanih kriminalnih grupa i mreža sa 13.098 osumnjičenih. Italija - u 2003 godini je zabeleženo 10.456 lica uključenih u kriminalna udruženja, 3.177 lica u udruženja mafijaškog tipa, i 2.681 lice u grupe koje se bave trgovinom narkotika. Treba napomenuti da odgovori na upitnik o stanju organizovanog kriminaliteta u zemljama članicama Saveta Evrope ukazuju na velike teškoće u identifikaciji organizovanih kriminalnih grupa, pa samim tim i izveštavanju o organizovanom kriminalitetu. Podaci prikupljeni na taj način pokazuju značajne varijacije među pojedinim zemljama, u rasponu od nijedne do više od 1.000 organizovanih kriminalnih grupa. Neke države, iako prijavljuju veliki broj slučajeva organizovanog kriminaliteta, ne mogu da daju podatke o organizovanim kriminalnim grupama, dok druge opet navode da ako se kriterijumi za identifikaciju organizovanih kriminalnih grupa primene u širem kontekstu, tada se izuzetno veliki broj krivičnih dela može podvesti pod organizovani kriminalitet.

²⁹ Ibid.

organizovanog kriminaliteta na teritoriji Republike Srbije. Sa radom je počelo u 2003. godini, a zaključno sa septembrom 2006. godine primilo je od Posebnog odeljenja Okružnog tužilaštva u Beogradu za suzbijanje organizovanog kriminala ukupno 56 predmeta za suđenje, od kojih je 13 okončano pravnosnažnim presudama, u 16 rešenih predmeta presude još uvek nisu dobile svojstvo pravnosnažnosti, dok je za 27 predmeta postupak u toku.³⁰ U 2003-oj godini u 13 predmeta optuženo je 134 lica, 2004-te godine u 18 predmeta 100 lica, 2005-te u 15 predmeta 104 lica, i u prvih 8 meseci 2006. godine u 10 predmeta optužena su 74 lica. Od ukupnog broja optuženih (412), pritvor je određen prema 237 lica. Kada je reč o krivičnim delima koja su najzastupljenija u postupcima za organizovani kriminalitet, na prvom mestu su (naravno, pored raznih oblika zločinačkog udruživanja - 254 OKZ, 227 KZS, 346 KZ) neovlašćena proizvodnja i stavljanje u promet pojnih droga (245 OKZ, 246 KZ), zatim ubistvo (47 KZS, 114 KZ), trgovina ljudima (111b KZS, 388 KZ), teška krađa (166 KZS, 204 KZ), iznuda (180 KZS, 214 KZ) i otmica (64 KZS, 134 KZ).

U prvih šest meseci 2006. godine pokrenuta je istraga prema više organizovanih kriminalnih grupa, od kojih su javnost najviše uzburkala saznanja o delovanju tzv. "Stečajne" i "Drumske mafije". U prvom slučaju okrivljeno je i pritvoreno više od deset lica, uključujući predsednika Trgovinskog suda u Beogradu i sudiju istog suda, zatim dva direktora uglednih banaka, direktore nekih preduzeća itd., koji su prema navodima policije i tužilaštva razradili sistem obezvređivanja i "guranja" u stečaj određenih firmi, u cilju njihove prodaje u bescenje. Istraga "Drumske mafije" obuhvata veći broj lica za malverzacije na naplatnim rampama autoputa, koja su na taj način nezakonito pribavila ogromne sume novca. Te, kao i još neke istrage inicirane tokom ove godine, ukazuju da organizovani kriminalitet u Srbiji pored tradicionalnih, poprima i sve sofisticiranije oblike i načine ispoljavanja, spregnute sa korupcijom i privrednim kriminalitetom, što svakako predstavlja društveno najštetniju i za otkrivanje i dokazivanje najkompleksniju "kriminalnu kombinaciju".

³⁰ Podaci koji su autoru saopšteni u Posebnom odeljenju Okružnog suda u Beogradu, septembra 2006. godine.

Zaključna razmatranja

Organizovani kriminalitet ima svoju jasno definisanu istoriju kroz koju se neprekidno menjao sa jednim ciljem - da bi ostao isti - visokoprofitabilan, s jedne strane, i visokorizičan po državu i društvo, s druge. Danas je postao sinonim za one oblike kriminaliteta koji se smatraju naročito kompleksnim i opasnim. Na unutrašnjem planu organizovani kriminalitet je digao na "uzbunu" nacionalne policijske i pravosudne snage, zahtevajući specijalizaciju, hitnost i sofisticiranost u postupanju, uz proširenje tradicionalnih ovlašćenja, jednim delom i na uštrb građanskih sloboda i prava, dok je na međunarodnom nivou doveo do intenziviranja raznih oblika međudržavne saradnje. U Evropi je ubrzao proces operacionalizacije Šengenskog sporazuma i konstituisanja Europol, dok je širom sveta osnažio ulogu Interpola u podršci nacionalnim kriminalističkim službama, u aktivnostima koje preduzimaju u cilju njegovog suzbijanja.

Kada se termin organizovani kriminalitet pojavio tridesetih godina prošlog veka u Čikagu, odnosio se na delatnost osoba kojima je zločin bio "posao" u datom gradu ili teritoriji, koju su želeli da zadrže pod svojom kontrolom. Danas, sa ukupnjavanjem legitimnih poslova, ukupnjava se i sam kriminalitet, postajući sposoban da iskoristi poslovne prilike širom sveta u cilju povećanja profita i smanjenja rizika od otkrivanja i sankcionisanja. Kako globalizacija olakšava ekspanziju međunarodne trgovine u skoro svakom obliku, ona istovremeno olakšava i transnacionalne operacije kriminalnih organizacija na klasičnim kriminalnim tržištima kao što su krijumčarenje droge, oružja, vozila, cigareta i dr. Dok tradicionalna kriminalna tržišta i dalje ostaju važna za organizovani kriminalitet, globalizacija pruža nove prilike u smislu prevara na visokom nivou, finansijskih prekršaja i ostalih oblika privrednog kriminaliteta za koje se veruje da su mnogo profitabilniji - istovremeno i mnogo manje riskantni. Razlika između, s jedne strane zakonitih preduzeća koja primenjuju nelegalne načine poslovanja, čineći privredni kriminalitet, ili se koriste prihodima ostvarenim kriminalitetom, i s druge strane, organizovanih kriminalnih grupa oformljenih radi vršenja krivičnih dela, kojima se upravlja kao sa poslovnim ili privrednim subjektima i čiji se prihodi investiraju u legalne ekonomske tokove, postaje sve manje jasna. Pranje novca i legalizacija nezakonito stečene dobiti predstavljaju ključna pitanja u suzbijanju organizovanog kriminaliteta, dobijajući svakodnevno na svojoj aktuelizaciji.

Modus operandi organizovanog kriminaliteta i dalje obuhvata upotrebu sile i zastrašivanja. Međutim, korišćenje raznih vrsta uticaja, uključujući korupciju, kao i primena stručnih znanja iz raznih oblasti, trgovinskih struktura i principa, ukazuju na značaj i visok intenzitet simbiotskog odnosa između organizovanog kriminaliteta i delova države i društva. Umesto da se razmišlja u duhu jasne dihotomije između njih, organizovani kriminalitet često velikim delom upravo oblikuje društveni, ekonomski i politički kontekst u kom nastaje i deluje, uz složene međusobne odnose koji su češće dopunjujući i klijentelistički, nego konfrontirajući.

Prethodno rečeno u formi zaključne konstatacije o organizovanom kriminalitetu, apsolutno važi i za srpsku državu i društvo. Oni više nikada ne bi smeli da dozvole da organizovani kriminalitet toliko ojača da "snajperom gađa u centar njihovog bića", zbog čega svi subjekti socijalne kontrole (formalni i neformalni) moraju uložiti ogromne napore kako bi ovaj kriminalni fenomen sveli na što je moguće manju meru. Neprestano treba imati u vidu činjenicu da organizovani kriminalitet danas nije ono što je bio u prošlosti, odnosno da ne predstavlja samo vrstu klasičnog, imovinskog kriminaliteta već i složen bezbednosni problem, koji usled bliske povezanosti sa terorizmom uzrokuje ozbiljne pretnje po demokratski, pravni i privredni poredak svake zemlje. Nažalost, Republika Srbija je to i te kako osetila 12. marta 2003. godine.

Literatura

- Kegley, C., Raymond, G.: *Exorcising the Ghost of Westphalia - Building World Order in the New Millennium*, New Jersey, 2002.
- Edwards, A., Gill, P.: The Politics of "Transnational Organized Crime": Discourse, Reflexivity and Narration of the "Threat".- U: *British Journal of Politics and International Relations*, br. 2, June 2002.
- 2003 - *European Union Organized Crime Report*, Europol, Luxembourg, 2003.
- *Organized Crime Situation Report 2004 - Focus on the threat of cybercrime*, Council of Europe, Strasbourg, December 2004.
- Adamoli, S., Di Nicola, A., Savona, E., Zoffi, P.: *Organized Crime - Around the World*, Helsinki, 1998.
- Marinković, D.: Organizovani kriminalitet – izazov krivičnom zakonodavstvu.- U: *Bezbednost*, Beograd, broj 2, 2004.
- Škulić, M.: *Organizovani kriminalitet - pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Beograd, 2003.
- Lazin, Đ.: Pravna definicija organizovanog kriminala i njen praktični značaj.- U: *Aktuelno stanje u krivičnom zakonodavstvu Srbije i Crne Gore* - zbornik radova, Beograd, 2004.
- Škulić, M.: Nacrt Zakona o državnim organima u postupku za krivična dela organizovanog kriminala.- U: *Novo krivično zakonodavstvo Srbije*, zbornik radova, Beograd, 2005.
- *Izveštaj o radu MUP-a Republike Srbije u 2002 godini*; Internet:
- [http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2002.doc](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2002.doc)
- *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2003 godini*, Beograd, 2004; Internet:
- [http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/\\$FILE/izvestaj2003.pdf](http://www.mup.sr.gov.yu/domino/skzn.nsf/fc9e82a3073a74fac1256c3200393d62/$FILE/izvestaj2003.pdf)
- *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2004 godini*, Beograd, januar 2005.
- *Izveštaj o radu Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u 2005 godini*, Beograd, januar 2006.

Uroš PENA
Mile ŠIKMAN

TERORIZAM I ORGANIZOVANI KRIMINALITET KAO IZAZOVI GLOBALNOJ BEZBEDNOSTI¹

Uvodna razmatranja

Početak devedesetih godina XX veka predstavlja ulazak u novu etapu društvenih odnosa u svetu, koja je praćena mnogobrojnim i čestim društvenim promenama na globalnom nivou, koje su se odrazile na sve sfere društvenog života (političku, ekonomsku, socijalnu, kulturnu, normativnu, moralnu itd.) i koje su, kao takve, imale uticaja na razne društvene pojave. Te fundamentalne promene suštinski su uticale na političku strukturu i političke procese u svetskim odnosima. Mnogobrojne globalne društvene promene su dovele do nestanka bipolarnih odnosa u svetu i stvaranja unipolarnog sistema, putem uspostavljanja potpune globalne dominacije jedine preostale supersile - Sjedinjenih Američkih Država. Kao najznačajniji događaji koji su doveli do globalnih društvenih promena, mogu se navesti: kraj hladnog rata (tokom 1989.), pad komunističkih režima u četiri države, od jula do decembra 1989. (Poljska – avgust, Mađarska – oktobar, Njemačka – novembar i Bugarska – decembar), ujedinjenje Njemačke (12. april 1990.), potpisivanje zajedničke deklaracije 22 zemlje (16 iz NATO i 6 iz VU), na sastanku KEBS-a, 9. novembra 1990., kojom su te zemlje izjavile da više nisu neprijatelji, raspuštanje Varšavskog pakta (31.3.1991.) i raspad SSSR na 14 nezavisnih država (14.12.1991.). U takvom odnosu snaga dva procesa su se posebno izdvojila kao nosioci globalnih društvenih promena: proces globalizacije i proces uspostavljanja "novog svetskog poretka". Ti procesi, koji u suštini dopunjuju jedan drugi, doveli su do mnogobrojnih protivrečnosti i promena na globalnom nivou.

Kada se govori o globalnim društvenim odnosima u svetu, obično se razlikuju dva osnovna pristupa. Jedan je sociološki pristup, kojim se ukazuje na

¹ Ovaj rad ne odražava službeni stav Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske, nego lične poglede autora koji proizilaze iz naučnog i stručnog bavljenja posmatranom problematikom.

globalizaciju modernih razvojnih procesa do svetskih razmjera, čiji je rezultat stvaranje modernog demokratskog svetskog društva. Drugi pristup je politikološki, i on se usredsređuje na vojne, političke i ekonomske odnose moći među državama, kakvi se uspostavljaju u tzv. novom svetskom poretku. Tako, savremeni svet, pod uticajem globalizacije i "novog svetskog poretka", odlikuje nekoliko bitnih karakteristika.

Prva, naučno - tehnološka revolucija, koja je postala motorna snaga ekonomskih i političkih integracija i materijalna osnova ideje mondijalizma i globalizacije sveta. Tehnologija i elektronika postale su glavne determinante društvenih kretanja i promena; one, pri tome, menjaju običaje, društvenu strukturu i vrednosni sistem.

Druga, globalizacija, koja se uspostavlja kroz proces integracije svetskih tržišta kapitala i tehnologije, uz paralelan proces uspostavljanja i jačanja dominacije transnacionalnih korporacija u okvirima globalnih tržišta, javlja se kao objektivna neminovnost savremenog sveta. Ekonomska moć transnacionalnih korporacija sve više supstituira moć nacionalne države da kontroliše i utiče na nacionalni kapital, čime se relevantnost nacionalne države na ekonomskom i političkom planu smanjuje. Ekonomska globalizacija praćena je velikom političkom, medijskom, vojnom, socijalnom, kulturnom i ekološkom globalizacijom, što stvara potrebu za novim globalnim institucijama. Izolacija iz procesa globalizacije predstavlja opasnost za opstanak pojedinih zemalja sa posledicama po međunarodni bezbednosni sistem.

Treća, promena strukture globalne proizvodnje, značajno je uticala na kulturni i civilizacijski identitet i strateško ponašanje učesnika u međunarodnim odnosima.

Četvrta, pod uticajem novih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji izmenjen je koncept bezbednosti za koji je karakteristično da se ne vezuje za teritorijalni princip, nego za ekonomske interese velikih sila, pa je česta pojava da se istupa sa tezom da su ugroženi svetski mir i bezbednost kad god i gde god su, u stvari, ugroženi ekonomski interesi (Stajić, 1999:136.).

Peta, prisutna je stalna profilacija oružja za masovno uništenje, čiji trendovi, tendencije i kretanja variraju zavisno od aktuelnog stanja u odnosima među državama. Porastao je broj država koje poseduju oružje za masovno uništenje, ali i mogućnost da pojedini nedržavni faktori obezbede pristup ili dođu u posjed oružja za masovno uništenje. Sa razvojem oružja za masovno uniš-

tenje, znatno je promenjena uloga i značaj teritorija i geostrateški položaj zemalja.

Šesta, izrastanje terorizma u globalnu bezbednosnu pretnju, aktuelizacijom samoubilačkog terorizma, ali i stalnom terorističkom pretnjom nuklearnim, hemijskim i biološkim terorizmom.

Sedma, novi oblici pretnje miru i stabilnosti u svetu nužno traže uspostavljanje novog međunarodnog poretka, koji bi bio sposoban odgovoriti na nove bezbednosne izazove, rizike i pretnje.

Sve ovo dovelo je do pojave novih ili aktuelizacije postojećih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, među kojima se terorizam i organizovani kriminalitet, a naročito oni oblici koji imaju transnacionalni karakter, nameću kao glavni bezbednosni problemi. Međutim, ono što je karakteristično za terorizam i organizovani kriminalitet, jeste da su oni pod uticajem globalnih društvenih promena pretrpili značajne izmene, što skoro sistematski potvrđuju aktuelne i moguće terorističke aktivnosti i nove pojavne oblike organizovanog kriminaliteta. Tako se aktuelizuju specifični oblici terorizma, prvenstveno samoubilačkog terorizma, sve više je izraženo povezivanje terorizma sa organizovanim kriminalitetom, koje za posledicu ima pojavu tzv. narkoterorizma, sajber -terorizma i drugih oblika terorizma i organizovanog kriminaliteta.

Pored ovoga, stalno je prisutna teroristička prijetnja nuklearnim, hemijskim i biološkim terorizmom, odnosno mogućnost da terorističke organizacije, kao nosioci terorizma, dođu u posed oružja za masovno uništenje i da to oružje upotrebe u terorističke svrhe, kao i nelegalna trgovina nuklearnim, radioaktivnim, biološkim i hemijskim materijalima. Takođe, značajno je napomenuti i novi način organizovanja terorističkih i kriminalnih organizacija, u tzv. terorističke, odnosno kriminalne mreže, ili bolje rečeno transnacionalne terorističke, odnosno kriminalne kolektivitete, kao i specifičnosti koje donose takavi oblici organizovanja i djelovanja terorističkih i kriminalnih organizacija.

Globalizacija

Globalizacija je proces/projekt koji znači intenzifikaciju svih društvenih odnosa (događaja, problema, sukoba, itd.) na međunarodnom nivou, putem čega svet postaje nedeljiv prostor, a čiji su glavni akteri nacionalne države,

međunarodne organizacije i pojedinci koji su u njih uključeni. Pojam "globalizacije" i pojmovi slični njemu (globalizam, globalni problemi, globalni sistem, globalna odgovornost) sve više se upotrebljavaju u savremenim međunarodnim odnosima i postaju predmet naučne obrade. Tako se, postepeno, u sociologiji, politikologiji, ekonomskim i pravnim naukama napušta termin "međunarodni", a upotrebljava termin "globalizacija", na osnovu koga se tumače savremeni tokovi u društvenim odnosima. Globalizacija, shodno tome, predstavlja jedan celoviti ideološki i metodološki koncept, sa suštinskim sadržajem. Prema tom konceptu, globalizacija polazi od čoveka kao građanina planete Zemlje, tj. čoveka kao člana jedinstvene svetske zajednice, čime se prevazilazi tradicionalno shvatanje međunarodnih odnosa, kao odnosa između suverenih država. Pojam globalizacije podrazumeva sjedinjavanje društveno - ekonomskih promena u svetu kao celini, odbacujući državu i državne granice kao relevantne činioce u rešavanju državnih problema. Svet je ušao u fazu globalizma, koji će predstavljati ideologiju XXI veka, pri čemu globalizacija podrazumjeva jednu novu fazu u svijetskoj politici². Globalizam se tako definiše kao kvalitetno nova faza u međunarodnim odnosima, a u kvantativnom smislu projektovan je na svet kao celinu i predstavlja apstraktnu teorijsku konstrukciju, za razliku od globalizacije kao složenog tekućeg procesa povezivanja ekonomske, političke, pravne i kulturne dimenzije na globalnom nivou.

Motornu snagu globalizacije čine dva glavna procesa: globalizacija proizvodnje i globalizacija finansija. Globalna međuzavisnost zahteva prestrukturiranje sveta i prenošenje autoriteta sa nacionalnih država na supernacionalni identitet, tj. na svetsku vladu. Proces globalizacije, posebno u sferi ekonomije, finansija i ekologije smanjuje kapacitete država koje sve teže mogu da zadovolje potrebe svojih građana. Gubljenjem ekonomske moći, sadašnje nacionalne države izgubile bi legitimnu moć nad teritorijom i svim drugim društvenim vrednostima, čime bi se stvorili uslovi za uspostavljanje svetske vlade i transnacionalnih korporacija, kao nosilaca globalne strategije. Sa dobijanjem kontrole nad ekonomijom, transnacionalne kompanije postepeno potiskuju državu kao dominantnu silu u međunarodnim ekonomskim odnosima, namećući novi model međunarodnih odnosa, u kojima se one pojavljuju kao samostalni pregovarački partneri ili kao moćni saveznici država u pregovorima (Strange, 1995:59-60). Moć koju ostvaruju na ekonomskoj

² Globalizacija kao ekspanzija kapitalističkog ekonomskog procesa ima svoju istoriju i može biti praćena od druge polovine XIX veka, koji se smatra zlatnim vekom kapitalizma. Reč je o delu dugoročnog dinamičkog procesa kapitalističkog sistema, u kojem je kapital probio nacionalne barijere, a finalni proizvodi se javljaju kao rezultati porvezanih procesa u više zemalja (Avramov, 1998:93).

i finansijskoj osnovi, pojačava rast političke moći transnacionalnih kompanija, što otvara novi vid konflikta između transnacionalnih kompanija, kao nosilaca procesa globalizacije i nacionalnih država, kao subjekata međunarodnih odnosa. Fragmentacija država je logična posledica procesa globalizacije i sastavni je deo globalističke ideologije. Međutim, značaj države u procesu globalizacije je nesporan, ako se uzima u obzir da su nacionalne države i dalje osnovne jedinice svetskog sistema. Takođe, uloga nacionalne države ogleda se i u potrebi države da kreira uslove neophodne za efektivno uključivanje zemlje u globalne integracione procese. Da bi ostvarila svoju funkciju u procesu globalizacije, država mora obezbediti unutrašnji mir i stabilnost, u čemu se ogleda politička uloga države u globalnim integracionim procesima³.

Proces globalizacije u njegovom savremenom obliku, može se posmatrati od druge polovine XX veka. Teorijske osnove globalizma postavio je Zbignjev Bžežinski 1970., u delu "Između dvaju epoha". Savremena zbivanja, Bžežinski definiše kao globalni proces, pri čemu čovečanstvo prolazi kroz treću veliku revoluciju, tehnotroničnu⁴ revoluciju, koja će iznedriti nove vrednosti i ispuniti prazninu koju je iza sebe ostavilo materijalno bogatstvo. Nosilac "tehnohronične revolucije", po rečima Bžežinskog, jesu SAD, kao "prvo globalno društvo u istoriji", koje poseduje razornu moć bez presedana u istoriji, a samim tim i logički mu pripada vodeća uloga. Izvor američke moći, Bžežinski vidi u superiornoj organizaciji Amerike tj. njenoj mogućnosti da brzo mobilizuje ogromne ekonomske i tehnološke resurse za vojne potrebe. Po Bžežinskom, Amerika je superiorna u četiri odlučujuća domena globalne moći: *vojnom* (ona ima nedostižne mogućnosti dostizanja udaljenih krajeva sveta), *ekonomskom* (ona je ostala osnovni pokretač globalnog rasta), *tehnološkom* (zadržala je vođstvo u ključnim oblastima inovacija) i *kulturnom* (poseduje privlačnost bez konkurencije). Upravo kombinacija sva četiri ova atributa čini Ameriku jedinom sveobuhvatnom globalnom silom (Bžežinski, 2001:28). Naime, globalne društvene promene, koje su rezultirale krajem hladnog rata, na sceni su ostavile jedinu preostalu supersilu i zemlju sa najvećom moći, Sjedinjene Američke Države, koja je nastojala iskoristiti postojeće stanje za ostvarivanje svojih ideja i interesa. Takva nastojanja odlikuje nekoliko bitnih karakteristika. Protežiranje *univerzalnih vrednosti* američkih principa, običaja i ustanova, veličanjem američkih vrlina i moći, jeste opšta

³ Ovde se, pre svega, misli na sposobnost države da obezbedi odgovarajući kvalitet i potrebnu zaštitu vlasničkih prava, odgovarajući kvalitet i efikasnost građanskih usluga, ličnu bezbednost ljudi i odgovarajuće obrazovanje sopstvenog stanovništva.

⁴ Riječ "tehnotronično" nastala je komponovanjem riječi "tehnologija" i "elektronika", a njen idejni tvorac je Zbignjev Bžežinski.

karakteristika iz koje proizilaze sve ostale. *Demokratski* ideali i širenje demokratskog oblika vlasti, često nasilnim putem i pod plaštom zaštite ljudskih prava i sloboda, postaju glavni aduti uspostavljanja "novog svetskog poretka". Do izražaja posebno dolazi *američka vojna moć*, koja se ogleda u superiornosti i sofisticiranosti vojnog naoružanja i opreme. Nadalje, o *američkom ekonomskom modelu*, koji insistira na svetskoj slobodnoj trgovini i nesputanoj konkurenciji, govori se kao o najboljem ekonomskom modelu za sve ostale države i nužnosti njegovog prihvatanja i sprovođenja u svim zemljama. Posebno se ističe *tehnološki aspekt* američke dominacije, gdje su SAD zadržale vođstvo u ključnim oblastima tehnologije i inovacija. Ukazuje se na neophodnost američke nacije u svetu, putem amerikanizacije sveta, čime se nameće *američki kulturni identitet* drugim nacijama i civilizacijama, što dovodi do postepenog imitiranja američkog načina života, širom sveta. Na osnovu navedenog, SAD sebe označavaju kao: "dobronamjerni hegemon (*benevolent hegemon*)"⁵, gde američka globalna hegemonija obuhvata jedan razvijen sistem saveza i koalicija koje faktički obuhvataju čitavu planetu i "prvu neimperijalističku supersilu" (*first nonimperialist superpower*), nastojeći, pri tome, da na svaki način očuvaju poziciju jedine globalne supersile⁶.

Globalne društvene promene, koje su nastale usled procesa globalizacije i uspostavljanja "novog svetskog poretka", pojačale su asimetriju snaga i postale pretnja međunarodnoj bezbednosti. Ovde se prvenstveno misli na asimetriju snaga državnih subjekata, s jedne strane, i nedržavnih nosilaca ugrožavanja bezbednosti, s druge strane. Asimetrija snaga je svesno odsustvo simetrije i podrazumeva odbijanje pravila borbe koja nameće protivnik, čineći tako sve operacije potpuno nepravednim, što pretpostavlja istovremeno korišćenje snaga mimo njihove osnovne namene i, naročito, onih koje su izvan svake sumnje (kao što su civili), zatim oružja protiv kojih sredstva zaštite nisu uvek prilagođena (oružja za masovno uništenje), metoda koji negiraju konvencionalni način ratovanja (gerila, terorizam), mesta sukobljavanja koja se ne mogu predvideti (uži delovi grada, javna mesta) i faktora iznenađenja, pri čemu je ova poslednja karakteristika najznačajnija (Kurmon, Ribnikar: 2003:20). Iz ovako koncipirane definicije asimetrije proizilazi

⁵ On je hegemonistički u smislu da se države okupljaju oko Sjedinjenih Država, kao oko centra, pri čemu se reflektuju politički mehanizmi i organizacioni principi u američkom stilu.

⁶ "U svetu bez primata Sjedinjenih Država bilo bi mnogo više nasilja i nereda, a manje demokratije i privrednog rasta, nego u svetu u kojem bi i dalje Sjedinjene Države nastavile da imaju više uticaja od bilo koje druge zemlje u vođenju svetskih poslova. Očuvanje međunarodnog primata Sjedinjenih Država je ključno ne samo za blagostanje i bezbednost Amerikanaca već i za budućnost slobode, demokratije, slobodne ekonomije i međunarodnog poretka u svetu."; (Huntington, 1993:83).

da se asimetrični sukobi ogledaju u asimetriji snaga, sredstava, metoda, mesta i faktora. Praktično posmatrano, asimetrija podrazumeva neusklađenost snaga, sredstava i metoda borbe i suprotstavljanja terorizmu i organizovanom kriminalitetu, kao globalnim bezbednosnim problemima.

Terorizam⁷ kao izazov globalnoj bezbednosti

Iako terorizam nije novi fenomen, globalne društvene promene koje su na sceni, u velikoj meri utiču na karakter terorizma. One dovode do promena u trendovima, tendencijama i kretanjima terorizma što utiče na aktuelni i mogući terorizam. Pri tome se javljaju novi pojavni oblici terorizma i do izražaja dolaze određene, specifične karakteristike terorizma. Teroristički akti (poput onoga od 11. septembra 2001. godine) ne vodi se na omeđenim područjima, a teroristi ne objavljuju svoj identitet, niti se izjašnjavaju o svrsi svojih koraka. Teroristički akti, kao takvi, medijski su praćeni, tj. kvalitetni, a ne obavezno brojni. Javlja se bezbroj oblika terorizma, a svaki je različit po svojim političkim ciljevima, sredstvima i mrežama kojima raspolaže, a pored razaranja, efekat kojem se teži jeste izazivanje straha. Isto tako evidentirane su i promene u terorističkim organizacijama, kao nosiocima terorizma. Terorističke organizacije su decentralizovane i deluju preko nehijerarhijskih mreža. Uklanjanjem terorističkog vođe, mreža ne nestaje, niti njena snaga slabi. Nove terorističke organizacije predstavljaju posebnu vrstu mreže, mreže koja nema ni centra ni periferije. Teroristička mreža funkcioniše fluidno, brzo, diskontinuirano i neformalno. Ona povezuje ljude jednakih interesa, bez obzira na područnu pripadnost. Događaji se odvijaju istovremeno i svuda. Mreže tako stvaraju novi "fraktalni" tip društvenih odnosa, stvara se novi internacionalni identitet. Shodno tome, terorizam se, pod uticajem globalnih društvenih promena, proglašava "ratnim činom", pri čemu se radi o novom tipu rata, o ratu bez terena i ratišta. U borbi protiv terorizma, neprijatelj je bez imena i profila. Pri tome, pravi se razlika između rata i terorizma: konvencionalno oružje u terorizmu igra sve manju ulogu, dok na nuklearne prietnje terorizam nije osetljiv. U sukobima vlada asimetrija: države stoje nasuprot transnacionalnim terorističkim organizacijama, teroristi znaju svoje ciljeve, dok države ne znaju gde da uzvrate; nasuprot ogromnom državnom aparatu bezbednosti, obično stoji manja grupa terorista. Ovakav terorizam pojedini teoretičari terorizma nazivaju

⁷ Terorizam se može definisati kao primena smišljenog, organizovanog i sistemskog nasilja nedržavnog ili državnog subjekta nad izabranom ili nasumičnom žrtvom, radi izazivanja straha ili drugih psihičkih reakcija kod šireg kruga ljudi, u cilju ostvarivanja postavljenih terorističkih ciljeva, koji su najčešće političke prirode (Šikman, 2006:77).

"hiperterorizam" i smatraju da je terorizam asimetrični rat globalnog sveta⁸. Teoretičari ove teorije terorizma, smatraju da je hiperterorizam produkt procesa globalizacije; poput multinacionalnih kompanija, i terorizam je bez države, pa koristi sive zone planete, one u kojima nema pravno – političkih struktura i kontrole. Pre nego što je hiperterorizam nastao kao pojam, pojedini teoretičari terorizma govorili su o "superterorizmu", čija su sredstva i rezultati zastrašujući (Beonist, 2001).

Polazeći od navedenog, može se konstatovati da terorističke organizacije, kao nosioci terorizma predstavljaju jednu stranu u asimetričnom sukobu, nasuprot državi, kao nosiocu protivterorističke borbe. Nove dimenzije terorizma, oslikane prvenstveno u samoubilačkom terorizmu, jesu istinski asimetrični faktor. Spremnost žrtvovanja vlastitog života, radi ostvarivanja terorističkih ciljeva, odgovara asimetričnoj logici, kojoj nijedno sredstvo neće biti strano, samo da bi se ostvarili postavljeni teroristički ciljevi. Dakle, terorističke organizacije nastoje da po svaku cenu postignu rezultate slične onima koje su dostupni državama. Prema mišljenju Marka Jürgensmajera (*Mark Jungesmejer*), terorističke grupe se prema svojim ubilačkim sposobnostima ne mogu porediti sa vladama kojima na raspolaganju stoji vojni potencijal; njihova brojnost, odanost i nepredvidivost omogućava im da steknu uticaj koji je potpuno neprimeran njihovim "mršavim vojničkim resursima" (Jungesmejer, 2000:5).

Analizirajući globalne terorističke aktivnosti u proteklih 30 godina, može se primetiti da teroristički napadi postaju sve smrtonosniji, a broj terorističkih napada koji za posledicu imaju mnogo mrtvih, raste. Takođe, uočljivo je da terorističke taktike ostaju nepromenjene: bombaški (samoubilački) napadi, oružani napadi, atentati i otmice i dalje se primenjuju, u najvećoj meri. Analizirajući terorističku aktivnost u pogledu neposrednih žrtava po regijama, uočljivo je da Evropa, Latinska Amerika i Bliski Istok imaju najviši stepen terorističkih pretnji. Takav trend žrtava nastavljen je tokom XXI veka, što je rezultiralo stotinama terorističkih operacija u svetu. Međunarodne žrtve 2001. po regijama: Afrika – 33 napada, 90 poginulih; Azija – 68 napada, 180 poginulih; Južna Amerika – 194 napada, 2 poginula; Bliski Istok – 29 napada, 62 poginula; Sjeverna Amerika – 4 napada, 3.235 poginula; Zapadna Evropa – 17 napada, 3 poginula; Evroazija – 3 napada, bez poginulih. Ukupan broj poginulih u terorističkim napadima u 2001. godini iznosi 3.547 žrtava⁹.

⁸ Za utemeljivača ove teorije smatra se poznati francuski filozof i publicist Alen de Beonist (*Alain de Benoist*).

⁹ Handbook: *The Police Role in Combating Terrorism*, I L E A – Budapest, Diplomatic Security Service, Antiterrorism Assistance Program, Budapest, February, 2004.

Samoubilački terorizam¹⁰ doživljava svoju ekspanziju kroz svakodnevne samoubilačke terorističke napade širom sveta. Robert Pape (*Robert A. Pape*), američki, politikolog, sproveo je opsežnu kvantitativnu analizu samoubilačkog terorizma i došao do zaključka da broj samoubilačkih terorističkih napada kontinuirano raste u proteklih dvadesetak godina. Pape navodi da je otprilike sa tri izvedena samoubilačka teroristička napada godišnje osamdesetih godina, broj takvih akcija devedesetih narastao na desetak, da bi u XXI veku dostigao impresivnih pedeset napada godišnje. Rezultati izgledaju još dramatičniji ako se broj izvedenih samoubilačkih terorističkih napada stavi u odnos prema ukupnom broju terorističkih napada, koji je u znatnom padu. U odnosu na osamdesete godine, broj terorističkih napada u svetu je prepolovljen, tako da je 1987. godine u svetu bilo 666 različitih terorističkih napada, dok je 2001. godine bilo 348 terorističkih napada (Pape, 1997). U periodu od 1.1.1995. do 1.6.2005., ukupno je izvršen 231 samoubilački teroristički napad, od čega je najveći broj samoubilačkih terorističkih napada izvršen 2003. godine¹¹. Analizom samoubilačkih terorističkih napada u svetu, u periodu od 1.1.1995. godine do 1.6.2005. godine, konstatovano je da je ukupno izvršen 231 samoubilački teroristički napad u svetu, poginule 8.673 osobe, a povređeno, prema dostupnim izvorima, 15.459 ljudi. Samoubilačkim terorizmom ugroženo je sedam regiona u svetu, i to: Afrički, Azijski, Evroazijski, Evropski, Latinoamerički, Srednjeamerički i Bliskoistočni region, kao region najugroženiji samoubilačkim terorizmom¹². Nadalje, samoubilačkim terorizmom ugroženo je 28 država u navedenim regionima, a najveći broj samoubilačkih terorističkih napada izveden je u Izraelu, dok je najveći broj poginulih u samoubilačkim terorističkim napadima, ne računajući broj poginulih u sa-

¹⁰ Skot Atran (*Scott Atran*) samoubilački terorizam definiše kao teroristički akt u kome napadač uništava ili nastoji da uništi cilj, žrtvujući pri tome, svesno i vlastiti život (Scott, 2003).

¹¹ Za analizu samoubilačkih terorističkih napada u svetu u vremenskom periodu 1.1.1995 – 1.6.2005. godine korišćeni su statistički podaci (godišnji i periodični izveštaji organa i službi bezbednosti zemalja koje su ugrožene samoubilačkim terorizmom), statistički izveštaji, i drugi dostupni statistički podaci od značaja za sagledavanje samoubilačkog terorizma. Za analizu samoubilačkog terorizma u navedenom vremenskom periodu, korišćeni su podaci Stejt Departmenta SAD (Department of State, *Patterns of Global Terrorism 2004, 2003, 2002, 2001, archive*), Ministarstva spoljnih poslova Izraela (Israel Ministry of Foreign Affairs, *Suicide and Other bombing Attacks in Israel Since the Declarations of Principles*), Centra za istraživanje terorizma (Terrorism Research Center, *Terrorist Attack Archives*), kao i drugih relevantnih izvora (*List of terrorist incidents, Victims of terror CNN*) (Šikman, 2006:163,164).

¹² *Afrički region* obuhvata prostor centralne i južne Afrike, *azijski region* obuhvata prostor centralne i istočne Azije, *evroazijski region* obuhvata prostor Ruske Federacije i Turske, *Evropski region* odnosi se na evropski kontinent, *Latinoamerički region* obuhvata prostor Južne Amerike, *Srednjeamerički region* odnosi se na SAD, a *Bliskoistočni region* obuhvata prostor severne Afrike i Arabijskog poluostrva.

moubilačkim terorističkim napadima 11. septembra 2001. godine na SAD, u Iraku. Analizom je utvrđeno da 16 terorističkih organizacija primenjuje samoubilački terorizam, a najveći broj samoubilačkih terorističkih napada su izvele frakcije terorističkih organizacija koje deluju u Iraku i terorističke organizacije koje deluju na Bliskom Istoku. Najveći broj poginulih je u samoubilačkim terorističkim napadima koje je izvela teroristička mreža Al Kaida. Najčešća meta samoubilačkog terorizma jesu vojni i policijski objekti, zatim prevozna sredstva (autobus, voz, itd.), autobuske stanice, hoteli, tržni centri, verski objekti (crkve, džamije, sinagoge, itd.), diplomatski objekti (ambasade, konzulati, itd.), gradski trgovi itd., dok je najveći broj poginulih u onim samoubilačkim terorističkim napadima u kojima su mete samoubilačkog terorizma državni, vojni i policijski objekti. Samoubilačke terorističke napade najčešće izvode teroristi – bombaši samoubice korišćenjem eksploziva obavijenog oko tela i upotrebom automobila, a zastupljeni su i ostali oblici samoubilačkog terorizma (Šikman, 2006: 163,164).

U uslovima globalnih društvenih promena, stalno je prisutna teroristička pretnja svetu oružjem za masovno uništenje, tj. nuklearnim, hemijskim i biološkim terorizmom. Međutim, ono što je bitno navesti jeste da je mogućnost upotrebe nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja u terorističke svrhe sasvim realna. Ta mogućnost zasnovana je na činjenici da terorističke organizacije pokušavaju da dođu u posjed nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja, te na činjenici da su do sada ispoljene određene forme hemijskog i biološkog terorizma. Istraživanje koje je sproveo 80 američkih naučnika ukazuje na to da je mogućnost napada oružjem za masovno uništenje vrlo velika i da dostiže 70 posto. Najveću opasnost, prema navedenoj studiji, od napada oružjem za masovno uništenje predstavlja radiološko oružje ili tzv. "prljava bomba", u kojoj se radioaktivni materijal raspršuje konvencionalnim eksplozivom. Drugu po redu opasnost predstavlja napad hemijskim i biološkim oružjem, dok je nuklearni napad najmanje verovatan. Pojedini autori navode postojanje sve većeg broja nekonvencionalnih, ili nihilističkih i apokaliptičkih grupa koje ciljaju na veći broj žrtava i na veći stepen uništenja. To su teroristi naoružani oružjem za masovno uništenje¹³ (*Weapons of mass Destruction – WMD*), koji imaju nameru i odlučnost da ga upotrebe (Jović, Savić, 2004:63). Upotrebom nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja

¹³ Oružje masovnog uništenja (*Weapons of Mass Destruction*) definisano je kao: (1) bilo kakva destruktivna naprava, bilo koji eksploziv, upaljiv ili otrovan gas, bomba, granata, raketa sa punjenjem sa više od 113.40 g, projektil sa eksplozivnim punjenjem sa više od 7.08 g, mina ili naprava slična navedenim; (2) otrovan gas; (3) bilo koje oružje koje uključuje bolest ili organizam koji izaziva bolest i (4) bilo koje oružje osmišljeno da ispusti radijaciju na nivou opasnom po ljudski život.

u terorističke svrhe, uticalo bi se na bezbednost pojedinih država, regiona, kao i međunarodne zajednice u celini. Prvenstveno su ugrožene one države koje na svojoj teritoriji imaju NHB postrojenja, ali i druge države na koje bi se mogla proširiti kontaminacija. Mnogi teoretičari terorizma ukazuju na opasnost od nuklearnog, hemijskog i biološkog terorizma. Valter Loker (*Walter Laqueur*) ukazuje na sve veću sklonost verski motivisanih terorista ka upotrebi oružja za masovno uništenje za ostvarivanje svojih ciljeva. Brian Klark (*Clark Brian*) ukazuje na opasnost od nuklearnog, hemijskog i biološkog terorizma i tvrdi da će onog trenutka kada teroristi počnu da koriste tehnologiju, politički terorizam postati najveći problem u svetu. Svoje tvrdnje dokazuje trima stvarima: *prvo*, nuklearni otpad nije adekvatno zaštićen i može se vrlo lako ukrasti, *drugo*, on veruje da su fabrike za proizvodnju hemikalija nedovoljno obezbeđene i da se hemijsko i biološko oružje može vrlo lako ukrasti, kao i nuklearni otpad, *treće*, smatra da transportni sistem za prenos opasnog hemijskog i biološkog oružja nema propisanu zaštitu (Clark, 1980). Marta Krenšo (*Martha Crenshaw*) ukazuje na širenje nuklearnog materijala na međunarodnom planu, te smatra da obilje nuklearnog materijala povećava verovatnoću nuklearnog terorizma u budućnosti. Džesika Stern (*Jesika Stern*) navodi pet međusobno povezanih razvoja situacije koji bi mogli doprineti povećanoj mogućnosti upotrebe oružja za masovno uništenje u terorističke svrhe. *Prvo*, oružje za masovno uništenje je posebno dragoceno onim teroristima koji žele da prizovu osećaj božanske osvete, da pokažu koliko su dobri poznavaoi nauke, da ubiju mnogo ljudi, da izazovu strah ili da se osvete državama koje su u prošlosti upotrebljavale takvo oružje. *Drugo*, ona pominje promenu motivacije terorista, navodeći pri tome *ad hoc* grupe motivisane verskim uverenjima ili verskom osvetom, zatim nasilne desničarske ekstremiste i sekte koje veruju u apokalipsu i milenijumski preokret. *Treće*, raspadom SSSR pojavilo se na crnoj berzi mnogo oružja, komponenti i stručnog znanja, u čiji posed bi mogle doći terorističke organizacije, koje bi ovo upotrebile u terorističke svrhe. *Četvrto*, povećava se proizvodnja hemijskog i biološkog oružja čak i u državama za koje se zna da su sponzori terorizma, dok pak druge vlade (kineska, ruska, sjevernokorejska) izvoze opremu koja može biti iskorišćena i za proizvodnju oružja za masovno uništenje. *Peto*, napredovanje tehnologije učinilo je nuklearni, hemijski i biološki terorizam izvodljivijim nego ikada ranije, (npr. Internet, usavršavanje opreme za fermentiranje, nove tehnologije za oblaganje mikroorganizama, itd) (Stern, 2004:11-13). Brus Hofman (*Bruce Hoffman*) ukazuje na zastarelost razmišljanja o potencijalnoj upotrebi oružja za masovno uništenje od strane terorista, te zaključuje da će verski teroristi (zbog naročitih karakteristika, opravdanja i misaonih sklopova verskih i "kvaziverskih", u poređenju sa sekularnim teroristima), najverovatnije biti prvi nedržavni

zločinci koji će upotrebiti oružje za masovno uništenje (Hofman, 2000:174,175).

Kada je reč o terorističkim organizacijama, vidan je postojan rast broja pojedinaca i organizacija koje su voljne da sprovode terorizam. Od devedesetih godina uočljiva je regrutacija terorista širom sveta, uspostavljanje terorističkih kampova za obuku, ujedinjenje militantnih grupa u Indoneziji, Filipinima, Singapuru, Maleziji, Tajlandu i Mianmaru. Izražena je tendencija mrežnog organizovanja terorističkih organizacija. Najbolji primer je teroristička mreža "Al Kaida". Terorističke ćelije "Al Kaide" nalaze se u Jugoistočnoj Aziji, gde i postoji najveća koncentracija članova "Al Kaide" izvan granica Afganistana i Pakistana, u kojima se nalaze njene matične ćelije. U 35 zemalja širom sveta postoje operativne terorističke ćelije "Al Kaide".

Na osnovu navedene analize terorističke aktivnosti, može se konstatovati da je pretnja savremenom svetu terorizmom velika, s obzirom na to da je broj država koje su opterećene terorizmom veliki, a da sve više terorističkih organizacija primenjuje terorizam. Takođe, veliki broj terorističkih napada sa velikim brojem poginulih i povređenih, kao i velike materijalne štete, ukazuju na opasnost od ovog oblika ugrožavanja bezbednosti savremenog sveta, dok savremeni svet nema adekvatan sistem zaštite od terorizma. Pored navedenog prisutna je tendencija aktuelizacije pojedinih oblika terorizma kao što je samoubilački terorizam, ali i stalna teroristička pretnja novim oblicima terorizma, kao što su nuklearni, hemijski i biološki terorizam.

Organizovani kriminalitet¹⁴ kao izazov globalnoj bezbednosti

U kontekstu sveukupnih negativnih društvenih pojava organizovani kriminalitet zauzima posebno mesto, s obzirom na njegovu prisutnost i trend stalne ekspanzije, te tendencije da se ispoljava kroz nove pojavne oblike, sa visokim stepenom organizovanosti, tajnosti i internacionalizacije, prilagođavajući se pri tome društveno – ekonomskim i političkim odnosima svake zemlje. Organizovani kriminalitet, kao i ostali oblici kriminaliteta jeste društveno negativna i sankcionisana pojava, te predstavlja izražen izazov ne samo unutrašnjoj, već i globalnoj bezbednosti i javlja se, ne samo kao kriminalistički, već i globalni bezbednosni problem, s obzirom na njegovu transnacionalizaciju. Naime organizovani kriminalitet, kao i terorizam, su postali najveće post-Hladnoratovske pretnje globalnoj bezbednosti, pri čemu ugrožavaju bezbednost svih država (u manjem ili većem obimu), pojedinih regiona, pa čak i međunarodne zajednice. Transnacionalni organizovani kriminalitet i transnacionalne kriminalne organizacije, kao nosioci takvog oblika kriminaliteta, danas predstavljaju nove pretnje bezbednosti većine država¹⁵. Organizovani kriminalitet, kao takav, pojavljuje se u svim državama, kako onim dobro razvijenim i uređenim državama, tako i u onim društveno nestabilnim i neuređenim državama, pri čemu organizovani kriminalitet podjednako pogađa kako državu i njeno uređenje, tako i

¹⁴ Hauard Abadinski (*Howard Abadinsky*) organizovani kriminalitet definiše kao neideološko udruženje, koje uključuje određen broj blisko povezanih lica, hijerarhijski organizovanih, sa najmanje tri nivoa/ranga, radi sticanja profita i moći uključivanjem u legalne i nelegalne aktivnosti. Pozicije u hijerarhiji i pozicije funkcionalne specijalizacije moraju da budu prenesena na osnovu srodstva ili prijateljstva, ili racionalno prenesene s obzirom na veštinu onoga kome se određena pozicija dodeljuje. Stalnost članstva se podrazumeva, a članovi teže da očuvaju integritet svog udruženja i aktivnost u sleđenju ciljeva organizacije. Organizacija izbegava konkurenciju i teži monopolu u odnosu na određenu industrijsku granu, odnosno na teritorijalnoj osnovi. Organizacije je voljna da upotrebi nasilje ili da se služi podmićivanjem radi ostvarivanja svojih ciljeva, odnosno radi obezbeđenja discipline. Članstvo je restriktivnog karaktera, mada nečlanovi mogu da budu uključen u aktivnosti u izuzetnim slučajevima. Postoje eksplicitna pravila, verbalna ili pisana, čija se primena obezbeđuje pretnjom određenim sankcijama, uključujući i ubistvo (Abdinsky, 1990:5).

¹⁵ Bivši Direktor CIA-e, R. James Woolsey, opisao je teškoće primene tradicionalne nacionalne bezbednosne politike u odnosu na transnacionalni organizovani kriminalitet, navodeći da su: "oruđa diplomatije nedelotvorna i zanemariva u suprotstavljanju transnacionalnim kriminalnim grupama, za razliku od hladnoratovskog perioda kada je diplomatija imala ključnu ulogu, jer bez obzira što sporazum nije bio moguć, komunikacija je bila, ipak, ostvariva, što nije slučaj u svetu organizovanog kriminaliteta. Iako mi pregovaramo s našim ključnim saveznicima i prijatelji prema boljem napadu problema, nema pregovaračkog stola gdje mi možemo pokušati rešiti problem ili postići sporazum ili kompromis sa kriminalcima". (Stephens, 1996)

društvene i privatne interese građana, uključujući i njihov život, primenom raznih oblika nasilja. U nekim zemljama, čak i razvijenim zemljama, agencije za sprovođenje zakona ne mogu biti zakonita alternativa prema kriminalnom sektoru. Institucionalizovana korupcija, kao ključni problem, dovodi do povezivanja agencija za sprovođenje zakona sa kriminalnim sektorom u pojedinim regijama u svetu, što znači da kriminalci mogu platiti za usluge unutar ili izvan vladinih institucija. Kao ilustraciju ovakve konstatacije dovoljno je navesti činjenicu da je u Evropi samo u 2000. godini identifikovano 1.000 novih organizovanih kriminalnih grupa, odnosno da je na području Evropske unije, prema podacima Evropolu u 2002. godini figuriralo oko 4.000 organizovanih kriminalnih grupa, sa približno 40.000 članova (Bejatović, 2005:69).

Organizovani kriminalitet kao izazov globalnoj bezbednosti može se posmatrati u kontekstu transnacionalnog organizovanog kriminaliteta. Transnacionalni organizovani kriminalitet često se razmatra kao jedna od velikih pretnji ljudskoj sigurnosti, zato što ometa društveni, ekonomski, politički i kulturni razvoj društava u celom svetu. Transnacionalni organizovani kriminalitet je višedimenzionalan fenomen koji se ispoljava u različitim aktivnostima, između ostalog mogu se izdvojiti određeni načini transnacionalnog organizovanog kriminalnog delovanja, kao što su: transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa drogama (narko-kriminalitet), transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa trgovinom ljudskim bićima, transnacionalni organizovani kriminalite u vezi sa krijumčarenjem oružja i municijom, transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa radioaktivnim materijalima i materijalima koji mogu biti iskorišteni za konstrukciju oružja za masovno uništenje, organizovana prostitucija i trgovina belim robljem, transnacionalni organizovani kriminalitet u oblasti finansijsko-privrednog poslovanja, uključujući pranje novca, transnacionalni organizovani ekonomski korporacijski kriminalitet, transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa kulturno istorijskim dobrima i ostalom vrednom robom, transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa falsifikovanjem (novca, dokumenata, itd.), transnacionalni organizovani kriminalitet u vezi sa kockanjem, organizovani nasilnički kriminalitet (reket), itd. U poslednje vreme uočena je tendencija novih pojava oblika organizovanog kriminaliteta, kao što su: kockanje putem interneta (online sportske kladionice, online kockarnice, velike šeme pranja novca, itd.), manipulacije na berzama (šeme podizanja i obaranja vrednosti), prevare putem hipoteka (nepoštene procene, nepošteni kreditori, kupovina imovine po nestvarnoj vrednosti, osiguranje imovine po fiktivnim vrednostima), prevare kreditnim karticama, visokotarifni telefonski razgovori (enormno visoki telefonski računi), itd.

Pored navedenih nelegalnih aktivnosti, kriminalne organizacije se bave i pravno dozvoljenim aktivnostima, koje su poznato kao kriminalno ulaganje u legalne poslove i legalni biznis. Legalno poslovanje i legalni biznis kriminalnih organizacija ogleda se u ulaganjima novca u legalne pravne poslove, legalne privredne, poslovne i finansijske institucije. Kriminalci nastoje da ostvare dodatnu korist legalnim poslovanjem. Na primer, organizovane kriminalne grupe, naročito one transnacionalne, nastoje da preuzmu kontrolu nad bankarskim sektorom, što je naročito važno za legalizaciju stečene imovine. U ovim slučajevima se radi o "pranju novca", s obzirom da se radi o novcu stečenom na nelegalan način, koji se na ovaj način prevodi u legalno poslovanje. Pranje novca direktno negativno utiče na rast i dobrobit zemlje, a naročito pogađa zemlje u razvoju, jer količina novca koja se legalizuje sistemom pranja novca ima potencijal da uguši započete ekonomske reforme.

Programska platforma organizovanog kriminaliteta uopšte, a samim tim i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, je pretežno usmerena na ostvarivanje profita, ekonomskog monopola i ekonomske moći, uz minimalne rizike, kao i naknadnu legalizaciju stečenog profita, monopola i moći. Ovo su prioritetni ciljevi organizovanog kriminaliteta, te je organizovana kriminalna delatnost usmerena u tom pravcu, dok se ostali ciljevi (npr. politička moć) javljaju kao sporedni ciljevi i propratni efekti organizovanog kriminaliteta. Ostvarivanje profita predstavlja polazni cilj kriminalne organizacije, koji kasnije prerasta u uvećavanje tog profita. Iz tog razloga pojedini autori organizovanog kriminaliteta opisuju kao "zločinačka preduzeća" izbegavajući termin organizovanog kriminaliteta (Duyne, 1996:53). Postepeno sa ovim ciljem, kriminalne organizacije stiče i potrebni ekonomski monopol, što nadalje predstavlja polaznu osnovu za sticanje ekonomske moći. Ostvarivanjem ekonomskog monopola stvaraju se temelji za ostvarivanje ekonomske moći, što otvara mogućnosti nosiocima organizovanog kriminaliteta za sticanje i ostalih oblika moći, pre svega političke moći. Prisutni su različiti modaliteti uticaja na državne organe, pojedince i druge subjekte socijalne kontrole. Ostvarivanje uticaja na državne organe, pojedince i druge subjekte socijalne kontrole omogućava kriminalnim organizacijama ostvarivanje postavljenih kriminalnih ciljeva i nesmetano delovanje u nacionalnim okvirima date zemlje, a vrlo često i na međunarodnom nivou. Ostvarivanje uticaja, odnosno povezivanje organizovanog kriminaliteta sa državnim organima, pojedincima i drugim subjektima socijalne kontrole obično se ostvaruje putem korupcije, navedenih kategorija, koja se najčešće ispoljava u širokim korupcijskim radnjama prema državnim i političkim funkcionerima, ali i drugim

subjektima javnog života kao što su sredstva masovnog informisanja, nevladine organizacije, itd. Pored toga, prisutni su načini ostvarivanja uticaja na državne organe, pojedince i druge subjekte socijalne kontrole putem nasilja i zastrašivanja. Nasilje se najčešće ogleda u gruboj upotrebi sile, putem različitih načina i sredstava. Jedna od karakteristika nasilja koje se primenjuje u vršenju krivičnih djela organizovanog kriminaliteta je njegova nesrazmjernost, radi ostvarivanja određenog cilja.

Analizirajući navedeno, jasno je da transnacionalni organizovani kriminalitet danas više ne poznaje granice država i režima. Mreže dobro organizovanih kriminalaca svih nacija i boja bave se raznim unosnim "poslovima" a najčešće onim koji se tiču trgovine drogom, oružjem, narkoticima i ljudskim bićima, iz prostog razloga jer donose velike profite. Organizovane kriminalne grupe koje karakteriše transnacionalna komponenta, kontrolišu poslovne transakcije u određenim oblastima i u pojedinim delovima sveta vršeći ucene i podmetanja, služeći se silom, pretnjom, podmićivanjem i drugim nezakonitim sredstvima, tako da uspešan biznis postaje rizičan ne samo u materijalnom nego i u fizičkom smislu. S toga se transnacionalni organizovani kriminalitet pojavljuje kao veoma izražen izazov globalnoj bezbednosti.

Odnos terorizma i organizovanog kriminaliteta

Kriminalističko shvatanje terorizma i organizovanog kriminaliteta polazi od činjenice da se terorizam i organizovani kriminalitet ne mogu shvatati odvojeno od ukupnog kriminalnog delovanja i da terorizam i organizovani kriminalitet, kao takavi predstavljaju jedane od oblika kriminaliteta. Nauke bezbednosti ove društveno negativne pojave (terorizam i organizovani kriminalitet) kategorišu kao oblike ugrožavanja bezbednosti pojedinih država, regiona, pa i međunarodne zajednice, bez obzira da li se radi o unutrašnjim ili spoljnjim oblicima ugrožavanja bezbednosti, odnosno oružanim ili neoružanim oblicima ugrožavanja bezbednosti moderne države. Posmatranje terorizma i organizovanog kriminaliteta kao oblika kriminaliteta i oblika ugrožavanja bezbednosti moderne države uslovljeno je izmenjenim shvatanjima terorizma i organizovanog kriminaliteta usled promenjenih trendova, tendencija i kretanja terorizma i organizovanog kriminaliteta u uslovima globalnih društvenih promena koje karakterišu društvene i političke odnose u savremenom svetu. Shodno navedenom, terorizam i organizovani kriminalitet prvenstveno dobija transnacionalni karakter, odlikuje ih visok stepen organizovanosti i konspirativnosti, te plansko, smišljeno i organizovano postupanje, kao i primena najsavremenijih

tehničkih i tehnoloških dostignuća u terorističke i kriminalne svrhe. Takođe, savremeni terorizam i transnacionali organizovan kriminalitet karakteriše i velika finansijska moć terorističkih i kriminalnih organizacija stečena vršenjem različitih krivičnih dela koja spadaju u domen transnacionalnog organizovanog transnacionalnog kriminaliteta. Upravo navedene karakteristike su zajedničke i za terorizam i za organizovani kriminalitet i predstavljaju njihove bitne odrednice.

Nadalje, bitna dodirna tačka organizovanog kriminaliteta i terorizma ogleda se u finansiranju terorističkih aktivnosti. Naime, izvođenje terorističkih akata uslovljeno je postojanjem i korišćenjem određenih izvora finansiranja. Kao najčešći izvor finansiranja terorističkih aktivnosti /terorističkih organizacija javlja se kriminalna aktivnost, naklonjene države, naklonjeni pojedinci i organizacije, druge terorističke organizacije, odnosno kombinacija navedenih izvora finansiranja. Da bi se obezbedili adekvatni izvori finansiranja terorističkih akcija, terorističke organizacije pribegavaju različitim formama ispoljavanja organizovanog kriminaliteta, a naročito onih oblika organizovanog kriminaliteta koji donosi najviše profita. Jedan od najstabilnijih izvora finansiranja terorističkih organizacija, koji primenjuje većina terorističkih organizacija, je ilegalna trgovina opojnim drogama. Zbog toga se veza između ove dve forme organizovanog kriminala naziva narkoterorizam (Simonović, 2004:660). Terminom "narkokterorizam" nastoje se opisati aktivnosti grupe, koja trgovinu drogom koristi za stvaranje terorističkih fondova. Prema shvatanjima zvaničnika američke agencije DEA-a (*Drug Enforcement Administration*) narkoterorizam postoji kada grupe ili pojedinci učestvuju, direktno ili indirektno u "uzgajanju, proizvodnji, transportu ili distribuciji droga", a pribavljena finansijska sredstva koriste za terorističke aktivnosti (Wagely, 2006). U poslednje vreme pojmu narkoterorizam daje se novi sadržaj, jer terorističke organizacije ne samo da opojne droge koriste za finansiranje terorističkih aktivnosti, već koriste drogu kao oružje destrukcije protiv Zapada. Pored navedenog, terorističke organizacije se bave prodajom i kupovinom oružja na svetskom ilegalnom tržištu, čime stiču obilna finansijska sredstva. Znatno izvor finansiranja terorističke organizacije ostvaruju trgovnom ljudskim bićima, kao i organizovanom prostitucijom. Terorističke organizacije pokazuju zainteresovanost za nabavku oružja za masovno uništenje, pa je u tom smislu prisutna ilegalna trgovina nuklearnim materijalima, radioaktivnim otpadima, hemijskim i biološkim agensima i drugim opasnim materijalima. Takođe, prisutni su razni oblici finansijskih prevara, kao što je pranje novca, siva ekonomija i druge finansijske malverzacije putem kojih terorističke organizacije obezbeđuju određene izvore finansiranja. Terorističke organizacije koriste različite

metode za prebacivanje novca koji se koristi za finansiranje terorističkih organizacija. Dva su primarna metoda koje terorističke organizacije koriste za prebacivanje novca: fizički transfer novca i korišćenje finansijskih institucija. Fizički transfer novca podrazumeva prebacivanje novca fizičkim kretanjem (nošenjem) novca od strane ljudi. Fizički transfer novca terorističke organizacije vrše kurirskom vezom, korišćenjem različitih vrsta prevoznih sredstava (automobil, avion, brod, voz, itd.). Ovom metodom prebacivanja novca terorističke organizacije ostvaruju potpunu kontrolu transfera novca, ne ostavljaju nikakve papirne tragove, dok s druge strane ovaj način zahteva veći broj ljudi koji je uključen u operaciju fizičkog transfera novca, određena opremu, itd. Pored navedenog metoda, terorističke organizacije za prenos novca koriste usluge komercijanih finansijskih institucija kao što su banke, brokerske firme, kreditne unije, kazina, osiguravajuća preduzeća, humanitarne organizacije, nevladine organizacije, itd. Na ovaj način terorističke organizacije mogu da prebacuju velike sume novca u relativno kratkom vremenskom razmaku, na izuzetno udaljenim lokacijama, što predstavlja bitan faktor za odabir finansijskih institucija za transfer novca. Primetno je da terorističke organizacije koriste nove metode u transferu novca za finansiranje terorističkih aktivnosti. Pored toga, teroristi i transnacionalni kriminalci u vršenju svojih aktivnosti (terorističkih ili organizovanih kriminalnih) sve više upotrebljavaju savremene informatičke tehnologije. To dovodi do visokog nivoa specijalizacije unutar kriminalnih ili terorističkih organizacija, koje karakteriše posebno specijalizacija u tehničkim i informatičkim oblastima. Mogućnosti informatičkih tehnologija usmerene ne samo na vršenje terorističke ili kriminalne delatnosti, već i na modernije organizovanje terorističkih i kriminalnih grupa, što se ogleda u novom pristupu mrežnog organizovanja terorističkih i kriminalnih organizacija. Tako za razliku od tradicionalanih kriminalnih organizacija mafijaškog tipa, strogo hijerarhijskih ustrojenih terorističkih organizacija, nove savremene kriminalne ili terorističke organizacije udružuju se u kriminalne ili terorističke mreže, koje karakteriše velika fleksibilnost i visoka mobilnost. Na bazi toga, povećana je teroristička i transnacionalna kriminalna aktivnost koja ima globalne razmjere, jer omogućava brzo delovanje kriminalnih i terorističkih organizacija širom sveta (Shelley, 2003).

Pored navedenih zajedničkih ili dodirnih tačaka između terorizma i organizovanog kriminaliteta bitno je navesti ključnu razliku između terorizma i organizovanog kriminaliteta, koja se ogleda u krajnjim ciljevima terorizma i organizovanog kriminaliteta. Naime, opšte je poznato da se terorističkim aktom žele ostvariti određeni politički ciljevi. Lepeza političkih ciljeva koji se žele ostvariti terorizmom je široka, i zahteva sagledavanje svih aspekata,

koji terorističkom aktu daju elemenat političnosti. Najčešće se radi o neusklađenosti političkih ciljeva i sredstava za njihovo ostvarivanje, što znači da se politički ciljevi nastoje ostvariti na nedozvoljen i društvenim normama neprihvatljiv način. Potrebno je napomenuti da se terorizmom mogu ostvarivati i određeni kriminalni ciljevi. O kriminalnom terorizmu govori se ako je nasilje primarno usmereno protiv imovine. Međutim, činjenica je da se terorizmu pridaje mnogo veći značaj, ako se utvrdi da on ima političke ciljeve. Za razliku od terorizma, osnovni cilj organizovanog kriminaliteta ima ekonomsku dimenziju, odnosno ostvarivanje i uvećavanje profita, bogaćenje i jačanje ekonomske moći organizovanih kriminalnih grupa.

Naposletku, može se konstatovati tendencija učvršćivanja veze između terorizma i transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, koja će biti nastavljena i u budućnosti. Udruživanje transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, terorizma i korupcije ogleda se u duboko i trajno uspostavljenim vezama. Visoko korumpirana društva daju malo prilika za zakonitu društvenu reakciju usmerenu prema ovim pojavama, a visoka razina korupcija je sredstvo zastrašivanja privrednom rastu i ulaganju. Pod ovim prilikama, transnacionalne organizovane kriminalne delatnosti predstavljaju poželjnu ekonomsku alternativu (Sen, 1997:150-153). Tome doprinose i ekonomska i politička stanja koja daju povoda ovim oblicima kriminaliteta i oblicima ugrožavanja bezbednosti moderne države. Upravo su to specifični faktori okoline koji omogućavaju razvijanje i povezivanje terorizma i organizovanog kriminaliteta kao izazova globalnoj bezbednosti (Farer, 1999:244-252).

Zaključna razmatranja

Terorizam i organizovani kriminalitet predstavljaju izražene izazove globalnoj bezbednosti i javljaju se kao globalni bezbednosni problemi. Tome su doprineli značajni geopolitički događaji i globalne društvene promene, kao rezultat tih događaja. Globalne društvene promene u političkoj, ekonomskoj, socijalnoj i normativnoj sferi društvenog života utiču na povećanje i bitno menjanje pojava oblika terorizma i organizovanog kriminaliteta, a teroristička i kriminalna aktivnost se, sve češće, vrši na drugačiji način i drugačijim sredstvima, u odnosu na raniji period. Može se reći da su terorizam i organizovani kriminalitet, odnosno njihovi nosoci (teroristi i profesionalni kriminalci) veliki korisnici globalizacije, zato što su iskoristili produkte globalizacije, kao što su otvorene granice, velika međunarodna mobilnost, brže i sigurnije komunikacije i drugo, za ostvarivanje postavljenih terorističkih i kriminalnih ciljeva. Iako su informatičke tehnolo-

gije omogućile izuzetan pristup informacijama i demokratizaciji društva, ovaj razvoj iskoristili su antisocijalni i asocijalni subjekti društva za ostvarivanje svojih ciljeva (Grabosky, 1998). Zapravo informatička revolucija olakšala je vršenje krivičnih dela koja imaju obilježja transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i dovela je do povećanja broja ovih krivičnih dela, ali i terorističkih aktivnosti na međunarodnom planu. Lakoća komuniciranja u savremenoj eri dovela je do toga da su lokacija vršenja krivičnih dela i neposredni izvršioc i manje bitni, nego ranije. Sposobnost korišćenja savremenih tehnologija u kriminalne i terorističke svrhe je realnost, te otvara mogućnosti da teroristi ili profesionalni kriminalci deluju i iz neočekivanih lokaliteta, prije nego deluju na njihovim područjima (Shelley, 2003:303-312.).

Terorizam i organizovani kriminalitet se mogu posmatrati istovremeno sa više aspekata. Najznačajniji od tih aspekata, su oni aspekti koji terorizam i organizovani kriminalitet posmatraju kao globalnu bezbednosnu pretnju svetu, uzimajući u obzir da su terorizam i organizovani kriminalitet najprisutniji oblici ugrožavanja bezbednosti država, regija i međunarodne zajednice u celini i kao takav predstavlja uverljivu pretnju bezbednosti (i opstanku) pojedinih država i globalnu pretnju bezbednosti međunarodne zajednice (Mijalkovski, 2004:6). Tome posebno doprinose tendencije mrežnog i transnacionalnog organizovanja i delovanja terorističkih i kriminalnih organizacija. Samoubilački terorizam, u uslovima globalnih društvenih promena, javlja se kao najaktuelniji, najopasniji i najsmrtonosniji oblik terorizma, koji je moguće izvršiti bilo gde i bilo kada, na bilo koji način i bilo kojim sredstvima, što veoma negativno utiče na bezbednost pojedinih zemalja, regiona i međunarodne zajednice. U uslovima globalnih društvenih promena, stalno je prisutna teroristička pretnja nuklearnim, hemijskim i biološkim sredstvima, a mogućnost da teroristi dođu u posed i upotrebe nuklearno, hemijsko i biološko oružje u terorističke svrhe je realna, čime bi se veoma negativno uticalo na bezbednost pojedinih država, regiona i međunarodne zajednice. Takođe, globalne društvene promene pogoduju nastanku i razvoju novih i različitih oblika i formi orgnaizovanog kriminaliteta, posebno onog koji ima transnacionalni karakter, kao što je trgovina ljudima, trgovina drogom, trgovina oružjem i municijom, pranje novca, itd.

Korišćena literatura

1. Abdinsky, H. (1990). *Organized Crime*, Third Edition, Nelson-Hall, Chicago.
2. Avramov, S. (1998). *Trilateralna komisija*, IDIJ, Veternik.
3. Bejatović, S. (2005). Krivičnoprocesna pitanja novih metoda otkrivanja i istrage krivičnih dela organaizovanog kriminaliteta, *Zbornik radova "Organizovani kriminalitet – stanje i mere zaštite"*, Policijska akademija, Beograd.
4. Bžežinski, Z. (2001). *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica.
5. Clark, B. (1980). *Technological terrorism*, CT, Devin-Adria, Old Greenwich.
6. Duyne, v. P. (1996). Definitons of Organized Crime from other counities, The Netherlands, 1996, pp 53.: In: *Organized Crime Research*, (www.organized-crime.de/OCDEF1.htm).
7. Farer, T. (1999). "Conclusion Fighting Transnational Organized Crime: Measures Short of War," in: *Transnational Crime in the Americas*. Ed. Farer, T., New York and London, Routledge.
8. *European Union organized crime report* (2003). Europol, Luxembourg.
9. Jović, R., Savić, A. (2004). *Bioterrorizam, biološki rat, biološko oružje*, Centar za istraživanje bezbednosti i terorizma, Beograd.
10. Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the Mind of God*, Berkeley, University of California Press.
11. Kurmon, B., Ribnikar, D. (2003). *Asimetrični ratovi, sukobi juče i danas, terorizam i nove prijetnje*, Novinsko – izdavački centar "Vojska", Beograd.
12. Mijakovski, M. (2004). *Terorizam*, Fakultet civilne odbrane, Beograd.
13. *Organized Crime Situation report 2004 – Focus on the threat of cybercrime* (2004). Council of Europe, Strasbourg.
14. Pape, A. R. (1997). The Strategic Logic of Suicide Terrorism, *American Politican Science Review*, No. 3, (<http://www.userpages.umbc.edu/~davis/terrorism.pdf>)
15. Scott, A. (2003). Genesis of Sucide Terrorism, *Scince*, No. 7, pp 1534. (<http://www.ieannicod.ccsd..cnrs.fr/documents/disk0/00/00/03/43/-8k>)
16. Sen, A. (1997). "On Corruption and Organized Crime," in: *World Drug Report*. Oxford, Oxford University Press.
17. Selley, L. (2003). Organized Crime, Terrorism and Cybercrime, *Security Sector Reform: Institutions, Society and Good Governance*. Alan Bryden/Philipp Fluri (eds.) Nomos Verlagsgesellschaft: Baden-Baden.

18. Shelley, L. and Picarelli, J. "Methods Not Motives: Implications of International Organized Crime and Terrorism". *Police Practice and Research* (forthcoming).
19. Simonović, B. (2004). *Kriminalistika*, Pravni fakultet u Kragujevcu, Grafolik, Beograd.
20. Stajić, Lj. (1999). *Osnovi bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd.
21. Stern, Dž. (2004). *Ekstremni teroristi*, Alexandria Press, Beograd.
22. Strange, S. (1995). The Defective State, What Future for the State, *Daedalus*, Vol. 124, no. 2, pp 59 – 60.
23. Hofman, B. (2000). *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga – Alfa, Beograd.
24. Huntington, S. (1993). Why International Primacy Matters, *International Security*, pp. 83
25. Vajt, R.Dž. (2004). *Terorizam*, Aleksandria Press, Beograd.
26. Wagely R. J. (2006). *Transnational Organized Crime: Principal Threats and U.S. Responses*, Congressional Research Service, Washington D.C.
27. Đukić, S. (2007). Nužnost unapređenja zakonske regulative u borbi protiv terorizma, *Defendologija* br. 19-20, Banja Luka.
28. Šikman, M. (2006). *Terorizam – aktuelni i mogući oblici*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka.

*Nebojša BOJANIĆ
Aleksandar FALADŽIĆ*

MEĐUNARODNI PRAVNI AKTI KAO OSNOVA ZAJEDNIČKOG REAGOVANJA DRŽAVA U BORBI PROTIV ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Uvodne napomene

Kriminalitet predstavlja ukupnost svih zločina u određenom vremenu i prostoru koji, kao društveno negativna pojava, prati ljudsko društvo kroz sve epohe njegovog razvoja. Sa razvojem društva mijenjaju se oblici i vidovi ispoljavanja kriminalnog djelovanja. Na današnjem stepenu razvoja ljudskog društva kriminalitet se pojavljuje na sasvim novom nivou društvene opasnosti, tj. prijeti da u potpunosti preuzme vlast, stičući finansijsku i političku moć.

Najopasniji oblici ispoljavanja kriminala u savremenom svijetu nazvani su organizovani kriminal. Organizovani kriminal vrše organizovane kriminalne grupe čiji članovi zajednički djeluju, u pravilu duži niz godina, na osnovama vlastitih normi, standarda ponašanja i shvatanja o vrijednostima, što im omogućava da uspješnije vrše kriminalne aktivnosti. Cilj djelovanja ovih kriminalnih organizacija je sticanje dobiti po svaku cijenu.

Rad kriminalnih organizacija karakteriše čvrsta organizovanost, sa hijerarhijskim odnosima, i velika brzina i snalažljivost u kriminalnim poduhvatima. Organizovane kriminalne grupe «ne priznaju» državne granice u vršenju svojih djela, pokušavajući pri tom da ostvare uticaj i dominaciju nad državnim institucijama, ne prezajući ni od toga da, koristeći se svim raspoloživim sredstvima i metodama, dođu do svog cilja. Politički i društveno-ekonomski potresi u cijelosti idu u prilog ekspanziji organizovanog kriminaliteta, koji u svakom obliku ispoljavanja ugrožava bezbjednost države u samim njihovim osnovama, a kad već postane sastavni dio društva ne može se više odstraniti.

Karakteristična polja djelovanja organizovanog kriminaliteta su: krijumčarenje i poslovi s prometom drogama, krijumčarenje i poslovi s prometom oružjem, radioaktivnim i drugim opasnim materijalom, skupocjenim vozilima, trgovina ljudima radi seksualne zloupotrebe ili imovinske eksploatacije, ilegalne migracije, ilegalno usvajanje djece, falsifikovanje međunarodnih razmjera, nedozvoljene transakcije s novcom, šverc akciznom robom, stečajne prevare, prevare u osiguravajućim društvima, piratstvo, korupcija i sl.

Pojava novih organizovanih oblika kriminala nužno zahtijeva iznalaženje adekvatnog odgovora od strane, prije svih, državnih organa gonjenja. Da bi ovaj odgovor mogao da poluči rezultate u borbi protiv organizovanog kriminaliteta, neophodno je da bude zasnovan na naučnoistraživačkom radu.

Jedno od važnijih obilježja savremenog, posebno organizovanog kriminala, je transnacionalnost i sve jača povezanost kriminalnih grupa na međunarodnom nivou, što upućuje države na uzajamnu pomoć i međusobnu saradnju u cilju njegovog uspješnog suzbijanja. Proces globalizacije i međunarodnih integracija, kao i stvaranja jedinstvenog ekonomskog prostora, zahtijeva harmonizaciju propisa, s tim da se ovaj proces, ne odnosi samo na bogate, tj. neophodno je da bude otvoren i za treće države. U tom smislu, i metodologija rada organa krivičnog gonjenja mora se zasnivati na jedinstvenim standardima i na međunarodnoj saradnji.

Savremeni transnacionalni kriminal ubrzano se širi i razvija, tako da je danas alarmantno visok i ugrožava osnovne funkcije mnogih država, a naročito država u razvoju i tzv. tranzicijskih država. Pri tome se organizovani kriminal koristi prednostima globalizacije, slobodne trgovine i naglog razvoja novih tehnologija, a s ciljem vršenja različitih krivičnih djela. Novim načinima i metodama vršenja krivičnih djela, koja se sve više vrše upotrebom savremenih sofisticiranih sredstava, te organizovanom i planskom podjelom uloga u okviru kriminalne grupe, kriminalci pokušavaju da spriječe državne organe da ih otkriju i izvedu pred sud.

Države kao odgovor na ove tendencije razvoja organizovanog kriminala nastoje iznaći odgovarajuće instrumente koji će im omogućiti uspješno suzbijanje ovog društvenog zla. Pri tome, uspostavljanje i poboljšanje međunarodne krivičnopravne pomoći ističe se kao *condicio sine qua non* djelotvorne strategije suzbijanja tog vida kriminala. Neminovnost saradnje država u sprečavanju i suzbijanju organizovane kriminalne djelatnosti rezultirala je

posebnim materijalno-pravnim, organizacionim i procesnim propisima na bilateralnom i multilateralom nivou.

Međunarodna krivičnopravna saradnja

Međunarodna pravna pomoć po svojoj suštini predstavlja postupanje organa jedne države po molbi za pravnu pomoć organa druge države u skladu sa međunarodnim ugovorom kojem su pristupili te države. Obim međunarodne pravne pomoći definisan je domaćim zakonodavstvom, međunarodnim bilateralnim ugovorima, kao i multilateralnim ugovorima – konvencijama.

Kao subjekti međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, države samostalno i suvereno utvrđuju svoju politiku, spoljnopolitičke ciljeve, načine i metode ostvarenja i u skladu s tim ponašaju se u međunarodnoj zajednici. U oblasti borbe protiv kriminaliteta države utvrđuju svoju politiku, ciljeve i načine njihovog ostvarenja. Rukovode se borbom protiv pojava oblika kriminaliteta koji ih najviše pogađaju i nanose štetu njihovim bazičnim interesima. To se, prije svega, odnosi na organizovani kriminal, ilegalni promet opojnih droga i otrova, krijumčarenje i ostale oblike savremenog kriminala. Konkretno aktivnosti odnose se na otklanjanje uzroka i uslova kriminalnog ponašanja, otkrivanje počililaca krivičnih djela i njihovo hapšenje, ekstradiciju, izvođenje pred sud i izricanje krivičnih sankcija. Obim međunarodne saradnje država je u dijapazonu od bilateralne, preko regionalne do multilateralne.

Osnovni vidovi međunarodne krivične saradnje država su:

- međunarodna sudska saradnja (krivičnopravna pomoć) i
- međunarodna policijska saradnja.

Međunarodna sudska saradnja odvija se preko organa pravosuđa (sudstva i tužilaštva), a policijska preko nacionalnih službi bezbjednosti i nacionalnih centralnih biroa Interpolu država članica. Oba vida ponekad se ostvaruju uz posredovanje diplomatskih organa, kojima se dostavljaju zamolnice stranih država. Pravosudni organi bave se krivičnopravnim aspektima, a organi bezbjednosti kriminalističkim aspektima kriminaliteta (metodika, taktika, operativa i tehnika).

Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima sastoji se od ekstradicije, tzv. male krivičnopravne pomoći, ustupanja krivičnih progona, izvršenja strane krivične presude, nadzora nad uslovno osuđenim odnosno uslovno

otpuštenim licima, prisustvovanja nekim istražnim radnjama pravne pomoći u inostranstvu i sl. Od navedenih oblika međunarodne pravne pomoći najznačajniji su ekstradicija i tzv. mala krivičnopravna pomoć i oni predstavljaju takve načine međudržavne saradnje u suzbijanju kriminaliteta sa međunarodnim elementom kod kojih se kao organi postupanja pojavljuju prvenstveno organi pravosuđa (sudovi i tužilaštva). Ekstradicija je radnja međudržavne pravne pomoći kojoj je cilj predaja krivičnog progona ili osuđenog lica s područja sudske vlasti jedne države na područje sudske vlasti druge države. Ekstradicija je pravni posao između država kojim se stranac ili lice bez državljanstva, na osnovu sprovedenog pravnog postupka, predaje (izručuje) stranoj državi da bi mu se tamo sudilo ili da bi se nad njim izvršila sankcija. Za razliku od ekstradicije, koja rezultira osiguranjem prisustva okrivljenog u konkretnom krivičnom postupku u državi moliteljici, mala krivičnopravna pomoć ne predstavlja tako duboke zahvate u lična prava građana, već se sastoji od preuzimanja sasvim konkretnih, pojedinačnih istražnih i drugih radnji domaćih sudova na molbu i u korist sudova države moliteljice za potrebe vođenja krivičnog postupka, odnosno stranih sudova na molbu domaćih sudova (npr. saslušanje svjedoka, vještaka, rijetko i ispitivanje okrivljenog, privremeno oduzimanje i predaja predmeta koji mogu poslužiti za uspješno vođenje krivičnog postupka, osiguranje prisustva lica u krivičnom postupku dostavljanjem poziva, dostavljanje pismena, razmjena podataka od koristi za uspješno vođenje krivičnog postupka, npr. podaci iz krivičnih evidencija).

Međunarodna pravna pomoć u krivičnim stvarima se traži zamolnicom, čiji je sadržaj određen međunarodnim ugovorom. Uz zamolnicu se dostavljaju prilozi neophodni za izvršenje zamoljene radnje. Zamolnica se najčešće piše na jeziku države molilje uz prilaganje prevoda na jeziku zamoljene države. Troškove snosi država izvršenja zamolnice, s tim što ona može zatražiti od države moliteljice da plati troškove traženog vještačenja, uviđaja i drugih radnji koji iziskuju veće troškove, o čemu će izvjestiti državu moliteljicu po prijemu zamolnice.

Nosioci međunarodne pravne pomoći su sudovi i tužilaštva, u skladu sa konkretnim nacionalnim Zakonom o krivičnom postupku države. Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine u glavi XXX – Postupak za pružanje međunarodne pravne pomoći i izvršenje međunarodnih ugovora u krivičnopravnim stvarima i glavi XXXI – Postupak za izručenje osumnjičenih, odnosno optuženih i osuđenih lica, pravno uređuje ovu veoma bitnu krivičnopravnu oblast. U vezi traženja pravne pomoći Zakon o krivičnom postupku BiH sadrži samo jednu odredbu koja je sadržana u članu 408. koja

glasi "molbe Suda, odnosno tužioca za pravnu pomoć u krivičnim predmetima dostavljaju se inostranim organima diplomatskim putem ... preko nadležnog ministarstva BiH". Većina bilateralnih ugovora o pravnoj pomoći u krivičnim stvarima ostavlja mogućnost odstupanja od navedenog pravila, tako što u hitnim slučajevima dozvoljavaju traženje pravne pomoći putem Interpola. Međunarodna krivičnopravna saradnja, pored Zakona o krivičnom postupku BiH, uređuje se i na osnovu mnogostranih i dvostranih međunarodnih ugovora čija je pravna snaga jača od domaćeg zakonodavstva. Takođe, međunarodna pravna pomoć može se ostvariti i na osnovu načela uzajamnosti, kao izraz dobre volje i poštivanja interesa zamoljene države, pri čemu se ne radi o obligatornoj saradnji zasnovanoj na međunarodnim ugovorima.

Međunarodna policijska saradnja sastavni je dio međunarodne krivičnopravne pomoći. Često ona prethodi svim drugim naporima koji se ulažu u borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, jer, upravo policijski organi moraju se neposredno i prije svih drugih organa hvatati u koštac sa organizovanim kriminalom. Ako se uzme u obzir sve veća internacionalizacija organizovanog kriminala, lako se mogu razumjeti sve veća nastojanja policijskih agencija da intenziviraju međunarodnu saradnju i tako povećaju efikasnost u izvršavanju zadataka.

Pod međunarodnom policijskom saradnjom podrazumijevamo «zajedničku ili opštu djelatnost različitih policijskih korpusa, naročito duž granice... u prvom redu recipročno dobro poznavanje odnosnih organizacija, metoda i sredstava djelovanja... minimum sličnosti ako ne i saglasnosti, u granicama mogućeg, harmonizaciji organizacije, metoda i operativnih zamisli...».¹

Međunarodna policijska saradnja u najvećem broju slučajeva prethodi međunarodnoj sudskoj saradnji, jer organima pravosuđa omogućava da ostvare procesnopravne pretpostavke za otpočinjanje, vođenje i okončanje krivičnog postupka. Postupak saradnje počinje zamolnicom kao inicijalnim aktom kojim se traži obavljanje određene radnje na teritoriji strane države, prema određenom licu i za konkretno krivično djelo. Zamolnicom se odlučivanje ne prenosi na organe druge države, već se traži pomoć u dijelu krivičnog postupka.²

¹ Y. Dewallef, „Međunarodna policijska saradnja ili kako rješavati probleme koji su posljedica propustljivosti granica“, Izbor br.3-4/93. MUP R Hrvatske. Zagreb 1993. godine

² Ž. Nikač, *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta – Europol i Interpol*. Beograd 2003. godine

U širem smislu, međunarodna policijska saradnja je dio međunarodne saradnje koja je političkog karaktera i odvija se između država i međunarodnih organizacija. U užem smislu, međunarodnu policijsku saradnju možemo odrediti kao odnos između država i njihovih policijskih organa radi očuvanja međunarodnog javnog poretka, reda i zajedničke saradnje u borbi protiv kriminaliteta. To su odnosi oficijelnog karaktera, koji se odvijaju između država i zvaničnih organa javne bezbjednosti, sudske i kriminalističke policije.

Na međunarodne policijske odnose utiču isti činioci koji djeluju na međunarodne odnose u cjelini, kao što su: međuzavisnost, geografski faktor, društveno - ekonomski i politički faktor, tako da su i međupolicijski odnosi uslovljeni stanjem odnosa između država. Poseban faktor, koji značajno utiče na policijske odnose, je priroda policijskog posla i velika konspirativnost. Saradnja je otežana stavovima država o nacionalnim interesima i razlozima bezbjednosti.

Predmet i sadržina međunarodne policijske saradnje čini:

- razmjena informacija,
- postupanje po zamolnicama i preduzimanje radnji,
- pružanje tehničke i druge vrste pomoći,
- zajedničke operativne akcije policijskih organa i dr.

Razmjena informacija je pretpostavka zajedničkog rada i saradnje država, jer je neophodno da policijski organi budu blagovremeno informisani. Informacije se odnose na izvršena krivična djela, osumnjičena lica i ostale relevantne činjenice bitne za operativno postupanje policije.

Postupanje po zamolnicama i preduzimanje radnji spada u djelokrug svakodnevnih aktivnosti. U pitanju je traganje za licima, predmetima, saslušanje lica i slične radnje koje su procesne pretpostavke za rad sudova. Ove radnje u praksi se vrše putem raspisanih potjernica država i međunarodnih potjernica Interpola.

Pružanje tehničke i druge vrste pomoći vid je saradnje koji se odvija na osnovu bilateralnih sporazuma država i multilateralnih sporazuma preko Interpola. Sporazumi obuhvataju naučnu i tehničku saradnju, isporuku opreme i obuku kadrova.

Zajedničke akcije podrazumijevaju učešće policijskih organa u rješavanju pojedinih radnih problema. Planiraju se i utvrđuju konkretni oblici aktivnos-

ti, tako da svaki policijski organ na svojoj teritoriji obavlja dio poslova. Na osnovu bilateralnih i multilateralnih sporazuma moguće je angažovanje policije jedne države na teritoriji druge države, pri čemu je potrebno voditi računa da ta država da saglasnost za akciju i da strane policijske snage poštuju pozitivnopravne propise države domaćina. Riječ je o policijskim akcijama vezano za organizovani kriminalitet i terorističke grupe (npr. kontrolisana isporuka narkotika). Potrebno je voditi računa o izuzetnoj osjetljivosti država prema nacionalnom suverenitetu, tj. suverenitetu koji može doći do izražaja prilikom intervencije policije na nacionalnom teritoriju druge države. Za međunarodne policijske odnose od posebnog značaja su načela poštivanja suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ravnopravnosti država. Ova načela, kao i većinu problema koji se mogu proizvesti iz međunarodne policijske saradnje, može se uspješno ispoštovati i prevazići isključivo putem bilateralnih ili multilateralnih sporazuma zainteresovanih država.

Zajednička djelatnost različitih policijskih sistema nameće potrebu recipročnog dobrog poznavanja odnosnih organizacija, metoda i sredstava djelovanja. Ako se želi da policije različitih država rade zajedno, potrebno je podržavati i usmjeravati uzajamno upoznavanje policijskih službenika putem seminara, susreta, radnih sastanaka i sl. Zajednička saradnja zahtijeva i minimum sličnosti između policijskih organizacija, odnosno trebalo bi u granicama mogućnosti vršiti harmonizaciju organizacija, sredstava, metoda i operativnih ideja. Policijska saradnja, da bi bila uspješna, ne podrazumijeva samo borbu protiv kriminala, pa bio on i organizovani, već mora sadržavati široku lepezu aktivnosti, i to - od obrazovanja do objedinjavanja sredstava.

Međunarodni policijski odnosi imaju karakteristike međunarodnih odnosa kao šire osnove, ali i svoje specifične karakteristike (opšte i posebne). Opšte karakteristike potiču od međunarodnih odnosa i činjenice da se odvijaju sa obje strane granice. Načela međunarodnih odnosa i međunarodnog prava opšti su pravni i institucionalni okvir međunarodnih policijskih odnosa. Ova načela utvrđena su u članu 2. Deklaracije o principima međunarodnog prava koji se tiču prijateljskih odnosa i saradnje među državama u skladu sa poveljom UN-a iz 1970. godine. Najvažniji od njih su:

- zabrana upotrebe sile ili prijetnje u međunarodnim odnosima,
- rješavanje sporova mirnim putem,
- nemiješanje u unutrašnje poslove drugih država,
- ravnopravnost država i pravo naroda na samoopredjeljenje,
- suverena jednakost država u međunarodnim odnosima i
- savjesno ispunjavanje obaveza.

Subjekti odnosa su države, policijske službe i međunarodne organizacije poput Interpola. Države su odgovorne za rad i učešće svojih policijskih organa u međunarodnim policijskim odnosima. Posebne karakteristike proizilaze iz specifičnosti policije, predmeta njenog rada i djelovanja. Međunarodni policijski odnosi imaju autonomiju u odnosu na diplomatske odnose i uspostavljaju ih policijske službe i profesionalna lica.

S jedne strane, okvir međunarodne policijske saradnje utvrđen je unutrašnjim pravnim propisima i političkim platformama država učesnica (Ustav, Zakon o policijskim službenicima, Zakon o unutrašnjim poslovima, Zakon o saradnji sa Haškim tribunalom i drugi slični propisi i pravni akti), a pravna pravila, principi i načela međunarodnog prava i međunarodnih odnosa su izvor prava i okvir međunarodne policijske saradnje. Ova pravila uspostavljena su Poveljom Ujedinjenih nacija i drugim dokumentima.

Unutrašnjim pravnim propisima država regulisani su pravni status, organizacija i uloga policije u društvu. Ovim normama utvrđeni su i pravni okviri međunarodne saradnje sa drugim državama i međunarodnim organizacijama. Učešće nacionalnih organa državne policije u međunarodnoj policijskoj saradnji regulisano je krivičnim propisom i propisima iz oblasti policijskih poslova, koji su izvor prava za domaće organe i u međunarodnoj saradnji sa drugim državama i međunarodnim organizacijama.

Međunarodni policijski odnosi svoje izvore imaju u materijalnim i formalnim izvorima međunarodnog prava i međunarodnih odnosa. Materijalni izvori zajednički su interesi države, zaštita i održavanje javnog poretka, kao i borba protiv kriminaliteta i njegovih pojava oblika. Formalni izvori identični su izvorima međunarodnog prava koji su utvrđeni u čl. 38. Statuta

Međunarodnog suda pravde, i to:

- međunarodne konvencije bilo opšte, bilo posebne koje ustanovljavaju pravilo izričito priznato od strana u sporu,
- međunarodni običaji kao dokaz generalne prakse prihvaćene kao pravo,
- opšta načela prava priznata od strane civilizovanih naroda i
- sudske presude i učenja stručnjaka iz oblasti prava različitih naroda kao pomoćno sredstvo za utvrđivanje pravnih pravila.³

³ S. Avramov, M. Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija. Beograd, 1999.

Značajni izvori su, takođe, jednostrani akti država, načela međunarodnog prava i odluke pojedinih međunarodnih organizacija (npr. Interpol). Međunarodna policijska saradnja i međunarodno policijsko pravo imaju i svoje specifične izvore u međunarodnim konvencijama i ugovorima. Posebnost se ogleda u specifičnom predmetu konvencija i ugovora, ali sa napomenom da još nije donijet univerzalni međunarodnopravni dokument o saradnji.⁴

Subjekti međunarodne policijske saradnje su države i međunarodne organizacije. Države i njihove policijske službe neposredni su nosioci međunarodne policijske saradnje. Značajnu ulogu imaju funkcioneri na odgovornim dužnostima u državnoj administraciji, kao što su šefovi vlada, ministri unutrašnjih poslova, ministri pravde i niži funkcioneri. Posebno mjesto u međunarodnoj policijskoj saradnji pripada nacionalnim biroima Interpola, detaširanim oficirima za vezu u inostranstvu i posebnim specijalizovanim službama za međunarodne kontakte.

Intenzitet razvoja međunarodne sudske i policijske saradnje iz godine u godinu je sve jači i brže se razvija, a odvija se na tri nivoa:

1. tradicionalni oblik međunarodne saradnje, zasnovan na mnogostranim i dvostranim međunarodnim ugovorima,
2. svakodnevna međunarodna saradnja i razmjena informacija tijela policije, carine, imigracionih službi i službi granične kontrole, koji sve više poprima neformalne oblike,
3. provođenje zajedničkih (međunarodnih) antikriminalnih akcija, u koje su uključeni timovi kriminalista i državnih tužilaca iz više država, što se označava neposrednom operativnom međunarodnom saradnjom radi otkrivanja i dokazivanja konkretnog oblika organizovanog kriminalnog ponašanja.

Međunarodni pravni akti kao osnova zajedničkog reagovanja država u borbi protiv organizovanog kriminala

Razvoj kriminaliteta na početku XXI vijeka pokazuje da je ova pojava ušla u sve pore savremenog društva i ozbiljno ugrozila njegov opstanak. Kriminalitet je danas transnacionalna pojava koja prijeti da obezvrijedi sve civilizacijske tekovine i sruši temelje međunarodne zajednice, a pojavni oblici kri-

⁴ Ž. Nikač, *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta – Europol i Interpol*. Beograd, 2003.

minaliteta koji se mogu podvesti pod pojam organizovani kriminalitet dovedeni su skoro do savršenstva.

Imajući u vidu da je transnacionalnost jedna od osnovnih karakteristika savremenog organizovanog kriminaliteta, države moraju, prilikom suprotstavljanja tom društvenom zlu, iznaći adekvatne oblike i metode međunarodne saradnje. Ova saradnja, da bi bila uspješna, mora odražavati zajedničku volju i interes zainteresovanih država, pri čemu se brzo moraju mijenjati tradicionalni načini shvatanja kriminaliteta, kao i klasično shvatanje suvereniteta države, uz prihvatanje jednog globalnog pristupa suzbijanju djelatnosti organizovanog kriminaliteta koja se zasniva na saradnji među državama, bilo putem međusobnog sporazumijevanja, bilo aktivnošću pojedinih organa i tijela međunarodne zajednice i donošenjem određenih konvencija i drugih akata koji upućuju i obavezuju na određene oblike međunarodne saradnje. To podrazumijeva da se nacionalna zakonodavstva prilagođavaju novim oblicima kriminaliteta, tako što će se u nacionalna zakonodavstva ugrađivati one odredbe iz međunarodnih konvencija koje ukazuju na njihov značaj i nude veću efikasnost u suprotstavljanju svim vidovima organizovanog kriminalnog djelovanja. U tom cilju na međunarodnom nivou donijeto je više međunarodnih pravnih akata koji imaju prvenstveno za cilj da postave osnove saradnje među državama u suprotstavljanju, suzbijanju i sprečavanju svih nedozvoljenih aktivnosti koje se mogu podvesti pod organizovani kriminalitet i terorizam. Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, međunarodno pravo u primjeni ima primat nad domaćim, nacionalnim pravom i čini sastavni dio pravnog sistema BiH.

Svi napori međunarodne zajednice u borbi protiv organizovanog kriminaliteta mogu se podijeliti na tri nivoa djelovanja:

1. univerzalni akti,
2. regionalni i
3. akti međudržavne saradnje.

Od univerzalnih međunarodnih akata, koja su donesena pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, posebno se ističu sljedeće konvencije:

1. Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala – usvojena u Palermu 12.-15.12.2000. godine, sa dva dopunska protokola (objavljena u Službenom glasniku BiH – Međunarodni ugovori, broj 3/2002): Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i djecom i Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom.

2. Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma – usvojena od strane Generalne skupštine UN, Rezolucijom 54/109, u Njujorku 9.12.1999. godine (objavljena u Službenom glasniku BiH – Međunarodni ugovori, broj 3/2003).
3. Konvencija UN protiv korupcije – donijeta 31.10.2003. godine (Bosna i Hercegovina je 16.12.2005. godine potpisala ovu Konvenciju).

Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala posebno je značajna sa aspekta međunarodne borbe protiv organizovanog kriminaliteta, s obzirom na to da je njom prvi put međunarodna zajednica priznala postojanje ovog najopasnijeg društvenog zla današnjice, koje ne poznaje granice između država. Konvencija sadrži niz radnji, sredstava i mjera koje treba da nađu mjesto u nacionalnim zakonodavstvima i koje države potpisnice treba da primjenjuju, tim prije jer je riječ o jednom savremenom pristupu u korišćenju novih metoda, čija primjena bi se odrazila na veći stepen efikasnosti u suzbijanju svih vidova organizovane kriminalne djelatnosti.

Ova konvencija obavezuje države potpisnice da u svojim nacionalnim zakonima uvedu četiri sljedeća krivična djela:

- Učešće u grupama za organizovani kriminal,
- Pranje dobiti stečene kroz kriminal,
- Korupcija i
- Ometanje pravde.

Ovom konvencijom data je jedinstvena i opšteprihvaćena definicija organizovanog kriminala, transnacionalnog organizovanog kriminala i kriminalne grupe (u različitim oblicima i formama udruživanja), a zatim su precizirane osnovne kriminalističko-taktičke i kriminalističko-operativne mjere, radnje i postupci za preduzimanje pojedinih aktivnosti od strane pojedinih država ili za preduzimanje zajedničkih aktivnosti od strane dviju ili više zainteresovanih država.

Konvencija, sa svoja dva protokola, obavezuje države potpisnice da preduzmu niz mjera protiv transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, a neke od njih su:

- saradnja kriminalističkih i drugih službi, koja obuhvata: izručenje, uzajamnu pravnu pomoć, prikupljanje i razmjenu informacija, identifikaciju učinilaca organizovanog kriminala i druge specifične mjere,
- izrada projekata tehničke pomoći, u kojima bi učestvovala razvijene zemlje, tako što bi obezbijedile tehničku ekspertizu i resurse,

- konfiskovanje sredstava pribavljenih krivičnim djelima i njihovo korišćenje u skladu sa nacionalnim zahtjevima,
- usvajanje mjera za prevenciju različitih oblika transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, među kojima: bezbjednosne mjere predostrožnosti, obuka službenika, vođenje opštih dosjea o kriminalu i posebnih dosjea, kako bi se uspostavila kontrola nad nekim oblicima organizovanog kriminala,
- opšte osnove za sprovođenje zajedničkih istraga i
- saradnja u specijalnim istražnim postupcima (elektronsko praćenje i saradnja kriminalističkih službi).

Konvencija posebnu pažnju posvećuje zaštiti svjedoka i pružanju pomoći i zaštiti žrtava. S tim u vezi, Konvencija obavezuje sve države potpisnice da, u skladu sa svojim mogućnostima, preduzmu odgovarajuće mjere zaštite svjedoka i žrtava, kao i njihovih porodica, od moguće odmazde ili zastrašivanja svjedoka koji svjedoče u krivičnim postupcima povodom krivičnih djela obuhvaćenih Konvencijom. Takve mjere mogu da obuhvataju:

- fizičku zaštitu,
- preseljenje,
- prikrivanje identiteta,
- dozvoljavanje da se svjedočenje obavi korišćenjem komunikacione tehnologije, kao što su video linkovi ili druga adekvatna sredstva, ili na neki drugi način koji garantuje sigurnost svjedoka i
- razmatranje potrebe sklapanja sporazuma ili aranžmana sa drugim državama radi međunarodnog preseljenja takvih lica.

Ove odredbe odnose se i na žrtve koje se u krivičnom postupku pojavljuju kao svjedoci.

Posebno su značajne odredbe Konvencije koje se odnose na kontrolu i onemogućavanje prikrivanja dobiti ostvarene kriminalnom djelatnošću i koje zahtijevaju uspostavljanje nacionalnog regulatornog i nadzornog režima za banke i nebankarske finansijske institucije, te i za ostale organe koji su posebno podložni pranju novca zarađenog kriminalom. Poštujući odredbe Konvencije Ujedinjenih nacija o borbi protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, Bosna i Hercegovina donijela je Zakon o sprečavanju pranja novca⁵, čiji sadržaj je kompatibilan sa zahtjevima Konvencije. Od policijskih agencija u Bosni i Hercegovini, Državna agencija za istrage i

⁵ Zakon o sprečavanju pranja novca, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj 29 od 28.06.2004.

zaštitu, prema Zakonu o sprečavanju pranja novca, ima vodeću ulogu u borbi protiv pranja novca. Prema članu 2. navedenog zakona, pod pranjem novca podrazumijeva se:

- zamjena ili prenos imovine, ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama, a u cilju prikrivanja ili zataškavanja nezakonitog porijekla imovine ili pružanja pomoći nekom licu koje je umiješano u takve aktivnosti u cilju izbjegavanja zakonskih posljedica zbog počinjenih radnji,
- prikrivanje ili zataškavanje prave prirode, mjesta porijekla, raspolaganja, kretanja, prava na ili vlasništva nad imovinom ako je ta imovina stečena kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama,
- sticanje, posjedovanje ili korišćenje imovine stečene kriminalnim radnjama ili činom učešća u takvim radnjama i
- učestvovanje ili udruživanje radi izvršenja, pokušaja izvršenja, odnosno pomaganja, podsticanja, olakšavanja ili davanja savjeta pri izvršenju bilo koje od navedenih radnji.

Državna agencija za istrage i zaštitu postala je 29.06.2005. godine punopravan član svjetske mreže agencija za provođenje zakona – Egmont grupa, čiji je primarni zadatak prikupljanje i razmjena finansijskih obavještajnih podataka u vezi sa pranjem novca. Do ovog prijema u Egmont grupu bilo je uključeno 85 zemalja članica.

Takođe, veoma bitne odredbe Konvencije su, svakako, i one koje predviđaju korišćenje specijalnih istražnih radnji u skladu sa domaćim pravnim sistemom i uslovima za njenu primjenu u svakoj od država potpisnica Konvencije. To podrazumijeva preduzimanje neophodnih mjera da se omogućí odgovarajuće korišćenje kontrolisane isporuke, kao i korišćenje drugih specijalnih istražnih tehnika, kao što su elektronsko praćenje ili drugi oblici nadzora i tajne operacije, od strane nadležnih organa za potrebe efikasnije borbe protiv organizovanog kriminala i korupcije. U tom smislu, države potpisnice Konvencije mogu da zaključe odgovarajuće bilateralne ili multilateralne sporazume ili aranžmane za korišćenje takvih specijalnih tehnika u sklopu saradnje na međunarodnom planu. Kontrolisana isporuka na međunarodnom nivou, uz pristanak država potpisnica, može da obuhvati metode kao što su presretanje robe, dozvoljavanje da roba nastavi put ne-taknuta, da bude uklonjena ili zamijenjena u cjelini ili djelimično.

U tom smislu, usvojen je Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koji je usklađen sa odredbama Konvencije i njime se u skladu sa članom

116. predviđaju mogućnosti preduzimanja sljedećih posebnih istražnih radnji⁶:

- nadzor i tehničko snimanje telekomunikacija,
- pristup kompjuterskim sistemima i kompjutersko sravnjenje podataka,
- nadzor i tehničko snimanje prostorija,
- tajno praćenje i tehničko snimanje lica i predmeta,
- upotreba prikrivenog istražitelja i informatora,
- simulirani otkup predmeta i simulirano davanje otkupnine i
- nadzirani prevoz i isporuka predmeta krivičnog djela.

Načela na kojima je zasnovan sistem ovih istražnih radnji jesu: neophodnost, odluka suda, postojanje osnova sumnje u vezi sa krivičnim djelom, zakonski katalog krivičnih djela (protiv integriteta BiH, protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, terorizam i za krivična djela za koja se prema zakonu može izreći kazna zatvora od najmanje tri godine ili teža kazna), određenost lica i vrsta mjere i vremenska ograničenost.

Druga veoma bitna konvencija sa aspekta zajedničke međunarodne borbe protiv kriminala je Međunarodna konvencija o suzbijanju finansiranja terorizma, koja je usvojena od strane Generalne skupštine UN-a, 9.12.2000. godine u Njujorku. Ovom konvencijom postavljeni su temelji jedinstvene i koordinirane međunarodne saradnje najvećeg broja država (potpisnica konvencije), koja treba da presiječe, spriječi i krivično progoni finansiranje terorizma svih boja i oblika kao najznačajnijeg vida ugrožavanja bezbjednosti uopšte. Konvencijom se definiše pojam i određuju karakteristike, kao i pojavi oblici terorizma, da bi se zatim odredile mjere, načini i postupci potrebni za identifikaciju, otkrivanje, zamrzavanje i zapljenu (konfiskaciju) sredstava koja su stečena različitim oblicima kriminalne djelatnosti, a koja služe za finansiranje terorizma.

Takođe, ovom se konvencijom predviđaju i druge operativne mjere i radnje, kao što su:

- razmjena informacija između pojedinih država,
- pružanje međunarodne pravne pomoći (način, postupak, uslovi i nadležni organi),
- problem otkrivanja bankarske tajne i
- način, postupak i uslovi za ekstradiciju učinilaca pojedinih krivičnih djela vezano za finansiranje terorizma.

⁶ Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 36/2003.

Oblast krijumčarenja droga, krijumčarenja i nedozvoljene trgovine ljudima, ženama, djecom i ljudskim organima, terorizma, pranja novca i korupcije definisane su i pravno regulisane mnogim međunarodnim aktima, s obzirom na to da su po svojoj prirodi transnacionalni i da predstavljaju visok stepen opasnosti po širu međunarodnu zajednicu. Organizacija ujedinjenih nacija ispoljila je značajnu aktivnost na planu pravnog regulisanja ovih društveno izuzetno štetnih pojava, a njeni najvažniji akti, pored gore navedenih, su:

- Jedinstvena konvencija o opojnim drogama iz 1961. godine⁷,
- Konvencija o psihotropnim supstancama iz 1971. godine⁸,
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv nezakonitog prometa opojnih droga i psihotropnih supstanci iz 1988. godine⁹,
- Konvencija o zabrani trgovine ljudima i iskorištavanja prostitucije drugih iz 1949. godine¹⁰,
- Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca iz 1979. godine¹¹,
- Konvencija o krivičnim djelima i nekim drugim aktima izvršenim u zrakoplovima iz 1963. godine¹²,
- Međunarodna konvencija o zaštiti prava radnika migranata i članova njihovih porodica iz 1990. godine¹³,
- Međunarodna konvencija o suzbijanju terorističkih bombaških napada iz 1997¹⁴ i
- Krivičnopravna konvencija o korupciji iz 1999. godine¹⁵.

Pored međunarodnopravnih akata univerzalnog karaktera, donijetih u okviru i pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija, problemom saradnje između pojedinih zemalja u suzbijanju i sprečavanju različitih oblika i vidova kriminaliteta bave se i brojne regionalne organizacije, od kojih je Savjet

⁷ Službeni list SFRJ - Dodatak, broj 2/64, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 25/93

⁸ Službeni list SFRJ broj 40/73, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 25/93

⁹ Službeni list SFRJ broj 14/90, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 25/93

¹⁰ Službeni vjesnik prezidijuma Narodne Skupštine SFRJ broj 2/51, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 25/93

¹¹ Službeni list SFRJ broj 9/84, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 25/93

¹² Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, broj 47/70, Bosna i Hercegovina je članica ove konvencije po osnovu sukcesije Službeni list R BiH, broj 26/98

¹³ Bosna i Hercegovina je konvenciju potpisala 30.03.2004.

¹⁴ Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori broj 7/2003

¹⁵ Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori broj 3/2001

Evrope, svakako, najznačajniji. Savjet Evrope je najstarija i najmasovnija evropska regionalna organizacija bezbjednosno-političkog karaktera, sa sjedištem u Strazburu.

U pogledu djelovanja ove regionalne organizacije, na planu suzbijanja i sprečavanja djelatnosti organizovanog kriminaliteta posebno se ističu sljedeći pravni akti:

- Konvencija o pranju, traganju, privremenom oduzimanju i oduzimanju prihoda stečenog krivičnim djelom iz 1990. godine¹⁶,
- Evropska konvencija o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima iz 1959 godine¹⁷,
- Evropska konvencija o suzbijanju terorizma iz 1977. godine¹⁸,
- Protokol kojim se dopunjuje Evropska konvencija o suzbijanju terorizma od 15.05.2003 godine,
- Okvirna odluka Vijeća Evropske unije o suzbijanju terorizma, Official Journal L 164, od 22.06.2002. godine,
- Evropska zatvorska pravila, usvojena u obliku preporuke No. R (87) 3 Ministarskog komiteta Vijeća Evrope državama članicama,
- Preporuka R (96) 8 Ministarskog komiteta Vijeća Evrope državama članicama o kriminalnoj politici u Evropi u vremenu promjena od 05.09.1996. godine,
- Smjernice Vijeća Evropske unije za sprečavanje korišćenja finansijskog sistema u svrhu pranja novca od 10.06.1991. godine,
- Rezolucija (97) 24 Ministarskog komiteta Vijeća Evrope državama članicama o dvadeset osnovnih načela za borbu protiv korupcije od 06.11.1997. godine i
- Rezolucija (98) 7 Ministarskog komiteta Vijeća Evrope državama članicama o uspostavljanju «Grupe zemalja protiv korupcije – GRECO» od 05.05.1998. godine.

Sa stanovišta Bosne i Hercegovine naročito su važni i regionalni sporazumi koji su postignuti u okviru Konferencije balkanskih država koja je održana 1996. godine u Grčkoj, u gradu Solunu, na kojoj je usvojena posebna Deklaracija o saradnji država u oblasti pravosuđa, borbe protiv organizovanog kriminaliteta, terorizma, nezakonitog prometa opojnim drogama i oružjem, zatim Antitrafficking deklaracija država jugoistočne Evrope koja je usvojena na UN-ovoj konferenciji o suzbijanju

¹⁶ Bosna i Hercegovina je konvenciju potpisala 30.03.2004.

¹⁷ Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori broj 4/2005

¹⁸ Službeni glasnik BiH – Međunarodni ugovori broj 12/2003

transnacionalnog organizovanog kriminaliteta, koja je održana 2000. godine u Palermu. Navedena deklaracija usvojena je na inicijativu radne grupe za suzbijanje trgovine ljudima Pakta o stabilnosti koji djeluje u okviru podstola za pravosuđe i unutrašnje poslove III radnog stola. Rezultat Deklaracije iz Palerma je usvajanje Izjave o obavezama od strane država jugoistočne Evrope, kojom se države potpisnice obavezuju da će izgraditi i učestvovati u mehanizmu razmjene informacija u vezi trgovine ljudima u jugoistočnoj Evropi.¹⁹

Pored pravnih akata donijetih od strane univerzalnih i regionalnih međunarodnih organizacija od posebnog su značaja za uspješnu borbu protiv organizovanog kriminala i bilateralni sporazumi koje je Bosna i Hercegovina zaključila sa drugim zemljama, posebno iz okruženja. Ovi bilateralni sporazumi se odnose na saradnju u oblasti borbe protiv organizovanog kriminala, trgovine drogama i psihotropnim supstancama, terorizma i u drugim težim krivičnim djelima. Ovim se sporazumima utvrđuju osnovi za institucionalizovanje zajedničke saradnje i napora u sprečavanju ovih negativnih, kriminogenih i antibezbjednosnih pojava: organizovanog kriminala, terorizma, trgovine opojnim drogama i drugih krivičnih djela za koja je nacionalnim zakonima zapriječena kazna zatvora u trajanju od pet godina ili teža kazna.

Ovi sporazumi utvrđuju osnove zajedničke saradnje policijskih i pravosudnih organa država potpisnica i omogućavaju usklađivanje zajedničkih akcija, kao što su:

- razmjena informacija,
- obavljanje policijske aktivnosti,
- saradnja u istragama pojedinih krivičnih djela,
- razmjena rezultata kriminalističkotehničkih istraga i
- koordiniranje i usmjeravanje policijske saradnje.

Kao jedan od osnovnih preduslova za integraciju Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju jeste stvaranje zakonskih pretpostavki za prihvatanje vlastitih državljana, državljana trećih država i lica bez državljanstva, koja su boravila na području određene države u suprotnosti sa njenim zakonima – ili Ugovor o admisiji i readmisiji. Ovi ugovori predstavljaju jedan od instrumenata koje Evropska unija koristi za deportaciju lica koja su ilegalno ušla ili ostala na teritoriji zemalja Evropske unije. U cilju olakšavanja deportacije nezakonitih

¹⁹ Izjava o obavezama usvojena je na 2. regionalnoj ministarskoj konferenciji država jugoistočne Evrope koja je održana 27.11.2001. u Zagrebu.

imigranata i podjele odgovornosti i finansijskih obaveza sa drugim državama sa zemljama preko kojih su prešli imigranti, BiH mora zaključiti odgovarajuće sporazume o ponovnom prijemu. BiH je već zaključila takve bilateralne sporazume sa većim brojem država, a koji se već primjenjuju i trenutno se vode aktivnosti na potpisivanju takvog sporazuma i sa nizom drugih država.

Zaključna razmatranja

Proces globalizacije i međunarodnih integracija, kao i stvaranje jedinstvenog ekonomskog prostora, zahtijeva harmonizaciju propisa, s tim da se ovaj proces ne odnosi samo na bogate, tj. neophodno je da bude otvoren i za treće države. U tom smislu, i metodologija rada organa krivičnog gonjenja mora se zasnivati na jedinstvenim standardima i na međunarodnoj saradnji. Norme koje regulišu saradnju država u krivičnim stvarima nužna su posljedica okolnosti da suverenitet države prestaje na granicama njezine teritorije. S obzirom da je državi potrebno prisustvo izvršioca krivičnog djela da bi mu se sudilo ili da bi nad njim bila izvršena krivična sankcija, odnosno ako je za uspješno sudsko procesuiranje potrebno pribaviti dokaze ili preduzeti neke druge procesne radnje na teritoriji druge države, nužno je da ta druga država aktivno saraduje te da preduzme niz radnji kojima će pomoći toj državi da bi mogla uspješno voditi i okončati krivični postupak. Države prilikom preduzimanja navedenih mjera i radnji pravne pomoći u krivičnim stvarima moraju voditi računa o načelu reciprociteta i suverenitetu druge države.

Saradnja država u međunarodnoj zajednici odvija se na osnovu ustanovljenih pravnih pravila i međunarodnih instrumenata. S jedne strane, okvir saradnje utvrđuju unutrašnji pravni propisi i politička platforma država učesnica, a sa druge strane međunarodni dokumenti, ugovori i konvencije koje su države zaključile. U pružanju međunarodne krivičnopravne pomoći kao osnovno je prihvaćeno načelo prioriteta potpisanih međunarodnih ugovora, što znači da će država potpisnica ugovora pridržavati se njegovih odredbi prioritarno u odnosu na unutrašnje pravo. Odnosno, tek ukoliko međunarodnog ugovora nema, ili su odredbe ugovora nepotpune ili nejasne dolazi do primjene pravila iz domena nacionalnog prava.

I na kraju rada smatramo potrebnim naglasiti da se nijedna država ne može samostalno uspješno suprotstaviti transnacionalnom organizovanom kriminalu bez obzira na njenu veličinu i stepen uređenosti. Za ovu saradnja, da bi polučila dobre rezultate, neophodna je stvarna politička volja i postojenje nadležne državne institucije za njenu sprovedbu.

Literatura

1. Avramov, C. i Kreća, M., *Međunarodno javno pravo*, Beograd: Savremena administracija, 1999.
2. Krapac, D. i Birin, V., *Međunarodna krivičnopravna pomoć*, Zagreb: Informator, 1987.
3. Nikač, Ž., *Transnacionalna saradnja u borbi protiv kriminaliteta – Europol i Interpol*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003.
4. Dewallef, Y. *Međunarodna policijska saradnja ili kako rješavati probleme koji su posljedica propustljivosti granica*, Zagreb, Izbor br.3-4/93.
5. Sladoje, N., Bučar, A., Pilav, A. i Šarac, J. *Međunarodna pravna pomoć*, Sarajevo: Ministarstvo pravde BiH, 2006.

Mersida SUČESKA

ULOGA INSTITUCIJA U SUZBIJANJU PREVARA U ZEMLJAMA EU I BOSNI I HERCEGOVINI

1. Evropska unija – unija zajedničkih vrijednosti

Svjetska privreda u literaturi se najčešće dijeli na tri poznata regiona ili mega bloka, i to: evropski ekonomski prostor, SAD i njima gravitirajuće zemlje i Japan, odnosno pacifički region. Svaka zemlja stupanjem u pojedini blok nada se povećanju ekonomske snage i lakšoj obrani vlastitih ekonomskih interesa. U uspostavljanju svog ekonomskog bloka su prednjačile Evropske industrijalizirane zemlje i učvršćivale integracije EEZ-a i EFTA-e ka jedinstvenoj ekonomskoj oblasti, o čemu ćemo govoriti u daljem dijelu teksta, u granicama potreba ovog rada.

Evropska unija slavi 50 godina od svog nastajanja, sa šest članica osnivača na 27 država, koliko ih danas ima. "Evropa petnaestorice" započela je pripremu za svoje proširenje početkom 90-tih godina prošlog vijeka, kada su sa nekim zainteresovanim državama zaključeni sporazumi o pridruživanju kojima je predviđen prelazni rok od deset godina za transformaciju i restrukturiranje privrede i prilagodjavanje društveno-ekonomskog sistema potencijalnih država članica. Takvi sporazumi su zaključeni sa Mađarskom (1992), Poljskom (1992), Českom (1993), Slovačkom (1993), Rumunijom (1993), Bugarskom (1993), Litvanijom (1995), Letonijom (1995), Estonijom (1995) i Slovenijom (1996). Ovih deset zemalja su u međuvremenu podnijele i zahtjeve za prijem u članstvo Evropske unije, kao što su to ranije učinile Turska, Malta i Kipar. Evropski sporazumi o pridruživanju u cjelini su prožeti principima Ugovora iz Mastrihta i postavljaju pred zemlje kandidate niz uslova vezanih za njihovo društveno i ekonomsko uređenje: slobodno tržište i recipročan tretman na tržištu, slobodu preduzetništva i djelatnosti kako proizvodnih tako i uslužnih, nacionalni tretman firmi, pravo sticanja svojine na nekretninama na teritoriji zemalja potpisnica i dr. Evropskim sporazumima ne stvaraju se finansijske obaveze za Evropsku uniju, ali se predviđaju određeni vidovi industrijske saradnje kao što su: zajedničko poslovanje

(joint venture), prenos savremenih tehnoloških znanja (know-how) i tehnička pomoć.

2. Usklađivanje propisa sa zakonodavstvom EU

Za prijem u punopravno članstvo Evropske unije potrebno je da zemlja kandidat provede opsežne ekonomske, političke, pravne i administrativne reforme i usklađivanje svoga sistema sa zahtjevima Unije, sa ciljem uspostavljanja kompatibilnog društveno-ekonomskog sistema sa tržišnom privredom, pravnom državom i demokratskim sistemom u kom su svi građani jednaki pred zakonom i državnim organima i u kom se ne samo de jure nego i de facto postuju ljudska prava i slobode. Evropska unija je, da bi državama zainteresovanim za učlanjenje stavila do znanja svoje zahtjeve, 1995.godine objavila Kodeks ponašanja, "Bjelu knjigu – priprema pridruženih zemalja Centralne i Istocne Evrope za integraciju u unutrašnje tržište Unije" (White paper – Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union), u kome tretira 23 oblasti u kojima treba izvršiti potrebna zakonska usklađivanja sa pravim sistemom Evropske unije¹.

Godine 2004. prijemom novih deset država u članstvo Evropske unije², a sa pridruživanjem Rumunije i Bugarske 2007.godine, "Evropa petnaestorice" postaje "**Evropa dvadesetmorice**" čime Evropska unija značajno proširuje svoje granice prema Istoku i Jugu Evrope.

U "evropskoj porodici" je dogovoreno da nove države mogu biti primljene u blok samo ako se mogu izboriti s finansijskim, socijalnim i institucionalnim problemima, koji ih čekaju na tom putu. To se odnosi i na Bosnu i Hercegovinu, a kako mnogi evropski dužnosnici ističu, nakon usvajanja novog evropskog ustava koji je potreban da bi se, učinkovito upravljalo proširenom Evropom. Revidirano evropsko partnerstvo za Bosnu i Hercegovinu usvojeno je u januaru 2006. godine, pa je Bosna i Hercegovina usvojila

¹ 1. slobodno kretanje kapitala, 2. konkurencija, 3. slobodan promet i bezbjednost industrijskih proizvoda, 4. socijalna politika i zaštita, 5. poljoprivreda, 6. transport, 7. audiovizuelne usluge, 8. zaštita životne sredine, 9. telekomunikacije, 10. direktno oporezivanje, 11. slobodan promet robe, 12. javna potrošnja, 13. finansijske usluge, 14. zaštita ličnih podataka, 15. zakon o kompanijama, 16. računovodstvo, 17. građansko pravo, 18. priznavanje profesionalnih kvalifikacija, 19. oblast intelektualne svojine, 20. energija, 21. carinska unija, 22. indirektno oporezivanje i 23. zaštita potrošača.

² Češka, Estonija, Kipar, Letonija, Litvanija, Malta, Mađarska, Poljska, Slovačka i Slovenija

akcioni plan kako bi radila na prioritetima iz evropskog partnerstva. Finansijska pomoć EC dodjeljena Bosni i Hercegovini iznosi 51 milion eura³.

Dakle, donesene su smjernice aktuelne regulative i zadataka koje BiH treba da ispuni da se približi evropskim standardima i dugoročnom cilju integracije u strukture EU. Prioritetno mjesto u naznačenoj regulativi pripada poreskoj politici EU koju treba da prati i BiH regulativa, kao i što je kompletna oblast indirektnog oporezivanja. S tim ciljem, u toku je proces usklađivanja koji predviđa uklanjanje fizičkih granica, a time i svih tehničkih i fiskalnih prepreka (takse i kontrole PDV-a, akciza i carinskih dadžbina) vezanih za prevladavanje carinskih ograničenja, koje mora i BiH pratiti uz istovremeno pojačavanje kontrola na vanjskim granicama zajednice. Slijedeći važan dio je pojačavanje sankcija za sva djela ekonomskog kriminaliteta, što je izneseno i u Izvještaju Komiteta za ekonomiju i razvoj, a koji je usvojen od strane Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope 1997. godine. Bosna i Hercegovina je preuzela ovu kao i mnoge druge obaveze što uključuje dopunu postojećih i otvaranja novih pravnih grana. Vijeće Evrope⁴ ističe slijedeće pojave:

- Borba protiv organiziranog ekonomskog kriminaliteta sa naglašavanjem potrebe bliže saradnje evropskih država;
- Problem korupcije koji predstavlja opasnost za demokratiju, vladavinu zakona i stanje ljudskih prava;
- Pranje novca koje predstavlja uključivanje toka nelegalno stečenih sredstava u legalne tokove međunarodnog poslovanja;
- Promjenu porijekla nelegalno stečenih sredstava putem banaka i drugih finansijskih institucija.....

Nosilac realizacije propisanog programa prioriteta 24 u Bosni i Hercegovini je UIO⁵ koja treba da prati implementaciju PDV-a na nivou države i nastavi sa razvijanjem strategije ubiranja i kontrole poreza kako bi se progresivno smanjio nivo poreznih utaja u direktnom i indirektnom oporezivanju. U tom pravcu treba nastaviti sa približavanjem poreskog zakonodavstva sa acqui-
sem.

Kao program prioriteta 24a Evropskog partnerstva sa Bosnom i Hercegovinom je povećanje administrativnog kapaciteta za provedbu zakona i borbu protiv korupcije, međunarodnog kriminala i fiskalnih utaja. U tom pravcu UIO kao odgovorna institucija treba poboljšati transparentnost i razmjenu

³ BiH Izvještaj evropske komisije o napretku 2006., DEI, str.6.

⁴ Izvještaj Komiteta za ekonomiju i razvoj Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope (Dokument 7971)

⁵ Uprava za indirektno oporezivanje u Bosni i Hercegovini

informacija sa EU, kako bi se omogućilo jačanje mjera za sprječavanje izbjegavanja plaćanja te utaje poreza.

U tom pravcu BiH je spremna prihvatiti ne samo reforme za suzbijanje prevara, već i sve ostale reforme koje se provode sa zahtjevima *acquis communautaire* kao i sa cjelokupnim procesom evropskih integracija.

Praksa je pokazala da izbjegavanje plaćanja javnih prihoda, i krivična djela povezana s njima, prisutna su u svim zemljama bez obzira na oblik njihovog političkog uređenja, i predstavljaju ozbiljan društveni problem.

U tom pravcu u Bosni i Hercegovini djeluju državne institucije, (kao i njihovi specijalizovani sektori) kao što su: Uprava za indirektno oporezivanje BiH, SIP-a, Poreske uprave entiteta, Finansijska policija, Državna granična služba BiH, MUP, inspekcije...

Predmet istraživanja ovog rada je obrada prioriternih zadataka UIO u cilju zaštite prihoda od evazije, koji se odnose na sve indirektno poreze: carine, PDV, akcize i putarine, kao i zaštitu društva od smanjenja prihoda države Bosne i Hercegovine. Ova institucija preko određenih sektora utiče na smanjenje PDV prevara, naftnih prevara, kao i krijumčarenja duhanskih proizvoda. UIO je također odgovorna za kontrolu državne granice kao i praćenje aktivnosti na granici. Organizirani kriminal već je sadržan u carinskim i drugim elementima poreskih prevara, tako da UIO treba da radi na sprečavanju i djelovanju njegovih pojava oblika. U tom pravcu UIO je prosljedila tužilaštvu u 2007. godini preko stotinu predmeta po regionalnim uređima, koji se odnose na slijedeća krivična djela: ne plaćanje poreza, ne dozvoljena trgovina, krivotvorenje znakova za vrijednost, porezna utaja, carinska prevara i porezna utaja, krivično djelo uvoza proizvoda koji su objektom zaštite iz čl.149. tačka6. Zakona o industrijskom vlasništvu u BiH, porezne utaje i pranje novca, krijumčarenja iz čl.214.st.1 KZ BiH, proizvodnja i stavljanje u promet štetnih živežnih namirnica i krivotvorenje znakova za obilježavanje robe, mjera i tegova, čime su nanesene milionske štete državnom budžetu. Predmet ovih krivičnih djela su slijedeće robe: cigarete, alkoholni proizvodi i putnički automobili. Rezultati sudskih presuda po ovim predmetima biće predmet nekog drugog rada i istraživanja.

3. Zaštita finansijskih interesa EU-a.

Praksa je pokazala da krijumčarenje cigaretama, krivotvorenje eura, skretanje pomoći za Kosovo, subvencije za naranče uzgojene na privrednim dobrima koje ne postoje, samo su neki od vidova koji varaju evropske porezne obveznike. Zato borba protiv prevara i zaštita finansijskih interesa EU postaju posljednjih godina sve važnije, što je osnov za Odluku Komisije o osnivanju Evropskog ureda za borbu protiv prevara 1999. (OLAF⁶), kao i za niz uredbi za međuinstitucionalni sporazum o načinu djelovanja Ureda. OLAF ima više od tri stotine zaposlenih koji se bave finansijskim interesima Evropske unije i njezinih poreskih obveznika. OLAF istražuje predmete u kojima je EU prevarena za dohodak ili su njena sredstva zloupotrebljena. Za ishod se može očekivati progon nacionalnih vlasti, disciplinarni postupci ili promjene zakonodavstva.

Prema odluci Komisije, OLAF je ovlašten: a.) provoditi vanjske administrativne istrage (u državama članicama i nečlanicama s kojima ima ugovorne odnose) u sklopu borbe protiv prevara, korupcije i svih drugih nezakonitih aktivnosti koje nepovoljno djeluju na finansijske interese EU, b.) istraživati teže slučajeve kršenja profesionalnih dužnosti službenika institucija EU, c.) provoditi istrage u drugim područjima na zahtjev institucija i tijala EU, d.) pomagati u jačanju saradnje država članica u sprječavanju prevara, e.) pripremati nove regulatorne i zakonodavne inicijative u djelokrugu Ureda, f.) razvijati infrastrukturu, prikupljati i analizirati informacije, pružati tehničku pomoć, g.) održavati direktnu vezu s policijskim i pravosudnim organima.

Ne postoje tačni statistički podaci o obimu prevara u EU. Procjenjeno je da od ukupnog budžeta EU-a koji iznosi više od stotinu milijardi eura godišnje, više od milijardu eura završi u džepovima ljudi koji nemaju za to pravo. Postoje i mogućnosti da ne bude sav novac izgubljen, već da se dio povрати kao rezultat OLAF-a ili naknadnih sudskih slučajeva. Tako je samo u 2004. OLAF povratio 198 milijuna eura⁷.

Parlament, Vijeće i Komisija su usvojile i međuinstitucionalni sporazum kako bi se osigurale nesmetane unutrašnje istrage pod jednakim uslovima u njima i u drugim tijelima, uredima i agencijama, uključujući Evropsku investi-

⁶ The mission of the European Anti-Fraud Office

⁷ OLAF i deset država članica imaju Sporazum protiv krijumčarenja i krivotvorenja s proizvođačem cigareta Philip Morris International, pa se očekuje dobit do 1,25 milijardi američkih dolara u periodu od 2004. do 2015., kako bi finansirali borbu protiv krijumčarenja cigareta.

cijsku banku (EIB)⁸ i Europsku centralnu banku (ECB)⁹. Među važnijim inicijativama OLAF-a posebno se izdvaja razvoj Strategije informisanja i komunikacije s javnošću radi sprječavanja prevara. Prioritet te komunikacijske politike je stvaranje mreže OLAF-ovih komunikatora za borbu protiv prevara (OAFCN)¹⁰ 2001. godine.

Isto tako sa prijavom poreza na dodatu vrijednost treba biti upoznata Centralna služba za komunikacije (CLO) koja je osnovana u svakoj zemlji članici kao dio porezne administracije. Informacije se razmjenjuju putem Carinskog informacijskog sistema (CIS)EU-a, koji omogućuje carinskim, policijskim, obalnim čuvarima, poljoprivrednim službama i službama javnog zdravstva da koriste povjerljive podatke u jedinstvenoj bazi podataka. Očekuje se uvođenje daljnog kompjuterizovanog informacijskog sistema koji će obuhvatiti praćenje robe na koju se plaćaju trošarine: alkohol, duhan i mineralna goriva, koja se kreće između država članica i koja se neoporezuje dok ne dođe na svoje odredište. To će djelovati preventivno na smanjenje krijumčarenja ovih roba.

OLAF je zadužen za Evropski tehnički i naučni centar (ETSC), te može analizirati krivotvorene kovanice eura. U 2004. godini je pronađeno 74.600 primjerala, dok je i dalje u prometu ne pronađenih 55 milijardi kovanica¹¹.

OLAF upravlja politikom „nulte tolerancije“ u pogledu korupcije ili prevara u ustanovama EU-a, te pokreće istragu čak i ako je izvor navoda upitan ili ako su mali iznosi sredstava.

Također, osnovan je poseban Direktorat za preventivno suzbijanje poreznih utaja (UCLAF). Od ostalih institucija koje djeluju u području borbe protiv prevara spomenimo:

- Europska komisija:
 - Opća uprava za budžet,
 - Opća uprava za oporezivanje i carinsku uniju,
 - Pravosuđe i unutarnji poslovi (Borba protiv organiziranog kriminala);
- Europski parlament:
 - Odbor za budžet (BUDG), i
 - Odbor za budžetsku kontrolu;

⁸ European Investment Bank

⁹ European Central Bank

¹⁰ OLAF Anti-Fraud Communicators Network – OAFCN

¹¹ Kovanica koja se najčešće krivotvori je u vrijednosti od 2 eura.

- Vijeće EU:
 - Vijeće za ekonomska i finansijska pitanja, i
 - Vijeće za pravosuđe i unutrašnje poslove;
- Evropski revizorski sud;
- Europol.

EUR –Lex: važeće zakonodavstvo: Sprečavanje izbjegavanja plaćanja i utaje poreza, Finansijske i budžetske odredbe, Policijska i pravosudna saradnja u kaznenim i carinskim pitanjima.

Dakle, u kontekstu kriterija za pristupanje EU, Bosna i Hercegovina će nastaviti konzistentno realizirati politiku regionalne saradnje, doprinoseći tako jačanju pravne i institucionalne Infrastrukture naročito u oblasti suzbijanja prevara.

Za zemlje EU-a OLAF radi s Evropskom komisijom kako bi osigurao novo zakonodavstvo sa značajnim finansijskim implikacijama otpornim na prevare.

LITERATURA:

1. M.Sučeska, Osnovi ekonomskog kriminaliteta, FKN, Sarajevo, 2006.
2. M.Kulić, Poreska utaja I krijumčarenje, Beograd, 1999.
3. M.Bošković, Kriminološki leksikon, Univerzitet u Novom Sadu, 2001.
4. Izveštaji UIO o informacijama u borbi protiv kriminala, Banja Luka, 2006.
5. Izveštaj Komiteta za ekonomski razvoj i razvoj Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope (Dokument 7971).
6. Izveštaj Evropske komisije o napretku, Vijeće ministara BiH, 2006.
7. Aktuelna zakonska regulativa u oblasti prevara
8. web stranica Uprave za indirektno oporezivanje u BiH.

Halid GANIJA

EVROPSKI STANDARDI I PRINCIPI U ORGANIZACIJI I FUNKCIONISANJU POLICIJSKIH SNAGA

Iako će ovaj rad baviti, prije svega, evropskim standardima i principima u organizaciji i funkcionisanju policijskih snaga, potrebno je na početku navesti nekoliko napomena o samoj policiji.

Naime, policijska organizacija stara je koliko i država (pa i starija), ali moderna policijska organizacija se ustrojava na osnovu savremenih naučnih pristupa, uzimajući u obzir pri tome specifične ciljeve i zadatke u svakom demokratskom društvu i državi.

Koncept policije i njene uloge nije jedinstven i razlikuje se od države do države, a takođe se mijenja (mada sporo i teško) u različitim vremenskim periodima. Otuda i raznolikost policijskih sistema, koja se javlja kao rezultat djelovanja različitih faktora: istorijskih, društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih. Određeni sistem koji se pokazao kao dobar, mogao bi u drugačijim uslovima imati sasvim drugačije efekte.

Delikatnost policijske funkcije ogleda se i u činjenici da se ona nalazi u središtu problema uspostavljanja ravnoteže između upravljanja kao bitne funkcije države, i slobode građana. Čuvena je opaska koju je s tim u vezi izrekao Pol Valeri (Paul Valery): „ Ako je država jaka, ona nas mrvli. Ako je slaba, mi propadamo“.

Smatra se da je policija najbolja slika društva. Ako je društvo nasilno, takva je i policija, ako je korumpirano – korumpirana je i policija.¹ I obrnuto: ako je društvo tolerantno i humano, takvo ponašanje će imati i policija. Ovome svakako valja dodati opažanje da policija ne samo da može da bude vjerna slika društva, nego i bitno utiče na samu prirodu i kvalitet odnosa u njemu. Ona tu nema samo pasivnu ulogu nego je i aktivni činilac, tako da procesi

¹ Dr Budimir Babović: *Policija u svjetkom poretku*, str.11, Beograd 1997

kriminalizacije društva i kriminalizacije policije stoje u uzročno-posljedičnoj vezi. Slobode i demokratije u velikoj mjeri zavise od spremnosti i sposobnosti policije (i pravosuđa) da ih štiti pravično i nepristrasno.

Polazeći od dosadašnjih iskustava došlo se čak do zaključka da je uloga policije presudna i da novo društvo može nastati tek kada izmisli neki novi sistem koji bi zamjenio ovu instituciju.²

Policija je izuzetno važan oslonac političkog sistema i političkog režima. Bez njene podrške, politički sistem neizbježno mora doživjeti promjene na nivou institucija ili vlasti, ili ozbiljne poremećaje u sprovođenju njegovih odluka.³

U Evropi postoji jedinstvo kod razmišljanja i djelovanja, posebno u policiji, ili bi bar to trebalo biti.

U mnogim oblastima ovo nije slučajno a ipak mi sada shvatamo više nego ikada da je ujedinjenje Evrope, bez obzira kako to teško sada izgledalo, bitan uslov za profesionalni razvoj primjene evropskih zakona.

Reafirmacija prioriteta koji Vijeće Evrope daje razvoju jedne oblasti u kojoj će biti sloboda, sigurnost i pravda, odgovara glavnoj brizi ljudi iz država koje su okupljene u Evropskoj zajednici, a bez sumnje i onih država koje se nadaju da će se uskoro pridružiti zajednici, i to ostaje primarni princip razmišljanja.

Treba priznati da su političke i društveno-ekonomske promjene posljednjih godina u regionu Evrope iznijele na vidjelo nekoliko slabosti agencija za primjenu zakona u borbi s novim oblicima kriminala. Neki od razloga koji su bili uzrokom rastu ovakvih oblika kriminala su globalna ekonomija i kretanja u Evropskoj uniji kao što su integracija i proširenje. Ova evolucija je izložila Policijske službe mnogim novim izazovima koji su zajednički za sve zemlje. Stoga su i ciljevi svake policijske službe u cijelom svijetu zajednički, a standardi i principi su fundamentalni za postizanje takvih ciljeva.

Pošto je Evropska unija uklonila mnoge stare barijere prema slobodnom kretanju roba, usluga i ljudi, kriminalci prednost zloupotrebljavaju u svoje svrhe.

² Casamayor, La police, str.199, Paris, Gallimard, 1973.

³ Loubet del Bayle Jean-Louis, La police, Approche socio-politique, str.83, Paris, Nontcherstien 1992.

Posebnu pažnju zaslužuju slijedeća tri važna kriminogena faktora:

- uklanjanje unuđarnjih granica ,
- povećanje mobilnosti i
- povećanje anonimnosti.

Oni su u kombinaciji sa drugim faktorima direktna prijetnja po sigurnost, jer uključuju organizirani kriminal i objektivno i subjektivno, i stoga zahtjevaju novi odgovor.

Evropa je zaokupljena traženjem ovog odgovora, što uključuje diskusije u pogledu načina organizovanja policije.

Historijski, policija se razvijala u prilično statične organizacije koje su se zas-nivale na vojnoj hijerarhiji. U kombinaciji sa političkim okruženjem u tom periodu, rezultat je bio naglasak na dostupnost, prije nego da je bio usmjeren na rezultate. Kompleksnost društva, brzina razvoja, informativno društvo i iskusne kolege su bili uzrok što su se dogodile različite promjene u pogledu ovog koncepta.

Tako se činilo da sama hijerarhija u nekoj birokratskoj organizaciji neće više biti pogodna za korištenje nakon čega se pojavila ideja i pristupilo održavanju reda u zajednici. Čak i ako smo s ovim bili do danas zadovoljni, moramo priznati da veliki broj problema nije riješen uz takvu vrstu organizacije. Mi smo svi čitali knjige o paradigmatiskim promjenama, haosu, izvrsnosti, upravljanju kvalitetom i o mjerama izvršenja. Ovo je dovelo do toga da se uvede poduzetničko razmišljanje.

Države koje su već dugo članice Evropske unije sprovode svoje tekuće metode organizovanja pred onim državama koje se pridružuju Uniji i potencijalnim članovima i prezentuju detaljne upute kao dio svojih programa, i ja sam apsolutno ubijeden da će postati jasno da je ovo, bez obzira koliko je važno za demokratski i legitimno operativne policijske aparate, samo faza u procesu razvoja unifikacije evropske policije.

Životni ciklus profesionalnog razvoja ide preko logike državnih mogućnosti i neće biti kompletno identičan osnovni nivo organizovanja, prvo zbog toga što formira platformu sa koje se može uobličiti primjena zakona i rasti evropska policija. Nakon svega, dodatno međunarodnoj perspektivi, treba u isto vrijeme razmatrati državna i lokalna gledišta.

Poznato je, Bosna i Hercegovina je zemlja koja je prije dvanaest godina izašla iz rata i koja je još uvijek opterećena nizom političkih, nacionalnih, socijalnih i drugih problema.

Po svom geopolitičkom položaju i drugim karakteristikama Bosna i Hercegovina se nalazi na udaru i pravcima organizovanog kriminala trgovine ljudima, ilegalne trgovine narkoticima, visoko tarifnim robama i dr.

Zbog toga je osposobljavanje i restrukturiranje naših policijskih struktura, njihova borba protiv svih oblika teškog kriminala te saradnja sa susjednim, regionalnim ili drugim međunarodnim policijskim strukturama u našoj zemlji ocjenjeno kao strateški interes i prioritet.

Globalizacija kriminala zahtjeva adekvatan odgovor, a adekvatan odgovor ovdje u našoj zemlji prestavlja naš doprinos stvaranju stabilne sigurnosne situacije u regionu i šire.

Istovremeno, Bosna i Hercegovina je na važnom i složenom putu prema Evro-Atlantskim integracijama od kojih posebno izdvajamo Evropsku uniju i program Partnerstvo za mir. Upravo zbog toga, policijske strukture i snage u našoj zemlji imaju izuzetno važnu ulogu i zadatak, a to je osiguranje nesmetanih uslova za reforme stvaranjem i održavanjem stabilne sigurnosne situacije.

Bosna i Hercegovina je mala zemlja, zemlja u kojoj živi oko 3,5 miliona stanovnika, u kojoj postoji izuzetno veliki broj vertikalnih i horizontalnih policijskih struktura, što je prvenstveno uzrokovano načinom organizacije i uređenja države određenih Dejtonskim i Vašingtonskim sporazumom.

U Bosni i Hercegovini su dva entiteta i jedan distrikt. U Federaciji BiH, pored MUP-a FBiH, postoji još 10 kantonalnih MUP-ova, a u Republici Srpskoj, u okviru MUP-a RS, funkcionišu Centri javne bezbjednosti. U Distriktu Brčko, koji ima poseban status, funkcioniše MUP Distrikta Brčko.

Međutim, dok su u Republici Srpskoj policijske strukture centralizovane, u Federaciji BiH su uglavnom decentralizovane jer postoji podijeljena nadležnost između navedenih policijskih struktura.

U posljednjih nekoliko godina, došlo je do konkretnih aktivnosti na okrupnjavanju sigurnosnih, odnosno policijskih snaga u pravcu stvaranja funkcionalnijih i jedinstvenijih sigurnosnih struktura na državnom nivou. Izuzetan

doprinos ovom procesu dale su međunarodne policijske snage, IPTF, koje su zajedno sa domaćim institucijama, a u skladu sa svojim mandatom, odigrale važnu ulogu u stvaranju pojedinih agencija na državnom nivou i značajnim poboljšanjima naše policijske strukture, stvorile preduslove za daljnje korake u provođenju policijske reforme. Tako su određene agencije već formirane na državnom nivou i to: Ministarstvo sigurnosti, SIPA – Agencija za informacije i zaštitu BiH, OSA – Obavještajno sigurnosna agencija BiH, Granična policija BiH i Kancelarija Interpola.

Koordinaciju rada navedenih sigurnosnih struktura vrši Vijeće ministara BiH putem resornog Ministarstva sigurnosti.

Evropska komisija je zvanično pozvala na sistemsku reformu policijskih struktura u Bosni i Hercegovini u Izvještaju o spremnosti BiH da uđe u pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju iz 2003. godine. Evropska komisija smatra „strukturnu policijsku reformu u smislu racionalizacije policijske službe” nužnim korakom ka uspostavi vladavine zakona i ključnim elementom za pristupanje BiH Evropskoj Uniji.

Naime, BiH od strane EU jasno su naznačeni minimalni zahtjevi odnosno principi za uspješno restrukturiranje policije, a to su:

1. Zakonodavstvo i budžetiranje vezano za sva policijska pitanja nalazi se isključivo na državnom nivou,
2. Odvojenost politike od svih operativnih aktivnosti policije i
3. Funkcionalna lokalna policijska područja trebaju biti određena u skladu sa tehničkim kriterijima, kriterijima koji se čine razumnim sa stanovišta djelotvornog rada policije, a ne političkih razloga.

Nabrojani minimalni principi, restrukturiranje policijskih struktura u BiH će omogućiti slijedeće:

- poboljšanje vladavine prava,
- osiguranje transparentnosti i odgovornosti policijskih aktivnosti,
- eliminisanje internih granica koje opstruiraju borbu protiv kriminala,
- osiguranje svim građanima jednakog pristupa policijskim uslugama i ujedno stvaranje većeg stepena povjerenja u policijske snage,
- svi nivoi vlasti će imati poboljšane, integrisane i finansijski održive javne sigurnosti jer će ona zemlju učiniti privlačnijom za povratak izbjeglica, investitore i turiste,
- integracijom BiH u evropski i međunarodni javni sigurnosni prostor pomaže se otvaranju puta za članstvo u NATO-u i priključenje EU i

- međunarodna zajednica će imati koristi ukoliko BiH postane pouzdan, dinamičan i stalan partner u evropskoj mreži javne sigurnosti.

Ovo zaista jesu opšti ciljevi i dostignuća svake demokratske zemlje i policijskih snaga u njoj za koje se treba beskompromisno boriti, bez obzira na težinu i složenost konkretne situacije.

Očekivanje Evropske komisije u vezi sa restrukturiranjem policije tadašnji komesar Patten je izrazio sljedećim riječima: „EU je direktno zainteresirana za ovo pitanje jer ukoliko BiH nije u stanju da se djelotvorno nosi sa krivičnim djelima, onda to ima posljedice i na kriminal negdje drugdje u Evropi, uključujući Evropsku Uniju. EU je također zainteresovana da u BiH osigura postojanje saradnika koji će djelotvorno sprovoditi zakon u BiH.

Policijski partneri na državnom nivou će imati iste nadležnosti kao i njihove kolege drugdje u Evropi. Sadašnja policijska struktura nije u stanju da ispuni ove zahtjeve. “

Podsjećajući na svoj cilj za postizanjem većeg jedinstva među njegovim državama članicama, Vijeće Europe je 19. septembra 2001. godine usvojilo Preporuku (2001) 10, pod nazivom **«Evropski kodeks ponašanja policije»**.

Između ostalog, Kodeks jasno definiše predviđanja Vijeća o standardima i principima koji se odnose na organizaciju i funkcionisanje policijskih službi. Općenito, Kodeks predviđa sljedeće:

- Policija će biti organizirana sa ciljem pridobijanja poštovanja od strane javnosti
- Policija će biti pod odgovornosti civilnih vlasti
- Policija će imati dovoljno operativne neovisnosti od ostalih državnih tijela.
- Osoblje policije će biti osobno odgovorno za svoje akcije ili propuste, ili za naloge podređenima.
- Policijska služba će dati jasan lanac komande u policiji. Ona treba uvijek da bude u mogućnosti da odredi koji je viši policijski službenik krajnje odgovoran za djela ili propuste policijskog osoblja.
- Policija će biti organizovana na način koji promovise dobre odnose između policije i javnosti.
- Policijska Služba će biti spremna da javnosti daje objektivne informacije o svojim aktivnostima bez da otkrije povjerljive informacije. Odrediće se profesionalne smjernice za kontakte s medijima.

- Policijska služba će sadržavati efikasne mjere za osiguranje integriteta i pravilnog izvršenja službe policijskog osoblja, posebno kod garantovanja poštivanja osnovnih prava i sloboda pojedinca kako su propisani, osobito iz Evropske konvencije o ljudskim pravima.
- U policijskim službama na svim nivoima će biti utvrđene efikasne mjere za sprečavanje i borbu protiv korupcije.

Prema Evropskom kodeksu ponašanja policije, u demokratskim društvima u kojima preovlađuje vladavina zakona, policija vrši tradicionalnu funkciju sprečavanja, borbe protiv kriminala, i otkrivanja istog, održavanja javnog reda, čuvanja javnog mira, pridržavanja sa zakonom i zaštite osnovnih prava pojedinca. Dalje, u takvim društvima policija pruža javnosti razne usluge socijalne prirode, koje podržavaju njihove druge aktivnosti. Kod vršenja ovih funkcija oni imaju slobodu odlučivanja. Policija u demokratskim društvima pomaže da se održe vrijednosti demokratije, i sama je prožeta istim vrijednostima. Općenito, pristanak javnosti na, i pozdravljanje sa dobrodošlicom, izvršenje legitimne vlasti od strane policije toliko dugo dokle se smatra da policija vrši svoje dužnosti prema truda vrijednim, demokratskim ciljevima na jedan etički prihvatljiv način. Sa svoje strane, kad ispunjava ove uslove, policija ima svako pravo da očekuje da će joj narod vjerovati kod izvršenja njihovih odgovornosti i da će ih podržavati i sarađivati s njima u njihovim aktivnostima.

LITERATURA:

1. Dr. Budimir Babović: Policija u svjetskom poretku, NEA Beograd, 1997,
2. Ramo Masleša: Policija - organizacija i funkcioniranje u demokratskom društvu, FKN Sarajevo, 1999,
3. Slobodan Miletić: Policijsko pravo I knjiga, Policijska akademija Beograd, 1997,
4. Evropski kodeks ponašanja policije, Vijeće Evrope, Preporuka 10, 2001
5. Odluka o formiranju direkcije za provođenje restrukturiranja policije, Vijeće ministara, „Sl.glasnik BiH“, br.1/06

Boro ĐUKANOVIĆ

PROSTITUCIJA KAO SOCIJALNO PATOLOŠKA KATEGORIJA

U našem vremenu i postojećem kulturološkom obrascu specifičnom za ove prostore, prostitucija se našla u paradoksalnom procjepu moralnog odbacivanja kao društveno nepoželjna pojava i imperativa njenog etabliranja, legalizovanja i vidne tendencije njenog urastanja u društvenu strukturu, dakle istu onu strukturu koja je istovremeno generiše i s gnušanjem je nastoji eliminisati.

Od Solonovih dicerijada do savremenih call-girls i prostitucije putem interneta, prostitucija se ukazuje kao dosta konstantan i trajan fenomen prisutan u svim društvima i vremenima dok se naš odnos prema njoj, kroz sve ove vijekove i različite kulture očituje kroz varijabilnost, nekonzistentnost, liberalnost, pseudoliberalnost ili pak kroz krajnju represivnost.

Čini se da je ovaj «odnos» u našem društvu u znaku specifikuma koji baštimo iz decenijske dezorganizacije socijalnog matriksa, traumatičnog kolektiviteta i derogiranja psihosocijalnog habitusa pojedinca, razgradnje njegovog sociokulturalnog identiteta.

U širokom spektru komercijalizacije seksualnosti, prostitucija kao najneugodniji dio ovog spektra, iznenada je zapljusnula naše društvo do razmjera eskalacije.

Svjedoci smo da društvo nemoćno pokušava uspostaviti kontrolu, kroz mnoge muke i nedoumice, nad ovom pojavom. Vidni su bezuspješni i kontradiktorni pokušaji da se društvenim normativima reguliše ovaj pojavni oblik socijalne patologije, tipičan (pretežno) za ženski rod.

Prostitucija kao oblik društvene djelatnosti čvrsto je urasla u ekonomski karakter društva, tj. njegovu robnu proizvodnju i tržišnu razmjenu. Prostitucija, ekonomija i država čine tri neraskidive karike zbog čega je sasvim vidljivo da je prostitucija kod nas sve važniji segment «sive ekonomije» i uvažava se u zvaničnoj strukturi robno-novčanih odnosa, gdje je srećemo kao čestu i

aktuelnu sintagmu «trgovina ljudima». Ne bez očitog uticaja ovakvog «trgovačkog diskursa» Kerol Pejtman u svojoj knjizi «**Polni ugovor**» tvrdi da moderni muškarci imaju na raspolaganju raznovrsna sredstva kojima postižu ispunjenje polnog ugovora, gdje ona posebno ističe važnost prostitucionog tj, «ugovaranja korišćenja ženskog tijela» kao vrlo specifičnu varijantu polnog ugovora sa posebnim «društvenim ciljem i značenjem».

Muškarci kupuju seks sredstvima socijalne moći bilo da je u pitanju moć novca ili moć vlasti, a počesto oboje zajedno. Bez obzira da li je prostitucija legalizovana ili ilegalna, da li je svjetovna ili je religiozna, kao što je bila u davna vremena, uvijek srećemo krajnje licemjerno falsifikovanje dvojnog degadirajućeg aspekta smatrajući ga jednostranim. Naime, uglavnom se ističe degradirajuća pozicija žene, dok je muškarac u prostitucionom dijadnom odnosu uvijek pošteđen ove vrste atribucije ili mu se čak pridaju afirmativne atribucije. To je uostalom vrlo karakteristična kulturološka matrica koja prostituisani seksualni čin dihotomično razdvaja na podređenog i povlašćenog (neodređenog) aktera, te na taj način proširuje ionako razućeni diskurs polnih predrasuda u našoj sredini.

Kako bilo da bilo, prostitucija je danas, između ostalog, ponajviše jedan veliki svjetski biznis. Prema jednoj novijoj procjeni u SAD se dnevno na prostituciju troši oko 50 miliona dolara. Nažalost, od ove sume najveći dio odlazi podvodačima i svim drugim učesnicima u ovoj komercijalizaciji seksa. Neka ekonomska istraživanja podastiru podatke da ako jedna prostitutka negdje u Evropi zaradi 300 evra, ostatak uzimaju organizatori ovog unosnog posla koji, naravno, vode muškarci.

Prostituišu se srednjoškolke i sredovječne domaćice, prostituišu se obrazovane i neobrazovane žene, lijepe i ružne, stare i mlade, domaće i strane, zaposlene i nezaposlene.

Sociolozi tvrde da je 90% prostitutki bilo nezaposleno i da su baš zbog tog statusa «*sišle na ulicu*». Ovu sociološku tezu donekle obaraju sve češći slučajevi prostituisanja kao porodične djelatnosti gdje suprug podvodi svoju suprugu (koja je inače zaposlena), da bi se na ovaj način poboljšao kućni budžet. Sve su ovo samo oblici vrhunske manifestacije žena, ali istovremeno upečatljivi izrazi njihove surove alijenacije.

Prostitucija je paradigma, rekle bi feministkinje, spolne dominacije muškaraca nad ženama što podrazumijeva i jednostrano tjelesno zadovoljstvo, tj. jednostrano zadovoljenje elementarnih nagona.

Možemo li se složiti sa drugom školom sociologa i socijalnih psihologa koji tvrde da se prostitucija javlja i cvjeta tamo «gdje vjerski ili neki drugi oblici represije dominiraju». U svakom slučaju razlozi zbog kojih neka žena postaje prostitutka čine se još uvijek nešto jasnijim i vidljivijim u odnosu na naše maglovite i konfuzne pokušaje da definišemo i odredimo šta je to prostitucija uopšte. Valja napomenuti da današnja nauka operiše sa blizu pedeset godina starom definicijom prostitucije koju nam je dao Davis po kojoj je «prostitucija promiskuitetno seksualno opštenje bez emotivnog odnosa a za određenu naknadu».

Savremena naučna tumačenja nastanka prostitucije sve više se udaljavaju od različitih disciplina u multidimenzionalnom pristupu definisanja etiopatogeneze prostitucije a priklanjaju se najviše sociološkim kategorijama tumačenja, tj. socijalnim i ekonomskim faktorima, pomno analizirajući društvene odnose, socijalni, ekonomski i klasni status žene u društvu, njenu ulogu u porodici i braku.

Sa ovakvog stanovišta nepotrebno je, što se kod nas često čini, razdvajati bavljenje prostitucijom zbog toga što je žena postala žrtvom trgovine ili da to radi kako bi sebi obezbijedila egzistenciju, kada su to dvije strane iste medalje-vanjska prinuda.

Ovaj vid prinude ishodi u potpunosti iz društvenih okolnosti, strukture i dinamike društvenih odnosa, kao što je unutrašnja prinuda odraz samo individualne psihoseksualne patologije.

Ova dva etiološka faktora su u velikoj nesrazmjeri i sasvim je jasno da je visoka procentualna prevlast u korist prvog. Naravno da se ponekad oba faktora udružuju ravnomjerno čineći komorbiditet (socijalne i individualne patologije). Postoje i autoriteti, kao što je T. Kemp, koji zastupaju tvrdnju da samo socijalni faktori ponekad mogu «sami od sebe proizvesti prostituciju bez uticaja bilo kakvih endogenih faktora i abnormalnosti ličnosti».

Bez obzira na etiopatogenezu prostitucije, bilo bi pogrešno i nepravedno samo «*najstariji zanat*» na svijetu isticati kao jedini oblik prostituisane seksualnosti kod savremene žene, ta samim tim samo njega stavljati u okvire ekonomskih zakonitosti.

Naime, danas kada imamo razne «*dame za pratnju*», «*maserke*», «*mlade saradnice*», vremešne i socijalno prominentne gospode, gdje se, sasvim je jasno, istovjetne usluge ne naplaćuju u novcu jer se profit ostvaruje kroz nenovčane oblike beneficiranja kao što su napredovanje u karijeri, favorizo-

vanje za sticanje socijalnih prioriteta, nekretnina, koncesija i pogodnosti raznih vrsta. Pošto je ovaj vid trgovine seksualnošću manje transparentan, jer je mimikrijski kamufliran, a kao takav on nije izložen značajnijoj društvenoj pažnji niti osudi. Ova činjenica sugerise ovaj vid prostitucije kao elementa koji je ugrađen u mnogobrojne političke poslovne, diplomatske, akademske i druge transakcije.

Postavlja se pitanje kakva je razlika između decentnih i elegantnih «*eskort*» dama pri raznim poslovnim ručkovima i putovanjima i prozebljih i inficiranih nesretnica što stoje pored prometnih puteva i raskrsnica. Ne postoji skoro nikakva razlika osim jedne. Ona se očituje u činjenici da kada društvo planira legalizaciju i njenu strategiju misli samo na ove «*druge radnice*» u istoj profesiji. Jasno je iz svega ovoga da je svaka podjela prostitucije na visoku i nisku, uličnu i salonsku, itd., krajnje vještačka, pogrešna i neprihvatljiva, jer je krajnje licemjerna.

Seksualni odnos ne mora uvijek biti obavezni sastavni dio prostitucije jer su u modernom dobu razuđene mogućnosti i oblici zadovoljenja klijentovih polnih (često bolesnih) prohtjeva od strane prostitutke. Visoko tehnologizirana verbalna pornografija (i slikovna) putem telefonskih hot-lajnova i interneta mogla bi se okvalifikovati kao «*mild*» vrsta prostitucije čija je svrha stimulacija masturbacijskih potreba pretežno muških pornofilma i postizanje najniže tačke u degradaciji ljudske seksualnosti.

Sociolozi, savremeni tumači, eskalaciju prostitucije širom svijeta, kao i svih drugih oblika komercijalizacije seksualnosti, tumače odlikama savremenog čovjeka koji je u permanentnom traganju za različitim (perverzним i inverznim) oblicima seksualnog zadovoljenja. Obzirom da ova nezadovoljenja često potiču iz institucije braka, onda su prihvatljiva neka tumačenja gdje se brak posmatra u značajnoj mjeri kao moderator i korektor seksualne represije.

Istraživači ovog pojavnog oblika socijalne patologije tvrde da je preko 80% posjetilaca javnih kuća iz populacije oženjenih muškaraca. Čini se da *Pater familias* već vijekovima ima ovako visok prioritet korišćenja usluga prostitutki. Još prije dvjesto godina i više, začimje se u srednjovjekovnoj Evropi ideja o toleranciji i protežiranju prostitucije u cilju očuvanja svetosti braka i porodice. Smatralo se tada da bi smjerni građanin, otac i suprug, tj. pohotljivi satir tog vremena, u nedostatku «*javnih žena*», nasrnio na tuđe supruge, kćeri, koje su inače bile zaštićene snažnom društvenom etikacijom «*pristojnih žena*». Vjerovatno je takva specifična društvena dinamika vezana za

ovu problematiku ponukala Šopenhauera da za prostitutke kaže da «su žrtve na oltaru monogamije», a skoro dva vijeka kasnije Žorž Bataj izlazi sa jeretičkim shvatanjem prostitucije «kao oblika koji je komplementaran brauku».

Jasno je da će u narednim decenijama Svjetska mentalna zdravstvena služba biti naprosto «zagušena» problemima zavisnosti od droga, samoubistava i AIDS-om. Sva tri ova oblika patologije usko korespondiraju sa prostitucijom. Naime, oko prostitucije se naprosto «roje» i slažu u mozaičku strukturu mnogi drugi pojavni oblici socijalne patologije kao što su alkoholizam, samoubistvo, kriminal, narkomanija, itd. U ovom slučaju prostitucija se pojavljuje kao okosnica i centralna tačka u razuđenoj slici socijalne i psihopatologije, ali i somatskih bolesti.

Prostituciju kao psihosocijalni problem neophodno je podvrgnuti stručnoj analizi i elaboraciji posmatrajući je i u svjetlu psiholoških i psihijatrijskih pristupa i saznanja koji su mnogobrojni i do kojih se došlo u poslednjih pedeset godina unutar ove dvije naučne discipline.

Psihijatrija i psihologija su značajan dio medicine, pa je nemoguć pristup ovom fenomenu samo sa stanovišta somatske medicine. Posmatranje prostitucije kao socijalnog medicinskog problema, samo zbog mogućnosti da prostitutke prenose venerične bolesti na svoje klijente, nepotpun je pristup i kao takav uprošćen i neprihvatljiv u modernim koncepcijama socijalne medicine i socijalne psihijatrije.

Posebno treba ukazati na spregu prostitucije i narkomanije što je u našem vremenu postala vrlo prisutna pojava do te mjere da se u stručnoj literaturi ukazuje da način života prostitutke karakteriše «upadljivo odbacivanje društvenih običaja tako da se može uporediti sa načinom života narkomana».

Suštinsko objašnjenje ovog odnosa prostitucija-narkomanija jeste u činjenici da svi podvodači uglavnom na početku prisiljavaju svoje «djevojke» da počnu sa uzimanjem droga, da bi kasnije, kada se kod njih razvije narkomanija, lakše manipulirali s njima i još uspješnije ih izrabljivali.

Sve češće ovu spregu možemo posmatrati i sa suprotne strane, jer mnogi narkomani i narkomanke, u nemogućnosti da nabave novac za kupovinu droge, odaju se prostituciji. Novija istraživanja u izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije govore da 93% uličnih prostitutki eksperimentišu s ne-

kom od droga, dok njih 50-80% redovno uzima neku drogu od koje je zavisno.

Prema psihološko-psihijatrijskim analizama ličnosti koje ulazi u prostituciju, tj. formira devijantni identitet prostitutke premorbidno kod njih nalazi, vrlo skroman kognitivni kapacitet, neurotičnost, ometenost u prolasku kroz razvijene faze što je rezultiralo u nezrelosti i neodraslosti. Potiču iz razorenih porodica, latentno ili manifesno su homoseksualne ili biseksualne, često frigidne, psihopatski struktuisane, psihotične ili prepsihotične u čestim slučajevima. Mnoga istraživanja pružaju saznanja o fizičkom i seksualnom zlostavljanju u ranom djetinjstvu budućih prostitutki. Često su u djetinjstvu bile silovane (pa čak incestuozno). Najnovija istraživanja govore da 47% prostitutki imaju traumatične doživljaje iz djetinjstva zbog seksualnog zlostavljanja.

I psihoanaliza ima svoje viđenje i tumačenje prostitucije koje je još uvijek aktuelno u dinamskoj psihologiji i psihijatriji ove orijentacije. Džibens, istražujući psihoanalitičke aspekte kod maloljetnih prostitutki, ukazuje na činjenicu da se inače kod prostitutki javlja želja za omalovažavanjem i devalviranjem figure muškarca, u ovom slučaju vlastitog oca, kao osveta za frustracije iz traumatičnog djetinjstva.

Ova želja za osvetom neadekvatnoj figuri oca iz ranog razvojnog perioda je apsolutno nesvjesna i kod prostitutki javlja se skoro kao kompulzija, a kroz težnju za postizanjem mnogobrojnih seksualnih kontakata sa što više muškaraca, tj. ostvariti što više njihovih poniženja i srozavanja, a sve u cilju nesvjesnih potreba odmazde figuri neadekvatnog oca. Iz prevelike želje za penisom, prema ortodoksnim psihoanalitičkim tumačenjima, žena želi da se osveti muškarcu time što će ga kastrirati. U ovom izlaganju ženske ljepote i seksualnosti, te njeno nuđenje, kod uličnih prostitutki, ima dosta ženskog egzibicionizma ali je cilj isti, dominacija nad muškarcem i njihovo ponižavanje na taj način što će biti dovedeni u situaciju da se «dive onome što su prezirali».

Dakle, na nesvjesnom nivou, seksualni odnosi sa muškarcem za ove žene su način osvete i poniženje muškarca. Želja da se omalovaži i umanjí vrijednost figure muškarca (oca) jeste eho loše razriješenog Elektra kompleksa što vodi u promiskuitetno ponašanje, pa i prostituciju. Džibens ovo naziva kompleksom Kirke, a prema čarobnici Kirki koja je muškarce pretvarala u svinje (Odi-sejeve drugove).

Na nedavno održanom kongresu o seksualnom iskorištavanju djece (Štokholm, 2004) došlo se do zaključka da je dječija prostitucija «oblik prinude i nasilje nad djecom i svodi se na prisilan rad i savremeni oblik ropstva», što se istovremeno smatra najdrastičnijim primjerom kršenja Konvencije o pravima djece koja je donešene 1996. godine, a koju je potpisalo blizu 200 zemalja.

Prostitucija djece, kao posebno ogavan aspekt crnog tržišta seksa, postaje svakodnevno sve izraženiji svjetski problem. Najnoviji podaci govore da se u svijetu svake godine oko milion djece uključi na ilegalno tržište seksa. Komercijalna seksualna eksploatacija djece realizuje se kroz dječiju pornografiju, dječiju prostituciju, prodaju djece za pedofilske potrebe, kao i kroz specifičan seksualni turizam. Ovaj potonji vid dječije prostitucije posebno je rasprostranjen u mnogim zemljama Azije i Latinske Amerike, dok je Evropa donekle pošteđena dramatičnih razmjera ovog vida kriminala, premda jedan stariji izvještaj UN tvrdi da je 10% prostitutki u Sjevernoj Italiji ušlo u ovaj posao u uzrastu od 10-15 godina. Podaci UNICEF-a iz 1955. godine – iz jednog njihovog istraživanja, a nalaze da su prostitutke iz regiona Gvatemale, Paname i Hondurasa u ovaj posao ušle u uzrasu od 9-13 godina. Dakako, ovaj oblik prostitucije djece posebno je raširen u Aziji zbog čega su već odavno osnovane mnoge NGO koje se bore protiv ekspanzije ovog specifičnog oblika crnog tržišta dječijim seksom. Od svih njih svakako da je najpoznatija i najaktivnija ECPAT (End Child Prostitution in Asia Tourism).

U 19. vijeku dolazi do procvata i eskalacije prostitucije u svim krajevima svijeta, ali i do ubrzanog, paralelnog osnivanja raznih udruženja i pokreta tipa «komisija protiv poroka», «pokret za društvenu čistoću», «pokret za društvenu higijenu», itd. Možemo li u ovoj formi organizovanja čudorednih građana naći nukleus današnjih, uveliko razvikanih, pokreta za legalizaciju, liberalizaciju, dekriminalizaciju prostitucije? Povici za legalizacijom prostitucije kod nas su uglavnom licemjerni i politikantski i odražavaju ambiciju države da se i ona ubaci u međuigru prostitutka - klijent - prodavač kao četvrta strana u reformisanju trgovine ljudskim tijelom.

U ovoj širokoj kampanji za legalizacijom prostitucije čini se da ponovo srećemo već pominjanog *Pater familiasa* koji već odavno uživa u apsolutnoj legalizaciji svoje mačo atribucije (piće i kocka), te bi on sada rado sebi priuštio i legalizaciju vrhunske atribucije svih pravih muškaraca, tj. zakonito korištenje komercijaliziranog seksa.

Zabluda je uvjerenje da bi legalizacija reducirala ilegalnu komercijalizaciju seksa obzirom da postoje raznovrsni oblici prostituisanja i kategorije prostitutki od kojih mnoge od njih ne bi legalizovale svoj posao. Legalizacijom bi prostitutke dobile sindikat, zdravstveno i penziono osiguranje, ali i plaćanje poreza državi što bi mnoge od njih, za pretpostaviti je, izbjegavale da plaćaju da bi i dalje ostale u ilegali. Za V. Kesić problem prostitucije se ne rješava legalizacijom, već svodi na «još jednu liberlnu apstrakciju».

U globalnom društvenom kontekstu gdje srećemo krize i raspade nukleusa porodice, siromaštvo, diskriminaciju i vjekovnu neravnopravnost žena, niz otežavajućih okolnosti, koje ni da ustuknu pred demokratizacijom savremenog društva i liberalizacijom društvenih odnosa, teško je očekivati korist i efikasnost od legalizacije prostitucije.

Osim toga prostitucija je kod nas u jednom širem i fleksibilnijem sagledavanju pojedinih njenih oblika i manifestacija već uveliko, ako ne legalizirana, ono sigurno dekriminalizirana. Prostituciju je teško iskorijeniti bilo kojim mjerama, pa je apsurdno pomišljati da bi njena legalizacija dovela do gašenja ovog zanata, te je očekivati da prostitucija i dalje ostaje integralni dio modernog patrijarhata.

Svaka antiprostitucijska društvena kampanja kod nas opterećena je dvostrukim mjerilima, gdje svaki naš stav o prostituciji i javnom moralu jesu prožeti hipokrizijom i predrasudama što nije baš neka garancija za demokratsko razrješenje ove socijalne patologije.

Indikativno je da u svoj ovoj euforiji oko legalizacije prostitucije niko ne spominje mogućnosti njene prevencije. Prevencija, ako bi već nekom palo na pamet da se agažuje u ovom pravcu, mora biti vođena u dva segmenta. Prvi se odnosi na sprečavanje ulaska u prostituciju, a drugi možda još važniji, izlazak iz prostitucije.

Nažalost, kod nas se polazi od uvjerenja da je već sama osuda i kažnjavanje prostitucije istovremeno i njena prevencija, umjesto da se težište stavlja na otklanjanje socijalnih faktora kao neposrednih uzročnika prostitucije. Ne nazire se društvena spremnost da se angažuju i stimulišu svi resursi zajednice u pravcu buđenja reintegrirajućih i rehabilitacionih sadržaja primjenjivih na populaciju koja je zahvaćena ovim vidom socijalne patologije.

Za oba ova segmenta i pravca vođenja preventivnih aktivnosti društvo treba da omogući i aktivira preventivne potencijale. Naime, poznato je da bi mno-

ge prostitutke željele napustiti svoj posao, ali za ostvarenje ovakvih njihovih želja neophodno je stvoriti društvene uslove i pružiti konkretnu podrku za realizaciju ovog oblika preventivnih djelatnosti.

Takođe se očekuje ista podrška i za drugi segment kroz nastojanje najšire društvene zajednice da stvori takve društvene uslove koji neće doprinosti ovakvom vidu žene i muškarca.

Obuzdavanje prostitucije u jednom društvu nije nimalo lak posao, to je jasno, ali bi ipak trebalo pokušati obezbijediti neke osnovne pretpostavke u društvu, koje bi garantovalo maksimalnu efikasnost provođenja preventivnih mjera u ovom području.

Obezbijediti vladavinu prava, obezbijediti radna mjesta, izbalansirati disfunkcionalnu dinamiku porodičnih sistema u sklopu seksualnog odgoja, po školaama provesti edukaciju najmlađih, izmijeniti neke zakonske odredbe koje su apsolutno na štetu žena (npr. kod razvoda braka), forsirati istinsku borbu protiv seksualnog ropstva, raditi na porastu svjesnosti o dignitetu ženskog principa, intenzivirati sve oblike psihosocijalne rehabilitacije, umjesto javnih kuća otvarati kuće u kojima će se ostvarivati ljudski susret druge vrste i na obostrano zadovoljstvo, osloboditi se našeg kolektivnog licemjerstva, omogućiti što izrazitiju ekonomsku samostalnost žene, osloboditi ženu, podsticati humanizaciju odnosa među polovima, itd.

Jednom riječju smanjiti egzogenu i endogenu prinudu koje žene i muškarce guraju u ovaj vid devijantnog ponašanja.

Uprkos sve intenzivnijoj demokratizaciji savremenog društva i liberalizaciji odnosa, te inim drugim reformama, društveni položaj žene kod nas je još uvijek nezadovoljavajući. Žena se kod nas našla u vrtlogu raznih kriza, raspada nukleusa porodice, siromaštva, diskriminacije ravnopravnosti polova, itd.

Nasilje nad prostitutkama je neosporno. Ono dolazi od strane podvodača, klijenta ili čak i od nekih (na svu sreću kod nas rijetko) društvenih struktura kao što su policija, zdravstvo. Naime, bilo je slučajeva policajaca koji su se uključili u trgovinu ljudima. Mnoge prostitutke nemaju zdravstvenu zaštitu, što se može tretirati kao vrsta kršenja ljudskih prava, ali i kao svojevrsno nasilje.

Prostitutke su, kao i narkomani i homoseksualci, krajnje marginalizovana, socijalno nepoželjna i manje vrijedna grupa, koje svako društvo otvoreno ili prikriveno želi otkloniti iz svog «*vidnog polja*».

S druge strane, društvo gleda prostituciju kao nasilje nad sobom, jer svojim pravnim regulativama i moralnim stavovima (moralnošću) ne dozvoljava ovu djelatnost, a ona se uprkos tome i dalje odvija.

U svakom slučaju, društvo ipak čini nasilje nad ženom servisirajući njen izlazak na ulicu, a potom kroz svoju moralnost stigmatizira ovaj svoj «*proizvod*», jer društvo je na kraju samo moralni fenomen, kako je tvrdio Dirkem.

Literatura

- Henriques Fernando (1968), Historija prostitucije, Epoha, Zagreb
- Kandido – Jakšić Maja (2001), Polnost i politika, beogradski krug, Beograd
- Radulović Dragan (1986), Prostitucija u Jugoslaviji, "Filip Višnjić", Beograd
- Pateman Carola (1988), The Sexual Contract, Stanford
- Tiosavljević Danijela (2003), Prostitucija – Forenzički i etički aspekt, u Normalno i poremećeno polno ponašanje (urednik prof dr. Jovan Marić), Beograd

Mladen MILOSAVLJEVIĆ

LUMINOLSKI TEST – FORENZIČKI ASPEKT

1. UVOD

Oblast ekspertiza tragova krvi predstavlja izuzetno složen segment u dijelu ispitivanja tragova biološkog porijekla. Generalno posmatrano ekspertize tragova krvi odvijaju se u tri nivoa: 1) identifikacija tragova krvi, 2) određivanje porijekla tragova krvi i 3) određivanje krvne grupe (izvan ovog sistema je određivanje individualizirajućih segmenata traga krvi kroz oblast ekspertiza DNA analiza). U tom smislu, u ovom radu obradićemo samo jedan od testova iz kategorije presumptivnih – luminolski test, a vezano za identifikaciju tragova krvi (testovi za identifikaciju tragova krvi dijele se na presumptivne i nedvojbene).

1.1. Identifikacija tragova krvi (da li trag potječe od krvi)

Uzorci dostavljeni na ispitivanje uvijek se podvrgavaju identifikacijskom testu kao prvom stupnju u seriji forenzičnih seroloških ispitivanja. Svi testovi za identifikaciju prisustva krvi baziraju se na detekciji hemoglobina. Hemoglobin sadrži dva dijela: hem-dio koji je povezan sa globin proteinskim dijelom. Ovi testovi su utemeljeni na detekciji hem dijela ili hemo derivata (modificirani hem koji je kemijski različit od onog u svježoj krvi). Hemo derivati mogu biti prisutni u uzorku kao prirodan rezultat sušenja i starenja krvi ili mogu biti pripremljeni namjerno kao temelj za primjenu testa. Ovi identifikacijski testovi općenito se dijele na vjerojatne (presumptivne) i potvrdne (nedvojbene) koji se razlikuju u ovisnosti od toga da li je test potpuno specifičan za hem ili za hemoglobin.

1.1.1. Presumptivni (vjerojatni) testovi identifikacije tragova krvi

Svi presumptivni testovi koji se obično koriste su karakteristični testovi, što potječe od činjenice da se svi utemeljuju na katalitičkoj aktivnosti hema u hemoglobinu. Sam hemoglobin nije biološki katalizator (enzim) u organizmu, ali molekula ima određeni peroksidazni aktivitet koji se može demonstrirati u test tubi koristeći različite oksidirajuće supstrate. "Supstrat" je neka organska molekula koja se može podvrći kemij-skoj reakciji koja može biti katalizirana (ubrzana) sa nekim enzimatskim katalizatorom. Supstrati korišteni u ovim testovima mogu se podvrći oksidacijskoj reakciji sa vodik peroksidom. "Peroksidaza" je enzim (proteinski katalizator) koji može ubrzati ovu oksidacijsku reakciju, a hem dio hemoglobina djeluje slično "peroksidazi" u ovim testovima. Samo reakcija kataliziranja "peroksidazom" može se općenito napisati kao: $AH_2 + H_2O_2 = A + 2H_2O$, gdje je AH_2 neki oksidirajući supstrat, a "A" njegov oksidirani oblik. H_2O_2 je vodik peroksid, a H_2O voda. Mnoštvo različitih supstancija je korišteno kao supstrat za katalitički test. Neki od tih testova su nazvani po supstratu, a neko po pronalazaču. Presumptivni testovi su pravljani kao brzi i priručni, a tako da su supstrati izabrani na način da su komponente "AH₂" i "A" bezbojne i obojene respektivno ili da su različite boje. Upravo radi toga, promjene boje ili pojava obojenih produkata, označuje pozitivan rezultat. Katalitičnu (sličnu peroksidazi) aktivnost krvi otkrio je Schonbein 1857. godine koristeći gvajak kao oksidirajući supstrat.

Tijekom vremena, mnoge supstancije su korištene za identifikaciju krvi, a najvažnije od njih su date u tabeli 1.

Katalitični testovi su veoma osjetljivi. Neki od njih su u mogućnosti da detektiraju krv u razblaženju sa vodom 1:1.000.000. Međutim, bitno je napomenuti da oni nisu sasvim specifični za krv. Postoje dvije veće skupine materija koje mogu dati lažno pozitivne rezultate sa ovim testovima (jaki oksidansi i biljne peroksidaze).

Prisustvo pomenutih materija može se otkriti dodavanjem prvo test reagensa u odsustvu peroksida. Pozitivan rezultat u ovom dijelu postupka je dobar pokazatelj da je prisutan jak oksidans. Biljne peroksidaze su toplotno labilne, dok uporedna katalitična aktivnost hema nije. U situaciji ako uzorak daje pozitivnu reakciju, on se može zagrijati i nakon toga ponovo testirati. Postojanost pozitivne reakcije je indikativna za krv.

Reagens i/ili naziv testa	Autor i godina
Guaiacum (Van Deen – ov, Day – ov test)	Van Deen (1862), Day (1867)
Aloin	Klunge (1882)
Phenolphthalein (Kastle – Mayer – ov test)	Kastle i Sheed (1901) Mayer (1903)
Benzidin (Adler – ov test)	Adler i Adler (1904)
Leucomalachitgreen	Adler i Adler (1904)
O – Tolidin	Ruttan i Heredisty (1912)
O – Toluidin	Gershenfeld (1939)
O – Dianisidin	Owen i dr. (1958)
Tetramethylbenzidin	Garner i dr. (1967)
Luminol	Specht (1937)
Fluorescein	Le i dr. (1979)

Tabela 1 : Katalitički reagensi

1.1.1.1. Luminolski test – Analiza rezultata

Jedan od reagenasa koji se može koristiti za potrebe presumptivnih proba, je luminol (3 - aminoftalhidrazid). Bitno je istaći da luminol ne reagira kao ostali reagensi dati u tabeli 1. Bez obzira na određene razlike (mehanizam reakcije) treba primijeniti iste obzire kod testiranja luminolom kao i kod katalitičnog testa. Pod izvjesnim uslovima luminol je kemiluminiscentan kada se podvrgava oksidaciji u alkalnoj otopini.

Ovaj fenomen je prvi zapazio Lommel, mada to nije publicirao. Albrecht je prvi proučio reakciju u detalje, a 1937. godine je Specht napravio sudsko - medicinski identifikacijski test za krv sa luminalom. Ove autore i ove datume (uz neke druge detalje) potrebno je dodatno elaborirati. Spoj 3 aminoftalhidrazid (5-amino 2,3 - dihidroftalazin 1,4 - dijon) prvi je sintetizirao Schmitz¹ 1902. godine. Za vrijeme sinteze primjetio je jaku fluorescenciju plave boje u rastvorima kiselina. Lommel je, 1927. godine, po prvi put primjetio plavu luminiscenciju nakon oksidacije ovog spoja u

¹ Schmitz, A (1902): *Über das hydrazid der trimensinsäure und der hemimellitsäure*, Inaug. Dissertation Heidelberg cited in Curtis T. and Simper A. (1913): *Ber. Btsch. Chem. Ges.* 46 : 1162.

alkalnim rastvorima. Njegov rad nije nikada objavljen, ali je Albrecht² (jedan od njegovih saradnika) 1928. godine, potvrdio i objavio Lommelovo otkriće. Albrecht je također istakao da krv i svjež paradajz sok izazivaju da hemikalije proizvode jaku luminiscenciju u prisustvu hidrogen peroksida (H₂O₂). Huntress³ je 1934. godine nazvao spoj luminola proizvođačem svjetla.

Gleu i Pftannstiel⁴ su 1936. godine potvrdili Albrecht – ovu teoriju o luminolu i krvi. Oni su naveli da luminol neće davati luminiscenciju u prisustvu prokuhanih biljnih peroksida, a da luminol pomiješan sa čistim hematinom daje najsjajniju plavu luminiscenciju.

Razvoj kriminogenih aktivnosti kroz različite vidove organiziranog kriminala uzrokovao je sve veći broj slučajeva u kojima se koristi luminol. Tako se sve više pojavljuju slučajevi kada se brojni tragovi tretiraju reagensom luminola na mjestu izvršenja krivičnog djela, a nakon toga se odnose u laboratoriju na dalja ispitivanja. Tada se od vještaka u laboratoriji traži da izvrši kompletnu serološku analizu spornog uzorka. Na ovom mjestu je važno napomenuti da se neinformisano osoblje službi kriminalističke tehnike koje radi na licu mjesta ponekad opire upotrebi luminol testa kao poželjnijeg testa za analizu krvi na terenu. Ovaj njihov stav u budućnosti se treba promijeniti. Ovo tim prije što su reagensi dostupni na tržištu, a i dolaze u nesererima. Upravo zbog toga može se očekivati da luminol test bude pogrešno primjenjen od strane neobučениh policajaca (baš zbog toga treba težiti kontinuiranoj edukaciji onih službenika koji u svom poslu mogu očekivati primjenu ovog reagensa). U narednom dijelu navešćemo niz zanimljivih informacija o efektima luminolskih sprejeva koji se koriste u serološkoj analizi čistih sasušениh mrlja krvi. Osim toga dodatno će biti navedene prednosti i mane luminolskih testova kao i prijedlozi koji se tiču adekvatne aplikacije luminolskih testova na mjestu izvršenja krivičnog djela. Rezultati ovih studija demonstriraju da luminol denaturira većinu enzima krvi u kratkom vremenu.

² Albrecht, H. O. (1928): *Über die chemiluminescenz des aminophthalsäurehydrazid, Z. Physiol. Chem.* 136 : 321.

³ Huntress, E. Stanley, L. and Parker, A. (1934): *The preparation of 3 aminophthalhydrazid for use in the demonstration of chemiluminescence; J. Am. Chem. Soc.* 56: 241 – 242.

⁴ Gleu, K. and Pftannstiel, K. (1936): *Über 3 – aminophthalsäurehydrazid, J. Prakt. Chem.* 146 : 137.

Korištenje luminola kao preliminarnog testa na krv prvi je predložio Specht⁵, 1937. godine. On je naspregao krv na grmlju, kamenu, zidu, hrđavoj željeznoj ogradi, namještaju, kamenim stepenicama i bašti. Onda je pustio da krv bude izložena različitim atmosferskim uticajima u trajanju od četrnaest dana nakon čega je na nju nanio luminolsku smjesu i fotografisao rezultate. Smjesa je bila spravljena od 0,1% luminola u 5% vodenom rastvoru natrijum karbonata (Na_2CO_3) i 15% rastvora H_2O_2 koji se dodaje odmah prije samog nanošenja smjese. Krv se mogla odrediti i u vodi, sapunskom vodenom rastvoru i vodi u kanalizaciji.

Luminolski test se pokazao kao dobar i kod svježih i kod odstajalih mrlja krvi; u suštini, što je starija mrlja to je pozitivna reakcija jača.

Proescher i Moody⁶ su 1939. godine potvrdili Specht – ovu teoriju koristeći Specht – ovu smjesu. Oni su otkrili mrlje krvi na papiru, vlaknima, željeznim cijevima nakon što su ove stvari bile izložene uticajima atmosferilija u trajanju od tri godine. Dakle, došlo je do pojave luminiscencije na mrljama krvi starim 3 godine. Dodatno su ustanovili da osušena i raspadnuta krv daje jaču luminolsku reakciju od svježeg krvi. Kada luminiscencija prestane ona se može ponovno izazvati nanošenjem svježeg luminola. Sasušene mrlje krvi mogu proizvesti luminiscenciju mnogo puta. Svježeg sasušene mrlje krvi mogu dati bolju luminiscenciju, ako se prije nanošenja luminola na njih aplicira 1 do 2% rastvor hlorovodonične kiseline. Luminolska reakcija je izazvana i kod krvi ljudskog i životinjskog porijekla.

Hematin je otkriven i kod razblaženja od 1 : 10⁸. Najvažniju izjavu su dali Proescher i Moody⁷ (1939) koja se tiče aplikacije luminola u forenzičkoj serologiji: "Luminol ne smeta spektroskopskim, hemijskim ili precipitatnim testovima koji se koriste za konačnu identifikaciju krvi. Kristali hematina i hemohromogena u sasušenoj mrlji krvi se dobijaju nakon više puta ponovljenog tretiranja krvi sa luminolom. Precipitatni test se može primjeniti ako nije došlo do razlaganja krvi".

⁵ Specht, W. (1937): Die chemilumineszenz des Hamins ein hilfsmittel zur auffinding und erkennung forensissch wichtiger lutsuren, Angew. Chemie 50 : 155 – 157.

⁶ Proescher, F. and Moody, A. M. (1939): detection of bloody means of chemiluminescence, J. Lab. Clin. Med. 24 : 1183 – 1189.

⁷ Isto.

Lytle i Hedgecock⁸ (1978) su eksperimentisali sa efektima smjese luminola i natrijum perborata (NaBO₂) na krv. tada su zaključili: "...luminol je relativno nedestruktivan na okruženje (nije korozivan i ne ostavlja mrlje) a nakon nanošenja na krv (ne sprječava dalje identifikacione testove ili analize za utvrđivanje krvnih grupa, ali ipak ometa elektroforenzičku analizu eritrocita sa fosfataznom kiselinom i fosfoglukomutazom)".

Oni su preporučili luminol kao "dobar terenski test" koji je osjetljiv i dovoljno specifičan na krv".

Luminolski test je poznat kao izuzetno osjetljiv na krv. Thornton⁹ je, 1986. godine, izjavio da se golim okom može vidjeti plava luminiscencija luminola sa krvi razblaženja 1 : 10⁴. Sa korištenjem infracrvenog svjetla luminiscencija se može vidjeti i kod razblaženja krvi od 1 : 10⁵ do 5 : 10⁶.

U literaturi o luminolu (Gundermann¹⁰ 1965; Schneider¹¹ 1970; Gaennsslen¹² 1983; Kraul i Meyer¹³ 1941; Wei i White¹⁴ 1971; Roswell i White¹⁵ 1978) istraživači su naveli i lažne pozitivne rezultate (kod luminiscencije luminola u odsustvu krvi) kod alkalnog luminola u prisustvu željeza, bakra, hipohlorida, mangan peroksida i fericijanida. Lažni negativni rezultati (kada postoji prisustvo krvi) dobijaju se kod nanošenja luminola na materijale presvučene kadmijumom. Kadmijum se koristi kao zaštitni materijal pošto je otporan na koroziju.

Hemijski mehanizam luminolskih reakcija se treba proučiti u cilju boljeg razumijevanja samih rezultata. Hemijska luminiscencija se definiše kao dobijanje svjetla pomoću hemijskih sredstava. Nastaje kada se elektroni iz

⁸ Lytle, L. and Hedgecock, D. G. (1978): Chemiluminescence in the visualization of forensic bloodstains, *J. Forensic Sci.* 25 : 550 – 562.

⁹ Thornton, J. I., Guariono, K., Rios, F. G. and Cashman, P. J. (1986): Enhancement of the luminal test by means of light amplification, *J. Forensic Sci.* 31 : 254 – 257.

¹⁰ Gundermann, K. D. (1965): Chemiluminescence in organic compounds, *Angew. Chemie (international edition)* 4: 566 – 573.

¹¹ Schneider, H. W. (1970): A new long lasting luminal chemiluminescent cold light, *J. Chem. Educ.* 47 : 519 – 522.

¹² Gaennsslen, R. (1983): Sourcebook in Forensic Serology, Immunology and Biochemistry. United States department of Justice, Washington, D. C.

¹³ Kraul, R. and Meyer, H. (1941): Ist der Nachweis von blutspuren durch 3 aminophthalsäurehydrazid ein kennzeichnendes verfahren? *Angew. Chemie* 54 : 213 – 215.

¹⁴ Wei, C. and White, E. H. (1971): An efficient chemiluminescent hydrazide: benzo (ghi) perylene – 1, 2 – dicarboxylic acid hydrazide, *tetrahedron letters* 39 : 3559 – 3562.

¹⁵ Roswell, D. F. and White, E. H. (1978): The chemiluminescence of luminal and related hydrazides, *methods Enzymol.* 57 : 409 – 499.

pobuđenog stanja vraćaju u nepobuđeno stanje. Elektroni dolaze u pobuđeno stanje putem hemijske energije. To zahtijeva primjenu hemijske reakcije koja će dati najmanje 40 do 70 kcal/mol energije kao što je slučaj kod reakcija slobodnih radikala. Ovdje nije potrebna energija zračenja kao što je to slučaj kod fluorescencije (Wildes i White¹⁶ 1973.).

Osnova kod luminolnog testa je reakcija oksidacije. Alkalni rastvor luminola će oksidirati u prisustvu H₂O₂ i kristaliziranih hematin – peroksidnih sistema. Rezultirajuća reakcija oksidacije vidljiva je u obliku plave hemijske luminiscencije.

Thornton i Maloney¹⁷ su, 1985. godine, proučavali hemijske mehanizme luminolskih reakcija. Slika koju je prezentirao Thornton predstavlja rad mnogih istraživača na mehanizmu reakcije oksidacije luminola. Mnogi od koraka reakcije oksidacije nisu ni do danas razjašnjeni.

Može se konstatovati da su za navedenu reakciju najvažnije stavke:

- 1) Potreban je oksigen.
- 2) Anionski oblik luminola je reaktivan.
- 3) Slobodni radikali su uključeni u reakciju što daje hemijsku energiju od 40 do 70 kcal/mol koliko je potrebno za hemijsku luminiscenciju (Brundrett¹⁸, 1972.).
- 4) Nitrogen je produkt reakcije.
- 5) Sam mehanizam pretvorbe je potpuno nepoznat.

¹⁶ Wildes, P. D. and White, E. H. (1973): Differences between excited states produced chemically and photochemically. Ion pairs of excited states derived from luminal, J. Am. Chem. Soc. 95 : 2610 – 2617.

¹⁷ Thornton, J. I. and Maloney, R. S. (1985): The chemistry of the luminal reaction – where to from here? CAC Newsletter, September, pp. 9 – 17.

¹⁸ Brundrett, R. B., Roswell, D. F. and White, E. H. (1972): Yields of chemically produced excited states, J. Am. Chem. Soc. 94 : 7536 – 7541.

Materijali i metode - luminolskog testa

Najčešće se navodi da kod luminola u korištenju dominiraju dvije odvojene smjese koje se sastoje od sljedećeg (vidjećemo da postoje i izuzeci):

Luminolska smjesa 1 (Specht, 1973)

Prvi dio – 0,1 gr luminola i 5,0 gr Na_2CO_3 se rastvori u 50 ml destilovane vode.

Drugi dio – 0,7 gr NaBO_2 se rastvori u 50 ml 95% etanola.

Luminolska smjesa 2 (modifikovana)

Prvi dio – 0,1 gr luminola i 5,0 gr Na_2CO_3 se rastvori u 90 ml destilovane vode.

Drugi dio – 10 ml 3% H_2O_2 .

Važno je napomenuti da se dijelovi uvijek pripremaju odvojeno i unaprijed, a pomiješaju se prije same upotrebe. Apliciranje na spornu mrlju/trag vrši se pomoću spreja u obliku aerosola ili indirektno kapaljkom u destilovanu vodu u koju je umočen tampon sa prethodno uzetim spornim uzorkom. Luminolska smjesa u spreju nanosi se u potpuno mračnoj i dobro prozračnoj prostoriji. Kontrolori (kontrolni uzorci) za pozitivnu i negativnu reakciju moraju se uvijek primijeniti kod svakog testiranja – a to su nesporni uzorak humane krvi, bakreni novčić, sterilni tamponi i čiste pamučne krpe.

U eksperimentalnim radovima testirane su šezdeset i dvije sasušene mrlje krvi kako bi se utvrdila osjetljivost kod rada u laboratoriji. Testirane mrlje krvne grupe A su išle od 100 mikrolitara u seriji razblaženja od 1 : 10 do 1 : 10^8 . Mrlje su bile na čistim pamučnim krpama, a korištene su Whatnman 1 filter papiri i staklene mikroskopske pločice. Sve mrlje su sasušene na zraku u digestorima.

Četrdeset pet sasušenih mrlja nerazblažene krvi u količini od 100 mikrolitara grupe A, AB i O (za svaku krvnu grupu po 15 uzoraka) bilo je nanešeno na ista vlakna, isti papir i staklo. Ove mrlje su bile izložene i luminolskoj smjesi 1 i 2. Uzeto je i osamdeset briseva tamponom. Uzorci su onda serološki analizirani u sljedećim koracima:

1) *Preliminarni test na krv sa fenolftaleinom*

Po Kastle – Meyer metodi (Kastle¹⁹ 1909; Kastle i Shedd²⁰ 1901), redukovani oblik fenolftaleina se stavlja na bris koji je uzet sa sporne mrlje; onda se 3% rastvor H₂O₂ nanosi na bris pomoću kapaljke. Pozitivna reakcija je kada se boja uzorka na tamponu promjeni iz bezbojne u ljubičastu/crvenu.

2) *Hemohromogen test na krv*

Formiranje kristala hemohromogena se promatra pod mikroskopom, a procjena se vrši nakon aplikacije Takayama reagensa i toplotne energije na mrlje tretirane i netretirane luminolom (Takayama²¹ 1912).

3) *Utvrđivanje porijekla krvi*

Antihumani serum se počeo proizvoditi iz zečeva, Proom – ovom²² metodom (1943). Ekstrakt pufera salina i luminola i nenasprejane mrlje krvi će reagovati sa pripremljenim zečijim serumom u skladu sa Ouchterlony^{23, 24, 25, 26, 27} metodom (1948; 1949a; 1949b; 1949c; 1968). Identične precipitativne veze se kreiraju što je znak pozitivne reakcije (pogledati naredno).

4) *ABO sistem krvnih grupa*

¹⁹ Kastle, J. H. (1909): Chemical tests for Blood. United States hygienic laboratory Bulletin 51. United States Public Health and Marine Hospital Service, U. S. Government Printing Service, Washington D.C.

²⁰ Kastle, J. and Shedd, O. (1901): Phenolphthalein as a reagent for the oxidizing ferments, Am. Chem. J. 26 : 526 – 539.

²¹ Takayama, M. (1912): A method for identifying blood by hemochromogen crystallization, Kokubyo Gakkai Zasshi 306 : 463 – 481.

²² Proom, H. (1943): The preparation of precipitating sera for the identification of animal species, J. pathol. Bacteriol. 55 : 419 – 426.

²³ Ouchterlony, O. (1948): Antigen – antibody reaction in gels, Arkh. Kemi. Mineral. Geol. 26B : 14.

²⁴ Ouchterlony, O. (1949a): Antigen – antibody reactions in gels, Acta. Pathol. Microbiol. Scand. 26 : 507 – 515.

²⁵ Ouchterlony, O. (1949b): Antigen – antibody reactions in gels II. Factors determining the site of the precipitate, Arkh. Kemi. 1: 43 – 48.

²⁶ Ouchterlony, O. (1948c): Antigen – antibody reactions in gels III. The time factor, Arkh. Kemi 1 : 55 – 59.

²⁷ Ouchterlony, O. (1968): Handbook of Immunodiffusion and Immunological Elektrophoresis. Ann Arbor Science Publishers, Inc., Ann Arbor, Michigan.

Testiranje ABO antigena se vršilo putem tehnike apsorpcije – elucije (Kind 1960a; 1960b²⁸; Outteridge 1962²⁹; 1965a³⁰; 1965b³¹). Reverzibilno testiranje ABO antitijela je postignuto Latter metodom (Latter 1927; 1928). Sigurna identifikacija je samo ako se dobije pozitivna reakcija kod oba testa. Obje metode se oslanjaju na mikroskopsko procjenjivanje zgrušavanja, a stepen zgrušanosti se određuje po sljedećim kriterijumima:

- + 4 – jedna čvrsta skupina – kao nakupljanje eritrocita,
- + 3 – nekoliko većih skupina,
- + 2 – nakupljenja srednje veličine na jasnoj podlozi,
- + 1 – mala nakupljanja (tripleći i dubleći ćelija),
- 0 – nema nakupljanja.

5) *Analiza polimorfnih enzima krvi (Wraxal³², 1978)*

Fosfoglukomutaza (PGM) – Izoelektrično fokusiranje (IEF) podtipova (Budowle 1984a³³; 1985³⁴; 1986³⁵).

Eritrocit fosfatazne kiseline (EAP) – IEF (Budowle 1984b³⁶).

Esteraze D/Gluksolaze I (EsD/GLO) – elektroforeza sa agarom (Budowle 1984a; 1985; Budowle i Gambel³⁷ 1988).

²⁸ Kind, S. (1960b): Absorption – elution grouping of dried bloodstains on fabrics, *Nature* 187 : 789 – 790.

²⁹ Outteridge, R. A. (1962): Apsoption – elution method of grouping bloodstains, *Nature* 195 : 818 – 819.

³⁰ Outteridge, R. A. (1965a): The biological individuality of dried human bloodstains, *J. Forensic Sci. Soc.* 5 : 22 – 51.

³¹ Outteridge, R. A. (1965b): Recent Advances in the Grouping of Dried Blood and secretion Stains.

³² Wraxall, B., Bordeaux, J. and Harmor, G. (1978): Final report – Bloodstains Analysis System. Aerospace Corporation Sub Contract#67854.

³³ Budowle, B. (1984a): Phosphoglucomutase – 1 subtyping of human bloodstains on ultrathin layer polyacrylamide gels, *Electrophoresis* 5 : 165 – 167.

³⁴ Budowle, B. (1985): An agarose gel method for typing phosphoglucomutase – 1, esterase D or glyoxalase, I, *J. Forensic Sci.* 30 : 1216 – 1220.

³⁵ Budowle, B., Murch, R. S., Davidson, L. C., Gambel, A. M. and Kearney, J. J. (1986): Subtyping phosphoglucomutase – 1 in semen stains and bloodstains: A report on the method, *J. Forensic Sci.* 31 : 1314 – 1348.

³⁶ Budowle, B. (1948b): Rapid electrofocusing of erythrocytes acid phosphatase, *Electrophoresis*.

³⁷ Budowle, B. and Gambel, A. M. (1988): A hybrid amphlyte focusing technique for esterase D subtyping of evidentiary material, *J. Forensic Sci.* 33 : 738 – 743.

Peptidaza A – elektroforeza sa agarom (Parkin³⁸ 1978) Adenozin diaminaza/adenilat kinaza (ADA/AK) – elektroforeza sa agarom (Murch³⁹ 1986).

6) *Serumski proteini*

Haptoglobin (HP) – poliakrilamid gel, elektroforeza (Budowle i Chow⁴⁰ 1985).

Specifične komponente grupe (Gc) i transferin (Tf) – Imunofiksacija (Apler i Johnson⁴¹ 1969).

Rađeni su dupli setovi, 15 iz svake grupe, iz krvne grupe A (čista i do razblaženja 10^{-8}), zatim nerazblažena krv mrlja grupe AB i O koja se nalazi na pamučnim krpama, papiru i staklu što se čuva na sobnoj temperaturi u trajanju od dva mjeseca. Za ovu studiju, dakle, trebale su starije mrlje krvi. One se tretiraju na isti način kao i svježiji uzorci krvi. Interesantno je papomenuti da je krv koja se koristila u ovoj studiji prikupljena od volontera uposlenih u FBI laboratoriji, a uzeta je iz prsta.

2. REZULTATI

2.1. Procjenjivane osjetljivosti

Korištene su tri različite skupine kod testiranja osjetljivosti luminola. Sasušene mrlje krvi grupe A i nekoliko mrlja različitog razblaženja i to su:

- 1) sprej luminolske smjese 1 ili 2 u obliku aerosola direktno se nanosi;
- 2) protrlja se sa tamponom namočenim u destilovanu vodu (tampon na koji je nanosena mrlja nasprejan je sa luminolskom smjesom 1 ili 2) ili

³⁸ Parkin, B. H. (1978): The typing of peptidase A in bloodstains, J. Forensic Sci. Soc. 18 : 65 – 67.

³⁹ Murch, R. S., gambel, A. M. and Kearny, J. J. (1986): A double origin electrophoretic method for the simultaneous separation of adenosine deaminase, adenylate kinase and carbonic anhydrase II, J. Forensic Sci. 31 : 1349 – 1356.

⁴⁰ Budowle, B. and Chow, G. H. (1985): Discontinuous polyacryamide gel electrophoresis for typing haptoglobin in bloodstains, J. Forensic Sci. 30 : 893 – 897.

⁴¹ Alper, C. and Johnson. A. (1969): Immunofixation electrophoresis – A technique for the study of protein polymorphisms, Vox. Sang. 17 : 445 – 452.

- 3) se uzorak uzima sa čistim tamponom kao u drugom slučaju, izuzev što se luminolska smjesa nanosi putem kapaljke.

Rezultati eksperimenata o osjetljivosti luminola navedeni su u tabeli 2.

Tabela 2 - procjena osjetljivosti							
Razblaženja Krv	Lum 1 sprej	Lum 2 Sprej	Lum 1 kapaljka	Lum 2 kapaljka	pH	Lum 1 sprej+pH	Lum 2 sprej+pH
Čista	pozitiv	Pozitiv	Pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv
10^{-1}	pozitiv	Pozitiv	Pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv
10^{-2}	pozitiv	Pozitiv	Pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv
10^{-3}	wk	Pozitiv	Wk	pozitiv	pozitiv	pozitiv	pozitiv
10^{-4}	wk	Wk	Negativ	pozitiv	negativ	negativ	negativ
10^{-5}	negativ	Negativ	negativ	negativ	negativ	negativ	negativ
10^{-6}	negativ	Negativ	negativ	negativ	negativ	negativ	negativ
10^{-7}	negativ	Negativ	negativ	negativ	negativ	negativ	negativ
10^{-8}	negativ	Negativ	negativ	negativ	negativ	negativ	negativ

Obje luminolske smjese su dale rezultate približno jednake osjetljivosti. Objе su otkrile prisustvo krvne grupe A u čistom stanju i do razblaženja od 10^{-4} . Način nanošenja luminola (direktno sprejem na mrlju ili indirektno putem kapaljke na uzeti uzorak mrlje) nema uticaja na osjetljivost otkrivanja prisustva krvi kod svježih mrlja. Rezultati su bili isti nezavisno na koji je materijal mrlja bila nanešena, platno, papir ili staklo. Drugi skup svježih mrlja krvi je također bio testiran sa fenolftaleinom koji se nanosio kapaljkom. Fenolftalein je potvrdio prisustvo krvi od čiste krvi do razblaženja od 10^{-3} , ali ne i razblaženjima većim od 10^{-3} . Ovi rezultati su bili isti na sva tri materijala na koja se mrlja nanosila. Pošto su mrlje naspregnute sa luminolskim smjesama također su testirane i sa fenolftaleinskom metodom. U ovim slučajevima fenolftalein je potvrdio prisustvo krvi samo do razblaženja od 10^{-2} . U skladu s tim, mrlje krvi koje su bile tretirane luminolom na terenu umanjuju naknadnu mogućnost potvrđivanja sa fenolftaleinom.

Serološka analiza:

Niti jedna luminolska smjesa nema utjecaja na formiranje hemohromogenih kristala u sasušanim mrljama krvi, a to je dovoljno jak indikator za prisustvo krvi. Nezavisno o testovima za utvrđivanje porijekla krvi, niti jedna luminolska smjesa nema utjecaja na formiranje precipitativne veze između zečijeg antihumanog seruma i ekstrakta tretirane sasušene humane krvi u mrljama kada se poredi sa onima koje nisu tretirane.

Rezultati eksperimenata koji su se bavili efektima luminola kod testiranja ABO krvne grupe u sasušanim mrljama krvi navedeni su u tabeli 3.

Koristeći se apsorbicijom – elucionom metodom određivanja ABO krvnih grupa u sasušanim mrljama krvi sljedeći eritrociti antigena mogu se otkriti:

Mrlja A grupe – A i H eritrocitni antigen,
 Mrlja B grupe – B i H eritrocitni antigen,
 Mrlja AB grupe – A, B i H eritrocitni antigeni i
 Mrlja O grupe – H eritrocitni antigen.

ABO napredno određivanje antigena			ABO reverzibilno određivanje antigena			
	A	B	H	A	B	O
A	+4	0	+4	0	+4	0
AL1	+2	0	+4	0	+4	0
AL2	+1	0	+4	0	+4	0
AB	+4	+4	+4	0	0	0
ABL1	+4	+2	+2	0	0	0
ABL2	+4	+2	+2	0	0	0
O	0	0	+4	+4	+3	0
OL1	0	0	+4	+4	+3	0
OL2	0	0	+4	+4	+3	0

L1=luminolska smjesa 1
 L2=luminolska smjesa 2

Tretiranje nerazblaženih sasušanih mrlja krvi grupe A, AB i O sa bilo kojom luminolskom smjesom ne može u potpunosti odrediti prisustvo odgovarajućih antigena eritrocita. I pored toga, bilo bi netačno reći da su antigeni eritrocita potpuno nereaktivni sa luminolom. Kada se luminolska smjesa nanese na nerazblaženu sasušenu mrlju krvi grupe A veoma je mala vjerovatnoća da se otkriju antigeni eritrocita grupe A u poređenju sa netretiranim uzorcima. Luminol/perborat (smjesa 1) omogućava otkrivanje

H i A antigena eritrocita iz mrlja krvne grupe A; ali ipak reakcija zgrušavanja A antigena eritrocita je znatno manje intenzivna nego kod uzoraka koji nisu tretirani (+4 je rezultat zgrušavanja kod netretiranog uzorka, a +2 za zgrušavanje kod tretiranog). Luminol/peroksid (smjesa 2) također može otkriti A i H antigene eritrocita u mrljama krvi grupe A; ali ipak reakcija zgrušavanja A antigena eritrocita je manje intenzivna nego nakon tretmana sa luminol/perborat smjesom (+2 je rezultat za zgrušavanje kod upotrebe smjese 1, a +1 kod upotrebe smjese 2). Reakcija zgrušavanja za H antigene eritrocita je jednaka kod obje smjese, a jednaka je reakciji kod netretiranih uzoraka (+4 rezultat zgrušavanja).

Slični rezultati u otkrivanju antigena eritrocita su također dobiveni kod analize nerazblaženih mrlja krvi grupe AB sa luminolom. Prisustvo A, B i H antigena eritrocita je otkriveno u svim tretiranim uzorcima. Obje luminolske smjese otkrivaju A, B i H antigene eritrocita; ali zgrušavanje B i H antigena je bilo znatno manjeg intenziteta kod tretiranih uzoraka u poređenju sa netretiranim (rezultat zgrušavanja je +4 kod netretiranih uzoraka a +2 kod uzoraka tretiranih luminolskim smjesama). Zgrušavanje A antigena eritrocita je nepromijenjeno neovisno od toga da li je uzorak tretiran luminolom ili ne (rezultat zgrušavanja +4).

Mogućnost da se u potpunosti otkrije prisustvo H antigena eritrocita u sasušanim mrljama krvi grupe O nisu podložne uticaju luminolskih smjesa u poređenju sa netretiranim uzorcima (rezultat zgrušavanja je +4).

Kod primjene Lattes metode u sasušanim mrljama krvi, mogu se otkriti sljedeća antitijela:

Mrlja krvi grupe A – anti – B antitijelo,
mrlja krvi grupe B – anti – A antitijelo,
Mrlja krvi grupe AB – nema ABO antitijela,
Mrlja krvi grupe O – anti – A i anti – B antitijela.

Tretiranje nerazblaženih sasušanih mrlja krvi grupa A, AB i O sa luminolom nema nikakav uticaj na otkrivanje antitijela seruma. Reakcije zgrušavanja su identične kod tretiranih i netretiranih uzoraka.

2.2. Analiza polimorfizma enzima krvi

2.2.1. PGM podgrupa:

Netretirana mrlja krvi grupe A je identifikovana kao PGM podtip 2 – 2+, dok su netretirane mrlje krvi grupa AB i O identifikovane kao PGM podtipovi 1+2+. Nakon tretmana sa bilo kojom od luminolskih smjesa 2-2+ veze su još uvijek vidljive, ali je njihov intenzitet umanjen u poređenju sa netretiranim kontrolnim uzorkom. Neke nove veze ili neobjašnjena aktivnost enzima nije primjećena prilikom mjerenja na elektroforezi.

Veze 1+2+ kod PGM podtipa u drugim mrljama su bile jedva vidljive nakon tretiranja sa luminol/perboratnom smjesom.

Neke nove veze ili neobjašnjen aktivnost enzima nije primjećena. Kod tretiranja sa luminol/peroksidnom smjesom kod očitavanja PGM aktiviteta u AB i O uzorcima je nemoguća.

2.2.2. EAP:

Netretirane mrlje krvne grupe A identificirane su kao EAP tip B, a AB mrlje kao tip EAP tip A i O mrlje kao EAP tip BA. Svi uzorci koji su bili tretirani luminolom dali su intenzivnu fluorescenciju pod uticajem UV svjetlosti u blizini anode bez zabilježene migracije ka katodi. Zbog toga rezultati ovog testiranja smatrali su se nedovoljno jasnim.

2.2.3. Ostali enzimi krvi:

Enzimska aktivnost slijedećih enzimskih sistema nije otkrivena nakon tretmana sa bilo kojom luminolskom smjesom:

EsD/GLO Peptidaza A ADA/AK

2.3. Analiza proteina krvi:

2.3.1. HP:

Netretirana mrlja krvi grupe A je identifikovana kao HP tip 2-1, mrlja krvi AB kao tip 2, a mrlja krvi grupe O kao HP tip 1. Nakon tretmana sa obje luminolske smijese primjećene su tamnosmeđe pruge na poliakrilamidnom gelu.

Neke nove veze nisu primjećene kod uzoraka tretiranih luminolom. Te smeđe pruge nisu uticale na ispravnost očitovanja heptoglobinskih tipova.

2.3.2. Gc i Tf:

Svi tipovi su određeni kao Gc tip 1. Netretirane mrlje krvi grupe A i O su identificirane kao Tf tip C dok su netretirane mrlje krvi grupe AB identificirane kao tip Tf tip CD. Kod Gc sistema svi uzorci tretirani luminolom su čitljivi, a primjećene su i diskretne svijetleće veze. U Tf sistemu svi uzorci tretirani luminolom su čitljivi, ali su preovladavale pruge na gelu. Veze su mnogo svijetlije nego kod uzoraka koji su netretirani. Neke nove veze ili neobjašnjene aktivnosti nisu primjećene nakon luminolskog tretiranja ni kod Gc ni Tf sistema.

2.4. Stare mrlje

Dupli broj mrlja je pušten da odstoji na sobnoj temperaturi u trajanju od 2 mjeseca kako bi se mogli simulirati testovi na starim mrljama krvi. Ove mrlje su bile podvrgnute istim serološkim metodama sa svježim uzorcima prethodno navedenim. Rezultati ovih eksperimenata su dati u tabelama 4 i 5.

Tabela 4. Procjena osjetljivosti starih mrlja			
	Lum 1 Sprej	Lum 2 sprej	pH
nerastvor	Pozitiv	pozitiv	Pozitiv
10^{-1}	Pozitiv	pozitiv	Pozitiv
10^{-2}	Pozitiv	pozitiv	Pozitiv
10^{-3}	Pozitiv	wk	Wk
10^{-4}	Wk	wk	Wk
$10^{-5} - 10^{-8}$	Negativ	negativ	negativ
wk = slaba pozitivna reakcija (slabiji intenzitet svjetlosti od pozitivne reakcije) pH = preliminarni test fenolftaleinom			

Tabela 5. Stare mrlje

	ABO određivanje antigena			ABO reverzibilno određivanje antitijela		
	A	B	H	A	B	O
A	+4	0	+4	0	+4	0
AL1	+2	0	+4	0	+4	0
AL2	+2	0	0	0	+4	0
AB	+4	+4	+4	0	0	0
ABL1	+4	+4	0	0	0	0
ABL2	+4	+4	0	0	0	0
O	0	0	+4	+4	+4	0
OL1	0	0	+4	+4	+4	0
OL2	0	0	+4	+4	+4	0

L1 = Luminolska smjesa 1
L2 = Luminolska smjesa 2

Starenje ne smanjuje osjetljivost niti jednog luminolskog preparata. Niti jedna luminolska smjesa ne utiče na formiranje kristala hemohromogena i antihumanu precipitaciju seruma.

Kod korištenja metode ABO apsorbicije elucije pronađeno je dosta sličnosti sa efektima koje luminol ima na stare mrlje krvi u poređenju sa svježim. Primjećena je umanjena sposobnost otkrivanja A antigena eritrocita nakon tretiranja uzorka luminolom datih mrlja krvi grupe A (+4 zgrušavanje netretiranih starih mrlja krvi, a tretiranih luminolom +2).

Kao što je ranije opisano slični rezultati su dobijeni nakon tretiranja svježih mrlja krvi luminolom.

Tretiranje starih mrlja krvi grupa A i AB luminolom, je rezultiralo umanjeno mogućnošću da se otkrije H antigen eritrocita. U starim mrljama krvi grupe A, luminol/perborat, smjesa 1, nije imala utjecaj na otkrivanje H antigen eritrocita (+4 zgrušavanje). U istoj staroj mrlji krvi grupe A, luminol/peroksid, smjesa 2, je učinila da je H antigen eritrocita nemoguć za otkriti (nije primjećeno zgrušavanje). Otkrivanje H antigen eritrocita sa obje luminolske smjese u staroj mrlji krvi grupe AB je nemoguće (nije primjećeno zgrušavanje). Kod luminolom tretiranih starih mrlja krvi grupe O otkrivanje H antigena eritrocita je moguće (+4 rezultat zgrušavanja).

Otkrivanje ABO antitijela u starim mrljama krvi Lattes – ovom metodom je potpuno neovisno o tome da li je uzorak tretiran luminolom ili ne. Glavna

razlika između starih i svježih mrlja krvi tretiranih luminolom je u PGM enzimu krvi. Iako se određivanje PGM podtipova može uraditi na svježim mrljama krvi tretiranih luminolom kod starijih je to neizvodivo. Kao i kod svježih mrlja tretiranih luminolom, i kod starih mrlja tretiranih luminolom, nije zabilježena PGM enzimska aktivnost u sljedećim sistemima: EsD, GLO, ADA, AK i peptidaza A. U EAP sistemu rezultat se ne može tumačiti zbog odsustva migracije. Što se tiče serumskih proteina, HP tip 2 – 1 se može tumačiti kod starih tretiranih mrlja; ali ipak HP tip2 i HP tip 1 ne može zbog prisustva intenzivnih smeđih pruga u gelu. Nije primjećena proteinska aktivnost kod starijih uzoraka tretiranih luminolom u Gc/Tf sistemima. Ovi sistemi su određivi kod svježih mrlja tretiranih luminolom.

2.5. Dodatne informacije o luminolskom testu

Interesantno je istaći da slabiju luminiscenciju mogu dati i jedinjenja olova, fericijanidi, čađ, klorid zlata, klorofil i dr.

Za izvođenje luminolske probe moguće je napraviti i sljedeći reagens (potvrda da postoji više od dvije ranije predložene varijante; očito je da eksperti i analitičari sami biraju različite kombinacije sastojaka za luminolski test):

1. 0, 1 gr luminola (3-aminofthalhidrazid)
2. 5, 0 gr NaHCO₃
3. 15 ml 30% vodik peroksida
4. 100 ml destilovane vode

Otopinu luminola treba držati u tamnim bocama (i u mraku), a obavezno je izvršiti i kontrolu prije svake probe. Najbolje je da se otopina napravi neposredno prije analize. Po nekim autorima dobre osobine ove metode su i u tome što se krv ne uništava⁴² (mada ima i drugačijih mišljenja o kojima smo pisali u ranijem dijelu), tako da se nakon izvršene luminolske probe mogu vršiti i druga ispitivanja.

Luminolska proba primjenjuje se kod ispitivanja većih površina (zemljište, zidovi, zavjese, prekrivači, podovi i dr.) sa kojih su tragovi krvi isprani kišom, vodom ili su premazani zidnom bojom. Proba se izvodi tako da se luminolska otopina rasprši po sumnjivim mjestima. Ograničavajući faktor je to što se proba mora obaviti u mraku (ili u zamračenoj prostoriji) odnosno

⁴² Lukić, M., Pejaković, S. : Sudska medicina, Privredno finansijski vodić, Beograd.

noću, jer luminol u prisustvu tragova krvi svijetli (pojava hemiluminiscencije). Često se luminolom mogu dokazati sasvim nevidljivi tragovi krvi, a osim toga i utvrditi njihova lokalizacija, rasprostranjenost i oblik. Najoptimalnije vrijeme reakcije je 15 minuta nakon nanošenja reagensa. Zapaženo je da se dobri rezultati postižu i sa do 1 godine starim mrljama. Po mišljenju nekih eksperata luminolska proba predstavlja najosjetljiviju reakciju za detekciju mikrotragova krvi (jedan prema milion).⁴³ Nešto starije informacije i autori su navodili da je ovo veoma osjetljiva metoda i da se javlja i kod odnosa 1 : 500 000, što praktično znači da se može utvrditi kap krvi u dvije stotine litara vode.⁴⁴

3. ZAKLJUČAK

Rezultati ove studije nam pokazuju da bi forenzički serolozi kao i osoblje koje se bavi obradom mjesta izvršenja krivičnog djela trebali razmisliti o korištenju luminolskih reagensa kao testova za utvrđivanje prisustva krvi.

Jednostavna primjena luminolskih testova kao i rezultirajuća hemijska luminiscencija sasušeni mrlja krvi čine luminol izuzetno upotrebljivim za osoblje koje radi na obradi mjesta izvršenja krivičnog djela. Potrebno je zapamtiti da nepravilna upotreba luminola može negativno uticati na istragu kao i što može poboljšati rad kada se pravilno upotrebljava.

U prošlosti, namjena luminola je bila da se koristi kao test za utvrđivanje prisustva krvi u slučajevima kada je postojala sumnja za njeno prisustvo, a nije bila vidljiva golim okom.

Tipična primjena luminola je u obliku spreja, iako je na analitičaru da odluči u kojem će obliku primijeniti luminol. Alkalna otopina luminola spremljena u tamne boce relativno dugo vremena hemijski je stabilna i samim tim upotrebljiva. Kada se alkalni luminol pomiješa sa izvorom hidroksil jona, upotrebljivost ove smjese je u trajanju od 1 sat. Zbog toga se preporučuje da u nesereru za obrađivanje mjesta izvršenja krivičnog djela budu razdvojene komponente luminolskog reagensa za svježije spravljanje prije same upotrebe.

U nizu urađenih eksperimenata utvrđeno je da su NaBO_2 i H_2O_2 , najbolji izvori za hidroksilne jone. NaBO_2 , nakon miješanja sa alkalnim luminolskim

⁴³ Simonović, B. (2004): Kriminalistika, Pravni fakultet u Kragujevcu.

⁴⁴ Marković, T. (1972): Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika), Zagreb.

reagensom često zna začepiti sprej bocu. H_2O_2 je mnogo lakše pomiješati sa alkalnim luminolom i pokazao se kao mnogo primjenjiviji.

Kao što je prethodno naglašeno, luminol se može primijeniti direktno iz spreja ili indirektno na tampon pomoću kapaljke gdje se ni u jednoj metodi ne gubi na osjetljivosti. Ako se primjenjuje u obliku spreja predlažu se sljedeći koraci:

- 1) Luminolska smjesa bi se trebala nanositi u tamnom i prozračnom prostoru. Za luminol se pokazalo da je i osrednje toksičan za jetru i bubrege (Schneider 1970); zbog toga bi se ljudi trebali manje izlagati ovom spreju.
- 2) Nesporni uzorci krvi i bakarni novčići bi se trebali uključiti u test kao pozitivni kontrolori pri korištenju luminolskih sprejeva kao indikatori uspješnosti i stepena relativnosti intenziteta reakcije hemijske luminiscencije.
- 3) Lažni pozitivni rezultati se mogu dobiti luminolom. Stabilni metali ili zadržala unutrašnjost vozila će sijati nakon tretiranja sa luminolom čime se simulira pozitivna test reakcija luminola.
- 4) Fotografski aparat bi trebao biti na raspolaganju ako se uoči bilo kakva luminiscencija. Ponovno nanošenje luminolskog spreja pojačat će blijedi sjaj (Thornton i Murdock⁴⁵ 1966; Zweidinger⁴⁶ 1973).

Ako se koristi tampon, prvo se treba umočiti u spornu mrlju, a zatim se taj tampon tretira luminolom. Bilo koje područje tampona koje sija, odnosno daje reakciju hemijske luminiscencije trebalo bi označiti i očuvati radi dalje analize gdje će se koristiti standardne metode.

Rezultati ove studije su pokazali da luminol denaturira većinu enzima krvi nakon što se oni izlože njemu u nerazblaženom stanju. Samo se ograničeni broj proteina može odrediti tretiranjem uzoraka luminola. Mogućnost određivanja potpunog biohemijskog profila uzorka krvi je krajnji i ultimativni cilj forenzičke serologije. Luminol ozbiljno ugrožava ovu mogućnost i umanjuje mogućnost profiliranja uzorka. Još jednom napominjemo da postoje i drugačija mišljenja.

Dakle, ovaj rad je samo jedan u nizu koraka koji pokušavaju objasniti mogući uticaj luminola na neke druge – naredne analize koje sljede nakon

⁴⁵ Thornton, J. I. and Murdock, J. E. (1966): Photography of the luminal reaction in crime scenes, *Criminologist* 10 : 15 – 19.

⁴⁶ Zweidinger, R. A., Lytle, L. T. and Pitt, C. G. (1973): Photography of bloodstains visualized by luminal, *J. Forensic Sci.* 18 : 296 – 302.

identifikacije krvi. Sva šarolikost dobijenih rezultata (iako preovladava stav o njegovom uticaju na određene analize) pokazuje svu složenost problema. Tek će vrijeme pred nama, i nadam se budući eksperimenti u potpunosti riješiti neke od prisutnih dilema.

Vrlo je važno shvatiti da je luminol preliminarni test za određivanje mogućeg prisustva krvi i da kao sam nije dovoljan. Način upotrebe luminola na mjestu izvršenja krivičnog djela se procjenjuje zasebno za svaki slučaj. Ako se preliminarni testovi moraju uraditi na licu mjesta, trebalo bi poduzeti sljedeće: kod vidljive krvi očuvati mrlju, odgovarajuće je upakovati i poslati u kriminalističku laboratoriju na analizu. Ako nema vidljive krvi, onda razmotrite primjenu luminola.

LITERATURA

1. Albrecht, H. O. (1928): Uber die chemiluminescenz des aminophthalsurehydrazid, *Z. Physiol. Chem.* 136 : 321.
2. Aleksić, Ž. (1972): Naučno otkrivanje zločina, Beograd.
3. Alper, C. and Johnson, A. (1969): Immunofixation electrophoresis – A technique for the study of protein polymorphisms, *Vox. Sang.* 17 : 445 – 452.
4. Alter, A., Aron, A., Richard, R. (1964): *Blood*, 5, 600.
5. Brundrett, R. B., Roswell, D. F. and White, E. H. (1972): Yields of chemically produced excited states, *J. Am. Chem. Soc.* 94 : 7536 – 7541.
6. Budowle, B. (1948b): Rapid electrofocusing of erythrocytes acid phosphatase, *Electrophoresis*.
7. Budowle, B. (1984a): Phosphoglucomutase – 1 subtyping of human bloodstains on ultrathin layer polyacrylamide gels, *Electrophoresis* 5 : 165 – 167.
8. Budowle, B. (1985): An agarose gel method for typing phosphoglucomutase – 1, esterase D or glyoxalase, I, *J. Forensic Sci.* 30 : 1216 – 1220.
9. Budowle, B. and Chow, G. H. (1985): Discontinuous polyacrylamide gel electrophoresis for typing haptoglobin in bloodstains, *J. Forensic Sci.* 30 : 893 – 897.
10. Budowle, B. and Gambel, A. M. (1988): A hybrid amphlyte focusing technique for esterase D subtyping of evidentiary material, *J. Forensic Sci.* 33 : 738 – 743.
11. Budowle, B., Murch, R. S., Davidson, L. C., Gambel, A. M. and Kearney, J. J. (1986): Subtyping phosphoglucomutase – 1 in semen stains and bloodstains: A report on the method, *J. Forensic Sci.* 31 : 1314 – 1348.
12. Connor, J. M., and Ferguson – Smith, M. A. (1984): *Essential Medical Genetics*, Blackwel, Sc. Publ. Oxford.
13. Douglas, R. (1983): A study of the errors produced when weak antibodies are tested by indirect antiglobulin method, *Pathology*, 15 : 183.
14. Dunsford, I., Bowley, C. (1955): *Techniques in Blood Grouping*, London, Oliver and Bond Edinburg.
15. Gaennsslen, R. (1983): *Sourcebook in Forensic Serology, Immunology and Biochemistry*. United States department of Justice, Washington, D. C.

16. Giblett, E. R. (1977): Blood group alloantibodies: an assesment of some laboratory practice, transfusion, 17 : 298.
17. Gleu, K. and Pfannstiel, K. (1936): Uber 3 – aminophthalsauurehydra-zid, J. Prakt. Chem. 146 : 137.
18. Goldstein, J. (1984): Biochemical manipulation of blood groups. Clin. Immunol. Aller. 4 : 489.
19. Gorkić, S. (1972): O tragovima biološkog porijekla u kriminalističkoj obradi, Beograd.
20. Grouchy, J. De and Turleau, C., (1977): Clinical Atlas of Human Chromosomes. Wiley Medical Publication, new York, 256 – 260.
21. Gundermann, K. D. (1965): Cheminiluminiscence in organic compo-unnds, Angew. Chemie (international edition) 4: 566 – 573.
22. Hakomori, S. (1981): Blood groups ABH and antigens of human erythrocyte: chemistry, polymorphism and their developmental change, Sem. Hematol. 18 : 39.
23. Heisto, H. (1979): Pretransfusion blood group serology, transfusion, 19 : 761.
24. <http://www.forenzika.com>, dostupan septembra 2006.
25. Huntress, E. Stanley, L. and Parker, A. (1934): The preparation of 3 aminophthalhydrazid for use in the demonstration of chemilumini-scence; J. Am. Chem. Soc. 56: 241 – 242.
26. Inhulsen, D. (2001): Kriminaltechnik auf neuen Wegen? Kriminalis-tik, 667 – 669..
27. James, S. H., Nordby, J. J. (2007): Forensic Science, Taylor&Francis Group.
28. Janssen, H. (1999): The DNA database in The netherlands, 1st IN-TERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE 24tf – 26th November 1999. in Lyons.
29. Jovanović, K. (1973): Kriminalistička tehnika, VŠUP Srbije, Beograd.
30. Kastle, J. and Shedd, O. (1901): Phenolphthalein as a reagent for the oxidizing ferments, Am. Chem. J. 26 : 526 – 539.
31. Keith, S. (1967): Modern trends in forensic, Butterwort, London.
32. Kestle, J. H. (1909): Chemical tests for Blood. United States hygienic laboratory Bulletin 51. United States Public Health and Marine Hos-pital Service, U. S. Government Printing Service, Washington D.C.
33. Kind, S. (1960b): Absorption – elution grouping of dried bloodstains on fabrics, Nature 187 : 789 – 790.
34. Koning, J. (1999): Das DNA – Identitatsfestellungsgesetz (DNA – IdFG), Kriminalistik, 3, 325 – 327.

35. Kraul, R. and Meyer, H. (1941): Ist der Nachweis von blutspuren durch 3 aminophthalsäurehydrazid ein kennzeichnendes verfahren? *Angew. Chemie* 54 : 213 – 215.
36. Ladd i ostali (1999): A Systematic Analysis of secondary DNA transfer, *Journal of Forensic Science*, 6, 1270 – 1272.
37. Lee, H. (1998): Materijalni tragovi, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.
38. Lessin, L. S., Bessis, M., u Williams, W. J. i sar. (1977): *Hematology*. McGraw - Hill, New York, 103.
39. Lukić, M., Pejaković, S. (1975): *Sudska medicina*, PFV, Beograd, 269 - 293.
40. Lytle, L. and Hedgecock, D. G. (1978): Chemiluminescence in the visualization of forensic bloodstains, *J. Forensic Sci.* 25 : 550 – 562.
41. Mac Vie, S. I., Morton, J. A., Pickles, M. M. (1967): The reactions and inheritance of a new blood group antigen, Sd^a. *Vox. Sang.* 13 : 485 - 492.
42. Maksimović, R. (2000): *Kriminalistika – tehnika*, Policijska akademija, Beograd.
43. Marković, T. (1972): *Savremena tehnika istraživanja krivičnih djela (kriminalistika)*, Zagreb.
44. May, J. (1941): Beziehungen zwischen Kohlenxydkonzentration der luft und Kohlenoxydhamoglobingehalt des Blutes, *Arch. Gewebepath.* 10 : 97.
45. Milosavljević M.(2000): *Osnovi forenzičke biologije*, Udruženje građana «Obrazovanje gradi BiH», Sarajevo.
46. Murch, R. S., gambel, A. M. and Kearny, J. J. (1986): A double origin electrophoretic method for the simultaneous separation of adenosine deaminase, adenylate kinase and carbonic anhydrase II, *J. Forensic Sci.* 31 : 1349 – 1356.
47. Nekahata, T i sar. (1982): *Blood*, 59 - 857.
48. Ouchterlony, O. (1948c): Antigen – antibody reactions in gels III. The time factor, *Arkh. Kemi* 1 : 55 – 59.
49. Ouchterlony, O. (1949a): Antigen – antibody reactions in gels, *Acta. Pathol. Microbiol. Scand.* 26 : 507 – 515.
50. Ouchterlony, O. (1949b): Antigen – antibody reactions in gels II. Factors determining the site of the precipitate, *Arkh. Kemi.* 1: 43 – 48.
51. Ouchterlony, O. (1968): *Handbook of Immunodiffusion and Immunological Elektrophoresis*. Ann Arbor Science Publishers, Inc., Ann Arbor, Michigan.

52. Outteridge, R. A. (1965a): The biological individuality of dried human bloodstains, *J. Forensic Sci. Soc.* 5 : 22 – 51.
53. Outteridge, R. A. (1965b): Recent Advances in the Grouping of Dried Blood and secretion Stains.
54. Outteridge, R. A. (1962): Adsorption – elution method of grouping bloodstains, *Nature* 195 : 818 – 819.
55. Parkin, B. H. (1978): The typing of peptidase A in bloodstains, *J. Forensic Sci. Soc.* 18 : 65 – 67.
56. Parks, D. E., Chisari, F. W. u Williams W.J. i sar. (1983): *Hematology*, McGraw - Hill, New York, 923.
57. Perlick, E., Plenert, W, Prokop, O., Stobe (1977): *Fortschritte der Hamotologie Band. Blutgruppen*, Johann Ambrosius Barth, Leipzig.
58. Proescher, F. and Moody, A. M. (1939): detection of bloody means of chemiluminescence, *J. Lab. Clin. Med.* 24 : 1183 – 1189.
59. Proom, H. (1943): The preparation of precipitating sera for the identification of animal spines, *J. pathol. Bacteriol.* 55 : 419 – 426.
60. Robertson – Vignaux (1995): *Interpreting Evidence, Evaluating Forensic Science in the Courtroom*, Chichester.
61. Roswell, D. F. and White, E. H. (1978): The chemiluminescence of luminal and related hydrazides, *methods Enzymol.* 57 : 409 – 499.
62. Schmitz, A (1902): *Über das hydrazid der trimensinsäure und der hemimellitsäure*, Inaug. Dissertation Heidelberg cited in Curtis T. and Simper A. (1913): *Ber. Btsch. Chem. Ges.* 46 : 1162.
63. Schneider, H. W. (1970): A new long lasting luminal chemiluminescent cold light, *J. Chem. Educ.* 47 : 519 – 522.
64. Simonin, C. (1962): *Medicine Legale Judiciace*, 3. Ed., Maloine, Paris.
65. Simonović B. (2004): *Kriminalistika*, Pravni fakultet, Kragujevac.
66. Sneath, J. S., Sneath, P. H. A. (1959): Adsorption of blood substances from serum on the red cells. *Brit. Med. Bull.* 15 : 154 - 157.
67. Snedecor, G. W., Cochran, W. G. (1967): *Statistical Methods*. The Iowa State University Press, Ames.
68. Specht, W. (1937): Die chemilumineszenz des Hamins ein hilfsmittel zur auffinding und erkennung forensissch wichtiger lutsuren, *Angew. Chemie* 50 : 155 – 157.
69. Specht, W. (1937): Die chemilumineszenz des Hamins ein hilfsmittel zur auffinding und erkennung forensissch wichtiger lutsuren, *Angew. Chemie* 50 : 155 – 157.
70. Srahl, A. J. (1963): La structure des substances specifique des groupes sanguines, *Biologie Medicale*, 5 : 283 - 318.
71. Stratton, F., Renton, P. (1958): *Practical Bloodgrouping*, Oxford, Blackwell.

72. Takayama, M. (1912): A method for identifying blood by hemochromogen crystallization, *Kokubyo Gakkai Zasshi* 306 : 463 – 481.
73. Thornton, J. I. and Maloney, R. S. (1985): The chemistry of the luminal reaction – where to from here? *CAC Newsletter*, September, pp. 9 – 17.
74. Thornton, J. I. and Murdock, J. E. (1966): Photography of the luminal reaction in crime scenes, *Criminologist* 10 : 15 – 19.
75. Thornton, J. I., Guariono, K., Rios, F. G. and Cashman, P. J. (1986): Enhancement of the luminal test by means of light amplification, *J. Forensic Sci.* 31 : 254 – 257.
76. Tippet, P. (1983): Blood group chimeras, *Vox. Sang.* 44 : 333.
77. Watkins, M. M. (1966): Bloodgroup substances. *Science*, 152 : 172 - 181.
78. Wei, C. and White, E. H. (1971): An efficient chemiluminescent hydrazide: benzo (ghi) perylene – 1, 2 – dicarboxylic acid hydrazide, *tetrahedron letters* 39 : 3559 – 3562.
79. White, C., Winstein, J. (1947): Blood derivatives and substitutes, Baltimore.
80. Wildes, P. D. and White, E. H. (1973): Differences between excited states produced chemically and photochemically. Ion pairs of excited states derived from luminal, *J. Am. Chem. Soc.* 95 : 2610 – 2617.
81. Wraxall, B., Bordeaux, J. and Harmor, G. (1978): Final report – Bloodstains Analysis System. Aerospace Corporation Sub Contract#67854.
82. Zonderman, J. (1999): *Beyond the Crime Lab*, New York.
83. Zweidlinger, R. A., Lytle, L. T. and Pitt, C. G. (1973): Photography of bloodstains visualized by luminal, *J. Forensic Sci.* 18 : 296 – 302.

Muslija MUHOVIĆ

MORALNA ODGOVORNOST- PLANETARNI PROBLEM DANAŠNJICE

Uvod

Da je danas među nama grčki mislilac Protagora, obratio bi nam se teoremom: čovjek je mjera svih stvari, onih koje jesu i onih koje nisu. Vodilja ovog rada je zapravo ta misao. Vrijednost te filozofeme ne može se mehanički mjeriti, kao što se mjeri vrijeme kazaljka na satu. Ona, dakle, ostaje neprolazna ili, bolje reći, nadilazi prostor i vrijeme.

Prvim dijelom Protagorine sentence, čovjek je „mjera svih stvari koje jesu“ anticipira se bit u cjelini onoga na što se hoće ovdje skrenuti pažnja, a tiče se gorućeg problema današnjice. Taj se odnosi na odsustvo odgovornosti znanstvenika, tehničara, političara i čovjeka uopće. Na to upozorava etika historijske planetarne odgovornosti¹, čiji je pandan **eko-etika**. Znanstvenicima nedostaje odgovornost za posljedice primjene svojih znanstvenih otkrića, koja su imala i mogu imati krajnje negativne posljedice po život i zdravlje ljudi. Tehničari nisu svjesni svojih naprava i pogubnih posljedica po cijeli ljudski rod. Treći, političari, moraju pokazati svoju mudrost i pravednost u rješavanju gorućih problema današnjice, najvećeg neprijatelja čovječanstva, terorizma, bolesti karcinogenog karaktera. Oni moraju polagati račune pred sobom i pred drugim za ono što čine, jer često je njihovo djelovanje iracionalnog karaktera po narod i narode. I tehničar ne samo da „treba“, nego i mora biti svjestan primjene svojih tehničkih naprava, njihovog efikasno-funkcionalnog djelovanja i posljedica koje proizilaze iz njih. Ovaj moj korolarij (zaključak) slijedi nakon svega što se desilo npr. havarijom u atomskoj centrali u Černobilu i „11 septembar“ u Americi i mnogim drugim događanjima. I, na koncu, čovjek uopće mora biti svjestan svog krajnje negativnog odnosa prema resursima prirode „majci spoznaje i života

¹ Na uvide etičara o historijskoj i planetarnoj odgovornosti ukazao sam u svojim udžbenicima. Vidi: Dr. Muslija Muhović, *Etika sa osnovama kriminalističke etike*, izd. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2002., str. 391-405 i Dr. Muslija Muhović, *Uvod u etiku*, izd. Graffo M d.o.o, Sarajevo, 2005., str. 451-469

čovjeka“ (H. Jonas) i slušati glas savjesti za svoje činjenje ne samo u odnosu prema drugom čovjeku, nego i prema prirodi i dužan je moralno suosjećati s njom.

Drugim dijelom Protagorine filozofeme o čovjeku kao mjeri „stvari onih koje nisu“ želim skrenuti pažnju na ono što „može biti“, a to je da proizvodnja i primjena interkontinentalnih raketa prijete biljnom, životinjskom i ljudskom rodu.

Drugi veliki, ništa manje značajan, mislilac Marx, obratio bi se stavom, izrečenim u ranim spisima, da je najviša vrijednost za čovjeka sam čovjek. Ova misao nikada ne može prestati da važi, uz sve zablude Marxove teorije socijalizma, odnosno komunizma, čiji su uvidi već odbačeni i proglašeni „kulom od karata“, zbog čega ih treba prevrednovati novim uvidima. Takođe, Marx se može kritizirati i sa stajališta njegove utopije o sposobnosti znanosti da riješi sve probleme čovječanstva. Zapravo, F. Bacon i K. Marx vjerovali su u moć uzmaha znanosti za ovladavanje tajni prirode, čija bi otkrića značila blagoslov za cijelo čovječanstvo. I Ernst Bloch, jedan od vodećih filozofa 20. stoljeća, mislilac nade, ljudskog dostojanstva i muževnog ponosa opterećen je, kao i ovi, istim **pseudosom**. Međutim, uvide svih ovih mislilaca demantirala su bezbrojna razarajuća događanja. Desilo se, naime, nešto sasvim suprotno od njihovih predviđanja: čovjek nastoji ovladati ne samo prirodom, „nekontrolirano“ pustošeći njeno bogatstvo, nego i da ovlada drugim čovjekom, da poništi njegovo pravo na život, pravo na ljudsko dostojanstvo i to isključivo zato što je druge vjere, nacije i rase itd. To je bio znak refutiranja davnašnje ideje o racionalnom, umnom ustrojstvu društva, kao osnove filozofskih učenja, o čemu su raspravljali Anaksagora, Platon, Spinoza, Kant, Hegel i na koncu Karl-Otto Apel. S druge strane, kartezijanski scenarij moderne svijesti, kao sudbe, udesa Zapada, postaje meta Horkheimerove, Adornove i Heideggerove oštre kritike.

Očigledna je permanentna kriza zapadne, odnosno svjetske povijesti. Ona, naravno, do krajnjih granica uznemirava kritičko mišljenje, koje o njoj sudi i pruža plauzibilne uvide. Ta kriza postaje krivac što se Apelova ideja o mogućnostima uspostavljanja univerzalne moralno-etičke zajednice na temelju univerzalnih moralno-etičkih principa ne može ostvariti. S druge strane, ista kriza stvara prostor za planetarnu **metafizičku, znanstvenu, tehničku, ekonomsku i političku avanturu** Zapada. Emanacija krize jest odsustvo moralne svijesti i moralne odgovornosti onih koji imaju ekonomsku, znanstvenu i tehničku moć; ove su temelji političke moći i njenih avantu-

ra sa svim opasnim posljedicama po mir u svijetu. Opasnost po mir nezamislivih i nemjerljivih razmjera i posljedica sagledava etika historijske planetarne odgovornosti i etika za mir, kojima je pandan eko-etika.

Etika za mir, jednako i Heideggerova kritika zapadne metafizike, čija je povijest, po ovom kritičaru, povijest zaborava ontološke diferencije bitka i bića, kao i Volkmann Schluckova kritika tehničkog mišljenja², zatim Karl-Otta Apelovog kazivanja o konzekvencijama tehniziranja životnog svijeta i, napokon, upozorenja i drugih suvremenih mislilaca, primjera radi Helmutha Plessnera i Arnolda Gehlena, koji potenciraju na internacionalizaciji, a ne imperijalizaciji kulture, i uvažavanju njene različitosti i odgovornog ponašanja prema njoj od strane tehničara, političara i čovjeka uopće. Svi se pomenuti mislioci slažu u stavu da usljed uzmaha znanosti i tehnike, čovjek upada u krizu samospoznaje, što je znak odsustva odgovornosti prema drugom čovjeku i svemu onome što je stvorio.

a. Moralna odgovornost- imperativ znanstvenika i tehničara i moralno suosjećanje čovjeka s prirodom

Filozofija morala ili etika se ne samo suočava, nego i postavlja imperativ čovjeku (znanstveniku, tehničaru, političaru i svakoj drugoj profesiji), ma gdje bio, da poštuje druge, da afirmira dostojanstvo drugog i pravdu za drugog. Da bi čovjek bio poštovan od drugog čovjeka i dostojan ljudskog dostojanstva treba da poštuje drugog i njegovo dostojanstvo i da osluškuje zov savjesti i odgovornosti. S obzirom na to, u pravu su suvremeni mislioci, među njima Hans Jonas, kada inzistiraju na odgovornosti svakog pripadnika planetarne ljudske zajednice, a prije svega znanstvenika, tehničara i političara; ukratko, na odgovornosti svakog čovjeka

Kao što je Kant uputio imperativ, koji je univerzabilnog karaktera, zamišljenom čovjeku da slijedi glas moralnog imperativa, tako i autor ovog teksta upućuje imperativ konkretnim ljudima ili, tačnije kazano, konkretnim nosiocima djelatnosti, u prvom redu političarima, znanstvenicima i tehničarima da djeluju tako da se na planeti zvana TERA utemelji mir i da sve buduće generacije žive sretno. Zato, jer nema ništa značajnijeg i vrednijeg od mira, reda i harmonije širom svijeta. Na tome se temelji cijela arhitektonika etike mira, etike očuvanja svega onoga što je dobro za čovjeka i čovječanstvo, etike harmonije među narodima, bez obzira na njihovu geo-

² Karl- Heinz Volkmann- Schluck, Uvod u filozofsko mišljenje, „Plato“, Beograd 2001, str. 89

grafsku udaljenost, na nacionalne, vjerske, rasne, kulturne i druge razlike. To je onaj zov, na kojem inzistira autor teksta, koji slijedi glas ne samo njemačkog filozofa Karla -Otta Apela i njegovu filozofemu o mogućnostima uspostavljanja jedinstvene, harmonične i univerzalne zajednice utemeljene na univerzalnim moralno-etičkim principima, nego i glas Platonovog nauka države i njenih instrumenata, čime se obezbjeđuje red i harmonija i afirmiraju najviše vrijednosti- istina, pravda i ljepota življenja, temeljne pretpostavke realiziranja dobra u najširem smislu riječi. U tom svjetlu gledam i na pitanje odgovornosti sigurnosnih snaga svakog društva, koje „trebaju“ i „moraju“ biti svjesne svojih moralnih, profesionalnih i zakonskih obaveza, a tiče se čuvanja svega onoga što je utvrđeno zakonskom normom; jednom riječju, čuvanje pluralizma vrijednosti, na čemu svaki čovjek prepoznaje ispunjeni teleološki život. Na taj način dolazi se do pune emanacije aristotelovski shvaćene entelehije čovjekovog prosuđivanja, vrednovanja i djelovanja. Posebnu važnost dajem odgovornosti, zasnovanu na moralnim principima, i zovu moralne savjesti.

Historija *magistra vita est*, čovjeka i cijelog čovječanstva. Ona je labirint činjenja dobra i zla, a njena pouka je da znanstvenici, tehničari, političari i nosioci svih drugih profesija „trebaju“ („trebanje“ je uvijek teorijski neutvrdivo i nedokazivo) prevashodno da slušaju zov savjesti za svoje činjenje i to tako što će svoje moralne principe ne samo shvaćati vlastitim „samozakonodavstvom“, nego ih i prakticirati u ime i za ljudsko dostojanstvo, muževni ponos i uspravni hod sebe i drugih.

Zov savjesti je baza pravde i istine, tih najsvetijih i najuzvišenijih vrijednosti, za koje su se zalagali veliki mislioci tradicije, a posebno Sokrat i Platon. Tim najsvjetlijim vrijednostima, filozofi 20. stoljeća dodaju i slobodu, koja u Kantovoj etici i predmetu njegove kritike praktičkog uma čini izvor i temelj moralnosti. Oni, otkrivajući opasnosti po ljudski rod, time i po biljni i životinjski svijet, redefiniiraju predmet Kantove kritike praktičkog uma, dovodeći ga u konekst s Aristotelovim naukom o sreći. Na bazi toga formuliraju imperativ postojanja čovjeka, biljnog i životinjskog svijeta, obraćajući se znanstvenicima, tehničarima, političarima i čovjeku uopće, te ih upozoravaju na posljedice njihovih nezajažljivih strasti i interesa, koji mogu biti pogubni po cijeli živi svijet. Imperativ tih filozofa glasi: Djelujte tako da maksime vaših djelovanja ne samo da budu garant da čovjeka mora biti na planeti zvana Zemlja, nego i garant sretnog i radosnog življenja budućih naraštaja. To jasno kazuje o razlici između tradicionalne praktičke filozofije, etike i etike historijske i planetarne odgovornosti. Prva se obraća individui, a druga cijelom čovječanstvu; prvu interesira sadašnjost, dok se druga brine za budućnost.

U prvoj je, ipak, duboko ukorijenjeni vrijednosni osjećaj; u drugoj on dobija primarno mjesto. Prva inzistira na odgovornosti individue, a druga na odgovornosti znanstvenika, tehničara i političara i čovjeka uopće. Iz toga slijedi da je pitanje odgovornosti individuuma staro koliko i sama filozofija, čija je domovina stara Grčka. Tamo je omogućeno slobodno kritičko mišljenje. Tamo je većina ljudi slobodna, ali ne svi. Tek u državi modernog tipa, kao kolektivnom misliocu, o kojoj raspravlja **Hegel** i koji razvija filozofiju o identitetu umnog i zbiljskog- sve što je zbiljsko to je umno, i obratno: sve što je umno, to je i zbiljsko- obezbjeđuje se sloboda za sve, bez obzira bio kršćanin, musliman ili židov. Ona je posrednik između njega i njegove slobode, čije institucije garantiraju formalno jednako pravo i slobodu, te univerzalne vrijednosti i nikada dostignute ideale, za sve. On je dužan da poštuje njene zakone i druge pravne akte.

Stari mislioci, kiničari i stoičari na problem odgovornosti gledali su tako što su se obraćali kozmopolitskom individuumu, koji treba da razumno organizira život bez političke organizacije. Njegov fundamentalni zadatak je da spozna prirodu, pa je otuda sloboda za njih spoznata nužnost. I što čovjek bude više spoznavao prirodu, toliko će biti slobodan, a to znači moralan. Doduše, on nužnost nikada ne može potpuno spoznati, jer je spoznaja determinirana; ovdje se radi o monolitnoj determinaciji, tzv. ontološkoj determinaciji slobode. Toj determinaciji suvremeni filozof Hartmann dodaje i „plus“ aksiološku determinaciju, koja je rezultat njegovog učenja o slojevitosti izgradnji realnog svijeta- anorganskog, organskog, duševnog i duhovnog.

Skoro nevidljivim uzmahom znanosti i tehnike zasjenjuje se pitanje odgovornosti. Odsustvo toga odrazilo se s nesagledivim i nemjerljivim posljedicama, što je potvrdila i potvrđuje historija. Scijentizam i tehnicizam stavljaju posve u drugi plan pojam „trebanja“, kao centriranog pojma raznih etičkih mišljenja, bez obzira na razlike između njihovog vrhovnog načela moralnosti. Međutim, na trebanju da moralni principi postanu vlastito samozakonodavstvo u prosuđivanju, vrednovanju i djelovanju inzistirali su velikani etičkog mišljenja, najveći etičari svih vremena, Kant i Fichte. Kant je, naime, smatrao da za npr.sreću moramo biti dostojni. Ali, i u tradiciji nalazimo velike mislioce, prema kojima ostajemo dužnici za ono što su nam ostavili, poput Zenona, koji su, doduše, s drugim predznakom, isticali značaj moralne odgovornosti. Zenon nam preporučuje da obuzdamo svoje strasti, nezaježljive interese, kako bismo živjeli i djelovali u skladu sa prirodom“, kako vlastitom tako i vanjskom. Ukoliko taj princip prakticiramo, tada prestajemo biti „nesavršena životinja“, od koje današnji čovjek, ovladavajući prirodom i drugim čovjekom, nije mnogo daleko otišao. On je u zadovolja-

vanju svojih strasti, afekata i egoističkih ili pod „zastavom“ tobože društvenih interesa ili interesa naroda, sklon činiti najmonstruoznija zla, dosada u historiji nezapamćena.

Kada bismo odbacili teoremu o moralnoj indiferentnosti, koju razvijaju stoičari, a prihvatili njihov temeljni princip „živjeti u skladu s prirodom“ i uvažili predmet Kantove kritike praktičkog uma, njenog vrhovnog principa, moralnog imperativa i njegovu univerzabilnost, tada se u historiji ljudskog roda ne bi dešavalo, poput slučaja bivše Jugoslavije, ili, na drugoj strani svijeta, u Americi, ne bi se dogodio „11 septembar“ itd.

Svaka djelatnost mora sa sobom nositi odgovornost: znanstvenu, tehničku, političku itd. Posebno se danas iskazuje nužnost potrebe isticanja značaja znanstvene, političke i moralne odgovornosti i njihovog jedinstva. Jer, znanstvenik mora unaprijed biti svjestan značenja onih pojmova koje koristi u svojim otkrićima, na čemu potencira njemački filozof i fizičar Carl Friedrich von Weizsäcker. Uloga znanosti nipošto ne može imati neutralnu funkciju, jer je ona prevashodno namijenjena promjeni svijeta. Ali, kakvu ulogu (?): progresivnu ili regresivnu, konstruktivnu ili destruktivnu, ljudsku ili suprotno od toga. Nisu rijetki slučajevi da znanstveni izumi i tehničke naprave imaju regresivnu i destruktivnu funkciju. Onaj ko pita o ulozi nauke pita, dakle, o glavnom faktoru u promjeni svijeta. Zato je opravdano ne samo pitati kako će ova uloga izgledati nego kako ona treba da izgleda³. Ovaj znanstvenik i filozof, svojim uvidom o značenju i smislu znanosti, kazuje o golemim razlikama između starogrčkog i novovjekovnog shvaćanja znanosti: „I kod Grka je izvjesno postojala tehnika izvanredne i začuđujuće preciznosti. Ali kod Grka ne vlada shvaćanje da prirodna nauka služi tome da omogući tehniku. Vladajući način mišljenja je bio da nauka opaža veličanstvenost stvari onakvih kakve one jesu, a ne da postoji zato da bi stvari mijenjala. Nipošto nije po sebi razumljivo mišljenje da bi stvari bile bolje ako se promijene; u danas uobičajenoj oštirini to je novovjekovno mišljenje“⁴. Međutim, znanost treba da bude nošena idealom teorijske radoznalosti, čiji će plodovi biti korisni ne samo jednom narodu ili narodima, nego cijelom čovječanstvu. To se može postići jedino promjenom političkog poretka svijeta koji, onakav kakav je danas, iznuđuje zloupotrebu znanstvenih saznanja.

Odsustvo svijesti o odgovornosti znanstvenika o svom otkriću može imati katastrofalne posljedice po sam svijet i njegov opstanak. Dovoljno je navesti primjer primjene atomske bombe, čije pronalazače C. F. v. Weizsäcker

³ Carl Friedrich von Weizsäcker, Jedinstvo prirode, „Veselin Masleša“, Sarajevo 1988, str. 17

⁴ Isto djelo, str. 85

okrivljuje zato što nisu bili svjesni svih posljedica svoga otkrića, ili npr. budućih interkontinentalnih raketa koje, bačene s jedne strane svijeta, mogu uništiti cijeli život. Stoga je ovaj filozof i fizičar energičan u zahtjevu o transformaciji znanosti u smislu njenog vraćanja svom iskonskom motivu: spoznaji i istini svijeta u korist čovjeka i čovječanstva. Zahtjev za posvemašnu reformu znanosti pokrenuo je još Edmund Husserl u svojim *Meditacijama* i u *Kriza evropskih znanosti i transcendentna fenomenologija*.

Ne ulazeći u ishodište Husserlovih spomenutih spisa, prije svega zato što Husserl ne razmatra problem odnosa znanstvene i političke odgovornosti, već samo naznačava krizu evropskih znanosti, ne vidjevši njene prave uzroke, potrebno je in nuce razmotriti Weizsäckerovo bavljenje filozofskom tradicijom- Kantom, Aristotelom, Platonom i Parmenidom- i njenim isticanjem filozofske i znanstvene odgovornosti. Ukratko, Weizsäcker se bavi odnosom metafizike, *Philosophia prima*, i fizike, *Philosophia secunda*. Ishodište tog bavljenja jest spoznaja da „jedinstvo“ prirode ne može biti predmet pozitivne znanosti koja nije sposobna da pojmi i razumije to jedinstvo. Zato se poziva na predgovor Kantove *Kritike čistog uma*, u kojem se raspravlja o problemu metafizike, kao sudbe i udesa Zapada, kojoj sudbina do sada nije bila naklonjena da je mogla poći sigurnim putem jedne znanosti, premda je ona starija nego sve druge znanosti i postojala bi i onda kada bi ostale znanosti morale potpuno iščeznuti u „ždrijelu barbarstva“. Jer u njoj um stalno zapada u zabunu, čak i onda kada ona hoće da sazna o prirodi one zakone koje potvrđuje svakodnevno iskustvo. U metafizici mora se bezbroj puta vraćati s puta, jer se pokazuje da on ne vodi tome kuda se hoće, a što se tiče suglasnosti njenih privrženika u tvrdnjama, „ona je još tako daleko od toga da se mora smatrati za jedno poprište koje izgleda da je posve određeno za to da čovjek u borbi vježba svoje sile, a na kome još nikada nije mogao ni jedan borac izvojevati ma ni najmanje mjesto, te da na svojoj pobjedi može zasnovati kakav trajni posjed. Nema sumnje da je postupanje metafizike bilo dosad jedno prosto lutanje i, što je najgore među samim pojmovima“. Um svoje mjesto ima kako na teorijskoj, tako i na praktičnoj i rasudnoj razini. On treba da vlada svijetom, kako to kaže stari helenski mislilac Anaksagora. Ta bi teorema važila kada bi um uvijek vladao u umnom obliku. To se, međutim, ne događa, već naprotiv obrnuto: um vlada u neumnom obliku.

Zahvaljući neizmjernom znanstvenom i tehničkom razvoju Zapada, dolazi do gubljenja izvornog značenja uma kao logosa ili ratia ili, bolje reći, do raspada jedinstva uma i do uspona subjektivnog=instrumentalnog i formaliziranog

uma. Um gubi svoju prvotnu supstanciju i pretvara se u tehnički i znanstveni um. Njegova je isključiva misija profitabilnost, bez obzira na stvarne i moguće negativne pojave i posljedice, npr. terorizam, droga, pranje novca, trgovina ljudima itd. Subjektivni= instrumentalni um postao je, dakle, udes, kob Zapada, nemoćan da se suprotstavi svemu onom što prijete njegovom ekonomskom, znanstvenom i tehničkom napretku. Uzrok tome treba tražiti u avanturama, prije svega političkih. S druge strane, Zapad je domovina demokracije, koja mora biti dobro čuvana i njegovana. Ali, zahvaljujući svojoj logici, koja je profitabilne prirode, on je i uzročnik i destabilizacije demokracije, pervertiranje demokracije u antidemokraciju. Nietzsche je imao jasnu sliku Zapada, pa je stoga tražio prevrednovanje svih vrijednosti.

Nasuprot Nietzscheovom zahtjevu za prevrednovanje svih vrijednosti Zapada, javlja se etika za mir, inzistirajući na nužnosti afirmiranja i jačanja moralne svijesti, na pravilnom dijagnosticiranju ili spoznavanju posljedica primjene raznih znanstvenih izuma i tehničkih naprava, na čestitom i ispravnom djelovanju i njemu adekvatnom vrednovanju. Sve to podrazumijeva bezgranično jačanje svijesti o moralnoj odgovornosti znanstvenika, tehničara i političara, odnosno čovjeka uopće. Za tu vrstu odgovornosti sposobna je jedino visoko moralno razvijena ličnost i ne samo pred sobom, nego pred drugim. Moram priznati da je ovaj stav jedna vrsta utopije, ali bitno drugačija od one marxovske ili blochovske.

Događanja, poput Černobila, agresije i genocida počinjenog u BiH, Hrvatskoj i Kosovu i u drugim dijelovima svijeta, zatim „11 septembar“, upozoravaju da je danas više nego ikada potrebna moralna svijest o odgovornosti znanstvenika, tehničara, političara i nosilaca drugih profesija, a etičkom mišljenju ostaje i dalje na snazi postulat da inzistira na nekusu Aristotelove praktičke filozofije i Kantovog moralnog zakona, kao osnove misli o pozivanju na ljudsko dostojanstvo, ljudska prava, na sretnom životu, na dobru i razumnoj organizaciji zajedničkog života ljudi i to ne samo u sadašnjosti, nego i u budućnosti.

a.a. Moralno suosjećanje čovjeka s prirodom

Moralno suosjećanje čovjeka kao čovjeka prema prirodi proizilazi iz njegove odgovornosti. Ona je oštra reakcija na tehničarano mišljenje i na pretpostavljanje znanstvenog i tehničkog napretka. Takvo suosjećanje potencira ono etičko mišljenje koje snažno inzistira na razumnom odnosu prema resursima prirode, tražeći odgovornost čovjeka prema njoj. Taj etički zahtjev nalazimo, dakle, u eko-etici, čiji predstavnici energično ustaju protiv onog

zahtjeva po kome priroda postaje predmet zakonomjernog proizvođenja. Ti zahtjevi su stvar tehničkog mišljenja. To dovoljno kazuje o nesavladivoj razlici između tehničkog i etičkog mišljenja o resursima prirode. Prvo i ne pomišlja na posljedice svog projektiranja, dok drugo sve svoje uvide temelji na tome. Za prvo, priroda obrazuje ono osnovno područje koje nosi svaki čovjekov čin i propust; ali, on može da bude uperen protiv reda i svjetskog mira. Ako priroda postane predmet tehničkog mišljenja, onda to mišljenje prožima svaku čovjekovu radnju. U tome se sastoji smisao govora o gospodstvu tehnike ne samo nad prirodom, nego i na druge narode. Danas, u doba moderne tehnike, techne se pretvorila u beskrajnu težnju, ka napretku, u njezin najznačajniji poduhvat, u čijem je napredovanju ka sve većim stvarima, napredovanju koje neprestano prevazilazi sebe samo, pokušano da se sagleda poziv čovjeka, i čiji uspjeh maksimalnog gospodarenja nad stvarima i nad samim čovjekom izgleda kao ispunjenje njegovog određenja, zaključuje Hans Jonas⁵.

Ako slijedimo glas nekih suvremenih filozofa i fizičara, kritičkog mišljenja spram primjene znanstvenih izuma i tehničkih naprava i djelovanja političara i posljedica tih primjena po ljudski rod i njegovu biosferu, o potrebi vraćanja izvoru mišljenja o odgovornosti znanstvenika, stručnjaka, inženjera, pa čak i zanatlija, a taj izvor jest helenski svijet, domovina kritičkog mišljenja, ta se potreba najbolje ogleda u aktualiziranju Aristotelove praktičke filozofije, koja zauzima značajno mjesto u učenjima 20. stoljeća o historijskoj i planetarnoj odgovornosti i eko-etici, i njenog vrhovnog načela moralnosti, sreće; ova se postiže praksom, pravilnim praktičkim djelovanjem, euparhijom.

Techne i praksa , o čemu raspravlja Aristotel u II knjizi svoje *Metafizike*, odigravaju se u području već postojećeg bića. Stvarnu osnovu Aristotelove praktične filozofije, čiji je predmet praksa, obrazuje središnji stav i suštinska odlika čovjeka jest da on sopstveni život ne vodi slijedeći instinkte, već um. Temeljna vrlina, proistekla iz takve čovjekove suštine, otuda jest razboritost koja rukovodi njegovim praxis-om. Odgovarajući grčki izraz jest phronesis. Za čovjekovu odgovornost i danas stoji na snazi Aristotelovo pitanje: kako praktička razboritost posreduje između samosvijesti znanstvenika i samosvijesti stručnjaka, stvaraoca, inženjera, zanatlija itd. Kakav je položaj vrline razboritosti uz vrline znanstvenosti i vrline tehničke umješnosti i u uniji s njima? Čak i da se ne zna ništa o Aristotelu, onda bi se priznalo da toj praktičkoj razboritosti mora pripadati nekakva nadmoćna pozicija. Gdje

⁵ Hans Jonas, Princip/ odgovornost, „Veselin Masleša“, 1990, str. 24-25

bismo u svom životnom položaju i sa sopstvenim poslovima dospjeli kada bi u svemu upravljao ekspert ili kada bi tehnostrata imao punu slobodu? To se, međutim, danas najbolje pokazuje.

Osnovna odrednica modernog, tehničiranog doba leži u tome što u ime čovjeka, naroda i cijele ljudske zajednice presudnu ulogu o njegovom prosuđivanju, vrednovanju i djelovanju i njegovoj egzistenciji i sudbini donose političari, kojima je potčinjeni subjektivirani, instrumentalizirani i funkcionalni um. Koliko god čovjek i narod (i) bili u svemu tome „nevini“, ipak moraju imati vrijednosni osjećaj za svoju odgovornost, jer su dali povjerenje političarima. I tu dolazi do izražaja Aristotelova praktička filozofija, koja pruža jasne uvide o razboritosti i odgovornosti.

Danas, umjesto praktičke razboritosti i odgovornosti, vlada funkcionalnost uma, odnosno vlada homo faber nad njegovim spoljnim objektom, ali istovremeno znači i njegov trijumf u intimnom shvaćanju homo sapiensa, a nekada je onaj prvi bio samo dio ovog drugog i služio mu je. Iz toga se daje zaključiti da tehničko mišljenje podmeće mogućnosti djelovanja onoga zbiljskog volji kao mogućnosti njenog zapovijedanja. Osnova tog mišljenja jest potreba za voljom, volja za voljom. Međutim, razarajuća snaga znanstvenih otkrića i tehničkih naprava po resurse prirode i nasilje koje odigrava nad njenim bogatstvom, sili predstavnike etike historijske planetarne odgovornosti i eko-etike, čak i u Sofoklovoj *Antigoni*, koja hvali čovjekova čuda, upozoravaju na opasnosti koje pridolaze od npr. interkontinentalnih raketa, kako po čovjeka tako i po biljni i životinjski svijet. Stoga, predstavnici etičkog učenja o historijskoj i planetarnoj odgovornosti navodeći formulaciju Kantovog kategoričkog imperativa *Djeluj tako da i ti možeš htjeti da tvoja maksima postane opći zakon* i kazujući da Kantovo razmišljanje o moralu po sebi nije moralno, nego logičko razmišljanje, jer ono *htjeti moći* ili *ne moći* izražava logičku samopodnošljivost ili samonepodnošljivost, a ne ćuodrednu aprobaciju ili revulziju- formuliraju novi imperativ koji odgovara novom tipu ljudskog djelovanja i koji je upravljen na novi tip djelatnih subjekata: *Djelujte tako da učinci vaših djelovanja ne budu razorni za buduću mogućnost ljudskog života*. U tome se sažima cijela enigma etike historijske i planetarne odgovornosti. Njen je pandan, kako je kazano, eko-etika, čiji predstavnici, potencirajući na moralnom suosjećanju čovjeka prema prirodi, inzistiraju na imperativu ove sadržine: *Djelujte tako da primjena vaših znanstvenih izuma i tehničkih naprava i da vaše djelovanje ne bude razorno ne samo po čovjeka, nego i po cijeli biljni i životinjski svijet*, ili, drugačije kazano, *Djelujte tako da primjenom vaših znanstvenih izuma i tehničkih naprava i vaših djelovanja izražavate moralno*

suosjećanje ne samo prema čovjeku i svim ljudima na planeti, nego i prirodi. Međutim, Zapad svojom metafizičkom, znanstvenom, tehničkom i političkom avanturom gluh je na ovo upozorenje. Intelektualna klima, drugačije kazano, ne respektira formule čovjekovog djelovanja i vrednovanja, jer je određena apsolutiziranjem prirodnih znanosti i njenih spoznajnih obrazaca. Metafizika je, izrečeno naprijed, udes, kob Zapada. Neka se ovim okonča izlaganje značajnog planetarnog problema današnjice, tj. problema moralne odgovornosti, pri čemu se ne može izbjeći Heideggerov sud o bitnoj crti novovjekovne metafizike; ona je bila određena time što cjelokupno stanje tradicionalne problematike biva stavljeno pod aspekt nove znanosti koju reprezentira matematička prirodna znanost.

Reference:

- Jonas, Hans: *Princip/ odgovornost*, Sarajevo, „Veselin Masleša“, 1990.
- Muhović, Muslija: *Etika sa osnovama kriminalističke etike*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj, 2002.
- Muhović, Muslija: *Uvod u etiku*, izd. Graffo M d.o.o, Sarajevo, 2005.
- Volkman- Schluck, Karl- Heinz: *Uvod u filozofsko mišljenje*, „Beograd, „Plato“, 2001.
- Weizsäcker, Carl Friedrich von: *Jedinstvo prirode*, Sarajevo „Veselin Masleša“, 1988.

Alisabri ŠABANI

CIVILNO DRUŠTVO I SOCIJALNI KAPITAL

Socijalni kapital je, prema teorijskom ishodištu, skup participacija raznih civilnih udruženja koja svojom povezanošću i organizovanim djelovanjem čine pejisaž političkih i društvenih definicija šta jeste i što bi trebalo da bude društvo. Među prvim studijama te vrste jeste Tocquevilleova studija *Democracy in America*¹ u kojoj on naglašava da je uloga dobrovoljnih udruženja ključna za stvaranje društvenog povjerenja. On polazi od situacije da je građanin nemoćan, i sukladno tome, nemoćan da zaštiti svoju slobodu. Građanin se nužno udružuje s drugima u cilju zaštite stečenih ili osvojenih sloboda, ali: " jasno je da će tiranija neizbježno rasti zajedno sa jednakošću".² Udruženja koja su formirana na dobrovoljnoj bazi i u okviru civilnog života, bez referiranja na političke ciljeve, predstavljaju oblike u kojima se život socijalizira i udružuje u više forme. Tocqueville sklonost Amerikanaca ka udruživanju shvata kao potrebu za zabavom, ali ujedno i organizacioni način kako da se riješe ozbiljni problemi, kao što su: izgradnja škola, vjerskih i zdravstvenih ustanova i sl. Tako, poredeći tu situaciju sa Evropom, gdje će osoba poduzimajući bilo šta u Francuskoj naići na vladu, u Engleskoj na staleškog pripadnika, u Americi će naići na udruženje koje tretira sadržaj akcije. Stoga su građani prinuđeni da nauče dobrovoljno pomagati jedni drugima, u suprotnom padaju u stanje nemoći i njihova samostalnost će uveliko biti u opasnosti. Ukoliko nemaju sklonosti ka organizovanju udruženja po pitanju raznih potreba, civilni život će biti po sebi ugrožen. Ljudi koji izgube moć postignuća ciljeva bez suradnje s drugima, brzo upadaju u stanje barbarizma³. Unutar asocijacija i udruženja, osjećanja i stavovi su ojačani istomišljenicima i na taj način duh se razvija po principu recipročnog uticaja među članovima. Preko ovih oblika organizovanja održavaju se i obnavljaju ideje o raznim aspektima života, koji je po sebi pun nepredvidljivosti, i vlade ga ne mogu u potpunosti regulisati, niti zakonski reducirati. U suprotnom, akti

¹ Tocqueville, Alexis de, 1966, first published 1840 *Democracy in America* New Rochelle, New York: Arlington Press

² Tocqueville, 1966, p. 114

³ *ibid.*, p.116

vlade mogu biti kontraproduktivni i opasni. Ona naprosto nije kompetentna da održava protok ideja jer je formirana na temelju striktnih pravila i nikad nije lako razlikovati njene savjete od naređenja⁴.

Prostori osvajanja slobode se odvijaju u sferi primordijalnih dualizama kao što su javno/privatno, muško/žensko, tijelo/duh, kuća/država, unutar-nje/vanjsko, aktivno/pasivno, socijalno/relaciono, individualno/herojsko i sistemsko/slučajno. Iskustvo privatnih sloboda uključuje uvježbanost i sposobnost vođenja borbe u javnoj sferi za privatne slobode, i tek javnom akcijom ili politikom, privatne slobode prerastaju u javne slobode. Segmentirani oblici slobode u privatnom životu postaju modeli za javne oblike slobode. Većina građanskih udruženja kroz oblike borbe imali su u osnovi strategiju demoniziranja zabrane, oličene kroz državu, i mobiliziranje svog članstva na aktivnost i javnu vidljivost. Na taj način se unosio ton demokracije i privatna sloboda se institucionalizirala kao javna sloboda. Performativna privatnost je postala sjedište slobode i aktivni sudionik u oblikovanju javnih sloboda. Tokom novije historije uočen je niz udruženja i organizacija, izraslih na definiciji privatnih sloboda, a osnove udruživanja su imale nekoliko zajedničkih odrednica:

- interes udruženja je situiran u kulturi, prije nego određen kulturom
- oblik borbe za ostvarenje interesa je predstavljao velikim dijelom eksperiment u samooblikovanju ideja
- udruženja su sebe percipirala kao ona koja imaju manje slobode u odnosu na javno proklamovane slobode
- snažni naglasci na personalnim aspektima slobode
- kooptiranje udruženja kao značajnog kreatora novih sloboda
- razumijevanje udruženja kao potrošača u kapitalizmu
- objašnjavanje i naglašavanje razlike između sebe i drugih

Prostori borbe udruženja za slobodu se vezala najčešće za: autonomiju, slobodu izbora, odgovor na pitanje šta sam ja i mi, tijelo, samorealizaciju, ispunjenje, samopoštovanje. Univerzalije na koje su se nadovezivale su se uglavnom odnosile na ojačavanje i zaštitu vlastitog osjećaja mira, sreće, vlastitoj definiciji dobrog života, osjećaj vremena u prostoru i kontinuitet, pripadanje, pravo na nesigurnost, pravo na negativnost, mobilnost, civilizovanost, nacionalni ponos, nevezanost i blagostanje.

U suštini većina udruženja su nastojala, kao i danas, da na mikronivoima

⁴ *ibid.*, p. 117

reduciraju kompleksnost i nepredvidljivost okolinskih prilika na predvidljive dimenzije u kojima je moguće funkcionisati u skladu sa zadatim idejama udruženja. Kulturalne analize civilnih udruženja naglašavaju da su ona predstavljala oblik bijega iz kulture u subkulturu i da su se vraćala u kulturu, nakon osvojenih i priznatih sloboda, tako što su ojačavali dominantnu kulturu.

Pojam je u širu upotrebu ušao preko L.J. Hanifana, *Community Center*⁵, u kojem konstatira da je community jedino moguća u kategorijama udruženja i organizacija i da se na taj način izražava puni vitalitet američkog načina života, kao jedna od njegovih mogućnosti, prepoznata kao kapital.

James Coleman u radu *Social Capital in the Creation of Human Capital*⁶ uvodi pojam socijalnog kapitala kao teorijsku inicijativu polazeći od pretpostavke da akter u socijalnom životu nema "mehanizam za akciju", ali ima na raspolaganju akciju zasnovanu na racionalnom izboru. Na taj način pojedinac postiže kontrolu nad izvjesnim resursima i događajima, ali pristup može realizovati posredstvom socijalnog kapitala. Socijalni kapital je definiran njegovom funkcijom i predstavlja neke aspekte socijalne strukture koje omogućuju relaciju akter- akcija unutar strukture. Kao i drugi oblici kapitala, socijalni kapital omogućuje postignuća koja ne bi bila moguća bez njega i može biti specifičan za određene aktivnosti. Neke forme socijalnog kapitala mogu biti neupotrebne za druge ciljeve, tako da nije riječ o fiksiranoj kategoriji. Socijalni kapital pripada strukturi odnosa između i unutar aktera. Nije situiran posebno ni u jednom akteru niti u fizičkom smislu, ali svrhovita udruženja funkcionišu kao kapital i kao resurs za pojedinca. Coleman ističe da vrijednost pojma socijalni kapital leži u činjenici da identificira određene aspekte socijalne strukture. Funkcija, identificirana pojmom socijalni kapital, je vrijednost onih aspekata socijalne strukture za aktere kao resursima koje mogu upotrijebiti da ostvare ciljeve. Koncept socijalnog kapitala sadržava ujedno i računanje na pomoć u različitim akcijama koje poduzima pojedinac i pomoć kroz mikro ka makro tranziciji bez elaboriranja socijalno strukturalnih detalja koji se u procesu radnje pojavljuju. Coleman⁷ naglašava da ono što čini socijalni kapital upotrebljivim resursom za aktere jeste skup obaveza, očekivanja i pouzdanosti strukture. Informacioni kanali su također bitni za nesmetani protok akcije, potom norme i efektivne sankcije. Svi ovi preduslovi konstituiraju jake oblike socijalnog kapitala. Osobina socijalnih

⁵ Hanifan L. J. (1920) *The Community Center* (Boston: Silver, Burdette and Co.) p.78-79

⁶ Coleman, James, S., 1988 " SocialCapital in the Creation of Human Capital", *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, p.95-120.

⁷ *ibid.*, p.108-118.

odnosa o kojima ovisi efektivnost normi jeste nastojanje da se negativni vanjski uticaji ograniče, a da se podstaknu pozitivni. Ali, u nizu socijalnih struktura norme nisu efektivne. Razlog je nedostatak zatvorenosti i zaokruženosti socijalne strukture. U otvorenim strukturama, poput pretpostavke da akter A, imajući relacije sa akterom B i C, može izvesti akciju da nametne negativne eksternalije prema B ili C ili prema oboma.. Dok oni nemaju međusobne relacije, ali imaju sa D i E, ne mogu udružiti snage da sankcioniraju A u cilju da onemogućavaju njegove akcije. Ukoliko B ili C mogu pojedinačno reagirati sa podjednakom kontrakcijom prema A, rezultiraće neutralizacijom njegove akcije, ali ako nemaju tu snagu, akcija A će biti i dalje moguća. U zatvorenim strukturama, poput izvedene relacije, B i C mogu sankcionirati A ili ohrabriti druge da to urade. U slučaju normi nametnutih djeci od strane roditelja, zatvorenost strukture zahtijeva nešto kompleksniju strukturu, koju Coleman naziva intergeneracijskom zatvorenosću. Intergeneracijska zatvorenost predstavlja odnose između roditelja i djece i relacije izvan familije. Vertikalne relacije predstavljaju odnose kroz generacije, između roditelja i djece, dok horizontalne relacije predstavljaju relacije unutar generacije. Akter A predstavlja roditelja djeteta B, a akter D predstavlja roditelja djeteta C. Relacije između B i C predstavljaju odnose između djece koji su uobičajeni. Odnosi jednostavnjo zahtijevaju da se svakodnevno odvijaju kako bi se mogla konstruisati predvidljivost odnosa za svakog aktera. Za izvedenu relaciju evidentna je intergeneracijska zatvorenost, ali početna relacija nema tu osobinu. To znači da sueksterne figure u početnoj relaciji istog generacijskog statusa, tj. djeca su u relaciji sa svojom generacijom kao i roditelji sa svojom, a u izvedenoj relaciji to je narušeno. Praktične konsekvence su izražene kroz skup efektivnih sankcija koje mogu upravljati ponašanjem. U zajednici tipa izvedene relacije, roditelji A i D mogu kontrolirati aktivnosti djece i dogovoriti se oko onoga što je poželjno, i kakve mogu biti sankcije. Roditelj A je ohrabren roditeljem D u kontroliranju ponašanja djece B i C. Na taj način se osigurava količina socijalnog kapitala dostupnog roditelju u vaspitavanju djece. Kompaktnost socijalne strukture je važna za formiranje pouzdanosti socijanog kapitala, osobito na mikrorazinama. Pouzdanost omogućava rast obaveza i očekivanja. Izbjegavanje obaveza je forma nametanja negativnih eksternalija karakterističnih za labave strukture.

Pierre Bourdieu u studiji *The Forms of Capital*⁸ ističe da socijalni svijet predstavlja akumuliranu historiju, pa shodno tome i capital. Kapital je u

⁸ Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Social Capital." Handbook of Theoriz and Research for the Sociology of Education, ed.by John G. Richardson, Greenwood Press: New York, p.241-257.

rukama vladajuće klase koja je u poziciji da prisvaja socijalnu energiju u obliku kulture i otuđenog rada.

Robert Putnam je razvio propulzivni pojam socijalnog kapitala, naročito u radovima *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*⁹ i u *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*¹⁰

Civilno društvo-država predstavlja jednu od osnovnih antinomija savremenih društava. U civilnom društvu se artikulišu interesi niza neujedinjenih posebnih grupa, ali sposobnih da se udruže i da formulišu svoje zahtjeve. Civilno društvo je neuređena, difuzna, često nepredvidljiva okolina za organizovane grupe, ali ta neuređenost nije izvor nasilja i institucionalizovane sile. Institucionalni oblik vladanja i uređenja društva, pa prema tome implicitno i institucionalnog oblika nasilja, po definiciji pripada državi. Civilno društvo predstavlja okvir u kojem je moguće poduzeti različite aktivnosti u svrhu obezbjeđivanja stečenih sloboda i osvajanja novih. Problem je razmatran još od Adama Smitha i G.V. F. Hegela. Oni su ovu dihotomiju razumijevali kao centralnu osobinu modernog društva. Adam Smith je uvidio da pojedinac, usljed društvene podjele rada, ma koliko bio motivisan privatnim interesom i uvećanjem vlastitog dobra, u osnovi doprinosi opštem dobru, dok je Hegel rješenje dihotomije pronašao u modernoj državi sposobnoj da na sebe preuzme dio rizika i ublaži, u izvedenom smislu, razliku javno-privaatno. No, društvena praksa je pokazala da su društva sa različitim historijskim i kulturnim backgroundima kreirala drugačija iskustva, a potom i potencijale. To ne dozvoljava uniformnu definiciju civilnog društva ali dopušta zapažanje da je ono alternativa državi i ta činjenica predstavlja kriterij varijablu. Tamo gdje je država uspijevala institucionalizirati ideje o tome kako nešto treba da izgleda u međuljudskim odnosima (strukturama), time se sužavao prostor civilnog društva. Niz je primjera redukcije prostora civilnog društva, osobito u totalitarnim, gdje se upravljalo procesima krajnje rigorozno i sa jakim mehanizmima socijalne kontrole (npr. izbor bračnog druga, izbor zanimanja, kontrola rađanja i sl). Civilno društvo je izvor i niza subkultura, socijalnih pokreta, socijalnih eksperimenata i ono jednostavno funkcionira kao društvo nasuprot državi.

Neke forme socijalnog kapitala imaju investivne osobine, tako da će akteri

⁹ Putnam, Robert, with R. Leonardi and R. Nanneti, 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J. Princeton University Press

¹⁰ Putnam, Robert; *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, *Journal of Democracy*, 6. p. 65-78.

na temelju racionalnog izbora investirati u socijalni kapital. Na taj način postoji izvjesna jednakost između profesionalnih i dobrovoljnih udruženja.

Iz ovih mikrosituacija moguće je shvatiti kako socijalni kapital funkcionira kao mogućnost ili aspekt zajednice. Usmjerenost socijalnog kapitala ne izražava se samo u odnosu na postojeću strukturu, nego uključuje i vremensku dimenziju budućnosti, u smislu da se i buduće generacije mogu oslanjati na njega. Kapital je općenito konstituiran od prirodnog, humanog i, na kraju, socijalnog kapitala kao izvedenice proizvedenog bogatstva koje je moguće održavati u kategorijama moraliteta zajednice i ostvarenog materijalnog fundusa. Međutim, ne postoji prosta veza između stvorenog bogatstva i trenutne ekonomske situacije. Ta veza je omogućena socijalnim kapitalom. U teoriji je to još uvijek pitanje, a uglavnom je koncentrirano na pitanje kako se mjeri socijalni kapital. Očigledno je da države, oblasti, regije, gradovi sa istom količinom prirodnog, fizičkog i ljudskog kapitala nemaju isti stepen ekonomskog i socijalnog razvitka. Konvencionalne mjere razvoja, poput direktnog investiranja, mogu djelimično objasniti razlike u razvoju. Golem dio varijance razlike pripada kvaliteti socijalnog kapitala. U teoriji se pojam socijalnog kapitala odnosi na set normi, mreža, organizacija preko kojih akteri ostvaruju pristup moći i resursima i kroz koje se ostvaruje način donošenja odluka i politike raspodjele moći. Na mikrorazinama to je najbolje vidljivo kroz pozitivan uticaj na funkcioniranje tržišta, a na makro razinama kroz mrežu institucija i organizacija povezanih sa Vladom. Putnam to razumijeva kao set horizontalnih mreža, udruženja i organizacija građanskog usmjerenja i pratećih normi koje imaju uticaj na razvoj zajednice. Mreže i norme su empirijski povezane i imaju uticaja na ekonomski i socijalni razvitak. Glavna osobina je omogućavanje stvaranja usaglašavanja koje će rezultirati opštim dobrom za najveći broj članova. Nešto širi pojam se odnosi i na vertikalna udruženja koja uključuju entitete različitih dosegaa i snage, imaju hijerarhijski karakter.

Mjerenje prepostavlja da nešto mora biti definirano kako bi se moglo mjeriti. U skladu sa donekle nepreciznim određenjem šta je socijalni kapital, inherentno se nameću poteškoće oko liste indikatora socijalnog kapitala. Moraju biti razvijene konceptualne definicije, i još važnije, operacionalne definicije. Značajna upotreba indikatora zahtijeva konceptulni okvir unutar kojih mogu služiti za procjenu trenutnog stanja socijalnog kapitala, za mjerenje veza između izabrane strategije i rezultata razvoja kao i za procjenu mogućih varijanti. Općenito se smatra važnijim naglasiti uže definicije na mikroinstitucionalnom nivou, nego na širim makroperspektivama. Na mikrorazinama je moguće navesti set pratećih varijabli i njihovih indikatora koji će kon-

kretizovati pojam socijalnog kapitala. To ne znači da se moraju zanemariti aktualne baze podatka, nego, naprotiv mogu biti ukomponovane u analizu. Jedan od načina pojašnjavanja socijalnog kapitala je navođenje inventara civilnih udruženja i njihovih osobina (poput broja članova; frekvencije sastanaka; dimenzija članstva po osnovu etničkih, rodbinskih ili drugih linija; način donošenja odluka i sl.). Takvi inventari su teško dostupni, izuzev ako se ne poduzme konkretno istraživanje.. Vrijednost takvih pristupa leži prije svega u činjenici da se može uočiti dinamika stvaranja udruženja (kako, zašto i od koga je organizovana?) i njihova djelotvornost.

Za srednji nivo konceptualizacije socijalnog kapitala, koji uključuje hijerarhijska udruženja, isti indikatori udruživanja mogu biti upotrijebljeni, ali uključuju širi broj relacija. U makrokonceptualizaciji, pravni sistem i aspekti funkcionisanja Vlade (kao sposobnost da se ugovori poštuju i provode), podrazumijevaju se u analizi socijalnog kapitala. Ukratko, potpuna analiza socijalnog kapitala podrazumijeva razvijanje i poznavanje mikro i makrorazina.

Na makronivou analize, socijalni kapital se navodi kao kategorija kapitala (pored fizičkog, prirodnog i ljudskog) koja doprinosi ekonomskom razvoju, dinamici investiranja i pravičnosti u pristupu resursima. Jedan oblik analize obuhvata proizvodnu funkciju modela, koji objašnjava GDP rast kao funkciju rasta rada, kapitala i tehnologije. Nakon uračunavanja tehnološke razine kapitala, rezidualni kapital se razumijeva kao ljudski i socijalni kapital. To objašnjava zašto npr. istočnoazijske zemlje imaju propulzivniji rast od drugih regija sa istom ili još kvalitetnijom razinom prirodnog kapitala.

Alternativni model je direktna procjena rasta i investicija specifičnih komponenti socijalnog kapitala. Pored ovoga indikatori uključuju političke i demokratske aspekte društva, a analiza je usmjerena na političku nestabilnost i pripadajuća mjerenja, zatim mjerenje civilnih i političkih sloboda, mjerenje prihvatanja rizika, provedbe ugovora i imovinskih prava. Pored ovih mjerenja vrše se i analize ekonomske dezintegracije i socijalne dezorganizacije kao što su kriminal, stopa samoubistava, štrajkovi, stopa razvoda brakova i tome slično.

Indikatori socijalnog kapitala

U nizu studija empirijskog karaktera indikatori socijalnog kapitala kroz horizontalne asocijacije rasvjetljavaju mikroperspektivu i uobičajeno se odnose na analizu unutar pojedine regije ili zemlje.

Horizontalna udruženja:

- broj i tip udruženja
- broj članova u lokalnim udruženjima
- broj učesnika u donošenju odluka
- prisustvo rodbinskih veza u udruženjima
- visina prihoda, homogenost zanimanja unutar udruženja
- nivo povjerenja između domaćinstava na selu
- nivo povjerenja u gradu
- nivo povjerenja u sindikatima
- percepcija nivoa organizacije zajednice
- pouzdanost u odnosu na mrežu podrške
- procenat pomoći prihodima domaćinstva
- procenat troškova domaćinstva za poklone i transfere

Civilno, građansko i političko društvo

- indeks civilnih prava
- procenat populacije suočen sa političkom diskriminacijom
- indeks intenziteta političke diskriminacije
- procenat populacije suočen sa ekonomskom diskriminacijom
- procenat populacije uključen u separatističke pokrete
- indeks političkih prava
- indeks političkih sloboda
- indeks demokratije
- indeks korupcije
- indeks vladine neefikasnosti
- snaga demokratskih institucija
- mjerenje ljudskih sloboda
- mjerenje političke stabilnosti
- stepen decentralizacije vlade
- stepen glasanja
- politički atentati
- ustavne promjene
- prevrati

Socijalna integracija

- indikator socijalne mobilnosti
- mjerenja jačine socijalnih tenzija
- etnolingvistička fragmentacija
- stope kriminaliteta
- broj zatvorenika na 100.000 ljudi
- stopa nezakonitih radnji

- procenat domaćinstava sa jednim roditeljem
- pobune i protesti
- štrajkovi
- stopa ubistava
- stopa samoubistava
- stopa razvoda
- stopa nezaposlenosti mladih

Zakonski aspekti:

- kvalitet birokracije
- nezavisnost pravnog sistema
- rizici eksproprijacije i nacionalizacije
- nepriznavanje ugovora od strane vlade
- provedivost ugovora

U studiji koja je uključila 29 zemalja, direktna mjerenja povjerenja i građanske suradnje (uzetih iz World Value Survey) su rezultirala nalazom da je svaka varijabla imala značajno pozitivan rezultat, nakon provjere svih determinanti rasta. Tako je konstatirano da je povjerenje najvažnije u zemljama sa niskim primanjima i da ono funkcioniра kao zamjena za formalne institucije koje provode vlasnička prava i ugovore. Također je otkriveno da, u istraživanjima gdje je poduzet regresijski model analize, politički režim predstavlja eksplanatornu varijablu. Građanske i političke slobode pozitivno koreliraju, dok represivne režime karakteriše niži rast. Politička nestabilnost je također povezana sa nižim ekonomskim rastom¹¹ Ekonomski rast će biti uglavnom ometen kada se varijable destabilizacije i dezorganizacije u političkom i socijalnom životu nametnu kao dominirajuće na taj način da koloniziraju većinu drugih i korisnijih procesa u društvu. Neke empirijske studije su utvrdile da varijable koje mjere provedbu ugovora, rizik eksproprijacije, korupciju i kvalitet vladine birokracije, su moćni eksplanatorni faktori stope razvoja. Zemlje sa formalnim institucijama zaštite privatnog vlasništva i ugovornih prava osiguravaju klimu koja vodi razvoju povjerenja i građanske suradnje. Tako, povjerenje predstavlja poželjnu konstantu u razvoju koju različite sredine postižu bilo formalnim ili neformalnim sredstvima. Ono je pretpostavka, i to minimalna, bilo kakvog razvoja.

U nizu drugih studija fokus je bio usmjeren na analizu rezultata socijalne

¹¹ C Grootaert, 2001, p. 10-24. Grootaert, C., 2001 "Social Capital: The Missing Link", in Dekker, P. and Uslaner, E.M. (eds) "Social Capital and Participation in Everyday Life", London: Routledge.

integracije i dezintegracije na ekonomiju. Tranzicijske ekonomije istočne Evrope i bivšeg Sovjetskog Saveza su pokazale katastrofalne rezultate, bolje reći nesposobnost tranzicije u pogledu rekonstrukcije društva. Ono što je izostalo jeste konsenzus o tome šta promjena treba da znači, a ne koliko pojedine grupe i oligarhije mogu preuzeti društvenog bogatstva za sebe. Nedostatak konsenzusa i povjerenja su rezultirali lošim promjenama za najveći broj ljudi i na duži period oštetili zdrave dijelove populacije koja je sposobna izvesti ekonomske promjene. Dio dezorganizacijskih procesa predstavljaju i ekonomske migracije, koje povratno djeluju na revitalizaciju siromaštva u tranzicijskim zemljama. Činjenica je da ekonomski razvoj ovisi o socijalnoj integraciji i stabilnosti institucija.

Određene forme socijalnog kapitala mogu imati jak uticaj na ekonomski rast i mogu doprinijeti stvaranju održivog ekonomskog razvoja. Međutim, mogući su i negativni procesi, osobito u slučajevima kada vlada ne promovira ili ne štiti osjetljive dimenzije socijalnog kapitala, kao opšteg dobra. Ukoliko se funkcionisanje vlade ne ukomponira u elementarnu ideju socijalnog kapitala kao opšteg dobra onda je riječ o nepouzdanom okružju. U tom okružju se javljaju pokušaji da se kompenziraju ti nedostaci preko donatorske mreže. Nekoliko je principa koji su stimulirani od strane donatorske mreže u stvaranju donatarskog kapitala.

- Prije dizajniranja projekta potrebno je identifikovati postojeće institucije, socijalne mreže koje doprinose rastu, ali i one koje ometaju rast. Takve procjene će zaštititi projekte od slabih osobina socijalnog kapitala, a ojačati njegove pozitivne dimenzije.
- Upotreba lokalnog nivoa socijalnog kapitala podrazumijeva angažman onih institucija i udruženja koja mogu pomoći u razvoju projekta. To ima potencijale da unaprijedi ciljeve, reducira troškove projekta i ohrabri održivost projekta u vremenskoj perspektivi. Osim toga, tim situacijama se uglavnom ojačavaju veze između postojećih udruženja i institucija što u krajnjoj liniji rezultira ojačanim socijalnim kapitalom. Ovo zahtijeva pažljivu selekciju organizacija koje su istinski zainteresirane za postizanje koristi i imaju insterese za realizaciju projekta. Stvaranje povoljne okoline, u smislu jačanja socijalnog kapitala, ovisi od opšte političke klime. Politička klima može ohrabriti ili obeshrabriti lokalne organizacije. Stvaranje povoljne klime je karakterizirano opštim dobrom i jačanjem onih mehanizama koji promoviraju dijalog i rješavanje konflikta između ekonomskih subjekata.
- Direktno investiranje u socijalni kapital znači direktnu podršku postojećim organizacijama i nastanak novih. U praksi nevladine organi-

zacije i lokalna vlada mogu zajedno raditi na opštem dobru. Nacionalne i međunarodne donatorske grupe mogu podržati međunarodne nevladine organizacije i ojačati saveze lokalnih udruženja. Participatorni procesi u projektu doprinose izgradnji socijalnog kapitala uvlačenjem šire grupe korisnika, te se na taj način stvara povjerenje između mase korisnika i udruženja.

- Mjerenje socijalnog kapitala i empirijske procjene razvoja predstavlja osnovu na kojoj se može promovirati dalje istraživanje potencijala socijalnog kapitala. Istraživanja bi se trebala najviše odnositi na vezu sa lokalnim organizacijama i teorijski je moguće uspostaviti mikro-makro veze između različitih socijalnih kapitala u smislu preciznije konceptualizacije.

Osnovni problem nepovjerenja u društvu nije nestabilnost, nego nedostatak razvoja obuhvatnijeg demokratskog sistema, poznat kao demokratski kapital, koji omogućuje građanima puniju uvježbanost u njihovim izražavanjima prava, svijesti i participacije. Postojanost i relativna stabilnost određenih društava u Italiji, sjevernoj Švedskoj i metropolitanskim oblastima Holandije pokazuju da građani nisu u potpunosti u stanju da riješe probleme kolektivnom akcijom. U istim zemljama u različitim regionima poput sjeverne Italije ili južne Švedske ljudi mogu uspješno da rješavaju većinu problema, upravo zahvaljujući uvježbanosti građana u relacijama sa političarima. Postavlja se pitanje gdje je izvor ovih razlika, i kako ih socijalni kapital generira. Poznato je da društva sa visokim stepenom povjerenja bolje funkcioniraju i bolje su opremljena u postizavanju kolektivnih ciljeva. To još uvijek nije odgovor na pitanje šta je to u društvu što dopušta razvoj ili pad novih nivoa i modela socijalnog kapitala. Moguće je razlikovati temelje na kojima se pojavljuju povoljni i nepovoljni ciklusi. Nepovoljni ciklusi generiraju neugodne i zle društvene norme, i mogu u vremenskoj perspektivi poslužiti kao uvježbanost u rješavanju određenih problema. Iako sociologiji nije svojstveno da na ovaj način tretira ovu pojavu ipak postoje određene prisile za nastanak zla. Tamo gdje je nesigurnost veća ljudi će posegnuti za većom sklonošću ka nepoštenim relacijama, ne bi li nekako kompenzirali nedostatak pouzdanosti. Tako se krug zatvara, i on je poznat kao virtuous circle. S druge strane, virtuous circle izrastao je na temelju povjerenja i sigurnosti. Neki autori ove krugove vide u obliku spiralnih odnosa koji su razvijeni iz mreže udruženja i, još šire, iz socijalne interakcije. Drugi autori nastoje da kroz analizu institucionalnih temelja otkriju generaliziranu sigurnost ili nesigurnost.

Društveno usmjereni pristupi analizi socijalnog kapitala pretpostavljaju da stavovi i norme, razvijeni u civilnom društvu, su produkt regularnih socijal-

nih i dominantno face-to-face interakcija, kao što su npr. dobrovoljna udruženja. Osnovni izazov za ove analize je dokazati da socijalna interakcija stvarno ima korisne posljedice. Karakteristike socijalne interakcije imaju uticaja na učesnike u kreiranju civilnih orijentacija. Činjenice koje potvrđuju društveno orijentirani pristup impliciraju da je uloga udruženja u stvari sposobnost rješavanja problema. Relacije između članova udruženja, međutim, ne mogu biti osnova za generalizirano povjerenje. Nonna Mayer u tekstu *Democracy in France: Do Associations Matter*¹² je pokazala da ne postoji veza između povjerenja i face-to-face relacija u udruženju. Udruženja su više izraz nekog oblika prisile i strategija balansiranja između konflikta i suradnje. Joep de Hart i Paul Dekker u analizi *A Tale of Two Cities: Local Patterns of Social Capital* su dokazali da relacije između članova u udruženju koreliraju sa povjerenjem samo u seoskim, ruralnim oblastima Astena, ali ne i u gradu Dordrechtu. Istraživanja vršena u Norveškoj i Belgiji su pokazala da članstvo u udruženjima je samo potencijalno povezano sa povjerenjem, ali ovo nije bez rezervi. Stvarno pitanje je da li varijacije u korelaciji udruženje – povjerenje ima dodatnih socijalizacijskih efekata na participante. Hooghe je razriješio ovu dilemu dokazom da članstvo u udruženjima ima značajan rezultat u odnosu na vanjska kretanja. Socijalizacijski efekti u udruženjima su djelotvorni kada se članovi udruženja udružuju na temelju vrijednosne polarizacije. Udruženja koja njeguju određeni set vrijednosti, vjerovatno neće njegovati inkompatibilne vrijednosne orijentacije. Religiozna udruženja neće u potpunosti njegovati vrijednosti svjetovnih udruženja. Na neki način u pejzažu udruženja postoji izvjesna kulturalno-simbolička podjela rada, pa su tako upitni oni članovi koji pripadaju većem broju udruženja. U nestabilnim društvima može se lako desiti da jedan član pripada većem broju inkompatibilnih udruženja. Suština je u tome da udruženja preko ovih članova pribavljaju eksterni ugled i veću količinu simboličkog kapitala. Vjerovatnoća je da će ljudi izabrati ona udruženja koja odgovaraju njihovim socijalnim stavovima, i to se može nazvati ciklusom “selekcije i adaptacije”, koji su se samoizabrali u određene organizacije. Ovo praktično implicira da su socijalizacijski efekti više prevalentni u homogenim okružjima gdje su vrijednosni modeli slični. Udruženja predstavljaju krucijalne mehanizme u uspostavljanju efektivnih mreža između građana i političkog sistema. Članstvo, da li u političkim ili nepolitičkim organizacijama, dopušta građanima pristup političkoj sferi i zbog toga udruženja mogu biti razmatrana kao pregovarački instrument. Relacije između političke efikasnosti i članstva u ud-

¹² Mayer, Nonna, 2003, *Democracy in France: Do Associations Matter*. In: *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, ed. By Marc Hooghe and Dietlind Stolle, New York:Palgrave Macmillan p.43-65.

ruženjima može biti rezultat procesa samoodabira. Ona osjećanja u političkoj sferi koja aktiviraju članove mogu ojačati njihovu političku volju, ali ne može svaki tip organizacije imati isti efekat na političko povjerenje i politički interes. U nekim socijalnim pokretima ili sindikatima vjerovatno će politika biti redovno diskutirana, ali neke organizacije to ne dopuštaju jer smatraju politiku izvorom nesuglasica. Neke organizacije i udruženja nisu ni zainteresirani za politički uticaj. Međutim, velik broj drugih organizacija jeste i ljudi ako nemaju pristupa udružanjima koja mogu govoriti u njihovo ime i definirati njihove interese, onda pojedinci imaju ograničene mogućnosti da budu saslušani od strane drugih ili da imaju uticaj na politički proces. Suština je da udruženja i interesne grupe i pregovaračke lobi grupe predstavljaju ključni mehanizam za dostupnost javnog dobra, kako članova, tako i nečlanova. Ovaj uvid ima važne reperkusije za teoriju socijalnog kapitala, jer socijalizacijske funkcije udruženja predstavljaju vezu između strukturalnih i kulturalnih aspekata socijalne interakcije. Udruženja i organizacije povezuju građane sa njihovim demokratskim sistemom jer su naglašene norme reciprociteta, generalizovano povjerenje i različite mreže između ljudi koje imaju konsekvence po demokraciju.

Institucionalno centrirani pristup socijalnom kapitalu olakšava oblike udruženja, osobito ako su potpomognuti vladinim sektorom. Aspekti ovih odnosa i karakteristika političkih institucija mogu biti posebno korisni u izgradnji povjerenja i pratećih vrijednosti proizašlih iz suradnje. Različite socijalne interakcije, te institucionalne i vladine službe mogu doprinijeti nastanku socijalnog kapitala. Ove preference nisu fiksirane, nego se podrazumijeva da postoji međusobna oslonjenost između udruženja i vladinog sektora. Istraživački je vrlo zanimljivo utvrditi pod kojim uslovima ova dva resursa mogu biti korisni za socijalni kapital. Istraživanja sugeriraju da čak određeni tipovi članstva u udruženjima predstavljaju glavne procese u angažmanu i nastanku veza vlada – civilno društvo. Aspekti vladine politike i političkih institucija sa jedne strane, i socijalne podjele i disperzije s druge strane, imaju uticaja na nivo i modele socijalnog kapitala. Uzročne relacije u teoriji nisu uvijek jasne, ali se impliciraju ove veze. Očigledno da je riječ o višestrukim multiplikovanim procesima u kojima se socijalni kapital obnavlja kroz normu reciprociteta, ali i socijalizacijski procesi. Uporedne analize dopuštaju razlikovanje mikro i makro efekata članstva na socijalni kapital.

Većina autora zaključuje da multiple overlapping ili preklapajuće funkcije tendiraju da povežu i ujedine aktere u socijalnoj disperziji. U protivnom socijalna realnost se pojavljuje kao disperzna i neujedinjena, a zahvaljujući kapitalu socijalna supstanca se harmonizira i postaje objektivna, vidljiva za

grupe i pojedince. Institucionalne determinante socijalnog kapitala obogaćuju civilno društvo, osobito u području istraživanja susjedstva, vladine politike, karaktera i oblika birokratizacije društva, te uloge političkih i ekonomskih elita. U zavisnosti od konkretnih nalaza moguće je konstatirati kako se generira povjerenje, drugim riječima kako se stvara ili kako se dezintegriše socijalni kapital. Unatoč nizu nepredvidljivih determinanti, istraživanja ovog tipa mogu sugerirati neke opcije i strateške intervencije u cilju očuvanja temeljnih kulturalnih i moralnih vrijednosti društva, kao što je borba protiv siromaštva, stvaranje institucija i procedura za konkretnije rješavanje problema i tome sl. Izvjesno je da socijalni kapital ovisi od održavanja i sinergističke interakcije između civilnog društva i vladinih institucija. To može biti shvaćeno kao način da se društvo usmjerava u socijalno poželjnom smislu, iako pripadajući procesi značajno zavise od istorijskih i drugih okolnosti.

Povjerenje, kao izvedenica socijalnog kapitala izraslo iz interakcije face-to-face, tendira da se proširi na osobe i grupe koje se međusobno ne poznaju, i to ona vrsta povjerenja koje se generalizuje kao princip. Ova osobina ima moćne potencijale u onim slučajevima kada se zajednica suočava sa problemima koji mogu lako postati zajednički (kriminal, nasilje u zajednici, zloupotreba droga, ekonomska neravnoteža i sl.). Iz povjerenja se rađa tolerancija i suradnja sa građanima kao potencijalnim korisnicima rješenja koja socijalni kapital rješava. U teoriji se to zove javni socijalni kapital¹³. Prilično je nedokazana hipoteza da sva udruženja doprinose jednako javnom socijalnom kapitalu, kao ni da se kreću u pravcu opšteg dobra. Ako je udruženje samo po sebi uže konstituirano ono će imati i manji domet i predstavljat će više individualni resurs, nego kolektivni. Niz udruženja predstavlja oblike i segmente koji su predstavljali subkulturu, ali one ponude koje je subkultura ponudila kao vrijednosti ušle su u dominantnu kulturu i predstavljaju resurs javnog socijalnog kapitala. U tim slučajevima trebalo je vremena za sticanje povjerenja ili uzajamnosti da jedna ideja subkulture postane dio javnog socijalnog kapitala¹⁴.

Pokazatelji javnog društvenog kapitala:

1. Kao skup pokazatelja koji obuhvaća načine participacije i angažmana u politici i zajednici. To pomaže razumijevanju političkih i ekonomskih pitanja i za ona udruženja koja su apolitična jer udruženja kultivišu sposobnosti za organizaciju i komunikaciju značajne za po-

¹³ Stole, Ditlind Rohon, R. Tomas: Jesu li sva udruženja slična?, u: *Posle Tokvila*, ur. Bob Edwards, Majkl Foli, i Mario Dajani, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci: 2001, s. 193.

¹⁴ Ibidem, str. 196.

- litiku, i na taj način olakšavaju direktnu političku aktivnost.
2. Drugi skup pokazatelja se odnosi na generalizovano povjerenje i uzajamnost u zajednici. Jednostavno, postoji spremnost da se vjeruje drugima, i to se zove "zaduženost", kao oblik kapitala za koji se vjeruje da će se uzvratiti na isti način. Tako se uspostavlja lanac obaveza i očekivanja, a on je moguć samo kroz povjerenje.
 3. Treća grupa pokazatelja se odnosi na povjerenje prema javnim službenicima i institucijama. Ovaj skup predstavlja stalnu i otvorenu temu u pogledu teorije socijalnog kapitala.
 4. Četvrti skup indikatora se odnosi na varijable, značajne za društveni kapital, kao što je tolerancija i optimizam. Tolerancija je spremnost da se bude fleksibilan i prema onima koje ne poznajemo i na taj način olakšava uzajamnost.

Socijalni kapital izražava spremnost da se niz servisa i aktivnosti obavi umjesto institucionalnih organizacija. Tako postoji niz dobrovoljnih organizacija i udruženja koja svojim aktivnostima znatno olakšavaju rad zvaničnih institucija, posebno u oblastima edukacije, pravnog posredovanja ili medicinske pomoći. Socijalni kapital na taj način ne samo da zahtijeva povjerenje društvenih i političkih odnosa, nego ga stvara i produbljuje. Funkcija zvaničnih institucija biva jednostavnija i preciznija. Autori navode rezultate uticaja članstva u udruženjima društvenog kapitala u SAD, Njemačkoj i Švedskoj i konstatiraju da članovi udruženja imaju u pravilu veći procenat učešća u političkoj participaciji, angažmanu i komunalnim aktivnostima. Kao indikatore socijalnog kapitala su analizirali političke kontakte i angažman, te komunalnu i socijalnu participaciju. Osim ovih indikatora u obzir su uzeli socijalnu "zaduženost", generalizovano povjerenje, povjerenje u javne službenike i institucije, optimizam, tolerancija prema marginalnim ljudima i autsajderima. Utvrdili su da različiti dijelovi socijalnog kapitala, povezani sa članstvom u udruženju, u tijesnoj su vezi sa članstvom u drugim dobrovoljnim udruženjima i sa izrazito visokim nivoom generalizovanog povjerenja i komunalne uzajamnosti. Drugo, utvrdili su da iz različitih tipova udruženja izvire i različiti tipovi povjerenja. Tako udruženja koja su fokusirana na kulturu iskazuju povjerenje u širokom rasponu, dok udruženja fokusirana na uže interese nastoje da produciraju veći stepen povjerenja u politiku i institucije. Treće, utvrdili su da različitost udruženja jednostavno unapređuje socijalni kapital.

Potencijali socijalnog kapitala su uočljivi u funkcioniranju političkog poretka na globalnom nivou. Kao što je istaknuto civilno društvo stalno akcentira promociju uspješne demokratske vladavine tako što socijalizira građane,

unapređuje njihove građanske sposobnosti i otvara perspektive za rješenje problema. Snažna civilna društva mogu predstavljati zaštitu od nedemokratskih politika, budući da je svijet izdijeljen na različita politička iskustva i situacije, da postoje demokratska i nedemokratska društva, i da ljudska prava nisu podjednako zaštićena. Jednu od najvažnijih tema socijalnog kapitala predstavljaju ljudska prava i ugrožene slobode, ali isto tako i zaštita prirode. Budući da su ovi problemi univerzalni to je predstavljalo osnovu za organizaciju nadnacionalnih socijalnih pokreta koji nastupaju sa stanovišta da nacionalni problemi, i shodno tome i nacionalne mreže za rješavanje tih problema, postaju stvar globalne prirodne ravnoteže (na primjer sječa šume u Brazilu ili Kanadi, zagađenje vode, zraka i tla, produbljena ekonomska neravnoteža). Postojeća udruženja na nacionalnom nivou direktno se uključuju u globalne mreže i kvantitativno i kvalitativno. Na taj način se nacionalne mreže i udruženja ojačavaju i dobijaju dodatnu socijalnu energiju iz globalnog okružja. Preko globalnih društvenih pokreta se iniciraju javni problemi nacionalnih jedinica i kroz institucionalizaciju stječu status globalnih problema. Globalne organizacije izrasle na temelju globalne međuzavisnosti imaju veći efekat na nacionalne vlade nego matične nacionalne mreže i udruženja. Osobit rast globalnih udruženja se odnosi na probleme životne sredine i tradicionalne zaštite ljudskih prava. Niz globalnih organizacija imaju za cilj da kontrolišu nacionalne vlade u međunarodnim pregovorima bez kojih pojedine države ne mogu da stabiliziraju svoj status u međunarodnoj zajednici. Djelovanje globalnih organizacija prema oblastima procentualno uglavnom se odnosi na ljudska prava, životnu sredinu, prava žena, mirovne pokrete, svjetski poredak, razvoj i ostalo.

Način na koji mreže i udruženja globalnog nivoa blokiraju neodgovornost nacionalnih vlada jeste dovođenje aktualnog nacionalnog sukoba u vezu sa zakonima i normama međunarodnog prava. Na taj način se odgovornost vlada globalizira u smislu da njihovi odnosi sa ostalim svijetom imaju relaciju štete ili koristi. Osigurati spoljašni pritisak na vladu osnovni je zadatak lokalnih i nacionalnih mreža i udruženja. Zanimljivo je da lokalne organizacije i udruženja s druge strane uvećavaju i kreiraju profil i strategiju globalnih udruženja i na taj način definiraju zajedničke interese različitih oblasti i regiona. Tako se stvaraju globalni identiteti koju mogu da budu oblikovani kao kvalifikovan oblik kontrole neodgovornih vlada. Učešće globalnih udruženja izraslih iz socijalnog kapitala stvara tkz. globalno javno mnijenje koje omogućava da se čuje glas onih koji su formalno isključeni iz međunarodne arene, pa i iz javne politike svojih zemalja, osobito u slabim demokracijama ili totalitarnim društvima, gdje su uglavnom i zabranjene civilne i druge organizacije kao segment socijalnog kapitala. Uključivanjem niza lokalnih organi-

zacija preko globalnih u raspravu o problemima, obezbjeđuje se ne samo međusobno upoznavanje, nego i dijalog, učenje političke kulture i sticanje iskustava u suočavanju sa globalnim problemima. Važna posljedica globalizacije socijalnih pokreta i globalnog socijalnog kapitala je u tome što zastupnici iz različitih kulturnih diskursa mogu da dijele mnogo više zajedničkog nego sa svojim lokalnim okruženjem. Ti pojedinci dijele povjerenje i afinitete koji proističu "iz njihovog pristupa istim kulturnim rezervama i njihovom usvajanju na osnovu kojih konstruišu svoje odvojene identitete"¹⁵.

Pokazatelji socijalnog kapitala poput povjerenja, stavova i normi, socijalne infrastrukture, udruženja, ne predstavljaju po sebi socijalni kapital. To zavisi od specifičnih konteksta u kojima su nastali. Socijalni odnosi, da bi postali društveni kapital, moraju predstavljati oblik odnosa koji su resurs. Specifičan socijalni kontekst društvenog kapitala povezan je uvijek sa nekim oblikom resursa. Resurs može biti generalizovano socijalno povjerenje ili skup civilnih normi koje predstavljaju okvir za djelovanje i iniciranje akcije. Kontekst koji omogućuje socijalni kapital otkriva niz slabosti u zajednici koja je voljna da ih rješava. Kada se stanje u zajednici pokuša povezati sa širim kontekstom uočava se da kvaliteta zajednice, gdje je kriterij varijabla socijalni kapital, različito distribuirana mjera povjerenja. Udruženja i organizacije olakšavaju ekonomske i demografske performanse putem svog uticaja na vladine institucije, ali i na pojedince. Socijalni kapital koji je na raspolaganju proističe iz socijalnih infrastrukture koje postoje i nastaju sa ciljem olakšavanja niza individualnih i kolektivnih vrsta. Međutim sama gustina udruženja nije dovoljna, kao ni postojanje normi. Agregatna stanja prihvatanja normi se odnose na aktivno učešće u kreiranju socijalnog kapitala sa ciljem da proizvedu kumulativne efekte i da budu vidljivi u pejzažu ostalih udruženja, bilo na lokalnom ili na nacionalnom nivou. Da bi socijalni kapital izrastao iz društvene strukture ona mora biti sposobna da obezbijedi višestruke veze u zajednicama i van njih. Također, moguće je da dođe i do konflikta između sličnih udruženja oko prirode opšteg dobra. Teorija razlikuje bonding social capital koji se odnosi na vezujući socijalni kapital, a binding social capital se odnosi na obavezujući socijalni kapital. I jedan i drugi oblik kapitala predstavljaju oblike niže razvijenosti u odnosu na vezujući socijalni kapital koji se odnosi na veze između ljudi koji imaju veći i značajniji nivo u donošenju odluka i raspodjelu resursa, te na taj način omogućuju siromašnima potencijalni pristup naknadnim resursima.

¹⁵ prema Dž. Smit, Džeki: Globalno građansko društvo, u: *Posle Tokvila*, ur. Bob Edvards, Majkl Foli, i Mario Dajani, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovc: 2001, s. 276

Osobito je važno istaći da u multikulturalnim i ratom razorenim društvima, sa nejednakom distribucijom moći i resursa, raste nepovjerenje između etničkih zajednica (približavanje bonding social capitalu ili prinudnom kapitalu izraslog na temelju istog etničkog porijekla). U tom stanju potencijal konflikata između etničkih grupa stalno postoji. U stanju rigidnih iskustava, poput minulnog rata, može se očekivati da se etničke zajednice učvrste oko nekoliko bitnih iskustava, poput preživljavanja, iskustva genocida, naglog siromašenja, gubitka perspektive i sl. i da na osnovu njih grade svoj socijalni izraz. Tipična zamka je stanje zatvorenosti i izolacije što dovodi do daljeg siromašenja i narastanja međuetničkog nepovjerenja.

Bibliografija:

- Bourdieu, Pierre. „The Forms of Social Capital.” *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, ed.by John G. Richardson, Greenwood Press: New York, 1986.
- Coleman, James, ” SocialCapital in the Creation of Human Capital”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, 1988. p.95-120.
- Hanifan, L. J. *The Community Center* . Boston: Silver, Burdette and Co. 1920.
- Grootaert, C. “Social Capital:The Missing Link”, in Dekker,P. and Us-laner, E.M.(eds) *Social Capital and Participation in Everyday Life*, London: Routledge, 2001.
- Mayer, Nonna, Democracy in France: „Do Associations Matter“ in : *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*, ed. By Marc Hooghe and Dietlind Stolle, New York:Palgrave Macmillan, 2003.
- Putnam, Robert, with R. Leonardi and R. Nanneti, 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J. Princeton University Press, 1993.
- Stole, Ditlind Rohon, R. Tomas: Jesu li sva udruženja slična?, u: *Posle Tokvila*, ur. Bob Edvards, Majkl Foli, I Mario Dajani, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci: 2001,
- Dž. Smit, Džeki: Globalno građansko društvo, u: *Posle Tokvila*, ur. Bob Edvards, Majkl Foli, I Mario Dajani, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci: 2001.
- Tocqueville, Alexis de, (first published 1840) *Democracy in America* New Rochelle, New York: Arlington Press, 1966.

Sakib SOFIĆ

ZAŠTIĆENA PODRUČJA

Ženevska konvencija i Dopunski protokoli

Zaštitom civilnog stanovništva u vrijeme rata bavi se *Ženevska konvencija o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12. augusta 1949. godine* kao i *Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I)*. Zaštitom civilnog stanovništva od posljedica rata bavi se i *Dopunski protokol Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava unutrašnjih oružanih sukoba (Protokol II)*.¹

Drugi dio *Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica za vrijeme rata od 12. augusta 1949. godine* nosi naslov: "Opća zaštita stanovništva od nekih posljedica rata." Odredbe ovog dijela odnose se na zaštitu cjelokupnog stanovništva država u sukobu, bez ikakvog nepovoljnog razlikovanja, posebno sobzirom na rasu, državljanstvo, vjeru ili političko uvjerenje i svrha im je da ublaže patnje prouzrokovane ratom (član 13). Konvencija poznaje sanitetske i sigurnosne zone i mjesta kao i neutralne zone. *Sanitetske i sigurnosne zone i mjesta* utvrđene su članom 14 ove Konvencije na sljedeći način:

"Visoke strane ugovornice mogu još u vrijeme mira, a strane u sukobu nakon što započnu neprijateljstva, na svojoj teritoriji i ako je potrebno na okupiranim teritorijama ustanoviti sanitetske i sigurnosne zone i mjesta, organizovane tako da su od posljedica rata zaštićeni ranjenici, bolesnici, nemoćni, starci, djeca do 15 godina, trudnice i majke s djecom do 7 godina. Čim započnu neprijateljstva i za vrijeme njihovog trajanja, zainteresovane

¹ "Inovacije napravljene 1949. godine su zabilježene. Bile su upotrijebljene da ubijede protivnike da ih koriste ne samo za zaštitu i dostavu medicinskih potreba i aktivnosti nego i za zaštitu svih vrsta osoba koje ne uzimaju učešće u sukobima, kao i da ubijedi potencijalne protivnike da uspostave lokaciju takvih područja prije sukoba.

Geoffrey Best, War and Law Since 1945, Clarendon Press, 1994. str. 319

strane mogu sklapati sporazume o uzajamnom priznanju zona i mjesta koja su ustanovile..."

Ova konvencija veoma je slična po svome sadržaju *Ženevskoj konvenciji o zaštiti ranjenika i bolesnika od 12. avgusta 1949. godine* proširujući prava zagarantovana ovim kategorijama i na civilno stanovništvo odnosno na njegove posebno osjetljive kategorije: trudne žene, majke sa djecom ispod sedam godina, starce i nemoćne. Uspostava ovih zona počiva i ovisi o sporazumu država u miru odnosno sporazumu zaraćenih strana nakon što sukob otpočne. Uspostavljaju se na teritoriji ugovorne strane ili na okupiranoj teritoriji. Uspostava sanitetskih i zaštićenih zona i mjesta isključivo ovisi o volji odnosno pristanku država odnosno strana u sukobu.

Konvencija poznaje i *neutralne zone* navodeći sljedeće::

"Svaka strana u sukobu može, neposredno ili posredstvom neke neutralne države ili humanitarne organizacije, suprotnoj strani predložiti ustanovljenje neutralnih zona u oblastima u kojima se vode borbe, sa ciljem da se od opasnosti borbe sklone, bez ikakvog razlikovanja sljedeća lica:

a. *Ranjeni i bolesni borci i neborci,*

b. *Civilna lica koja ne sudjeluju u neprijateljstvima i koja ne obavljaju nikakve poslove vojne prirode dok borave u tim zonama.*

Čim se strane u sukobu slože o geografskom položaju, upravljanju, snabdijevanju i kontroli predložene zone, sastavit će se pismeni sporazum koji će potpisati strane u sukobu. Taj sporazum će odrediti početak i trajanje neutralnosti te zone."

Ova *Ženevska konvencija* stavlja kao uvjet za postojanje sanitetskih i zaštićenih zona i mjesta zaključenje sporazuma a za postojanje neutralnih zona zaključenje pismenog sporazuma, između strana u sukobu.

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, bavi se u četvrtom dijelu zaštitom civilnog stanovništva od djelovanja neprijatelja. Članom 51. propisano je da civilno stanovništvo i pojedini civili uživaju opću zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija. Civilno stanovništvo kao takvo te pojedini civili neće biti predmetom napada. Radnje ili prijetnje nasiljem kojima je glavni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom su zabranjeni. Ovaj protokol poznaje dvije kategorije mjesta i zona pod posebnom zaštitom. Članom 59. uređena su *nebranjena mjesta* na sljedeći način:

1. *"Stranama u sukobu je zabranjeno da bilo kojim sredstvom napadaju nebranjena mjesta.*

2. *Odgovarajuće vlasti strana u sukobu mogu proglasiti nebranjenim svako naseljeno mjesto blizu ili u zoni gdje su oružane snage u dodiru, koje je otvoreno za okupaciju od protivničke strane. Takvo mjesto mora udovoljiti sljedećim uvjetima:*

a) *Svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema moraju biti evakuisani..."*

Da bi se smatralo da se radi o nebranjenom mjestu mora se proslijedit izjava suprotnoj strani koja treba potvrditi prijem i tretirati to mjesto kao nebranjeno ukoliko su navodi tačni. Strane u sukobu se mogu dogovoriti da neko mjesto proglaše nebranjenim, čak i ako nisu ispunjeni uvjeti za njegovo proglašenje.

Članom 60. uređene su *demilitarizirane zone* gdje se navodi:

" 1. Stranama u sukobu je zabranjeno proširivati svoje vojne operacije na zone o kojima su se dogovorile sporazumom da imaju status demilitarizovane zone..."

2. Sporazum treba da bude izričit... Sporazum se može zaključiti u vrijeme mira, te poslije izbijanja neprijateljstva i u njemu treba da se definiraju i što je moguće preciznije opišu granice demilitarizovane zone, a ako je potrebno i da se utvrdi način nadzora..."

6. Ako se borbe primaknu blizu demilitarizovane zone i ako se strane u sukobu tako sporazume, ni jedna od njih ne može koristiti tu zonu u svrhe vezane za vođenje vojnih operacija ili jednostrano ukinuti njen status."

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava unutrašnjeg oružanog sukoba (Protokol II), također, utvrđuje zaštitu civilnog stanovništva. Ovaj protokol daje opću zaštitu civilnog stanovništva od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija. On zabranjuje iscrpljivanje stanovništva glađu kao metod ratovanja kao i prisilno premještanje stanovništva. Civili ne smiju biti prisiljeni da napuste svoju teritoriju iz razloga koji su u vezi sa sukobom (član 17. stav 2).

Ova konvencija i Protokoli ne poznaju zaštićena područja kao način zaštite civilnog stanovništva odnosno ne poznaju zaštitu civilnog stanovništva bez sporazuma strana u sukobu.

Rezolucije Savjeta sigurnosti

Savjet sigurnosti UN čiji je osnovni zadatak očuvanje međunarodnog mira i sigurnosti bio je od samog početka uključen u rat u Bosni i Hercegovini. Aktivnost ovog organa usmjerena je na suzbijanje širenja sukoba i olakšavanje njegovih posljedica odnosno ublažavanje ljudskih patnji uz istovremeno nastojanje postizanja mirovnog rješenja pregovorima. " ... *To this date, no issue in the history of the Security Council has engendered more resolutions and statements over a comparable period.*"² I pored tako velikog broja rezolucija nije bilo moguće postići konsenzus unutar Savjeta sigurnosti o preduzimanju konkretnih mjera u cilju suzbijanju rata. " *Jedan od prijedloga koji se pojavio u toku ovog traganja za kompromisom unutar Vijeća bio je uspostavljanje "sigurnih zona", "sigurnih luka" i "zaštićenih zona" za bošnjačku populaciju.*"³ Na Londonskoj Konferenciji 26. – 27. avgust 1992. godine predsjednik Međunarodnog komiteta Crvenog krsta predložio je formiranje "zaštićenih zona" kao jednu od nekoliko mogućih opcija za rješenje humanitarne krize u Bosni i Hercegovini.⁴

Ovdje je također, važno spomenuti i stavove Specijalnog reportera UN o ljudskim pravima u bivšoj Jugoslaviji sadržane u izvještajima prezentiranim Ujedinjenim Nacijama.⁵

Zaštićena područja razlikuju se od sigurne luke "Safe Haven" kakva je napravljena za Kurde u sjevernom Iraku. " *Razlika po međunarodnom pravu bila je u tome što sigurnosne luke ne traže zavisnost pristanka zaraćenih strana i koje se mogu povećavati dok se zaštićene zone zasnivaju na pristanku.*"⁶

² Izvještaj Sekretara za Rezoluciju Vijeća Sigurnosti - 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 November 1999. tačka 41

³ Isto, tačka 45.

⁴ Isto

⁵ Isto "46. Neki predstavnici Ujedinjenih Nacija, također su pružali podršku u ovoj ranoj fazi. U njegovom Izvještaju o stanju ljudskih prava na teritoriji bivše Jugoslavije (E/CN. 4/1992/2-1/10), od 27. oktobra 1992, Specijalni Izvjestilac Ujedinjenih Nacija o ljudskim pravima u bivšoj Jugoslaviji, gospodin Tadeuš Mazovjecki, zaključio je da "veliki broj raseljenih lica ne bi morao tražiti sklonište u inostranstvu kada bi se njihova sigurnost garantirala i ako bi im se obezbijedila dovoljna količina namirnica i odgovarajuća medicinska njega. U ovoj situaciji trebalo bi aktivno raditi na pojmu sigurnih zona." Isto, tačka 25 (b)).

⁶ J. W. Honig - N. Both, Srebrenica hronika ratnog zločina, Sarajevo 1997, str. 130.

Korijen zaštićenih područja⁷ predstavlja poziv Savjeta sigurnosti Generalnom sekretaru da u konsultaciji sa Visokim povjerenikom Ujedinjenih nacija za izbjeglice i drugim relevantnim međunarodnim humanitarnim agencijama ispita mogućnost i potrebe za uspostavu zaštićenih područja za humanitarne svrhe, sadržan u tački 19. Rezolucije Savjeta broj 787 od 16. novembra 1992. godine.⁸ Komandant UNPROFORA suprotstavio se uspostavljanju Zaštićenih područja bez sporazuma sa zaraćenim stranama.⁹

Zaštićena područja ustanovljena su u Bosni i Hercegovini *Rezolucijom Savjeta sigurnosti broj 819 od 16. aprila 1993. godine*,¹⁰ proglašenjem Srebrenice sigurnim područjem.¹¹ U Rezoluciji se izražava duboka

⁷ Report of the Secretary ...:

"47. Austrija, koja je tada imala ulogu povremenog člana Savjeta Sigurnosti, bila je prva država članica koja je aktivno radila na mogućnosti uspostavljanja sigurnih zona u Bosni i Hercegovini. Stalne članice Savjeta sigurnosti općenito nisu pružale tu podršku, i prvi niz razgovora o ovom pitanju doveo je samo do pažljivo sročene operativne tačke u Rezoluciji 787 8 1992.)...

48. Skoro trenutno se pojavio veliki broj problema. Prvo, da bi efikasno funkcionirale, sigurna područja bi trebalo uspostaviti uz pristanak strana ... Drugo, koncept koji su predložile humanitarne organizacije odnosio se na zone u kojima su bili isključivo civili, otvoren prema svim etničkim grupama i slobodan od bilo koje vojne aktivnosti. ...Treće, bez obzira da li bi zaštićena područja bila demilitarizovana, UNPROFOR bi ih vjerovatno morao štiti... Četvrto, uspostavljanje zaštićenih područja podrazumijevalo je da ostala područja neće biti sigurna i zaštićena što bi predstavljalo poziv Srbima da ih napadnu..."

⁸ "Ideju za stvaranje zaštićenih zona za muslimansko stanovništvo u Bosni prvi je povukao u zimu 1992. godine Cornelio Sammaruga, predsjednik Međunarodnog komiteta Crvenog križa u Ženevi. Sammaruga je predložio da se uspostave 'protektirane zone' na osnovu sporazuma svih strana u konfliktu u Bosni... Koncept sigurne zone primijenjen je uspješno u sjevernom Iraku da bi se zaštitili Kurdi od posljedica Zalivskog rata 1991. godine. Uspjeh u Iraku, međutim, zavisio je od većeg broja uvjeta koji nisu bili primjenjivi u Bosni. Prvo, pobjednička koalicija je upravo teško porazila iračku armiju u Kuvajtu. Garanti zaštićene zone tako nisu morali biti smatrani nepristrasnim, niti su tražili zato pristanak iračke vlade. Drugo zaštićene zone pokrivaju relativno veliki i kompaktni komad zemlje koji se graničio sa sjevernom Turskom..." J. W. Honig - N. Both, Ibid., str. 125, 126.

⁹ Izvještaj Sekretara ... tač. 51. "...Po njegovom mišljenju, zaštita zaštićenih područja je posao za operaciju nametanja mira borbenom sposobnošću. ..."

¹⁰ Rezolucija Vijeća sigurnosti 819 (1993) (S/RES/819, 16. April 1993), The "Yugoslav" Crisis..., str. 35.

¹¹ "Savjet sigurnosti je 16. aprila 1993. godine usvojio Rezoluciju 819 kojom je Srebrenica proglašena zaštićenom zonom. Rezolucija je bila opasno nedosljedna. U toku šestosatnih konsultacija prije njenog usvajanja formiran je širok konsenzus u Savjetu sigurnosti pa kome je trebalo nešto učiniti da bi se Srbi spriječili da Srebrenicu etnički očiste brutalnom silom. Ali, u donošenja odluke, što je bilo potrebno zbog opasnosti da grad padne, Savjet se složio da se stvori zaštićena zona a da pri tome nije specificirao koja 'zona' je to bila i kako se njena sigurnost može ostvariti. Rezolucija je zamaskirala ali nije riješila ni jednu od fundamentalnih

zabrinutost zbog ubrzanog pogoršanja situacije u Srebrenici i okolnom području, što je rezultat stalnih, namjernih oružanih napada i granatiranja nedužnog civilnog stanovništva od paravojnih jedinica bosanskih Srba. Kao direktna posljedica ovih brutalnih akcija jeste raseljavanje civila u širokim razmjerama, a posebno žena, djece i staraca. Iz ovih razloga Savjet sigurnosti *“zahtijeva da sve strane i svi oni kojih se to tiče tretiraju Srebrenicu i okolinu kao zaštićeno područje koje mora biti pošteđeno svakog oružanog napada ili bilo kojeg neprijateljskog čina.”*

Iz načina ustanovljenja zaštićenog područja vidljivo je da se radi o novom do sada neprimjenjivanom obliku zaštite civilnog stanovništva. Ustanovljenje zaštićenog područja učinjeno je Rezolucijom Savjeta sigurnosti a ne sporazumom strana u sukobu kako to predviđaju relevantne Ženevske konvencije i dopunski Protokoli. Također, kako se vidi iz daljeg teksta Rezolucije, ni Ujedinjene nacije nisu preuzele obavezu zaštite zaštićenog područja. Rezolucija brižljivo izbjegava nametanje bilo kakve obaveze prisutnim snagama UNPROFOR-a vezanim za zaštitu zaštićenog područja.¹² Stoga, ovakav način stvaranja zaštićenih područja uistinu predstavlja novinu. Rezolucija zahtijeva da se prekinu svi napadi bosanskih Srba. Postavlja se pitanje šta će se desiti ukoliko se oni ne povinuju ovom zahtjevu. Na ovo pitanje spomenuta Rezolucija, kao ni bilo koja sljedeća, nisu dale precizan odgovor.

Sadržaj ove Rezolucije ne odražava prijedlog vlasti Srebrenice koje su prema navodu Odbora nesvrstanih ponudile predaju enklave pod tri uslova:

- I da se ranjeni vojnici prebace zračnim putem;
- II da se civili evakuiraju;
- III da se garantuje siguran prolaz svim vojnim licima koji bi pješačili do Tuzle.¹³

Ovom Rezolucijom moli se Generalni sekretar, u pogledu osmatranja humanitarne situacije u zaštićenim područjima da preduzme trenutačne korake u pravcu povećanja UNPROFOR-a u Srebrenici i njegovoj okolini. Od

razlika u mišljenjima i pogledu uspostavljanja zaštićenih zona.” J. W. Honig - N. Both, *Ibid.*, str. 130.

¹² *“56. Iako je postupao prema poglavlju VII Povelje Savjet sigurnosti nije obezbijedio nikakva sredstva niti mandat UNPROFOR-u da bi nametnuo stranama njegove zahtjeve. Prije bi se reklo, da je od Generalnog sekretara zahtijevano da “vezano za posmatranje humanitarne situacije u sigurnom području, poduzme neposredne mjere da poveća prisustvo UNPROFOR-a u Srebrenici i njegovoj okolini.”* Report of the Secretary...

¹³ Izvještaj Sekretara ...

svih strana i ostalih kojih se to tiče zahtijeva, da sarađuju tačno i u potpunosti sa UNPROFOR-om.¹⁴ Ova Rezolucija kao i brojne druge, također, osuđuje i odbacuje namjerne akcije bosanskih Srba s ciljem primoravanja na evakuaciju civilnog stanovništva Srebrenice i njene okolice, kao i iz ostalih dijelova Republike Bosne i Hercegovine, kao dijela njihove ukupne gnusne kampanje "etničkog čišćenja."

Pošto se "strane u sukobu" nisu dogovorile o uspostavljanju ovog zaštićenog područja niti je Savjet sigurnosti koji ga je proglasio takvim osigurao njegovu zaštitu, a mandatom UNPROFOR-a njegove snage ovlašćene samo da evidentiraju događaje, Rezolucija više izražava moralni stav, moralnu osudu opisanih radnji nego što područje čini zaštićenim i sigurnim.

Komandanti UNPROFOR-a na terenu zauzeli su drugačiji stav u odnosu na Rezoluciju Savjeta sigurnosti nastojeći uvjeriti komandante bošnjačkih snaga u potrebu potpisivanja sporazuma prema kojem će bošnjačke snage predati oružje UNPROFOR-u a zauzvrat imati zaštitu od UNPROFOR-a, što je dovelo do potpisivanja sporazuma 18. aprila 1993. godine u Sarajevu.¹⁵ Sporazum je različito shvaćen od strana u sukobu; bošnjačka strana i UNPROFOR shvatili su da sporazum obuhvata samo naseljeno područje Srebrenice a ne i ruralne dijelove enklave. Srpska strana tumačila je sporazum kao obavezu potpunog razoružanja enklave.

Dok je rezolucija Savjeta sigurnosti nametala obaveze srpskoj strani, Sporazum je nametao obaveze bošnjačkoj strani. Postupci UNPROFOR-a pravdaju se situacijom na terenu.¹⁶ Izvještaj misije Savjeta sigurnosti čiji su članovi nakon usvajanja Rezolucije upućeni u Srebrenicu, sačinjen po povratku, istakao je razmimoilaženje između zahtjeva stavljenih Rezolucijom i stanja na terenu sa prijedlogom da se "Srbi moraju povući na položaje sa kojih ne mogu napadati, maltretirati ili terorizirati grad."¹⁷ Ovaj

¹⁴ "58. Slijedeći usvajanje Rezolucije 819 8 1993 9, i na osnovu konsultacija vođenih sa članovima Savjeta, Sekretarijat je obavijestio komandanta UNPROFOR-a da, po njegovom mišljenju, Rezolucija, onakva kakva jeste, upućujući poziv stranama da poduzmu izvjesne radnje, ne stavlja UNPROFOR u obavezu da uspostavi ili brani takvo sigurno područje." Report of the Secretary...

¹⁵ Isto tač. 59 i 60

¹⁶ "...U svom izvještaju dostavljenom uskoro po povratku u Njujork (S/25700), članovi misije Savjeta Sigurnosti pisali su da je 'alternativa mogla predstavljati masakr 25 000 ljudi. Bila je to definitivno vanredna situacija koja je zahtijevala od UNPROFOR-a da hitno djeluje..." Report of the Secretary...tač. 63.

¹⁷ Isto tač. 64.

izvještaj sadrži i prijedlog za postupno uvođenje mjera koje Savjetu sigurnosti stoje na raspolaganju ukoliko Srbi budu ignorirali integritet zaštićenih područja uz mogućnost da se na kraju primijene vojne mjere. Situacija na terenu dovela je do zaključenja novog sporazuma između bošnjačke i srpske strane od 8. maja 1993. godine, kojim su nametnute obaveze objema stranama u sukobu. Ovaj sporazum izričito navodi da se Srebrenica ima smatrati demilitariziranom zonom u smislu člana 60. Dopunskog protokola Ženevskih konvencija od 12. avgusta 1949. godine, koji nosi naslov Zaštita žrtava međunarodnih oružanih sukoba.¹⁸

Rezolucijom 824 povećan je broj zaštićenih područja.¹⁹ "Savjet sigurnosti ... duboko zabrinut zbog nastavka oružanih neprijateljstava od strane paravojnih jedinica bosanskih Srba poduzetih protiv nekoliko gradova u Republici Bosni i Hercegovini odlučan da osigura mir i stabilnost širom zemlje... proglašava da se glavni grad Republike Bosne i Hercegovine Sarajevo i druga slično ugrožena područja, posebno Tuzla, Žepa, Goražde, Bihać kao Srebrenica i njihove okolice imaju tretirati kao zaštićena područja od svih uključenih strana, i imaju biti pošteđeni oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka."²⁰ Ova Rezolucija jasno definira obaveze Ujedinjenih nacija u pogledu zaštićenih područja. One se sastoje u nadziranju. Savjet sigurnosti "proglašava da se u ovim zaštićenim područjima ima nadzirati sljedeće:

- a) *Trenutni prekid oružanih napada i svih neprijateljskih postupaka protiv zaštićenih područja i povlačenje svih vojnih ili paravojnih jedinica bosanskih Srba od ovih gradova na udaljenost na kojoj prestaju biti prijetnjom njihovoj sigurnosti i njihovim stanovnicima što ima biti praćeno od strane promatrača Ujedinjenih naroda.*
- b) *Puno poštivanje prava zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR-a) i međunarodnih organizacija na slobodan i nesmetan pristup svim zaštićenim područjima u Republici Bosni i Hercegovini i puno poštivanje osoblja angažiranog u ovim područjima."*

Ovom Rezolucijom naloženo je Generalnom sekretaru da ojača UNPROFOR sa dovoljnim brojem promatrača.

¹⁸ isto tač.65.

¹⁹ Rezolucija Vijeća sigurnosti 824 (1993), (S/RES/824 6. Maj 1993), The "Yugoslav" Crisis..., str. 40.

²⁰ Rezolucija Vijeća sigurnosti 824 (1993) (S/RES/824, 6 May 1993)

Savjetu sigurnosti bilo je odranije poznato da srpske snage ne poštuju autoritet Savjeta sigurnosti i da se neće povinovati njihovim odlukama ukoliko nisu praćene upotrebom sile. Čak ni ozbiljna prijetnja nije više imala efekt, sobzirom da su se Srbi već uvjerali da se radi o retorici koju ne slijedi spremnost na upotrebu sile. Stoga je bilo iluzorno očekivati da će oni poštivati zaštićena područja koja je ustanovio Savjet sigurnosti. Dovodjenje novih svjedoka, odnosno evidentičara radi konstatiranja učinjenih povreda rezolucija bilo je bespotrebno sobzirom da je Savjet sigurnosti i bez njih imao dovoljno informacija o stanju u ovim područjima i o postupcima srpskih snaga. A ove rezolucije su upravo imale takav domašaj.

*"...68. Kao i u slučaju Rezolucije 819 (1993.) i u Rezoluciji 824 (1993.) svi zahtjevi Savjeta usmjereni su na Srbe. UNPROFOR je kao i ranije naveo da ne može sprovesti Rezoluciju osim ako se postigne sporazum između strana ili stave na raspolaganje sredstva za njegovu prisilu, bez obzira na srpsko suprostavljanje. Međutim pozivi za mjere prisile koje su članovi Odbora nesvrstanih zemalja predložili u Nacrtu, nisu uključeni u tekst Rezolucije 824 (1993). Umjesto toga Savjet je ovlastio Generalnog sekretara da pojača UNPROFOR sa 50 nenaoružanih vojnih posmatrača."*²¹

Neke novine je unijela sljedeća Rezolucija Savjeta sigurnosti broj 836²² koja se dosad najizričnije poziva na poglavlje VII Povelje UN-a, koja omogućava primjenu oružane sile. Savjet sigurnosti je ovom Rezolucijom proširio mandat UNPROFOR-u "da bi ga osposobio da u zaštićenim područjima ustanovljenim Rezolucijom 824 odvraća napade na zaštićena područja, da nadzire prekid borbi, da unapređuje povlačenje vojnih i paravojnih jedinica, osim onih Vlade Republike Bosne i Hercegovine i da zauzme neke od ključnih tačaka na tlu, kao dodatak učestvovanju u dopremi humanitarne pomoći."²³

Tačka 8. ove Rezolucije poziva države članice da stave na raspolaganje snage uključujući logističku podršku, da se olakša provedba odredaba o zaštićenim područjima, dok tačka 9. ovlašćuje UNPROFOR da pri izvođenju

²¹ 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 November 1999.

²² Rezolucija Vijeća sigurnosti 836 (1993) (S/RES/836, 4. Juni 1993), Ibid., str. 43.

²³ " Nesvrstane zemlje željele su da UNPROFOR 'brani' zaštićene zone ali program zajedničke akcije petorice zaglavio se na terenu 'odvratiti'. Kao utjeha, Nesvrstanim je bilo dozvoljeno da ubace rečenicu kojom se dozvoljava trupama bosanske vlade da ostanu unutar zaštićenih zona. Dozvoljavajući bosanskim trupama da ostanu, Savjet sigurnosti UN-a se simbolično stavio na stranu bosanske vlade. Ipak paragraf 9. ovo komplikuje." J. W. Honig - N. Both, Ibid., str. 141.

mandata definiranog tačkom 5., djelujući u samoodbrani poduzme neophodne mjere uključivši upotrebu sile kao odgovor na bombardovnje zaštićenih područja od bilo koje strane ili na oružane upade u njih, ili u slučaju svake namjere opstrukcije kretanja UNPROFOR-a ili zaštićenih humanitarnih konvoja u ili oko tih područja.

Ova Rezolucija izražava kompleksnu prirodu odluka Savjeta sigurnosti. U tački 5. predviđa se proširenje mandata UNPROFOR-a u smislu "odvraćanja" od napada na zaštićeno područje. Tačkom 9. ograničava se upotreba sile na samoodbranu kao odgovor na bombardovanje zaštićenog područja od bilo koje strane.²⁴

Tačka 10. ove Rezolucije sadrži odluku da države članice djelujući samostalno ili kroz regionalne organizacije ili sporazume, mogu poduzeti po ovlaštenju Savjeta sigurnosti u bliskoj saradnji sa Generalnim sekretarom i UNPROFOR-om sve neophodne mjere kroz upotrebu zračnih snaga u i oko zaštićenih područja u Republici Bosni i Hercegovini radi podrške UNPROFOR-u u izvođenju njihovog mandata postavljenog u tačkama 5. i 9.

Ova Rezolucija je sadržavala poziv Generalnom sekretaru da Savjetu sigurnosti podnese izvještaj o njenoj provedbi.

Generalni sekretar je u *Izveštaju od 14. juna 1993. godine*²⁵, analizirajući Rezoluciju broj 836 izložio svoje stanovište o obavezama koje ona nameće Ujedinjenim nacijama. Te obaveze su po njemu sljedeće: (a) Odvraćanje od napada; (b) Nadgledanje prestanka vatre; (c) Unapređenje povlačenja vojnih i paravojnih jedinica izvan onih Vlade Bosne i Hercegovine; (d) Okupacija ključnih tačaka; (e) Zaštita isporuke i distribucije humanitarne pomoći.²⁶ Iz analize zadataka Generalnog sekretara, a i iz same Rezolucije proizilazi da su Ujedinjene nacije preuzele obavezu zaštite zaštićenih područja u Bosni i Hercegovini. Stoga je Rezolucijom određeno pojačanje UNPROFOR-a da bi bio sposoban odgovoriti postavljenim zadacima. Način na koji je Savjet sigurnosti postavio zadatak zaštite zaštićenih područja kao i

²⁴ "...79. Bitno je primijetiti da Rezolucija jasno izbjegava upotrebu riječi "zaštititi" ili "odbrani", i traži od UNPROFOR- a da samo "zauzme neke ključne kote na terenu", a upotrebu sile vezuje za frazu "djelovati u samoodbrani". cit prema Report of the Secretary Pursant to General Assembly Resolution 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 November 1999

²⁵ Izvještaj Sekretara za Rezoluciju Vijeća sigurnosti 836 (1993) (S/25939, 14 June 1993)

²⁶ Izvještaj Sekretara za Rezoluciju Vijeća sigurnosti 836 (1993), (S/25939, 14. Juni 1993), The "Yugoslav" Crisis..., str. 626.

način na koji je shvaćen od Generalnog sekretara ukazuju da su Ujedinjene nacije preuzele zaštitu zaštićenih područja.

Radi ostvarenja ovog zadatka po procjeni Generalnog sekretara bilo je potrebno 34.000 vojnika UNPROFOR-a. Ali bilo bi moguće početi implementaciju Rezolucije sa dodatnih 7.600 vojnika uz prijetnje zračnim akcijama u slučaju povrede zaštićenih područja. Na upit Generalnog sekretara UN-a, Generalni sekretar NATO-a, svojim pismom od 11. juna 1993. Godine, potvrdio je spremnost da ponudi *“zaštitne vazdušne snage u slučaju napada protiv UNPROFOR-a u izvođenju njegovog cjelokupnog mandata, ako on to zahtijeva.”* Generalni sekretar je za sebe zadržao *“prvu odluku da inicira upotrebu vazdušnih resursa... u konsultaciji sa članicama Savjeta sigurnosti.”*²⁷

Članovi Savjeta sigurnosti različito su tumačili sadržaj i svoje obaveze sadržane u ovoj rezoluciji što je omogućilo Srbima da nastave sa napadima na zaštićeno područje.

*“...93. Nakon usvajanja Rezolucije 836 (1993) Srbi su nastavili da granateraju zaštićena područja istim intenzitetom kao i ranije. U Sarajevu su npr., srpske granate nastavile da i dalje padaju po zaštićenoj zoni, prosječnim intenzitetom od oko hiljadu granata dnevno, obično u naseljene dijelove i često proračunato da proizvode maksimalne civilne žrtve, nekada nasumice, a samo povremeno na utvrđene vojne ciljeve.”*²⁸

Savjet sigurnosti Rezolucijom 844 od 18. juna 1993. godine, prihvatio je izvještaj Generalnog sekretara i izrazio punu odlučnost da u potpunosti provede Rezoluciju 836. Potvrđena je i Odluka iz tačke 10. spomenute Rezolucije o korišćenju zračne sile u i oko zaštićenih područja kako bi se podržao UNPROFOR u obavljanju svog mandata i *“ohrabrile zemlje koje djeluju nacionalno ili preko regionalnih organizacija ili aranžmana da sarađuju sa Generalnim sekretarom u ovom pogledu.”*

Ovom Rezolucijom su pozvane i *“zemlje članice da daju snage uključujući i logističku podršku i opremu, kako bi olakšale provođenje odredbi koje se odnose na zaštićena područja.”*²⁹

²⁷ Isto

²⁸ Izvještaj Sekretara za Rezoluciju Vijeća Sigurnosti 53/35 (1998), “Srebrenica Report”, 15 November 1999.

²⁹ *“Ipak u vrijeme kad je usvojena Rezolucija 844, već je postalo nažalost, jasno da sakupljanje 7.600 vojnika neće biti moguće. Veliki broj nacija odbio je dati bilo kakav doprinos u snagama uopće na čelu sa Špancima. Francuzi su dali jasno na znanje da su željeli*

Ni ova kao ni predhodne rezolucije Savjeta sigurnosti nije spriječila nastavak napada na zaštićena područja. Generalni Sekretar UN u Izvještaju od 1. decembra 1994. godine, analizirajući situaciju u zaštićenim područjima zaključuje da je napad srpskih snaga na zaštićenu zonu Bihać izazvan napadom vladinih snaga iz enklave. Dalje, ističe da su vojni efektivni vladinih snaga prisutni u svim zaštićenim područjima izuzev Srebrenice i Žepe. Radi postizanja svrhe osnivanja zaštićenih područja predlaže izmjenu režima zaštićenih područja koja bi obuhvatila:

- a) Označavanje granica zaštićenih područja;
- b) demilitarizaciju zaštićenih područja i obustavu neprijateljstava i provokativnih akcija u i oko zaštićenih područja;
- c) prelazne mjere ka potpunoj demilitarizaciji;
- d) potpuna sloboda kretanja³⁰

Na ovaj način je pravno uobličen pojam zaštićenog područja Ujedinjenih nacija.

Izvještaji Generalnog Sekretara UN koji su uslijedili sve do pada zaštićenog područja Srebrenice pokazuju da je situacija u zaštićenim područjima nesigurna uz stalnu opasnost zauzimanja ovih područja od srpskih snaga. Ne postojanje saglasnosti unutar Savjeta sigurnosti i "Kontakt grupe" spriječili su efikasnu akciju u cilju suzbijanja napada i zaštite enklava. Pad zaštićenog područja Srebrenice pokazao je sve slabosti maglovitog koncepta zaštićenih područja. Umjesto postupanja po jasno definisanim ovlastima sadržanim u Povelji UN i upotrebe međunarodnim pravom jasno definisanih načina zaštite civilnog stanovništva, uključeni segmenti Organizacije Ujedinjenih nacija izabrali su maglovite i nejasne surrogate što je dovelo do tragičnog ishoda.³¹

svoje trupe koncentrisati u Bihaću i Sarajevu 'zbog njihove vlastite sigurnosti' i da oni neće preuzeti treću zaštićenu zonu." J. W. Honig - N. Both, Ibid., str. 143.

³⁰ Sekretar – Izvještaj od 1. Decembra 1994 (S/1994/1389). Prijedlog sadrži i sljedeće:

" Iz gore opisanih lekcija javlja se potreba za ponovnim razmatranjem koncepta zaštićenih područja... Šta više, kako je gore objašnjeno, upotreba sile, a posebno zračne sile, za zaštitu zaštićenih područja, ne može biti efikasno ukoliko postane destabilizirajući faktor i sprečava primarnu humanitarnu misiju UNPROFOR- a... Pa ipak za međunarodnu zajednicu važno je da ostane privržena režimu zaštićenih područja čak i bez pristanka strana i da nastavi sa zahtjevima da se postupa prema svim relevantnim odlukama Savjeta sigurnosti. UNPROFOR priznaje da zaštita stanovništva u sigurnosnim područjima ne može isključivo zavisiti od suglasnosti strana..."

³¹ "Pad Srebrenice je, također, nečuven po tome što je stanovništvo enklave vjerovalo da će im autoritet Savjeta sigurnosti Ujedinjenih nacija, prisustvo UNPROFOR- ovih trupa za očuva-

Zaključak

Na kraju, ukoliko bi pokušali da definiramo zaštićeno područje, zaključili bismo da se radi o području u zoni sukoba ili u neposrednoj blizini zone sukobljavanja, koje je Rezolucijom Savjeta sigurnosti bez pristanka strana u sukobu, proglašeno takvim i u kojem su raspoređene snage Ujedinjenih nacija sa mandatom da upotrijebe sva neophodna sredstva i mjere radi odvratanja od napada na zaštićeno područje. Pošto su i same snage Ujedinjenih nacija raspoređene u zaštićenim područjima u kojima kontrolišu dominantne tačke, napad na zaštićeno područje je ujedno i napad na snage Ujedinjenih nacija, usljed čega su one dužne braniti sebe a braneći sebe štite ujedno i zaštićeno područje od napadača.

Ovakva pravna priroda zaštićenih područja proizilazi iz spomenutih relevantnih rezolucija Savjeta sigurnosti.

Činjenica da su u julu 1995. godine Srbi pristupili "konačnom rješenju" pitanja zaštićenih područja UN-a u istočnoj Bosni, ne mijenja pravnu prirodu zaštićenih područja. Predaja zaštićenih područja je izraz nespremnosti država članica Savjeta sigurnosti da izvrše obaveze koje je Savjet sigurnosti preuzeo. Stoga je pogrešno razloge za predaju zaštićenih područja tražiti u nesavršenosti rezolucija Savjeta sigurnosti, obzirom da je kao što smo vidjeli Savjetu sigurnosti i Generalnom sekretaru bilo jasno šta one znače i kakve su obaveze preuzeli. Razloge treba potražiti u raskoraku između proklamacija i stvarne spremnosti da se preuzete obaveze izvrše. Rat u Bosni i Hercegovini je prepun takvih primjera.

Možda, također, razloge izručenja zaštićenih područja treba tražiti i u kriminalnim radnjama pojedinih UN zvaničnika angažiranih u Bosni i Hercegovini, o čemu svjedoči interni izvještaj UN-a o Srebrenici.³²

nje mira i moć zračnih snaga NATO- pakta obezbijediti sigurnost. Umjesto toga, srpske snage se nisu osvrtnale na Savjet sigurnosti, odgurnule su UNPROFOR- ove trupe u stranu i ispravno procijenile da se protiv njih neće koristiti zračni udari u cilju njihovog zaustavljanja. Sa lakom su pregazile zaštićenu zonu Srebrenica, a onda su u roku od 48 sati krenule sa uklanjanjem stanovništva te teritorije. Nakon toga su se njihove vođe uključile u pregovore na visokom nivou sa predstavnicima međunarodne zajednice, dok su njihove snage na terenu za samo nekoliko dana pogubile i sahranile na hiljade muškaraca i dječaka." Cit prema Izvještaj Sekretara za Rezoluciju Vijeća Sigurnosti 53/35 (1998), "Srebrenica Report", 15 November 1999. tač. 468. ;

³² *"Padom ove dvije zone, odnosno njihovom predajom od strane UN snaga u ruke agresora uprkos preuzetim obavezama i zaštiti, misija UN-a u BiH nije imala više nikakvog smisla. Bio*

Literatura:

1. The Yugoslav Crisis in International Law, General Issues, part I, Cambridge University Press, 1997
2. Report of the Secretary pursuant to General Assembly resolution 53/35 (1998), " Srebrenica Report", 15. november 1999
3. Srebrenica 1995, Sarajevo 2000
4. Honig, J. W. Both. N, Hronika ratnog zločina, Sarajevo 1997
5. Malcolm N. Shaw, International Law, fifth edition, Cambridge University Press, 2003
6. Geoffrey Best, War and Law Since 1945, Clarendon Press, 1994
7. Leslie C. Green, The contemporary law of armed conflict, second edition, Manchester University Press, 2000.
8. Ženevska konvencija o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12. augusta 1949. godine
9. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I).
10. Dopunski protokol Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava unutrašnjih oružanih sukoba (Protokol II).
11. Ženevska Konvenciji o zaštiti ranjenika i bolesnika od 12. avgusta 1949.

je to potpuni pravni i moralni debakl svjetske zajednice, čime je istovremeno potvrđeno da je dotadašnji mandat UNPROFOR-a upravo išao na ruku agresorima. Misija tzv. čuvanja mira poprimila je apsurdne razmjere, a same su zaštitne snage (UNPROFOR) trebale zaštitu, što je bio i razlog formiranja snaga za brze akcije." Kasim I. Begić, Ibid., str. 266.; Na osnovu tajnog dijela Izvještaja UN-a o Srebrenici Haag bi mogao podići optužnicu protiv Janviera, Akashia, Karremansa i Nicolaia. Slobodna Bosna, broj 161. od 16.12.1999. godine, str. 5. i 6.

*Edina BEĆIREVIĆ
Dina BAJRAKTAREVIĆ
Marija LUČIĆ*

NEGIRANJE GENOCIDA - DILEMA IZMEĐU KRIVIČNOG PROCESUIRANJA I SLOBODE GOVORA

Uvod

Negiranje genocida je globalni fenomen. U povijesti gotovo da ne postoji slučaj genocida koji nije negiran od strane države koja ga je izvršila. Lista „negiranih“ genocida je stoga duga koliko i lista počinjenih genocida u povijesti. Savezna Republika Njemačka koja je nakon II svjetskog rata bila prisiljena priznati holokaust je izuzetak, što ne znači da intelektualna elita i njemački narod nisu negirali holokaust ili se bar dugo nisu suočavali sa onim što su Hitler i nacisti počinili u njihovo ime. U ovom članku naravno nećemo biti u mogućnosti obraditi sve slučajeve negiranja genocida, već ćemo napraviti pregled samo najpoznatijih slučajeva i to u svrhu identificiranja argumenata za i protiv krivičnog sankcioniranja negiranja genocida. Pored toga, analiziraćemo postojeću evropsku praksu u pristupu rješavanja ovog pitanja, a poseban fokus će biti na „Prijedlogu zakona o zabrani negiranja, minimiziranja ili opravdavanja holokausta i zločina genocida“ koji je u trenutačno u fazi skupštinske procedure u Bosni i Hercegovini. Kroz ovaj rad pokušaćemo odgovoriti na osnovnu dilemu: 'da li je krivično sankcioniranje negiranja genocida u koliziji sa osnovnim postulatima neprikosnovene slobode govora?' ili je 'negiranje genocida potrebno krivično sankcionirati zbog toga što je to izvjesni vid govora mržnje koji potiče na ponavljanje genocida?'

Motivi negiranja

Uzroke negiranja genocida možemo naći u samoj prirodi genocida, najgoreg zločina, čiji cilj je uništenje cijelih ili dijela nacionalnih, etničkih ili religioznih skupina. S obzirom da je genocid zločin iza kojeg stoji država i zahtijeva prećutnu saglasnost naroda u čije ime se genocid izvršava, sasvim je razumljivo da nakon izvršenog genocida dolazi do negiranja genocida. Motiv negiranja genocida je uglavnom u tome što počinioци ne žele snositi posljedice svojih zločinačkih djela, dok na širem kolektivnom planu, niti jedan narod ne želi svjedočanstvo i priznanje o mračnoj strani svoje povijesti. Međutim, negiranje genocida proces je koji je nadasve opasan i koji, osim toga što žrtvama genocida sprečava proces liječenja trauma, stvara i društvenu klimu u kojoj je ponavljanje genocida također moguće. Mnogi autori se slažu, a historijski primjeri potvrđuju, da je negiranje genocida često dovodilo do ponavljanja genocida.¹ U sociologiji genocida kao najčešći primjer negiranja genocida spominje se primjer revizionista holokausta, tursko negiranje genocida nad Armenima, a sve češće se posljednjih godina za primjer uzima i srpsko negiranje genocida nad Bošnjacima 1992.-1995.

Međutim ni razvijene zemlje sa demokratskom tradicijom nisu imune na „poricateljsku praksu“. Primjer za to su Sjedinjene Američke Države i negiranje genocida nad domorodačkim narodima. S obzirom na sistematsko negiranje ovog genocida ne postoje pouzdani podaci o tome koliko je Indijanaca istrijebljeno na teritoriji sadašnjeg SAD-a, od trenutka kada je Kolumbo otkrio Ameriku. Još jedan uzrok nepostojanja preciznih podataka jeste i to što Indijanci zbog nepismenosti, nisu imali mogućnost da bilježe stradanja svog naroda. Naime, protiv negiranja genocida najčešće se i najuspješnije bori narod - žrtva, pomoću dokumenata, arhivske građe i svjedočanstava. Indijanci ovo nisu bili u mogućnosti, pa stoga historičari u brojci ubijenih variraju od osam do 100 miliona.² U genocidu nad domorodačkim narodima, Amerika nije usamljena. U kolonijalnim osvajanjima u preko 70 zemalja svijeta domorodački narodi su bili žrtve genocida - od Afrike, Azije do Latinske i Sjeverne Amerike. Genocidna praksa kolonijalista podrazumijevala je genocidna ubistva, nasilnu sterilizaciju, odvajanje djece od njihovih porodica, torturu... Kao specifična genocidna praksa poz-

¹ Gregory Stanton, „Eight Stages of Genocide“, *Human Rights Watch* <http://www.genocidewatch.org/eightstages.htm>. (pristupljeno 29.3.2007.)

² David Stannard, *American Holocaust: The Conquest of the New World*, Oxford University Press, Oxford, 1993. str.151. Prema Stannardu, genocid nad američkim Indijancima bio je najmasovniji genocid počinjen ikad u povijesti, i trebalo bi ga zvati američkim holokaustom.

nato je i širenje malih boginja među indijanskim plemenima u Sjevernoj i Južnoj Americi pomoću zaraženih čebadi koji su im planski i s namjerom podijeljeni.³

Slučajevi nad domorodačkim narodima grupe za ljudska prava pokušavale su nametnuti i kao temu u Ujedinjenim narodima, međutim, rezultati su bili gotovo nikakvi. Veliki broj zemalja jednostavno ne želi suočenje sa sramnim dijelom svoje povijesti, a kao najčešći razlog poricanja genocida nad domorodačkim narodima, navodi se to da nije postojala genocidna namjera te da su stradanja bila posljednica ekonomske ekspanzije.⁴

Genocid nad domorodačkim narodima nije stvar prošlosti jer su namjere za njihovim istrebljenjem još uvijek aktuelne u određenim dijelovima svijeta. Zemlje kao što su Bangladeš, Burma, Burundi... samo su neke od zemalja u kojima se domorodački narodi i danas se bore za opstanak protiv genocidnih namjera svojih vlada.

Genocid nad Armenima: predmet političkih konverzi

Reguliranje kaznene politike po pitanju poricanja genocida neophodno je ujednačiti unutar Evropske unije jer selektivno primjenjivanje često može imati političku dimenziju. Naime, Francuski parlament je usvojio zakon kojim se za kazneno djelo proglašava negiranje genocida nad Armenima u Otomanskom carstvu tokom Prvog svjetskog rata. I dok unutar krugova akademske zajednice postoji konsenzus da su Armeni bili žrve genocida, s druge strane se postavlja pitanje da li je insistiranje na tome da sadašnja Turska prizna genocid nad Armenima motivirano onim francuskim i evropskim krugovima koji žele spriječiti ulazak Turske u Evropsku uniju. Kritičari ovakvog stava francuske politike ističu da je ironično da francuska vlada, za koju postoje dokazi da je tokom genocida nad Tucijima u Ruandi 1994., naoružavala Hutu trupe koje su izvršavale genocid, insistira na ovakvom

³ Vidi: Rober K. Hitchcock and Tara M. Twedt, „Physical and cultural genocide of various indigenous peoples” u Samuel Totten, Willia, S.Parsons iand Israel W. Charny (eds). *Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Views*. Garland Publishing: New York, 1997.

⁴ Vidi: Richard L. Rubinstein, *The Age of Triage: Fear and Hope in an Overcrowded World*, Boston: Beacon Press, 1983. Rubinstein u svom radu promovira tezu da su istrebljenja nekih naroda jednostavno posljedica 'prenatranog svijeta', te da je ekonomski razvoj doveo do 'viška populacije'. Ako bismo pojednostavili Rubinsteinove tvrdnje, mogli bismo reći da on zapravo opravdava istrebljenja određenih naroda u svrhu ekonomskog razvoja zbog toga što se pojavila potreba da se u svijetu eliminiira suvišna, nepotrebna populacija!

uvjetu prema Turskoj.⁵ Također, Francuska je država u kojoj srpski poricatelji bez ikakvih konsekvenci poriču genocid počinjen u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine.

Genocid nad Armenima dakle i nakon devedeset godina od njegova počinjenja, izaziva žustre polemike i strasne kontraverze, ne samo u složenim i bremenitim tursko-armenskim odnosima nego i diljem demokratskog svijeta. Prijedlog rezolucije američkog kongresa kojom bi se osudio genocid nad Armenima i diskusija koju je to izazvalo na američkoj unutrašnjopolitičkoj sceni još je dodatni dokaz kako tragedija jednog naroda može postati predmetom političkih kontraverzi. Naime američki predsjednik George Bush uputio je javnu opomenu Kongresu da bi usvajanje rezolucije o genocidu nad Armenima moglo imati ozbiljne konsekvence na američko-turske savezničke odnose. Međutim, Armeni imaju izuzetno jaku lobby grupu unutar američkog kongresa koja forsira usvajanje ove rezolucije.⁶

U sistematskim masakrima je prema respektabilnim historijskim izvorima u periodu od 1915. do 1917. godine u tadašnjem Otomanskom carstvu ubijeno više od 1,5 miliona Armena.

Postoje određeni historičari koji spore da je riječ o genocidu i tvrde da su Armeni stradali tokom deportacija, te da nije postojao sistematski plan niti namjera državnog vrha da uništi Armene kao narod. Prema turskoj interpretaciji događaja veliki broj ljudi jeste stradao, ali je među njima bio i veliki broj Turaka. Pored toga, turski historičari ali i vlasti ističu da je razlog stradanja Armena to što su se borili na strani ruskih trupa koje su izvršile invaziju na Tursku početkom I svjetskog rata.⁷

Međutim, politizacija sa pitanjem genocida vodi se i u armenskom društvu gdje se svaki pokušaj pregovora s Turskom odnosno Azerbejdžanom, oko armenske enklave Nagorno-Karabah, smatra nacionalnom izdajom i sramotom. Turska je 1991. godine priznala neovisnost Armenije, ali sve do danas nisu uspostavljeni puni diplomatski odnosi. Granica između ove dvije države je od 1993. godine zatvorena zbog sukoba u Nagorno-Karabahu.

⁵ ⁵ Helen Fein, „Civil Wars and Genocide: Paths and Circles“, *Human Rights Watch*, April-June, New York, 2000.

⁶ Vidi: Dnevni Avaz, 18.10.2007.

⁷ Za izvanredanu analizu uzroka genocida nad Armenima vidi: Bernard Brunetau u *Stoljeće genocida*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

Negiranje holokausta

Negiranje holokausta potiče od tzv. 'historijskih revizionista', koji su u godinama nakon II svjetskog rata objavili značajan broj knjiga u kojima dovode u pitanje postojanje gasnih komora u koncentracionim logorima, broj ubijenih Jevreja, postojanje plana da se istrijebi jevrejski narod i slično. Jedna od najčešćih metoda tzv. 'revizionista' jeste korištenje lažnih arhivskih dokumenata u svrhu dokazivanja da Hitler i nacistički politički vrh nisu znali za masovna ubistva Jevreja, te da su ta ubistva bila posljedica rata a nikako namjere za istrebljenjem. Historijski revizionizam je inače legitimna metoda istraživanja historije koja podrazumijeva da se nakon određene vremenske distance, uz analizu novih dokaza, arhivskih dokumenata koji su do tada bili nedostupni, u drugačijem svjetlu razmatraju određeni historijski događaji. Međutim, 'revizionisti holokausta' motivirani su najčešće antisemitskim porivima.⁸

Kada govorimo o „Prijedlogu zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja holokausta i zločina genocida“ koji je u skupštinskoj proceduri u Bosni i Hercegovini, može se reći da model za ovaj trend, koji se sve više širi u Europi, predstavlja zabrana negiranja holokausta. Naime, kao pokajanje za genocid i masakr nad evropskim Jevrejima, Savezna Republika Njemačka je donijela zakone koji kao kazneno djelo određuju poricanje holokausta, te je platila značajnu ratnu odštetu Izraelu kao i značajnom broju Jevreja koji su preživjeli rat. I ostale zemlje su, također, usvojile zakone protiv „negacionizma“, odnosno djelimičnog negiranja nacističkog genocida (prvenstveno gasnih komora) ili negiranja u cjelini. U Francuskoj je takozvani Zakon Gajso od 13. jula 1990. proglasio zločinom osporavanje postojanja „zločina protiv čovječnosti“, na način kako ga je definirao tribunal u Nirnbergu, za šta su članovi zločinačkih organizacija osuđeni od strane francuskih ili međunarodnih sudova. Za svesrdno prihvatanje ovih mjera zaslužan je sam intenzitet nacističkih zločina. Zakoni su smatrani opravdanim, te su bili i općeprihvaćeni zbog jedinstvene prirode holokausta.⁹

Međutim, negiranje holokausta došlo je u centar svjetske javnosti kada je engleski historičar David Irving- poznat po revizionističkim knjigama o II

⁸ Vidi: Steven L. Jakobs, „Historical Revisionism Versus Holocaust Denial“ u Israel W. Charny *Encyclopedia of Genocide*, ABC-CLIO: Oxford, 1999.

⁹ Džonston, D. (2005) „Istina i pomirenje na Ex-Yu prostorima“ *Nova srpska politička misao-časopis za političku teoriju i društvena istraživanja*, <http://www.nspm.org.yu/Debate.htm> (pristupljeno 11.9.2007)

svjetskom ratu i ulozi Hitlera, tužio američku historičarku Deborah Lipstadt za klevetu. Naime, Lipstadt je ponukana trendom negacionizma holokausta na međunarodnoj akademskoj sceni objavila knjigu „Poricatelji holokausta“ u kojoj je između ostalog, diskreditirala Irvinga kao historičara, naglasivši da je u motivima njegovog rada zapravo antisemitizam. U dramatičnom suđenju tokom 2000. godine oko kojeg je britanska i svjetska javnost bila podijeljena između onih koji su podržavali „slobodu mišljenja“ i „alternativne interpretacije povijesti“, Irving je izgubio proces.¹⁰ Međutim, u februaru 2006. godine, David Irving je uhapšen u južnoj Austriji, a optužnica je zasnovana na govoru i intervjuu Irvinga iz 1989. godine u kojem je izjavio da u koncentracionom logoru Aušvic nije bilo gasnih komora.¹¹ Irving je osuđen na tri godine zatvora, što je ponovno na međunarodnoj javnoj sceni izazvalo debatu o tome da li je krivično sankcioniranje poricanja genocida i ostalih zločina protiv čovječnosti neophodno krivično sankcionirati te da li je to u suprotnosti sa osnovnim načelima slobode govora? I sama Deborah Lipstadt nakon ove presude izjasnila se protiv krivičnog procesuiranja „poricatelja“, objasnivši da to jeste protivno osnovnim načelima slobode govora.

Inicijativa Evropske unije

Korak dalje u naporu da se ujednači krivično sankcioniranje poricatelja genocida na prostoru EU, desio se u aprilu 2007. godine kada su se države EU saglasile o novim pravilima za borbu protiv rasizma i širenja mržnje širom europskog bloka, uključujući i utvrđivanje kazni zatvora protiv onih koji negiraju ili trivijaliziraju holokaust. Nakon gotovo šest godina pregovora ministri pravde i unutarnjih poslova EU postigli su kompromisni dogovor o novim pravilima. Predlažući pravila, koja još moraju da podrže nacionalne skupštine, vodstvo EU poziva vlade da propišu trogodišnje kazne zatvora za sve one koji se terete ili negiraju genocid. Bilo je veoma teško postići ovakav dogovor zbog ogromnih razlika u zakonskim, političkim i kulturalnim tradicijama borbe protiv rasizma, posebno težnje da sve države EU treba da uvedu kaznene sankcije protiv onih koji negiraju holokaust ili druge genocide. Mi-

¹⁰ Deborah Lipstadt objašnjava da su oni koji isticali slobodu govora u odbrani Davida Irvinga, zaboravljali da je Irving zapravo podnio tužbu protiv nje zbog toga što ga je okarakterisala „poricateljem holokausta“, te je je zapravo Irving ovim procesom pokušao njoj uskratiti „slobodu govora“. Lipstadt je ponudila ličnu, ali veoma analitičnu i dinamičnu interpretaciju ovog procesa u nedavno objavljenoj knjizi: *History on Trial*, Harper Perennial: New York, 2995.

¹¹ Vidi: BBC News, Europe, 20.2.2006. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4733820.stm> (pristupljeno 19.10.2007)

nistri unutarnjih poslova i pravde EU izjavili su u deklaraciji da pravila defini-
raju kao zločin "podsticanje mržnje i nasilja, negiranje ili trivijalizaciju
zločina genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina". Nadalje ističu
da će nova pravila širom EU, koja određuju samo minimalne standarde za
borbu protiv rasizma i ksenofobije, pokriti samo genocide koje prepoznaju
statuti Međunarodnog kaznenog suda. Nacrtom novih pravila od državnih
pravosuđa unutar EU traži se da kazne one koji "javno opraštaju, poriču, ili
oštro trivijaliziraju počinjene genocide, zločine protiv čovječnosti i ratne
zločine" koje prepoznaje i definira Međunarodni krivični sud.¹²

U velikom broju zemalja EU poricanje holokausta je već kažnjivo, međutim
postoje značajne razlike u predviđenim sankcijama za ovo kršenje. Pa tako
najveću propisanu kaznu za negiranje zločina ima Austrija, od šest mjeseci
do 20 godina zatvora. U Litvaniji je najviša kazna deset godina, u Njemačkoj
i Rumuniji pet, u Italiji je najmanje kazna tri, a najveća četiri godine. Češka
negiranje zločina kažnjava maksimalno sa tri godine, kao i Poljska i Slovačka,
dok je u Francuskoj najveća dvije godine zatvora.¹³

Zakon protiv „poricatelja“ i u Bosni i Hercegovini?

Bez kontraverze nije prošao niti zahtjev poslanika Ekrema Ajanovića da Pri-
jedlog zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobra-
vanja holokausta i zločina genocida bude razmatran po hitnoj proceduri.
Ovaj zahtjev na posljednjoj sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne
skupštine BiH nije dobio potrebnu dvotrećinsku većinu te je vraćen u re-
dovnu proceduru.

Ajanović pak smatra da je obaveza države da donese taj zakon po UN kon-
vencijama: "Kad tad će Parlament morati usvojiti taj zakon. Sjećam se slike i
natpisa *Nož-Žica-Srebrenica* koju su nosili navijači Borca prilikom utakmice
sa Sarajevom, u Banjoj Luci. Time se faktički htjelo dati do znanja da takvo
nešto još postoji, da je legitimno... Kako neko može veličati genocid i ubist-
vo desetina hiljada ljudi?! To treba da bude krivično djelo kao i u drugim

¹² Associated Press, (2007) „Zatvorska kazna za negiranje holokausta“ *Danas*, 21-22. april
2007. <http://www.danas.co.yu/20070421/evropa1.htm> (pristupljeno 11.9.2007.)

¹³ Prijedlog zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja holokau-
sta i zločina genocida u Skupštini Bosne i Hercegovine

zemljama - 29 zemalja je već usvojilo takav zakon".¹⁴ Ajanović je također istakao da sličan zakon ima jedanaest europskih zemalja, a zabranu negiranja holokausta su svojom rezolucijom usvojile Ujedinjene nacije, čija je članica i BiH. Srpski poslanici spram ovog Zakona nemaju sasvim negativan stav. Član Komisije Lazar Prodanović (SNSD) misli da Zakon nije dobro napisan i da bi ga trebalo doraditi nadležno ministarstvo. "Uz uvažavanje kolege Ajanovića, smatram da je prijedlog nekvalitetno urađen", kazao je.

On i SNSD ne osporavaju potrebu usvajanja Zakona koji će kazniti negiranje genocida, ali u skladu s presudom Međunarodnog suda pravde koja je, podsjetio je, genocid locirala u Srebrenici. Presudu, smatra, treba prevesti, a Zakon kvalitetnije napisati.¹⁵

U Zakonu koji se sastoji od tri člana, predložena je zatvorska kazna od osam dana do tri godine, osim za višestruke kršitelje, za koje je minimalna kazna šest mjeseci. Novčane su kazne od hiljadu do deset hiljada maraka, a građani koji više puta počine isto djelo, moraće platiti najmanje pet hiljada maraka.

Nadalje Zakon predviđa da će, onaj ko distribuira ili na drugi način učini javnosti dostupnim, kroz kompjuterske, medijske, elektronske ili druge sisteme materijal koji negira, znatno minimizira, pokuša opravdati ili odobrava navedene zločine, biti kažnjen kaznom zatvora u trajanju do tri godine ili sa novčanom kaznom u iznosu između 1 000 i 10 000 kovertabilnih maraka, a višestruki počinioci kaznom zatvora između tri mjeseca i tri godine i sa novčanom kaznom između 5 000 i 10 000 konvertabilnih maraka.

Javnost presude predviđena je posljednjim članom. Obavještavanje javnosti će se postići kroz objavljivanje presude u cjelini ili djelomično u sredstvima javnog informiranja, pri čemu će troškove objavljivanja snositi osuđeni.

Pravni stručnjaci tvrde da ovaj Prijedlog zakona ima mnoge manjkavosti u svojim formulacijama te da kao takav ne odgovara našem krivičnom siste-

¹⁴ B. B.(2007) „Kako neko može veličati genocid?“ *Dani*, br. 522, http://www.bhdani.com/default.asp?kat=fok&broj_id=522&tekst_rb=3 (pristupljeno 12.9.2007.)

¹⁵ Omeragić, A. (2007) „Poslanici iduće sedmice opet o spornom zakonu“ *Oslobođenje*, 12. 09. 2007. http://www.oslobodjenje.com.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=50651&Itemid=44 (pristupljeno 13.9.2007.)

mu.¹⁶ Recimo, određen je minimum kazne u trajanju od 8 dana, a prema našem krivičnom zakonu, minimalna kazna zatvora je "mjesec dana".¹⁷ Nadalje, autor prijedloga ne koristi formulacije koje bi bile adekvatne našem krivičnom zakonodavstvu. Tako na primjer, u Prijedlogu zakona za određivanje zločina koristi se riječ "priznat", bez navođenja šta to zapravo podrazumijeva, odnosno, od kojih državnih ili međunarodnih institucija zločin treba da bude „priznat“ da bi njegovo negiranje moglo biti sankcionirano ovim zakonom.

Naši sugovornici sugeriraju da bi umjesto izraza „priznatog zločina“, trebalo da stoji da je zločin "utvrđen kroz pravosnažne presude".¹⁸ Recimo, genocidom je na Međunarodnom sudu pravde i Međunarodnom krivičnom sudu za zločine počinjene na području bivše Jugoslavije, okarakteriziran zločin u Srebrenici u julu 1995. godine. Međutim, na njemačkom Saveznom sudu, u slučaju Jorgić kao genocid je okarakteriziran zločin koji je počinio Nikola Jorgić na području Doboja tokom 1992. godine. Jorgić je osuđen na kaznu doživotnog zatvora, a žalbu na presudu, u kojoj se pored dužine kazne žalio i na kvalifikaciju zločina kao genocid, uputio je Evropskom sudu za ljudska prava. U maju 2007. godini Evropski sud za ljudska prava odbio je Jorgićevu žalbu, time potvrdivši da je riječ o genocidu. Stoga, izuzetno je važno precizirati koje presude međunarodnih sudova će biti mjerodavne u kvalificiranju zločina.

Dodatna manjkavost u Prijedlogu zakona jeste i kvalifikacija djela opravdavanja genocida kao „pokušaj opravdavanja“. Naime, to jednostavno nije pravno održiva formulacija budući da se u svakom krivičnom postupku cijeni umišljaj izvršioca, te bi umjesto toga trebalo da stoji formulacija "pravda" ili "odbrava". Zatim, pojam "višestruki učinitelj" je nejasan. Ova odredba ne treba da stoji jer se višestruki povrat cijeni kao otežavajuća okolnost zbog čega je potrebno predvidjeti veću kaznu.

Također, u Prijedlogu se neprecizno propisuju novčana i kazna zatvora, te je nejasno da li su određene alternativno ili kumulativno.

¹⁶ Informacije iz intervjua sa advokatima Vasvijom Vidović i Goranom Varunekom

¹⁷ Prema mišljenju advokaticke Vidović kazna od 8 dana do 3 godine je neadekvatna, tako da prema njoj odgovarajuća kazna bi bila kazna zatvora od 3 mjeseca do 3 godine. Naravno uz mogućnost da ovakva kazna bude ublažena u smislu Zakon o krivičnom postupku-a ali to ne treba da stoji u ovom Zakonu.

¹⁸ Isto

Iz svega navedenog proizilazi da autor Prijedloga zakona prilikom njegovog stvaranja nije uzeo u obzir naše postojeće krivične propise, tako da zbog toga ovaj prijedlog predstavlja "strano tijelo" i kao takav, ukoliko ne bi došlo do izmjena, teško može biti primjenjiv u praksi. Ovo je još jedan primjer da ne možemo samo "kopirati" tuđe zakone u svoj pravni system već prilikom kreiranja moramo uzeti u obzir naš pravni sistem i okvire koje on određuje.

Budući da će Prijedlog ovog zakona razmatrati Ustavotvorna komisija Predstavničkog doma Parlamenta Bosne i Hercegovine kao i Zajednička komisija za ljudska prava, prava djeteta, mlade, imigraciju, izbjeglice, azil i etiku odnosno da će u narednim danima započeti redovni postupak usvajanja zakona, ostaje nam da vidimo da li će Bosna i Hercegovina dobiti zakon kojim će se pokušati postići pomirenje sa prošlošću i utišati glas onih koji negiraju, minimiziraju, odobravaju i opravdavaju počinjene zločine.

Kad je u pitanju navodni problem između slobode govora i krivičnog sankcioniranja poricanja genocida, najbolji odgovor dala je Deborah Lipstadt, koja je, kao što smo već naveli bila protiv kazne zatvora za poznatog poricalja Davida Irvinga.

Profesoricu Lipstadt smo intervjuirali u vezi sa Prijedlogom zakona o zabrani negiranja, minimiziranja, opravdavanja ili odobravanja holokausta i zločina genocida, koji je trenutačno u proceduri Skupštine Bosne i Hercegovine. Zanimalo nas je da li Deborah Lipstadt smatra da bi krivično sankcioniranje „poricatelja“ u Bosni i Hercegovini bilo napad na „slobodu govora“. Njen odgovor kojim zaključujemo ovaj tekst poučan je za sve dalje rasprave o tome da li je potrebno sankcionirati poricanje genocida u Bosni i Hercegovini. Lipstadt je odgovorila:

„Ja često kažem da, kad je u pitanju holokaust, Njemačka i Austrija su poseban slučaj. Isto je sa Bosnom, jer je tamo genocid izvršen nedavno. Dakle, kada kažem da se „poricatelji“ ne trebaju krivično goniti onda mislim da to nije potrebno u zemljama u kojima se ta vrsta govora ne koristi da inspiriše ponovno nasilje. I stoga, kad je u pitanju Bosna i Hercegovina i slična mjesta, moram napraviti izvjesne ustupke u odnosu na moj stav u kojem zagovaram neprikosnovenu slobodu govora. Ja naime, imam luksuz da govorim iz zaštićenog okruženja gdje nema opasnosti od ponavljanja genocida. U Bosni je drugačije. Genocid je tamo nedavno izvršen. Ali ovo što govorim ne odnosi se samo na Bosnu i Hercegovinu. Smatram da je poricanje genocida potrebno zakonski sankcionirati u svim zemljama, u kojima je genocid ne-

avno izvršen i u kojima postoji mogućnost od ponavljanja genocida, te gdje „poricanje“ služi u svrhu širenja mržnje i inspirisanja na nasilje.“¹⁹

¹⁹ Email intervju sa Deborah Lipstad, 24.septembar 2007.

Literatura

- Brunetau, Bernard *Stoljeće genocida*, Politička kultura, Zagreb, 2005.
- BBC News, Europe, 20.2.2006.
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4733820.stm> (pristupljeno 19.10.2007)
- B. B.(2007) „Kako neko može veličati genocid?“ *Dani*, br. 522, preuzeto dana 12. 09. 2007. sa
http://www.bhdani.com/default.asp?kat=fokc&broj_id=522&tekst_r b=3
- Fein, Helen „Civil Wars and Genocide: Paths and Circles“, *Human Rights Watch*, April-June, New York, 2000.
- Hitchcock, K.Robert; Tara M. Twedt, „Physical and cultural genocide of various indigenous peoples“ u Samuel Totten, Willia, S.Parsons iand Israel W. Charny (eds). *Century of Genocide: Eyewitness Accounts and Critical Views*. Garland Publishing: New York, 1997.
- Jakobs, L.Steven „Historical Revisionism Versus Holocaust Denial“ u Israel W. Charny *Encyclopedia of Genocide*, ABC-CLIO: Oxford, 1999.
- Lipstadt, Deborah *History on Trial*, Harper Perennial: New York, 2005.
- Omeragić, A. (2007) „Poslanici iduće sedmice opet o spornom zakonu“ *Oslobođenje*, 12. 09. 2007.
http://www.oslobodjenje.com.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=50651&Itemid=44 (pristupljeno 13.9.2007.)
- Rubinstein, L. Richard *The Age of Triage: Fear and Hope in an Overcrowded World*, Boston: Beacon Press, 1983.
- Stanton, Gregory „Eight Stages of Genocide“, *Human Rights Watch*
<http://www.genocidewatch.org/eightstages.htm>. (pristupljeno 29.3.2007.)
- Stånard, David *American Holocaust: The Conquest of the New World*, Oxford University Press, Oxford, 1993.

Intervjui:

- Deborah Lipstadt, email intervju, 24.9.2007.
- Vasvija Vidović, email intervju, 10.9.2007.
- Goran Varunek, intervju obavljen u Sarajevu 8.9.2007.

Vera AREŽINA

FAKTORI EKOLOŠKE BEZBEDNOSTI

Prirodno okruženje je od postanka čoveka i njegove civilizacije, ma kakva ona bila, bilo determinirajući faktor.¹ Već samim tim što su ljudi i sami prirodna bića nastala u određenim prirodnim uslovima, ona su i nadalje determinisana prirodnom osnovom i prirodnim okruženjem kao specifično organizovanom materijom tj. kao specifičnim organizmom. Prezentirana postavka u sebi sadrži bitnu tvrdnju da su od nastanka čoveka, ma kada i kako ga datirali, na razvoj i kretanje stanovništva uticale prirodne okolnosti u svim razvojnim etapama i fazama.

Prema našim saznanjima, bezbednost² je sistem zaštite od ugrožavanja. Dakle, definisanje bezbednosti zavisi od prethodno valjane definicije

¹ Krešenko Lućano De, *Istorija grčke filozofije – Predsokratovci*, IP Svetovi, Novi Sad, 1991, str. 21-36, 109-112, 138-147; Prva promišljanja o ekologiji mogu se naći u delima naturfilozofa stare Grčke i Rima - Tales (kraj 7.v.p.n.e.) je smatrao da je voda prvobitni element tj. arché iz koga sve nastaje... jer voda može da se pretvori u led ili paru. Njegov učenik, Anaksimander je u svojim delima: *O prirodi, Krug oko Zemlje, Sfera*, smatrao da su: „Voda, Vazduh, Zemlja i Vatra samo ograničene suštine i da nad njima vlada neki super-element, nevidljiv u prirodnom stanju“. Empedokle (5.v.p.n.e.) izgradio je kanale da bi otklonio stajaće vode oko grada koje su dovele do kuge, a Anaksagora je postavio osnovne pojmove za Sunce, Mesec, Zvezde, i Zemljotres, koji je, po njemu, „posledica kretanja vazdušnih masa koje se nalaze zatvorene u unutrašnjosti zemlje“. Takođe, značajni su i radovi u 18. veku prirodnjaka, Linea, Bufona i drugih.

² Simić R.Dragan, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristup bezbednosti*, JP Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002, str. 21-33, 38. Bezbednost je odsustvo pretnji; sposobnost da se odvrati pretnja i prema realistima, države deluju u okvirima bezbednosne dileme, koja prema Robertu Džervisu, predstavlja situaciju u kojoj „postupci pomoću kojih jedna država pokušava da poveća vlastitu bezbednost, umanjuju pri tome bezbednost drugih“.

Uže shvatanje bezbednosti, odnosi se samo na vojnu moć, dok prema širem shvatanju, vezuje se za „smanjivanje pretnji“. „...još sredinom 20. veka u globalne izazove i pretnje koji po svojoj prirodi nisu, isključivo vojni (ubrajaju se) ...problemi koji se tiču stanovništva (nekontrolisani i neravnomerni rast, migracije koje su najčešće uzrokovane siromaštvom, itd.)...“.

Matthew Richard - Fraser Leah, "The Global Environmental Change and Human Security Project: Conceptual and Theoretical Issues", *Global Environment Change and Human Security*

ugrožavanja. *Ugrožavanje* je aktivnost na izazivanju, odnosno nanošenju štete drugima, ali situacija iz koje može da proizide šteta po druge od određenih dešavanja. Ali i situacija proizilazi iz aktivnosti. *Bezbednost* je, prema tome, stanje ili situacija zaštićenosti od ugrožavanja, što, prema prethodnoj definiciji podrazumeva stalne, sistematske i efikasne mere na identifikaciji stvarne, verovatne ili moguće ugroženosti odnosno, ugrožavanja. Te mere i sistem bezbednosti treba da budu pretežno, ako ne i potpuno, uspešne. Na primer, preduzimaju se i deluju mnoge bezbednosne mere, ali se, uprkos tome događaju udesi u saobraćaju nastali ponašanjem učesnika u saobraćaju ili delovanjem prirodnih činioca.

Ekološka bezbednost kao jedan od vidova bezbednosti, izvodi se iz opšteg pojma bezbednosti. Prema Beri Bazanu, ekološka bezbednost nastoji da „očuva lokalnu i planetarnu biosferu kao osnovnog, nosećeg sistema od koga zavise svi drugi poduhvati“.³ Bazan smatra da je „bezbednost težnja ka slobodi bez pretnji, a u međunarodnom sistemu, bezbednost je sposobnost država i društava da očuvaju svoju nezavisnu samobitnost i integritet.“⁴

U faktore ekološke bezbednosti ubrajamo one koji su: 1) *izazvani prirodnim zakonima* i 2) one koji su *izazvani ili podstaknuti aktivnostima ljudi*.

1) U faktore koji dovode do promena prirodnog okruženja, a koji su *izazvane prirodnim zakonima*, najčešće se ubrajaju poplave, erupcije vulkana, zemljotresi, cunami i slično.

◆ **Poplave** – Prema podacima Ekološkog programa Ujedinjenih nacija (UNEP) od 1950. godine broj poplava se povećava svake decenije. Mnogi stručnjaci ukazuju na katastrofalne posledice, jer je usled poplava u raznim delovima sveta, stradalo od nekoliko stotina do nekoliko hiljada ljudi, a naneta je i velika materijalna šteta. Na primer, tokom 2005. i 2006. godine u priobalnim oblastima mnogih reka u Evropi (Dunav, Elba, Vltava, Laba,

ty: *Concepts and Definitions*, Center for Unconventional Security Affairs (CUSA), University of California Irvine, 2002, internet – septembar 2003, www.gechs.uci.edu, p. 5-11.

³ Buzan Barry, *People, States & Fear, An Agenda for International Securities Studies in the Post-cold War Era*, 2nd edition, Pearson Education Limited, London, 1991, p. 115-130, ukazuje na opasnost od širenja izučavana nauke o bezbednosti, posebno na ekološke probleme, jer „treba utvrditi kada jedan ekološki problem predstavlja predmet izučavanja nauke o bezbednosti.“

Paris Roland, *Human Security – Paradigm Shift or Hot Air*, International Security, Vol. 26, No. 2, 2001, p. 95-97.

⁴ Buzan Barry, *People, States & Fear, An Agenda for International Securities Studies in the Post-cold War Era*, 2nd edition, Pearson Education Limited, London, 1991.

Morava, i druge);⁵ tokom 2004. u Kini i Indiji, stradalo je više od 1.800 ljudi, dok su iste godine u Dominikanskoj republici i Haitiju poplave odnele 3.300 ljudskih života. U Aziji je tokom poslednje decenije, stradalo i evakuisano brojno stanovništvo. Svake godine, poplave predstavljaju veliku pretnju za više od 80 miliona stanovnika Bangladeša. U Indiji, poplavama je izloženo više od 40 miliona hektara zemljišta, a direktna šteta od poplava procenjuje se da iznosi svake godine oko 240 miliona američkih dolara. U slučaju velikih poplava, procenjuje se da direktna šteta od poplava iznosi i do 1.5 milijarde američkih dolara.⁶

Osim razvijenih zemalja, mnoge zemlje u razvoju (Kina, Indija, Malezija, i dr.) uvele su razne mere u odbrani od poplava. Na primer, kao neke od mera koje je uvela Malezija mogu se navesti: praćenje vodostaja, prognoziranje padavina, upozoravanje, priprema stanovništva i pružanje pomoći.⁷

♦ **Suše** – imaju različite posledice u razvijenim i zemljama u razvoju, pre svega zbog razlike u vodosnabdevanju i efikasnosti upotrebe pitke vode. Prema podacima UNEP-a, mnoge sušne oblasti imaju sledeće zemlje - Indija, Šri Lanka, Avganistan, Iran, Pakistan, Australija i dr. Smatra se da je u Indiji, oko 33% obradivog zemljišta sklono suši.

Usled globalnog zagrevanja, kišne sezone se skraćuju, a sušne produžavaju. Direktna posledica je gubljenje useva što može dovesti do pojave gladi u mnogim delovima sveta.

♦ **Klizišta (odroni zemlje)** – su česta pojava u brdsko-planinskim oblastima Indije, Kine, Nepala, Tajlanda, Filipina i dr. Širom sveta posledice klizišta su brojne. Samo u Americi klizišta izazovu godišnju direktnu ili indirektnu štetu od oko 1,9 milijardi dolara, u Japanu – 1,5 milijardi, u Italiji oko jedne milijarde dolara, itd. Osim toga, brojne su i ljudske žrtve. Na pri-

⁵ Sandra Postel, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, izveštaj: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Indija i Kina*, The Worldwatch Insitute, Politika, Beograd, 2006, str. 58-61: „Između 1998. i 2002. u evropskim zemljama dogodilo se stotinu velikih poplava – uključujući i one sa tragičnim posledicama duž reka Dunav i Elba, u kojima je poginulo oko 700 ljudi, pola miliona ostalo bez domova, a ekonomska šteta je bila procenjena na ukupno 25 milijardi evra. Usled poplava 2005. i 2006. godine u Evropi je stradalo nekoliko desetina ljudi.

⁶ UNEP, Asia-Pacific Environment Outlook, *Natural Hazards*, internet - oktobar 2004, <http://www.rrcap.unep.org/apeo/Ch:1h-nathazards.html>.

⁷ U Bangladešu je od posledica poplava poginulo oko 140.000 ljudi 1991. godine.

⁷ Isto, str. 4.

mer, početkom 2006. godine, na Filipinima poginulo je više od 1.700 ljudi od posledica klizišta.

Mnogi naučnici, kao na primer, Ričard Metju, Dikson i drugi, upozoravaju da na ovaj faktor koji utiče na ekološku bezbednost, negativno deluju mnoge brojne aktivnosti ljudi kao što su nekontrolisana seča šuma, naseljavanje i pretvaranje brdsko-planinskih u obradivo zemljište, što dovodi do brojnih ljudskih žrtava i velike materijalne štete. Stručnjaci UNEP-a su procenili da se u Nepal u poslednjih petnaest godina posečeno više od 24 miliona hektara šume, što osim opasnosti od klizišta, predstavlja i opasnost za očuvanje biološke raznovrsnosti mnogih biljnih i životinjskih vrsta.⁸

Da bi otklonile ili makar ublažile negativne posledice usled klizišta, mnoge države primenjuju različite mere, i to: a) biološke mere (zasađivanje drveća sa dubokim korenima), b) elektrohemijske (delovanje jednosmerne struje na zemljište)⁹ i c) tehničke mere (podsecanje padina, izgradnja kanala, potpornih zidova, i dr.). Na primer, Tajland je izradio mapu zemljišta sklonom klizištima, pretežno na jugu zemlje.

◆ **Zemljotresi i cunami talasi** - Ova prirodna nepogoda je veoma česta u Japanu,¹⁰ Indiji, Nepal, Kini, Filipinima, Avganistanu, Iranu kao i u oblasti Pacifika. Prema stručnjacima UNEP-a, do sada je najrazorniji bio zemljotres koji se dogodio u Kini (Tangshan) 1976. u kome je stradalo oko 240.000

⁸ Matthew Richard, "Forests, Fires and Confrontation in Indonesia", in: *Conserving the Peace: Resources, Livelihoods and Security*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2002, p. 105-118, internet - februar 2003, www.iisd.org.

⁹ *Priznanja za kolubarski metod*, EPS - Glasilo javnog preduzeća elektroprivreda Srbije, br. 339, jul 2002, Beograd, internet - april 2004, http://www.eps.co.yu/publikacije/list_kwh/2002/list_br_339.pdf; Za usavršavanje elektrohemijskih mera, dr Ljubinko Ilić osvojio je brojne nagrade za svoj izum poznat pod nazivom *Kolubarska metoda*, koja ima veliku i trajnu primenu u sprečavanju i sanaciji klizišta.

¹⁰ Videti više: Spisak lokacija i jačine zemljotresa u Japanu, Japan Meteorological Agency, internet - april/maj 2006, www.jma.go.jp/en/quake/quake_local_index.html, www.jma.go.jp/en/quake/04102300391.html.

ljudi.¹¹ Osim toga, mnogi seizmolozi upozoravali su na lančanu reakciju zemljotresa i cunamija.¹²

Na primer, od posledica cunami talasa 2004. godine poginulo je više od 220.000 ljudi u jugoistočnoj Aziji - u Šri Lanki, Indiji, Indoneziji, Maleziji, i drugim zemljama, a bilo je ugroženo i stanovništvo istočne Afrike. Broj žrtava je bio visok jer su cunami talasi retki u Indijskom okeanu, pa tada nije postojao sistem upozoravanja stanovništva južnoazijskih i istočnoafričkih zemalja, a takav sistem imaju mnoge države u Tihom okeanu.

Da bi se izbegle ili umanjile moguće ljudske žrtve, osnivaju se centri za praćenje cunami talasa, kao na primer Međunarodni centar za praćenje cunami talasa (ITIC) ili Centar za praćenje cunami talasa u Pacifiku (PTCW).¹³

♦ **Vulkani** – Procenjuje se da u svetu postoji oko 600 aktivnih vulkana koji se smatraju pretnjom zbog izbijanja lave i vrelog pepela, a velika opasnost od ovog faktora postoji u Japanu, na Filipinima, Indoneziji, Novom Zelandu, itd. Među tim oblastima, najviše su podložne Indonezija (sa 129 aktivnih vulkana) i Japan (77 aktivnih vulkana).¹⁴

¹¹ UNEP, Asia-Pacific Environment Outlook, *Natural Hazards*, internet - oktobar 2004, <http://www.rrcap.unep.org/apeo/Chp1h-nathazards.html>.

¹² Videti: *Vibrira cela planeta*, Politika, Beograd, 28.12.2004; Dejvid But, seizmolog sa Britanskog geološkog instituta potvrdio je da je od posledica plimnog talasa cunami stradalo više od 220.000 ljudi u jugoistočnoj Aziji. Prema Butu, geološke ploče, koje se naslanjaju jedna na drugu, snažno su se sudarile (ispred obala indonežanskog ostrva Sumatra u zemljotresu jačine devet i po stepeni po Rihterovoj skali) i stvorile uzvišenje na morskom dnu koje je moglo biti do deset metara visoko i dugačko oko 1.200 kilometara. Veliki stub vode se pomerio, reč je o milijardama tona, i brzinom oko 800 kilometara na sat, cunami talas je udario u obale Šri Lanke, Indonezije i ostalih država u priobalju Indijskog okeana. U priobalju istočne Afrike bilo je ugroženo i hitno evakuisano stanovništvo Kenije, Somalije, Mauricijusa, Rejuniona i Sejšela.

¹³ O nastanku i bazi podataka cunami talasa u oblasti Pacifika od 1946. godine do danas, kao i određene mere koje preduzimaju države poput Indonezije, Japana, Kine, Rusije, SAD-a, Kanade, Čilea, Ekvadora, Meksika, Filipina i drugih zemalja, videti više internet - maj 2006: International Tsunami Information Centre (ITIC), www.tsunamiwave.info; Pacific Tsunami Warning Center (PTWC), www.prh.noaa.gov/ptwc; Japan Meteorological Agency, www.jma.go.jp/jma/indexe.html, i dr.

¹⁴ Videti više: Japan Meteorological Agency, internet - april/maj 2006, www.jma.go.jp/jma/indexe.html.

◆ **Uragani, tornada** – početkom ovog veka, uragan *Vilma* (u Meksiku), *Stenli* (Gvatemala), kao i *Rita* i *Katrina*¹⁵ (SAD) naneli su veliku materijalnu štetu i tragične posledice.

Nažalost, svedoci smo da na mnoge prirodne promene čovek dodatno deluje negativno, kao što su seča šuma, naseljavanje vlažnih zemljišta, prekrivanje reka i drugo, što je ugrozilo mreže prirode koji pružaju zdravi ekosistemi. Zbog toga, kada se dogodi neka prirodna nepogoda, katastrofalne posledice su samo još veće.

Svetski naučnici su prošlu dekadu 1990-2000. proglasili „dekadom borbe protiv prirodnih nepogoda“. Procenjeno je da su ekonomski gubici u prirodnim katastrofama za proteklih deset godina dostigli ukupan iznos od 566,8 milijardi dolara,¹⁶ što prevazilazi zbir svih gubitaka od 1950-1989. godine. Ujedinjene nacije su 2005. objavile „Milenijumsku procenu ekosistema“,¹⁷ prema kome potrebe ekosistema vode imaju vrhunski prioritet.

2) U faktore ekološke bezbednosti koji su *izazvani ili podstaknuti aktivnostima ljudi ubrajaju se*: (1) klimatske promene i globalno zagrevanje, (2) promene u atmosferi kroz smanjenje ozonskog omotača, (3) povećanje oskudice zaliha pitke vode i problem zagađivanja vodnih resursa, (4) promene u svojstvima i funkcijama zemljišta uključujući floru i faunu – smanjenje biološke raznovrsnosti, povećanje oskudice plodnog zemljišta i nekontrolisana seča šuma, i drugo. Ove promene, po svojim posledicama su negativne po stanovništvo i njegov razvoj, ali su izazvane ponašanjem i delanjem stanovništva bez dovoljnog znanja i bez odgovarajuće, dugoročne svrsishodnosti.

¹⁵ U SAD-u nakon uragana *Katrina* koji je tokom leta 2005. pogodio oblasti Lujziana, Alabama i Misisipi, došlo je do brojnih ljudskih žrtava, a šteta je procenjena na više od 80 milijardi američkih dolara. Više od milion izbeglica (najmasovniji pokret beskućnika posle građanskog rata pre 140 godina) došli su sa poplavljenog juga u druge oblasti SAD-a (najviše u Teksas).

¹⁶ Postel Sandra, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Kina i Indija*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006, str. 59-62. Podatke o visini ekonomske štete prikupila je kompanija *Munich Re*, jedna od najvećih kompanija za reosiguranje, gubitak novca i imovine zbog prirodnih katastrofa čiji je broj povećan u poslednje dve decenije.

¹⁷ Projekat *Milenijumska procena ekosistema* UN-a trajao je četiri godine uz učešće više od 1.300 naučnika. Videti više: UN, *The Millennium Development Goals*, New York, 2005, internet-april 2006, <http://unstats.un.org/unsd/mi/pdf/MDG%20Book.pdf>; kao i: UN, *Millennium Development Indicators: World and regional groupings*, 2005, internet-april 2006, http://unstats.un.org/unsd/mi/mi_worldmillennium_new.asp.

2.1) **Klimatske promene** – „Međuvladin panel za klimatske promene Ujedinjenih nacija (UN IPCC)“ prvi put je zvanično 1995. godine izneo uverenje da nije verovatno da su globalni klimatski trendovi „u potpunosti izazvani prirodnim uzrocima“, da su ljudi takođe krivi bar delimično za ovaj problem i da će posledice verovatno biti štetne i skupe. Prema „Izveštaju Evropske agencije za životnu sredinu (EEA)“¹⁸ navodi se da se mnoge klimatske promene, kao i posledice tih promena, već sada se mogu videti globalno - širom sveta, i u Evropi, a očekuje se da će one postati još izražajnije. Smatra se da su u Evropi ugrožene mnoge oblasti, a posebno Arktik, planinske i priobalne oblasti, kao i Mediteran. Mnoge studije ukazuju da se klima već menja i da su različite posledice tih promena vidljive širom sveta.

EEA, Ekološki program Ujedinjenih nacija (UNEP) i brojni stručnjaci ukazuju na međusobno povezane posledice klimatskih promena. Nov „Izveštaj međuvlading panela UN-a za klimatske promene (UN IPCC)“ iz maja 2007. godine, posmatran u kontinuitetu sa ostalim izveštajima, je takav da ima sve karakterisitike potvrde a i svojstva dokaza.¹⁹

Na osnovu principa faktorske analize prema kojoj su pojave međusobno povezane, što omogućava „da se na osnovu jednih pojava, odnosno promena kod jednih pojava, predviđaju druge pojave, odnosno promene kod drugih pojava“,²⁰ ukazujemo na sledeće:

¹⁸ European Environment Agency (EEA), *Climate change and a European low-carbon energy system*, EEA Report No. 1, Copenhagen, 2005, p. 7-16.

¹⁹ Videti više: Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change - Summary for Policymakers*, Fourth Assessment Report, 2007, internet – maj 2007, www.ipcc.ch/SPM040507.vdf; UN Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2001: Synthesis Report- Summary for Policymakers*, internet - jun 2003, www.ipcc.ch/pub/un/syrenq/spm.pdf, i druga dokumenta.

²⁰ Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, „Osnovi metodologije političkih nauka“, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 633-638; „Faktorska analiza polazi od stanovišta da se u naučnom radu, odnosno u istraživačkom radu pojave registruju, a promene mere. ...Merenjem promena na promenama koje se istražuju dobijaju se varijable. Međusobna povezanost pojava i stepen njihove povezanosti (slabija ili jača povezanost) izražavaju se indikatorima: koeficijentima korelacije ili koeficijentima asocijacije. Pojave su međusobno višestruko (multiplo) povezane, te se registruje više varijabli. Kako se može utvrditi koeficijent svake varijable pojedinačno, sa svakom drugom varijablom, javlja se veliki broj koeficijenata.“

Videti više o faktorima uticaja u: Termiz Dževad, „Statističke tehnike i postupci u politkološkim istraživanjima“, Grafite, Lukavac, 2006, str. 109-140.

- **globalno zagrevanje** – Globalno, temperatura se uvećala za oko 0,7°C u poslednjih 100 godina, dok je u Evropi prosečna temperatura porasla za oko 1°C. EU je postavila cilj da stepen temperature bude veći za samo 2°C do 2100. godine, u odnosu na preindustrijski period, a da bi se to ostvarilo treba preduzeti mere za globalno smanjenje emisije gasova i to za 50% do 2050. godine.

„Međuvladin panel za klimatske promene UN-a (UN IPCC)“ iz 2001. predviđa da će temperature biti uvećane za 1,4 do 5,8°C (stepeni Celzijusa) u periodu 1990-2100. Globalno zagrevanje ne predstoji, ono je već tu. Događaju se neobične stvari - menjaju se godišnja doba, oluje sa kišom postaju jače, nivo mora se povećava, moćni lednici popuštaju, ledene sante u polarnim regionima se tope, drveće cveta ranije, itd. Smatra se da će većem broju ljudi više škoditi nego koristiti klimatske promene. Stručnjaci upozoravaju da su toplotni udari uzrokovali smrt više od 20.000 stanovnika Zapadne i Južne Evrope samo tokom leta 2003. godine.²¹ Osim toga, smatra se da bi *efekti kontinuiranog povećanja temperature mogli biti dramatični i razorni*, kao što su:

- **otopljavanje glečera, lednika i većito smrznutog tla** – u periodu 1980-2000. nestalo je oko 20-30% glečera i lednika. Procenjuje se da nestaje 8 od ukupno 9 oblasti glečera u Evropi. Na primer, nestalo je oko jedne trećine oblasti i oko jedne polovine ukupne mase glečera na Alpima. Slično je i na Aljasci i u Sibiru, što šteti ekosistemima u tim oblastima. Takođe, od sredine 20. veka do 2000. godine, oblast pod lednicima na Arktiku je smanjena za više od 7%, a masa tih lednika je smanjena za oko 40%, sa očekivanim daljim smanjenjem u ovom veku, posebno tokom letnjih perioda.

- **povećanje nivoa mora**, iako je zbog otopljanja leda i glečera u poslednjih 100 godina nivo mora porastao oko 10-25 cm, pojedini stručnjaci upozoravaju na opasnost od porasta nivoa mora i od 15-95 cm, što može ugroziti i poplaviti velike oblasti priobalnih nizija, kao i mnoge rečne delte. Takođe, neke procene o porastu nivoa mora kreću se od 50 cm do 8 metara, što bi moglo dovesti do raseljavanja mnogih priobalnih oblasti u raznim delovima sveta;²²

²¹ European Environment Agency (EEA), *Climate change and a European low-carbon energy system*, Report No. 1, Copenhagen, 2005, p. 8-15.

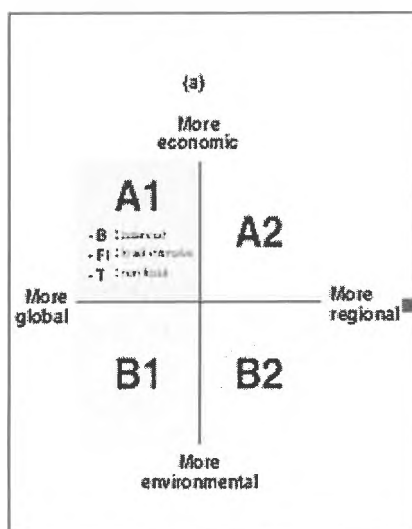
²² Renner Michael, *Environmental and Social Stress Factors, Governance, and Small Arms Availability: The Potential for Conflict in Urban Areas*, Comparative Urban Studies Project Occasional Paper No. 15, Woodrow Wilson International Center for Scholars, internet – decembar 2003, www.wilsoncenter.org, 1998, p. 3-10.

- toplija Zemlja ubrzava globalni ciklus vode. Već sada su registrovani znaci u promenama ciklusa vode, što može da dovede do **globalnog povećanja kišnih padavina i kiselih kiša**, ali samo u oblastima u kojima su česte poplave ili erozije tla, itd. Stoga se očekuje da će poplave biti sve češće sa ozbiljnijim posledicama, a najmanje jednom godišnje biće im izloženo oko 30 miliona ljudi širom sveta;
- zagrevanje okeana za 0,2°C dovelo je do sve češćih i razornijih **uragana i tropskih oluja** koji će postati uobičajeni (kao što su naleti *El Ninja* 1997. na Pacifiku i obe Dakote, uragan *Katrina*, itd.);
- pošto voda isparava lakše u toplom okruženju, regioni u kojima vladaju **suše** postaće još suvlji; odnosno, viša temperatura ima za posledicu veće isparavanje, što dovodi do bržeg isušivanja tla;
- kombinacija poplava i suša dovešće do toga da **tropske bolesti** kao što su malarija i tropska groznica postanu uobičajeni u nekada umerenim regionima;
- zagrevanje tundre takođe će voditi do raspadanja organskih materija i do oslobađanja vezanog ugljenika i metana, stvarajući **dodatni izvor gasova sa efektom staklene bašte**;

Do zaključaka o proceni buduće klime mnogi naučnici Međuvladinog panela za klimatske promene UN-a (IPCC) došli su matematičkim modeliranjem, korišćenjem složenih meteoroloških Kaplanovih modela opšte cirkulacije atmosfere i okeana, uz odgovarajuće pretpostavke koje se odnose na predstavljanje sveukupnog života na planeti: stanovništvo, vrsta i količina energije, smanjenje korišćenja energije fosilnog porekla i upotrebe obnovljivih izvora energije, itd. Grupisane opcije se nazivaju „scenariji“. Međuvladin panel za klimatske promene UN-a, koji okuplja stotine eminentnih naučnika i specijalista na modeliranju i proceni buduće klime, početkom '90-ih godina prošlog veka razvili su **nekoliko scenarija promene klime**.

Prema „Izveštaju Međuvladinog panela za klimatske promene (IPCC)“ iz 2001. godine, dva scenarija su tipična i obično se uzimaju za poređenje klime u budućnosti. Prvi, B1-B2 ima naglašene elemente „održivog razvoja“ i razvijene ekološke svesti uz punu primenu mera za smanjenje emisije

štetnih gasova i omogućavanje da se klimatski sistem povrati na stanje blisko onom iz preindustrijske ere. Prednost ima ekologija, pa se ovaj scenario naziva i „ekološki“. Drugi scenario, nazvan A1-A2 posmatra budućnost koja predstavlja nastavljenu sadašnjost, više je „ekonomski“, pa se naziva i „neekološki“ scenario. Pored toga scenario A1 i B1 odnosi se na globalne, a A2 i B2 na regionalne klimatske promene u budućnosti.²³

Slika 1. Prikaz scenarija A1 i A2 - „više ekonomski“ i B1 i B2 - „više ekološki“ scenario

Izvor: UN Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2001, Synthesis Report - Summary for Policymakers*, www.ipcc.ch/pub/un/syeng/spm.pdf, p. 10.

2.2) Zagađenje atmosfere i smanjenje ozonskog omotača – O problemu zagađivanja atmosfere, efektu staklene bašte i smanjenju ozonskog omotača oko Zemlje javno se raspravlja već više decenija.

Svetska Meteorološka organizacija (WMO) je, u saradnji sa Ekološkim programom Ujedinjenih nacija (UNEP), još tokom 1995. godine završila obimno procenjivanje smanjenja ozonskog omotača. Oni su utvrdili da se maksimalna koncentracija štetnih materija (ugljen-dioksida, hlorofluorugjenika - CFC, halona, bromida, i dr.) dogodila u troposferskom

²³ UN Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2001, Synthesis Report - Summary for Policymakers*, internet - april 2003, www.ipcc.ch/pub/un/syeng/spm.pdf, p. 10.

delu omotača sredinom '90-ih godina, i očekuju da će u stratosferi koncentracija tih materija biti vrlo visoka i tokom naredne decenije, jer je potrebno nekoliko godina da ove materije dospeju sa površine Zemlje u stratosferu. EEA upozorava da je u atmosferi širom sveta, kao i u Evropi, povećana koncentracija ugljen-dioksida sa 95 ppm (za oko 34%) na 375 ppm, a da se do 2100. godine očekuje povećanje koncentracije ugljen-dioksida na 650-1215 ppm.²⁴

Prema procenama Svetske zdravstvene organizacije od sredine '60-ih stratosferski ozonski omotač je smanjen za oko 5% širom sveta, posebno iznad Arktika i Antarktika, a danas se smanjuje za oko 4-5% po svakoj deceniji.

I pored smanjenja koncentracije štetnih materija u ozonskom omotaču, zahvaljujući međunarodnim sporazumima koji ograničavaju njihovu emisiju (*Montrealški sporazum 1987, Kjoto protokol, i dr.*),²⁵ pomenute supstance će i dalje uništavati omotač i u narednih 50 godina, koliko se procenjuje da će ostati u stratosferi.

Međunarodna saradnja u utvrđivanju režima je ponekad delotvorna, jer je svetska proizvodnja CFC-a između 1989-1999. godine opala za 86%. Ipak, uprkos smanjenju CFC-a u protekloj deceniji, ozonska rupa iznad Antarktika nastavila je da se širi i, uz sadašnji međunarodni režim, očekuje se da će se ubrzati smanjivanje zaštitnog ozonskog omotača pre nego što počne da se obnavlja.

Radi boljeg razumevanja ponašanja atmosfere i njene interakcije sa okeanima i biosferom, a u cilju predviđanja budućeg stanja sistema zemlja – atmosfera, dugoročan cilj *Globalnog atmosfetskog bdenja* – Svetske meteorološke organizacije (GAW–WMO) je da obezbedi podatke o promenama hemijskog sastava i fizičkih karakteristika atmosfere. U tom cilju naša zemlja je jedna od potpisnica, a svrsishodno i Bosna i Hercegovina, *Konvencije o praćenju prekograničnog transporta zagađenja na velikim udaljenostima u Evropi* čiji je program EMEP (Program za monitoring i proračun prekograničnog transporta zagađenja u atmosferi) integralni deo,

²⁴ European Environment Agency (EEA), *Climate change and a European low-carbon energy system*, EEA Report No. 1, Copenhagen, 2005, p. 7-16.

²⁵ United Nations Framework Convention on Climate Change, *Kyoto Protocol (1997)*, internet - januar 2000, http://unfccc.int/kvoto_protocol/items/2830.php

a prema čijem programu rada se vrše merenja koncentracije prizemnog ozona.²⁶

2.3) **Vodni resursi** – Danas je sve izraženiji *problem nestašice usled neravnomernog rasporeda i pogoršanog kvaliteta vodnih resursa.*

2.3.1) **Oskudica vodnih resursa** - Jedna od najlošijih posledica rasta stanovništva su sve manje količine zdrave, pitke vode. Procenjuje se da već sada 1,1 milijarda ljudi nema pristup zdravoj vodi za piće, a smatra se da će do **2015. godine na planeti živeti 7,5 milijardi ljudi, od čega 95% u zemljama u razvoju, kao i da će se istovremeno udvostručiti populacija u 2.000 mega-gradova sa više od 10 miliona stanovnika. To bi moglo dovesti do ekoloških migracija, i mnogih promena u stanovništvu, a u takvim okolnostima, oko 3 milijarde ljudi neće imati dovoljno vode za piće.**

Procenjuje se da će do **2025. godine preko 2,7 milijardi ljudi biti suočeno sa velikom nestašicom vode za piće, oko 5 milijardi ljudi će živeti u područjima gde će jedva zadovoljavati svoje potrebe za pitkom vodom, dok će u tom periodu potražnja za vodom u svetu premašiti snabdevanje za 56%.²⁷ Smatra se da će do 2050. godine od ukupno 9,4 milijarde stanovnika na Zemlji, oko 4,2 milijarde ljudi živeti u zemljama koje neće moći da obezbede minimalnu količinu pitke vode od 50 litara po glavi stanovnika.**

2.3.2) **Zagađenje vodnih resursa** - Čak i tamo gde vode ima u izobilju, sve je veći rizik od njenog zagađenja (radioaktivne materije, otpadne vode: gradske, poljoprivredne, industrijske, i dr.).²⁸

²⁶ Smanjenjem ozonskog omotača pojačava se nivo ultraljubičastog zračenja, što ima niz neželjenih posledica, kao na primer, povećanje broja obolelih od raka kože, oštećenje imunog sistema, i dr. Pored toga, rezultat prekomernog dejstva ozona na organizme ogleda se i u nizu akutnih i hroničnih oboljenja ljudi, jer mnogi stručnjaci smatraju da na zdravlje ljudi utiče koncentracija troposferskog ozona. Naime, pri koncentracijama do 200 µg/m³ javljaju razne tegobe - glavobolja, iritacija oka, opadanje plućne funkcije i fizičke kondicije, dok se pri koncentracijama većim od 250 µg/m³ mogu javiti i asmatični napadi. Videti više: Agencija za zaštitu životne sredine – Ministarstvo nauke i životne sredine Republike Srbije, *Nacionalni portal o životnoj sredini za Srbiju i Crnu Goru*, internet - novembar 2005, www.nfp-cs.eionet.eu.int, www.sepa.sr.gov.vu, str. 85.

²⁷ Kegli V. Čarls - Vitkof R. Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 561.

²⁸ Postel Sandra, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Kina i Indija*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006, str. 50.

Prema različitim studijama Ujedinjenih nacija, više od dve milijardi ljudi u svetu nema pristup zdravoj, pitkoj vodi. Pored toga, ako se ostvare procene o porastu stanovništva i sve veće potrošnje vode, to samo dodatno može da pogorša situaciju. Ujedinjene nacije su zbog problema vodnih resursa proglasile dekadu 2005-2015. – dekadom „voda za život“, a u okviru te organizacije doneti su mnogi značajni dokumenti za očuvanje čistih pitkih voda, kao što su *Agenda 21, Plan o globalnim ciljevima protiv siromaštva, klimatskih promena, za primenu obnovljivih energija i očuvanje čistih, pitkih voda i biološke raznovrsnosti; Plan o implementaciji održivog razvoja*²⁹ i mnogi drugi dokumenti.

Ugroženost nedostatka pijaće i druge čiste vode ima sledeće bitne izvore:

- ◆ porast stanovništva;
- ◆ prekomerena i neracionalna potrošnja vode u nekim delovima sveta;
- ◆ neizgrađeni sistem očuvanja kapaciteta voda;
- ◆ prejakorišćenje mora i rečnih tokova kao saobraćajnica;
- ◆ visok stepen zagađivanja korišćenjem voda kao deponija i u industriji, kao i zagađivanja hemikalijama u svakodnevnoj upotrebi, jer ekstremno zagađenje „pogoršava kvalitet inače retkih izvorišta, koja zbog toga postaju neupotrebljiva.“;³⁰
- ◆ nedovoljno razvijena tehnologija za prečišćavanje voda i njena nedovoljna rasprostranjenost;
- ◆ nedovoljno adekvatna uređenost vodotokova uz poštovanje ekoloških standarda;³¹ i drugo.

UN Environment Programme (UNEP/OCHA PostConflict), *Phenol Spill in Sitnica and Ibar River - Kosovo and Serbia and Montenegro*, mart 2002, internet – septembar 2003, www.reliefweb.int/ochaunep/edr/Kosovo.pdf, p. 1-33.

²⁹ UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development (UN DESA), *Agenda 21 (1992)*, internet – avgust 2004, www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm, www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm.

UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, *Plan o globalnim ciljevima protiv siromaštva, klimatskih promena, za primenu obnovljivih energija i očuvanje čistih, pitkih voda i biološke raznovrsnosti i Plan o implementaciji održivog razvoja*, internet – jul 2005, www.un.org/events/wssd/summaries/, www.un.org/esa/sustdev/csd/csd12/rim.htm.

³⁰ Flafin Kristofer – Gardner Geri, „Kina, Indija i novi svetski poredak“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Indija i Kina*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006, str. 13-14.

³¹ Postel Sandra, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Kina i Indija*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006, str. 44-53; Na primer, američki *Zakon o bezbednoj vodi za piće* predviđa da „gradovi koji zavise od reka, jezera ili drugih površinskih voda moraju da izgrade postrojenja za filtriranje osim ukoliko ne dokažu da su

Usled navedenih problema vodnih resursa, mnoga preduzeća i organizacije razvijaju tehnologije za dobijanje pitke vode putem desalinizacije, iz vlažnosti vazduha kao na primer, Udruženje za vodu (Aqua society),³² i na druge načine.

2.4) Zemljište – povećanje oskudice i zagađenje plodnog (obrađivog) zemljišta, očuvanje biološke različitosti i nekontrolisana seča šuma - Nesporno je da je pitanje zemljišta značajnim delom povezano sa problemima klime i voda.

Prema nekim procenama, smatra se da ukupno globalno zemljište iznosi oko 1,5 milijardi hektara, dok optimisti procenjuju da na planeti ima više od 3,4 milijardi hektara obrađivog zemljišta. Mnogi stručnjaci smatraju da se govori o „oskudnom zemljištu“ kada se već koristi 70 % i više obrađivog zemljišta. Na primer, u Aziji, već se obrađuje oko 82 % svih oranica.

Danas, oko 40 % hrane u svetu potiče sa 18 % useva koji se navodnjavaju.³³ Prema podacima specijalizovane agencije Ujedinjenih nacija za ishranu i poljoprivredu (FAO) u proteklih 40 godina navodnjava se više zemljišta, što je i povećalo proizvodnju hrane. Oni tvrde da je navodnjavanje neophodno za povećanje proizvodnje hrane za rastuću populaciju,³⁴ s obzirom na oskudicu novog obrađivog zemljišta.

svoje rečne slivove zaštitili na način koji zadovoljava federalne standarde kvaliteta vode.“ Gradovi koji su zaštitili svoje slivove, na primer, Boston, Njujork, Sijetl i drugi, uštedeli su svojim građanima velike sume novca za kapitalne izdatke. Na primer, planira se da se u narednih 10 godina samo u Njujorku uloži 1,5 milijarda dolara za zaštitu rečnog sliva, što bi uštedelo najmanje 6 milijardi dolara kapitalnih izdataka.

³² Udruženje za vodu (Aqua society), nakon više od dvadeset godina istraživanja tehnologija za dobijanje čiste, pitke vode, napravili su nekoliko uređaja koji već imaju primenu, na primer, termomobil u nemačkom Crvenom krstu, itd. Videti više: Aqua society, *Discovering an unused Water Resource*, internet - januar 2005, www.aqua-society.com/E_D_Aqua_Weltwasser.htm, www.aqua-society.com/E_D_Aqua_Technologie.htm.

³³ Postel Sandra, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Kina i Indija*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006; str. 45. „Između 1961-2001. godine, inženjeri i poljoprivrednici udvostručili su površinu zemlje koja se navodnjava, dok se paket *Zelene revolucije*, sastavljen od semena koje donosi visoke prinose, đubriva i vode širio na sve veći broj regiona.“

³⁴ Videti: Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) - Agriculture, Biosecurity, Nutrition and Consumer Protection Department (AG) - *Magazine Agriculture 21, What's water worth?*, internet - mart 2006, www.fao.org/ag/magazine/0603sp1.htm, FAO - *Magazine Agriculture 21, Water use in agriculture*, internet - novembar 2005, www.fao.org/ag/magazine/0511sp2.htm;

Velikom koncentracijom stanovništva u gradove zaista se zauzimaju znatni prostori obradivih površina zbog gradnje stambenih, industrijskih i drugih objekata i infrastrukture. No istovremeno, u nekoliko se kompenzuje gubitak plodnog zemljišta intenziviranjem korišćenja tog zemljišta ili aktiviranjem neobrađivanog zemljišta kao i pretvaranjem dela pustinja u plodno zemljište (na primer Libija). U ovom času ne izgleda da je nedostatak oranica ozbiljna pretnja. Sa ekološke tačke gledišta i sa tačke gledišta dugoročnih interesa stanovništva, ozbiljnije je pitanje *proizvodnja zdrave hrane*,³⁵ koja je povezana sa korišćenjem raznih vrsta semena i đubriva.

Osim oskudice, u mnogim studijama ukazuje se i na sve veće zagađenje plodnog, obradivog zemljišta (od upotrebe prekomerene količine pesticida do upotrebe raznih razarajućih sredstava).³⁶

U promene koje se javljaju kod bioloških vrsta od velikog značaja za čovečanstvo je **smanjenje biološke raznovrsnosti** i drugo, razvoj biotehnologije i biogenetskog inženjeringa. Ujedinjene nacije upozoravaju da svake godine nestane više od 50.000 biljnih i životinjskih vrsta. U okviru Ekološkog programa Ujedinjenih nacija, osnovan je 2000. godine Svetski centar za očuvanje i posmatranje (*World Conservation Monitoring Centre – WCMC*).³⁷ Osim toga, mnoge organizacije i stručnjaci upozoravaju da *biogenetski inženjering* (useva) može negativno da utiče na smanjenje

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), *Better water management means a healthier environment*, internet - maj 2006, www.fao.org/newsroom/en/focus/2006/1000252/article_1000253en.html.

Prema organizaciji FAO, agronomi su zbog manjka obradivog zemljišta, zaokupljeni problemom proizvodnje hrane za rastuću populaciju. U Africi (Kambodži, Tanzaniji, i dr.), gde prinosi zavise od kiše, površine za navodnjavanje mogle bi se povećati sa sadašnjih 12 na 40 miliona hektara. Takođe, ako bi samo jedan poljoprivrednik povećao efikasnost upotrebe vode za 1 odsto, to bi obezbedilo oko 200.000 litara slatke vode po hektaru godišnje za druge svrhe.

³⁵ Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) - Agriculture, Biosecurity, Nutrition and Consumer Protection Department (AG) - *Magazine Agriculture 21, Water use in agriculture*, internet - novembar 2005, www.fao.org/ag/magazine/0511sp2.htm.

³⁶ UNEP, Post Conflict Assessment Unit (PCAU), *Depleted Uranium in Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Environmental Assessment (2003)*, internet - april 2004, http://postconflict.unep.ch/publications/BIH_DU_report.pdf; *Depleted Uranium in Serbia and Montenegro - Post-Conflict Environmental Assessment in the Federal Republic of Yugoslavia (2002)*, internet - april 2004, <http://postconflict.unep.ch/publications/duserbiamont.pdf>. Pogledati više o programima ove organizacije u Avganistanu, Libanu, Sudanu, Liberiji i dr: <http://postconflict.unep.ch>.

³⁷ Videti: Svetski centar za očuvanje i posmatranje (WCMC) – Ekološki program Ujedinjenih nacija (UNEP), internet - april 2004, www.unep-wcmc.org.

biološke raznovrsnosti a preti i „da poremeti ustanovljenu trgovinu i profit zbog toga što se najveći deo transgenetski izmenjene hrane i useva (a najviše soje, mesa, kukuruza i pamuka) koji potiču sa Globalnog juga, proizvodi u Severnoj Americi i kasnije se izvozi i prodaje u inostranstvu (u prodavnicama drugih zemalja).“³⁸

Nekontrolisano krčenje šuma značajno je pitanje prečišćavanja vazduha i održavanje prihvatljivog sastava atmosfere.³⁹ Osim toga, Kegli i Vitkof⁴⁰ i brojni stručnjaci upozoravaju da nekontrolisana seča šuma može dodatno da ugrozi opstanak mnogih biljnih i životinjskih vrsta, dok Ričard Metju i drugi stručnjaci upozoravaju da usled nekontrolisane seče šuma i nastanka goleti na određenoj konfiguraciji tla, nastaje povećana opasnost od klizišta (na primer, Indonezija).⁴¹

Tri su osnovna pravca u mogućem traženju izlaza iz preteće perspektive: Prvi, *usporavanje dinamike i obima proizvodnje*, što je, objektivno i usporavanje rasta, pa i otežavanje održavanja već dostigutog materijalnog standarda stanovništva u razvijenim zemljama. S obzirom na kontinuitet rasta broja stanovnika, na jasno demonstrirana očekivanja i težnje

³⁸ Kegli V. Čarls - Vitkof R. Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 564-565.

³⁹ Bäckstrand Karin – Lövbrand Eva, *Planting Trees to Mitigate Climate Change: Contested Discourses of Ecological Modernization. Green Governmentality and Civic Environmentalism*, Global Environmental Politics Vol. 6, Issue 1, February 2006, internet – oktobar 2006, <http://mitoress.mit.edu/catalog/item/default.asp?type=5&tid=1848>.

⁴⁰ Kegli V. Čarls - Vitkof R. Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 560-563. „Na primer, snabdevači hranom sve više moraju da nabavljaju primarnu plazmu iz klica (genetski materijal koji sadrži informacije o nasleđu) sa Globalnog juga kako bi proizvodili genetski izmenjeno seme za međunarodno tržište. Takvo seme je patentirano i kao privatno vlasništvo može se ponovo prodati potrošačima sa Globalnog juga. Genetski izmenjeno, seme uglavnom zahteva skupe aditive kao što su hemijsko đubrivo i pesticidi... Problem povećava i to kada se farmeri na Globalnom jugu oslone na hibridne vrste i genetski izmenjeno seme jer to povećava opasnost od iščezavanja vrsta. ... U Indiji, na primer, proizvodi dobijeni iz nimovog drveta (*neem*) koriste se kao lekovi, kao drvna građa, gorivo, insekticid i slično. Američke i japanske firme su počele 1985. da patentiraju niz komponenti nimovog drveta koje Indiji nikada nisu patentirali. Sada, lokalno indijsko stanovništvo mora da se nadmeće sa mulitacionalnim korporacijama oko proizvoda od nimovog drveta, često po znatno višim cenama.“

⁴¹ Matthew Richard, „Forests, Fires, and Confrontation in Indonezia“, in Matthew Richard – Halle Mark – Switzer Jason, *Conserving the Peace: Resources, Livelihoods and Security*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2002, internet – februar 2004, www.iisd.org/pdf/2002/envsec_conserving_peace.pdf, p. 102-158.

stanovništva i na njegovo eventualno reagovanje, primena ovog koncepta ne može proći bez snažnih otpora.

I zemlje u razvoju su suočene sa sličnim problemom. Nije sporno da kisele kiše predstavljaju ozbiljan problem u mnogim oblastima Kine, a pošto kiše ne poznaju granice, došlo je do problema i u odnosima sa susednim zemljama, posebno sa Japanom i Južnom Korejom. Ipak, bez obzira na upozorenja, Kina namerava da nastavi sa svojom energetsom politikom, uz najave da će do 2010. godine povećati količinu uglja koji sagoreva gotovo 900 miliona tona godišnje. I druge azijske države idu tim putem, uključujući prenaseljenu Indiju koja, kao i Kina, ima značajna ležišta uglja. Kina i Indija,⁴² koje ne podležu restrikcijama emisija gasova koje izazivaju efekat staklene bašte iz *Protokola u Kjotu*,⁴³ već učestvuju sa 15% u globalnom efektu staklene bašte. Međutim, treba imati u vidu broj stanovnika tih zemalja, jer postoji određena nesrazmera između broja stanovnika i stepena zagađenja kod određenih zemalja.

Drugi pravac je *usavršavanje postojeće tehnologije proizvodnje* tako da se smanjuje emitovanje zagađujućih materija u atmosferi, što je proces koji već teče. Međutim, smanjivanje emitovanja zagađujućih materija po jedinici proizvoda (ili po jedinici upotrebe) ne smanjuje ukupno zagađenje ako broj tih jedinica nesrazmerno raste. Na primer, ne smanjuje se ukupno zagađenje ako ste pri proizvodnji i korišćenju automobila smanjili zagađenje po jednom automobilu, a povećali proizvodnju i korišćenje automobila za 20%. Neophodno je usavršavanje tehničkih sredstava i tehnologije njihove proizvodnje, usmereno na smanjenje troškova proizvoda i učestalost zamene modela. Ni ova strategija, mada u nekoj meri ublažava, ne rešava problem povećanja zagađenja;

I, treći pravac traženja rešenja za smanjenje zagađenja je *prelazak na nove tehnologije i nove energente*, na tzv. „čiste“ ili „zelene“ tehnologije i alternativne energenete, kao što su primena solarne energije i vodonika. Smatra se da bi solarna energija imala veću primenu u praksi od 2030. godine. Pored toga, intenzivna istraživanja o većoj primeni vodonika

⁴² Kegli V. Čarls - Vitkof R. Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 555-556.

Flafin Kristofer – Gardner Geri, „Kina, Indija i novi svetski poredak“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Indija i Kina*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006, str. 8-12.

⁴³ United Nations Framework Convention on Climate Change, *Kyoto Protocol (1997)*, internet – januar 2000, http://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php.

podržavaju mnoga preduzeća kojima su se pridružile i velike kompanije kao što su *BMW, Royal Dutch, Shell* i druge, nakon nedavnih povećanja cene nafte. Osim istraživanja, kompanija *BMW* je otišla korak dalje i proizvela „ekološki automobil“ odnosno sportski auto na vodonični pogon.⁴⁴ Procenjuje se da bi takvi automobili mogli doći na tržište u narednih pet godina.

Umesto zaključka:

Šta mi na Balkanu znamo o ekološkoj bezbednosti i šta mi, pojedinačno i udruženi, možemo da učinimo u cilju očuvanja ekološke bezbednosti Balkana i sveta? To je ključno pitanje.

U vezi sa tim, u uslovima porasta stanovništva u svetu, a time i veće oskudice i većeg stepena zagađenja nekih resursa, možemo se upitati – **da li je moguća globalna ekološka bezbednost?** Ako je ona moguća, da li je moguća totalna ekološka bezbednost, ili parcijalna u određenim bitnim sektorima?

Osim toga, posebno pitanje predstavlja - **pitanje rata i mira**, kao i odnosa u ratu i miru. U mirnodopskim uslovima, razvijaju se mnogi atmosferski letovi, kretanje satelita, itd. i mi nemamo odgovor na pitanje – šta će to doneti u perspektivi sa rastom gustine tih raznih predmeta u atmosferi i stratosferi, pogotovu u atmosferi? S druge strane, rat podrazumeva upotrebu raznih sredstava razaranja i trajnih zagađivača. Da li u tu ekološku globalnu bezbednost spada i kako spada zabrana i onemogućavanje ratova i kontrola ratova? Do sada ekološka šteta od ratova i eksperimenata u ratne svrhe nigde nije iskazana; i naredno pitanje -

Da li je uopšte moguće formiranje **systema faktora ugrožavanja i bezbednosti i poretka tih faktora** u tom sistemu po kriterijumu nastanka, načina delovanja i efektima?

⁴⁴ Videti: *BMW Insights - Clean Energy - BMW H2R, BMW is launching its hydrogen commitment around the world*, internet - april 2006, www.bmw.com/com/en/index_narrowband.html; Kompanija BMW svojim prototipom H2R na vodonični pogon nastoji da reši problem energije i zaštite životne sredine. To je sportski auto koji može da razvije brzinu 0-100km/h za 6 sekundi, dok je maksimalna brzina oko 300km/h na lakoj aerodinamičnoj platformi. U izradi prototipova „ekoloških“ automobila, BMW-u se pridružuju i mnoge druge kompanije, kao na primer *Daimler Chrysler, Ford, Honda, Toyota, General Motors* i druge.

Bez odgovora na ova pitanja ili bar bez njihovog intenzivnog i objektiviziranog razmatranja ne može se izvoditi valjan i delotvoran zaključak o ekološkoj bezbednosti.

Literatura:

- Bäckstrand Karin – Lövbrand Eva, *Planting Trees to Mitigate Climate Change: Contested Discourses of Ecological Modernization, Green Governmentality and Civic Environmentalism*, Global Environmental Politics Vol. 6, Issue 1, February 2006, internet, <http://mitpress.mit.edu/catalog/item/default.asp?tttype=5&tid=1848>.
- Buzan Barry, *People, States & Fear, An Agenda for International Securities Studies in the Post-cold War Era*, 2nd edition, Pearson Education Limited, London, 1991.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) - Agriculture, Biosecurity, Nutrition and Consumer Protection Department (AG) - *Magazine Agriculture 21, What's water worth?*, internet - mart 2006, www.fao.org/ag/magazine/0603sp1.htm.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) - Agriculture, Biosecurity, Nutrition and Consumer Protection Department (AG) - *Magazine Agriculture 21, Water use in agriculture*, internet - novembar 2005, www.fao.org/ag/magazine/0511sp2.htm.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), *Better water management means a healthier environment*, internet - maj 2006, www.fao.org/newsroom/en/focus/2006/1000252/article_1000253en.html.
- Kegli V. Čarls - Vitkof R. Judžin, *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka i Diplomatska akademija, Beograd, 2004, str. 555-556.
- Flafin Kristofer – Gardner Geri, „Kina, Indija i novi svetski poredak“, u: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Indija i Kina*, The Worldwatch Institute, Politika, Beograd, 2006.
- Matthew Richard - Fraser Leah, "The Global Environmental Change and Human Security Project: Conceptual and Theoretical Issues",

Global Environment Change and Human Security: Concepts and Definitions, Center for Unconventional Security Affairs (CUSA), University of California Irvine, 2002, internet – septembar 2003, www.gechs.uci.edu.

- Matthew Richard, "Forests, Fires and Confrontation in Indonesia", in: *Conserving the Peace: Resources, Livelihoods and Security*, International Institute for Sustainable Development (IISD), 2002, p. 105-118, internet - februar 2003, www.iisd.org.
- Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, *Osnovi metodologije političkih nauka*, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Paris Roland, *Human Security – Paradigm Shift or Hot Air*, *International Security*, Vol. 26, No. 2, 2001.
- Postel Sandra, „Očuvanje slatkovodnih ekosistema“, izveštaj: *Stanje sveta 2006 – u fokusu Indija i Kina*, The Worldwatch Insitute, Politika, Beograd, 2006.
- Renner Michael, *Environmental and Social Stress Factors, Governance, and Small Arms Availability: The Potential for Conflict in Urban Areas*, Comparative Urban Studies Project Occasional Paper No. 15, Woodrow Wilson International Center for Scholars, internet – decembar 2003, www.wilsoncenter.org.
- Simić R.Dragan, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristup bezbednosti*, JP Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2002.
- Termiz Dževad, *Statističke tehnike i postupci u politkološkim istraživanjima*, Grafit, Lukavac, 2006.

Dokumenta:

- Agencija za zaštitu životne sredine – Ministarstvo nauke i životne sredine Republike Srbije, *Nacionalni portal o životnoj sredini za Srbiju i Crnu Goru*, internet - novembar 2005, www.nfp-cs.eionet.eu.int, www.sepa.sr.gov.yu.

- European Environment Agency (EEA), *Climate change and a European low-carbon energy system*, EEA Report No. 1, Copenhagen, 2005.
- UN, *The Millennium Development Goals*, New York, 2005, internet - april 2006, <http://unstats.un.org/unsd/mi/pdf/MDG%20Book.pdf>.
- UN, *Millennium Development Indicators: World and regional groupings*, 2005, internet - april 2006, http://unstats.un.org/unsd/mi/mi_worldmillennium_new.asp.
- UN Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change - Summary for Policymakers*, Fourth Assessment Report, 2007, internet – maj 2007, www.ipcc.ch/SPM040507.pdf.
- UN Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2001: Synthesis Report- Summary for Policymakers*, internet - jun 2003, www.ipcc.ch/pub/un/syrenng/spm.pdf.
- UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development (UN DESA), *Agenda 21 (1992)*, internet – avgust 2004, www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/english/agenda21toc.htm, www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm.
- UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, *Plan o globalnim ciljevima protiv siromaštva, klimatskih promena, za primenu obnovljivih energija i očuvanje čistih, pitikih voda i biološke raznovrsnosti i Plan o implementaciji održivog razvoja*, internet – jul 2005, www.un.org/events/wssd/summaries/, www.un.org/esa/sustdev/csd/csd12/rim.htm.
- United Nations Framework Convention on Climate Change, *Kyoto Protocol (1997)*, internet – januar 2000, http://unfccc.int/kyoto_protocol/items/2830.php.
- UN Environment Programme (UNEP/OCHA PostConflict), *Phenol Spill in Sitnica and Ibar River - Kosovo and Serbia and Montenegro*, mart

2002, internet – septembar 2003,
www.reliefweb.int/ochaunep/edr/Kosovo.pdf.

- UN Environment Programme (UNEP), Asia–Pacific Environment Outlook, *Natural Hazards*, internet - oktobar 2004, <http://www.rrcap.unep.org/apao/Chp1h-nathazards.html>.
- UN Environment Programme (UNEP), Post Conflict Assessment Unit (PCAU), *Depleted Uranium in Bosnia and Herzegovina Post-Conflict Environmental Assessment (2003)*, internet – april 2004, [http://postconflict.unep.ch/publications/BiH DU report.pdf](http://postconflict.unep.ch/publications/BiH_DU_report.pdf).
- UN Environment Programme (UNEP), Post Conflict Assessment Unit (PCAU), *Depleted Uranium in Serbia and Montenegro - Post-Conflict Environmental Assessment in the Federal Republic of Yugoslavia (2002)*, internet – april 2004, <http://postconflict.unep.ch/publications/duserbiamont.pdf>.

Marija BLAGOJEVIĆ

EKOLOŠKE DESTRUKCIJE I UGROŽAVANJE SIGURNOSTI

UVOD

Ljudsko društvo nalazi se u sve većem raskoraku između povećanja potreba i zahteva za sigurnošću i povećanja broja i vrsta ugrožavanja, koje kvaliteto-
tom i intezitetom stalno rastu, proširuju se i globalizuju. Tokom poslednjih
nekoliko decenija suočeni smo sa eksplozivnim rastom brojnosti svetskog
stanovništva , uz rapidno smanjivanje zaliha prirodnih resursa kao i nepre-
kidno gomilanje raznovrsnih polutanata. Situacija postaje naročito alarman-
tna početkom sedamdesetih godina, odnosno nastankom ekološke krize.
Formirani timovi svetskih eksperata iz svih relevantnih struka i specijalnosti,
precizno sagledavaju stvarno stanje i predviđaju tokove budućeg razvoja
ljudskog društva. Od tog perioda pa do danas čitav niz problema nije razre-
šen, već su se naprotiv javile i nove ekološke destrukcije na globalnom
nivou:

- globalni poremećaj klime
- uništavanje ozonskog omotača
- kisele kiše
- gubitak obradivog zemljišta i povećanje površine pod pustinjom (desertifikacija)
- preterana eksploatacija i uništavanje šuma (deforestizacija)
- progresivno narušavanje i gubitak biološke raznovrsnosti (diverziteta)
- hemijski rizik
- opasnost od zračenja

Degradacija životne sredine, čiji je krivac uglavnom ekonomski faktor, dovodi u pitanje fundamentalne aspekte sigurnosti, na nacionalnom i na globalnom planu. Sve ljudske delatnosti su najvećim delom povezane sa proizvodnjom i potrošnjom. Ova činjenica se ogleda u potražnji za prirodnim resursima, s jedne strane, i zagađenja životne sredine, s druge strane. Ekološki problemi su brojni i objektivno teški za rešavanje. Odgovornost za to pada na čoveka, koji s obzirom na njegovu veliku naučnu i tehničku moć i

ekološku svest, može prirodu zaštititi, razoriti ili je dalje "stvarati" u stanju dinamičke ravnoteže. Naravno, to zavisi od karaktera usmerenosti i nove skale vrednosti, u procesima industrijalizma, postindustrijalizma, urbanizacije i adekvatnog projektovanja novih tehnologija. Jer, zaštita prirodne, životne sredine, ako se hoće prosperitet sadašnjih i budućih generacija, mora postati organski deo ukupne projekcije razvoja. Naime, čovjek sa tehničkim, tehnološkim rešenjima može razrešiti veliki broj ekoloških problema u zajednici sa ulogom drugih naučnih oblasti i društvenih delatnosti poput: ekonomskih, etičkih, političkih i dr.

Posmatrajući odnose između životne sredine i ljudskih delatnosti, i obratno, može se zaključiti da degradacija životne sredine može imati negativne posledice na ljudsko zdravlje, društveni standard, ekonomski razvoj, pa i na nacionalnu bezbednost.

Uzroci destrukcije životne sredine

Ekološki problemi savremenog čoveka su toliko obimni i intenzivni da prevazilaze mogućnost uspešne intervencije bilo koje pojedinačne zemlje, organizacije, struke, nauke i discipline. Samo zajednički sazajno-praktični naponi svih zemalja, mogu da ublaže ili spreče nastale ili moguće posledice ekološke katastrofe. Taj projekt pripada nacrtu jednog drugačijeg shvatanja sveta, društva, politike, ekonomije, privrede, industrije, kulture i naravno socijalne etike. Čovečanstvo mora da angažuje sve sazajne resurse sopsstvene civilizacije, kako bi pokrenulo globalnu borbu protiv posledica koje je samo proizvelo. Taj proces *ekološkog senzibilizovanja*¹ ljudi mora da bude permanentan, i dugoročan, mora da se odvija na svim nivoima podjednako, kako na globalnom tako i na regionalnom, nacionalnom i lokalnom planu. To učenje nove ekološke kulture treba da krene od svetske zajednice, od njenih zakona, načela, principa i konvencija, koje će obavezivati sve zemlje sveta. Svaka država bi na osnovu međunarodnih preporuka i dogovora trebalo da organizuje specifične institucije, ustanove i organizacije koje će na nacionalnom planu da razvijaju ekološku svest, ekološku kulturu, standarde, zakone i norme. Civilno društvo bi tako razvilo poseban vid ekološke samosvesti građana. Danas je sazrela teorijska i politička svest da je pitanje budućnosti čoveka neraskidivo povezano sa pitanjem budućnosti prirode. Ugrožena budućnost prirode i čoveka traži jednu novu etiku solidarnosti sa

¹ Da bi opstao čovek mora ne samo da formira ekološki način mišljenja, već da uvede novu ekološku etiku.

organskim svetom čiji smo mi neraskidivi deo. U pitanju više nije princip nade, već princip odgovornosti prema prirodi shvaćen kao ljudska samoodgovornost. Budućnost čovečanstva je prva obaveza čovekovog kolektivnog ponašanja u doba negativnog ishoda tehničke civilizacije, koja je postala svemoćna. U ovom je sadržana i budućnost prirode i cele biosfere. Interes čoveka u najsublimiranijem smislu poklapa se s interesom njegovog prirodnog i socijalnog okruženja. Dostojanstvo čoveka je nemoguće izgraditi bez dostojanstva prirode i društva u celini. Otuda i potreba da konačno prestanemo da svoju okolinu tretiramo na egoističan, utilitarističko-pragmatičan način. Ekološki problemi koje analiziramo su najveći izazovi koji već konfrontiraju naše društvo i zahtevaju globalnu planetarnu novu alternativu civilizacije, - a to dalje znači, moramo se opredeliti za ideje koje će izraziti *rekonceptualizaciju sveta* i koje će objektivno biti efektivni uzročnici novih promena. Značajan izvor tih promena je prisutan u tehnologiji, jer ona objektivno stvara nove mogućnosti usavršavanja prirode i transformisanja resursa, nezavisno od tipa i razvijenosti društva ponaosob. Takav pristup pretpostavlja napuštanje stihijnosti u razvoju. U objašnjavanju uzroka raširene destrukcije životne sredine na našoj planeti, pružena su dva primarna modela: ekološko objašnjenje i objašnjenje iz prizme političke ekonomije.

Ekološko objašnjenje destrukcije životne sredine ima poreklo u oblasti "humane ekologije" koja je dominirala u urbanoj sociologiji krajem dvadesetog veka. Prema ovom shvatanju, koje se bavi isključivo praktičnom a ne apstraktnom stranom problema, tri su funkcije koje životna sredina pruža ljudskim bićima: *magacin za snabdevanje, životni prostor i skladište za otpad.*

Korišćena kao *magacin za snabdevanje*, životna sredina je izvor obnovljivih i ne-obnovljivih prirodnih resursa (vazduha, vode, šuma, fosilnih goriva) koji su bitni za život.

Životni prostor ili stanište pruža stanovanje, sistem transporta i druge bitne elemente svakodnevnog života. Prekomerna upotreba ove funkcije rezultira prenaseljavanjem, zagušenjem saobraćaja i uništavanjem staništa za druge vrste.

Funkcijom *skladišta otpada*, životna sredina služi kao "slivnik" za đubre, kanalizaciju, industrijski otpad i druge prateće proizvode.

Objašnjenje iz prizme političke ekonomije ne priznaje nikakve nedoumice o tome koga okriviti za uništavanje životne sredine, jer je jasno da su razvijeni

industrijalizam i potraga za bogatstvom i profitom među glavnim krivcima za degradiranu životnu sredinu.

Globalizacija-sigurnosni izazov, razlozi za i protiv

U ekološkom načinu mišljenja globalnom aspektu se poklanja velika pažnja jer se najčešće sami problemi životne sredine javljaju u globalnim, planetarnim razmerama. U cilju efikasne primene objektivnih saznanja i teorijskih koncepcija moderne nauke o prirodi, pronalaze se egzaktno nove mere i pokazatelji. Stvarno, a ne formalno, ekološko vrednovanje razvojnih programa postaje obavezna komponenta ekonomskog planiranja. Savremena makroekonomika suočava se sa zadatkom da promptno asimilira ekološka saznanja i prognoze, kako lokalne tako i globalne, te da predvidi i obezbedi njihovu implikaciju. Više ne može biti sporno da ekonomski rast mora uvažavati posledice po resurse sredine, na kojima se u krajnjoj liniji baziraju sve ekonomske aktivnosti. Egzaktna ocena nosivosti sredine (*carrying capacity*) spada među temeljne odrednice modernih gospodarskih projekata.

Moderna nauka, uključujući i modernu tehniku i tehnologiju kao njenu praktičnu primenu, pokazuje se kao manifestacija novog odnosa naspram prirode. Za Frensisu Bekona (Francis Bacon) znanje je moć, a nauka, kao najviši stupanj tog znanja, samo je oruđe za ovladavanje nad čoveku neprijateljskom i stranom prirodom.

Kao i svaki proces koji dugo traje i obnavlja se u velikim razmerama, tako i proces globalizacije stvara moderno svetsko društvo, ali ta modernost ima i negativnu stranu. Globalizacija zadobija i izrazito patološke vidove i oblike: stvaranje globalne kriminalne ekonomije i njena rastuća povezanost sa zvaničnom ekonomijom i političkim institucijama.² Socijalno isključeno stanovništvo i pojedinci i grupe koji se odlučuju za neuporedivo profitabilniji ali rizičniji način zarađivanja, čine sve brojniju populaciju sveta. Organizovani kriminal i kriminalne organizacije već dugo postoje i nisu nove pojave. Novina je njihov stalni porast, ekspanzija njihovih transnacionalnih operacija, kao i porast njihove moći. Jednom rečju, nastaje simbioza između mafije, države i finansijskog kapitala.³ Globalizacija označava ekonomski, politički i kulturni proces koji je omogućen brzim razvojem na području transporta i

² Globalizacija je kontroverzan proces i predstavlja pretvaranje sveta u jedinstven proces sa tendencijama koje su po pravilu destruktivne i predstavljaju dominaciju moćnih sistema nad slabijim.

³ Pečujlić M., "GLOBALIZACIJA DVA LIKA SVETA", Gutenbergova Galaksija, Beograd, 2002.

komunikacija, a koji je često vođen željom velikih korporacija za osvajanjem novih tržišta. U naše vreme, svet doživljava ozbiljnu reviziju merila (ekonomske) snage i uspešnosti (održivosti) društveno-političkih sistema. Sve do druge polovine XX veka ekonomija je praktično priznavala samo kvantitativne opšte pokazatelje rasta (progres) u saldiranju prometa ljudsko društvo-prirodna okolina. Procena stanja privrede i društva legitimno uključuje stanje i procese kao što su: kvalitet života, kapacitet sredine, održivi/uravnoteženi razvoj, koji odražavaju ekološke aspekte čovekovog specifičnog, društveno-ekonomski određenog kolektivnog, generičnog odnosa prema prirodi. Opravdani su zahtevi za uvođenjem novih mera i pokazatelja, pomoću kojih bi se doslednije pratile i računavale negativne posledice privrednih aktivnosti u čovekovoj okolini. Siromašenje resursa, degradacija životne sredine, umanjivanje prirodnog kapitala – postaju redovan sastavni deo ekonomskog bilansa, makar i preko merenja tek pojedinih aspekata opšte sredinske (environmental) problematike. Značaj ekoloških parametara nesumnjivo se povećava u svim oblicima i metodama ocenjivanja tekućeg stanja, kao i predviđanju i planiranju budućeg razvoja. Ekološka svest, ispoljena u interesu za racionalizacijom iskorištavanja prirodnih resursa (naročito neobnovljivih), u brizi za očuvanjem raznovrsnosti živog sveta (biodiverzitet) na Zemlji, u brizi za zaštitu kvaliteta čovekove životne sredine – opravdava uključivanje u sociopolitičke i ekonomske tokove, ne više kao ukrasna filozofska deklaracija, nego kao stalan praktični element u projektovanju i realizaciji privrednih i drugih poduhvata.

Dosadašnji privredni rast nije uvek blagotvorno uticao na stanje čovekove životne sredine. Lakše bi bilo naći argumente za suprotno stanovište. Stoga razvijeni delovi savremenog sveta obilno ulazu u zaštitu i unapređenje prirodne okoline. Međutim, to sebi mogu u značajnijoj meri dozvoliti samo snažne ekonomije, ubedljivo nadmoćne u uslovima liberalne tržišne konkurencije. Ekološki kolektivi ekonomskog liberalizma dostupni su pre svega jačim privredama, isto kao i socijalni. U svakom slučaju, sazrela je svest da životni interesi čoveka, u lokalnim i globalnim razmerama, zahtevaju da se pri svakom koraku privrednog razvoja ostvaruje sinteza raspoloživog znanja, te puna i efikasna primena tog znanja u realizaciji svih i svačijih razvojnih projekata. Sa relativizacijom motiva zarade i širokim prodorom ekološke problematike na ekonomsko političku pozornicu, strahovito narasta uloga novog morala u svetskoj politici, zasnovanog na poznatim opštim interesima koji postaju realni temelj modernog humanizma.

SUOČENOST SA GLOBALNIM EKOLOŠKIM PROBLEMIMA DANAŠNJEG VREMENA

Prema izveštaju Nacionalne zdravstvene akademije SAD-a (NASA) nijedna katastrofa u celokupnoj poznatoj prošlosti neće izazvati toliko poguban uticaj na civilizaciju i život na planeti kao što bi to mogao izazvati trend globalnog zagrevanja. Do sada je o tom pitanju najrelevantnijom smatrana studija objavljena nakon završetka Međuvladinog panela o klimatskim promenama, održanog 2001. godine u okviru Ujedinjenih nacija (IPCH), koja prognozira da bi temperatura na površini zemlje do 2100. godine mogla porasti od 1,4 do 5,8 stepeni Celzijusovih. Ova studija predviđa da bi takav rast temperature mogao prouzrokovati otapanje lednika i artičkog polarnog prekrivača, povećanje nivo mora, pojavu oluja, destabilizaciju i nestanak životinjskih staništa i migracije životinja prema severu, salinizaciju pitkih voda, masovno uništenje šuma, ubrzan nestanak biljnih vrsta i velike suše.⁴

Na drugom Svetskom kongresu o očuvanju (The World Conservation Congress-WCC) u glavnom gradu Jordana, Amanu, u oktobru 2000. godine, 76 zemalja, 104 vladine agencije i 720 predstavnika nevladinih organizacija članica IUCN (The World Conservation Union) zatražile su da se u skladu sa Okvirnom konvencijom UN o klimatskim promenama povede računa o tome da korišćenje zemljišta, izmene u korišćenju zemljišta i eksploatacija šuma ne narušavaju životnu sredinu i globalnu klimu. Kopneni ekosistemi igraju veliku ulogu u globalnom kruženju ugljenika. Oko 46 % ugljenika uskladišteno je u biomasi i zemljištu šuma, a 25% u pašnjacima i savanama. Kada se šume prekomerno eksploatišu, umesto da usisavaju ugljen-dioksid one počinju da ga emituju, što nanosi štetu globalnoj klimi. Ponovna ravnoteža u tom slučaju u ekosistemu može se uspostaviti ukoliko se poštuje biodiverzitet i promoviše održivi razvoj šuma. Za većinu zemalja u razvoju stvaranje nacionalnog sistema za računanje, merenje i monitoring promena u zalihama ugljenika skup je projekt, ali bio bi višestruko isplativ. Globalne posledice promene klime su:

- Porast globalne srednje temperature Zemljine površine
- Porast nivoa mora
- Promene u padavinama
- Izmene hidrološkog režima vodenih resursa
- Uticaj na ekosisteme, poljoprivredu, šumarstvo

⁴ Sve navedene činjenice imale bi razarajuće implikacije na ljudsko zdravlje, privredu i društvo u celini. U toplijim krajevima, koji imaju problema sa vodosnabdevanjem, moglo bi doći do širenja tropskih i suptropskih bolesti itd.

Protokol iz Kjotoa

U japanskom gradu Kjoto 1997. godine oko 50 zemalja potpisalo je Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama, čiji je cilj sprečavanje i smanjivanje emisije otrovnih gasova, pre svega ugljen-dioksida, koji se smatraju glavnim uzročnicima porasta temperatura na Zemlji, odnosno stvaranja efekta "staklene baste".

Prema Protokolu iz Kjotoa, industrijske zemlje su u obavezi da do 2012. godine smanje emisiju štetnih gasova u atmosferu u proseku za pet odsto u odnosu na nivo emisije iz 1990. godine. Problem je u tome što taj dokument postaje pravno obavezujući tek kada 55 zemalja koje proizvode 55% globalne emisije ugljen-dioksida ratifikuju Protokol. SAD i Australija su, međutim, istupile iz Protokola, Kamberra uz obrazloženje da će njegovom ratifikacijom izvoz prljave industrije biti usmeren ka zemljama u razvoju, a u Australiji nastati manjak radnih mesta, što će, prema mišljenju premijera Džona Hauarda, znatno ugroziti industriju zemlje. Interesantno je, međutim, da je prema Protokolu, Australija imala pravo da za osam procenata poveća nivo emisije CO₂ u odnosu na 1990. godinu. SAD, najveći svetski zagađivač, svoje odbijanje su obrazložile činjenicom da bi ratifikovanje Kjoto Protokola nanelo štetu nacionalnoj ekonomiji, a Vašington je zauzvrat formulisao domaći plan zaštite životne sredine.⁵

Upravo je **rast ugljen-dioksida** u atmosferi glavni krivac za efekt staklene bašte i globalno zagrevanje Zemlje, što je dovelo do uragana, suša, poplava i toplotnih udara u kojima je tokom poslednjih nekoliko godina život izgubilo na milione ljudi. S obzirom na to da se većina ugljen-dioksida u atmosferu ispušta sagorevanjem fosilnih goriva (nafta i ugalj), pitanje pronalaska alternativnih vidova energije izbilo je u prvi plan.

Jedan od svakako značajnih koraka u poslednje vreme je što se zemljama koje su ratifikovale Protokol priključio i Japan, jedan od velikih svetskih zagađivača.

⁵ SAD kao zemlja koja najviše zagovara globalizaciju nije pristala da potpiše sporazum. Zajedno sa Australijom ova vojno i ekonomski najmoćnija zemlja sveta, odgovorna je za trećinu gasova štetnih po životnu sredinu. Predsednik Buš brani svoj stav i stav svoje administracije time da mnoge zemlje potpisnice nemaju ni znanje ni resurse da bi potpisano sproveli u delo, tako da je sve manje-više besmisleno. Zaključak je sledeći - profit je važniji od budućnosti Zemaljske kugle.

Trenutno od nafte zavisi 90 % celokupnog transporta, proizvodnje hrane, lekova i hemikalija na zemlji. Procene su da će nam 2030. godine biti potrebno 60 % više energije, a zalihe nafte ima još za oko četiri decenije. Istovremeno prema podacima UN u narednih 30 godina proizvodnja hrane moraće da se poveća za 60 % na globalnom nivou da bi se pratio rast svetske populacije. Međutim, to neće biti moguće jer će efekt staklene bašte i globalno zagrevanje značajno smanjiti površinu poljoprivredno obradivog zemljišta.

Ukoliko se nastavi trend globalnog zagrevanja, prosečna temperatura na Zemlji će do 2100. porasti za čak 5,8 stepeni Celzijusa. Primera radi, od 1900. do 1990. ta temperatura je porasla za svega 0,6 Celzijusa. Prema podacima Američke svemirske agencije (NASA), 2005. je trebala da bude najtoplija godina u svetskoj istoriji. Koliko je situacija ozbiljna, odnosno koliko čovek razvojem industrije tome doprinosi svedoči i podatak da su do sada najtoplije godine u istoriji bile 1998., 2002., 2003. i 2004. Pravu cenu efekata staklene bašte je nemoguće izračunati i ona se meri hiljadama milijardi dolara, upozoravaju stručnjaci. Od zagađenosti vazduha, vode i posledica kiselih kiša umiru milioni ljudi, a prirodni eko sistem Zemlje ne može da nadoknadi pričinjenu štetu.

Esencijalno rešenje za začarani krug između globalnog zagrevanja, emisije štetnih gasova i rasta potrošnje energije predstavlja okretanje ka jeftinoj obnovljivoj energiji iz prirodnih izvora - sunca, mora i vetra. Što pre to dopre do svesti šefova kompanija i država, planeta će izbeći krizu u kojoj bi mogli da stradaju milioni nedužnih.

U razvijenim, ali i sve većem broju zemalja u razvoju, primenjuje se ekosistemski pristup koji predstavlja strategiju integrisanog i održivog upravljanja zemljištem, vodom i živim resursima, kao i promovisanje konzervacije životne sredine.

Smanjenje ozonskog omotača u atmosferi i uticaj kiselih kiša

Ozon predstavlja prirodni štiti živog sveta na planeti, nastaje u gornjim delovima stratosfere putem kratkotalasne radijacije koja dolazi od sunca. Ovo zračenje razbija molekule kiseonika (O_2) u atomski kiseonik (O). Atomski kiseonik vrlo lako reaguje sa molekulima i stvara ozon (O_3). Ultraljubičasto zračenje na većim talasnim dužinama može da deli molekul ozona u molekularni i atomski kiseonik, stvarajući ravnotežu između proizvodnje i gubitka ozona. Međutim, stvarnost je mnogo surovija. Usled sve veće emisije štetnih zračenja, ravnoteža je narušena i upravo iz tog razloga ovo postaje jedna od glavnih problematika za prirodnjake širom sveta. Supstance koje razgrađuju ozon kao CFC, HCFC⁶, haloni, itd., takođe se razgrađuju pod uticajem kratkotalnog zračenja sunca iz stratosfere, uzrokujući oslobodjenje hlora i broma. Ovi gasovi negativno utiču na ozon jer katalitički utiču na hemijske reakcije koje ga uništavaju i time remete pomenutu ravnotežu. Oštećenje ozonskog omotača u stratosferi može da bude prouzrokovano antropogenim i prirodnim izvorima:

- Antropogeni izvori su uglavnom emisije halona CFC i HCFC supstanci. One imaju široku primenu u rashlađivačima frižidera i klima-uređaja, aparatima za gašenje požara.
- Prirodni izvori podrazumevaju velike požare, određene morske vrste, velike vulkanske erupcije. Međutim, aerosoli utiču na oštećenja ozonskog omotača samo prisustvom hlora na bazi CFC supstanci. Smanjenje nivoa ozona prouzrokuje povišene nivoe UV- zračenja u slojevima blizu zemljine površine, što može proizvesti dalekosežne posledice po biljni i životinjski svet pa i na čoveka.

Emisije supstanci, kao što su sumpor-dioksid i azotni oksidi, mogu se održati u atmosferi nekoliko dana i raširiti se na nekoliko hiljada kilometara, i pri tom mogu prouzrokovati nesagledive posledice po čoveka i okolinu. Ovi zagađivači mogu da oksidiraju i da se pretvore u kiseline, što dalje prouzrokuje, taloženjem, izmenu hemijskog sastava zemljišta i površinskih voda. Padavine Starog kontinenta bi trebalo da bez uticaja čovekove ruke imaju kiselost PH vrednosti 5 i 6, međutim primećeno je povećanje kiselosti nad širim područjem sa nižim PH vrednostima: 4 i 4,5 pa čak i do 3. Ovaj proces utiče na eko-sisteme i uzrokuje tzv. *acidifikaciju*. Uzroci acidifikacije su: SO_2 – sagorevanje goriva koje sadrži sumpor, mazut i ugalj koje koriste termoelektrane, NO_x – koje se javlja u postrojenjima za sagorevanje i u

⁶ Jedinjenja koja sadrže hlor, ugljenik i fluor.

drumskom saobraćaju i NH_3 – proizvodnja i nanošenje životinjskog đubriva na zemljište nakon nitrifikacije.

Negativne posledice ovog problema su ogromne i ogledaju se u defolijaciji i smanjenju vitalnosti drveća, propadanju ribljeg fonda, promenama hemijskog sastava tla i smanjenju diverziteta drugih životinjskih vrsta u jezerima, rekama i vodotocima.⁷

Gubitak biodiverziteta i propadanje šuma

Raznolikost biljnih i životinjskih vrsta na planeti predstavlja **biodiverzitet**. Veliki globalni problem predstavlja stalni trend smanjenja biljnih i životinjskih vrsta u odnosu na prosečnu stopu nastajanja u predhodnim milenijumima⁸. Nestanak vrsta uključuje i smanjenje diverziteta na genetskom nivou, sa posledičnim promenama u eko-sistemima. Ova pojava se naziva gubitak biodiverziteta. Uzroci ove pojave su sekundarne posledice društveno-ekonomskog kretanja (povećanje broja stanovnika, povećanje potrebe za hranom, prošireno intenzivnije korišćenje zemljišta i sveukupan rast potrošnje i degradacije resursa). Na biološku raznolikost utiču struktura i ponašanje domaćih i međunarodnih tržišta i politika vlade koja usmerava odluke o korišćenju resursa na lokalnom nivou. Smanjenje bioloških resursa koje proističe iz njihovog neodrživog korišćenja može podrazumevati propadanje zemljišta i dovesti do porasta siromaštva, posebno u ruralnim područjima, mada, područja ne bi trebalo da delimo na ruralna i urbana.

Do oštećenja šuma i smanjenja njihovog kvaliteta dolazi usled prirodnih faktora ili ljudskih aktivnosti. Osnovni uzroci smanjenja pošumljenosti (*deforestacija*) povezuje se sa raščišćavanjem zemljišta radi njegovog korišćenja za druge namene, kao što su poljoprivreda i stambena izgradnja. Šume, osim što predstavljaju osnovni izvor kiseonika na planeti, sadrže i

⁷ Kisele padavine ne samo da narušavaju i uništavaju prirodne ekosisteme, već takođe i ljudske građevine i materijale, na koje često gledamo kao na nešto što je neuništivo. Veruje se da je Akropolis više oštećen zadnjih nekoliko decenija, nego prethodnih 2500 godina. Kleopatrina igla, kameni obelisk koji je iz Egipta prenet u New York pretrpeo je oštećenja svih hijeroglifa na zapadnoj strani (dominantan pravac strujanja vlažnih vazдушnih masa). Učinjeno je više štete obelisku za 90 godina njegovog boravka u Central Parku nego za 3500 godina njegovog boravka u dolini Nila.

⁸ Najviše su ugroženi ptice i sisari. Procenat ugroženih vrsta sisara je 24% od ukupnog broja vrsta, dok je za ptice taj procenat 12%. U Evropi postoji 703 biljnih i 675 životinjskih vrsta koje su strogo zaštićene,

Izvor: www.nature.int

preko 50% ukupnog svetskog biodiverziteta, doprinose heterogenosti predela, formiraju tlo, održavaju njegov kvalitet, pomažu u kontroli poplava, zadržavanju i prečišćavanju voda i proizvodnji kiseonika i kao takve imaju bitnu ulogu u fiksiranju CO₂, čime se ublažavaju klimatske promene. Posledica propadanja šuma ima tri glavne karakteristike: ekološke, ekonomske i društvene. Prve su vezane za gubitak biodiverziteta uzrokovan uništavanjem staništa, promenama u sastavu i genetskom degradacijom i erozijom zemljišta, promenama klime.

Ekonomske posledice podrazumevaju dugoročno onemogućavanje održivosti sektora šumarstva, jer šume ne mogu da ostvare dovoljan prihod na duži rok.

Smanjenje prihoda od šumarstva i drugih privrednih grana koje su povezane sa šumama, kao što su turizam, lov, itd., može negativno da utiče na životni standard seoskog stanovništva i time produbiti siromaštvo.

Hemijski rizici i opasnost od zračenja

Ubrzan razvoj hemijske industrije sa sobom povlači znatne količine štetnih materija koje u velikoj meri imaju negativan uticaj na prirodu uopšte. Osnovni problem je nedostatak znanja i informisanosti o toksičnosti tih hemikalija i njihovih nusprodukata.⁹

Sva živa bića mogu biti izložena dejstvu hemikalija preko vazduha koji udišu, preko hrane i tečnosti, ili direktnim kontaktom. Hemikalije (eutrofične supstance, teški metali i metaloidi, olovo, arsen, kadmijum, nikl, nafta, azbest, dioksini, PVC, živa, sredstva za pranje i deterdženti) usled istrajnosti i sposobnosti da se bioakumuliraju u životnoj sredini, negativno utiču na eko-sisteme i ljudsko zdravlje.

Zračenje predstavlja energiju koja putuje u obliku čestica ili u talasima koje nazivamo fotoni. Primeri su mikro talasne pećnice, radio i televizija, svetlo i rendgenski zraci koji se koriste u medicini. *Radioaktivnost* je prirodan i spontan proces preko kog nestabilni atomi nekog elementa emituju ili zrače višak energije u obliku čestica ili talasa. Ovakve emisije nazivamo **jonizujuće zračenje**. Jonizujuće zračenje uklanja elektrone iz atoma tih materijala usled

⁹ toksičnost- sposobnost neke hemikalije da uzrokuje trovanje kada administira nekim živim organizmima na odgovarajući način i u odgovarajućem obliku.

visoke energije koju oslobađa. To je razlog što je jonizujuće zračenje opasno po zdravlje. Zračenje ima dovoljno energije da pokreće atome u molekulu ili da uzokuje njihovo vibriranje, ali nedovoljno da ih hemijski menja. Takav proces nazivamo nejonizujuće zračenje. Mi smo izloženi određenom obliku pozadinskog (*background*) zračenja, koje je prirodno i nezbežno prisutno u našoj životnoj sredini, najčešće iz prirodnih izvora, kao što je radon. Drugi izvori prirodnog zračenja su: kosmičko zračenje, toron ili razni radionuklidi (uranijum₂₃₅) u tlu, koji mogu da prodru u vodu i hranu. Prirodna radioaktivnost je prisutna u svim materijalima u zemljinoj kori i, shodno tome, u nekim grđevinskim materijalima.

Zračenje se može i veštački proizvoditi, aktivnostima kao što su proizvodnja struje u nuklearnim elektranama, kopanje uranijuma i proces njegovog obogaćivanja, kao i svim nuklearnim vojnim aktivnostima, medicinskom opremom i aktivnostima istraživačkih institucija. Najviše zabrinjavaju skladištenje, odlaganje i transport radioktivnog otpada, i nuklearne havarije. Zračenje uzrokuje jonizaciju, kako je već pomenuto, oštećenja molekula živih ćelija. Ćelije koje su trajno izmenjene mogu nakon toga da produkuju nenormalne ćelije, a one, pod određenim uslovima, mogu postati kancerogeni, što je izvor povećanog rizika od raka. Izlaganje višim akutnim dozama može da uzrokuje oštećenje imunog sistema organizma koje izaziva mučninu i povraćanje, dijareju i opštu slabost. Pri još jačim akutnim dozanama može da izazove smrt. Izlaganje visokim dozama radijacije česticama rodona može da izazove rak pluća. Još uvek je veoma teško odrediti stvarnu opasnost od zračenja, jer je čovek izložen tolikoj meri zračenja koja je približna prirodnom.

KONFERENCIJA U Rio de Ženeiru

Kratak osvrt na napore međunarodne zajedniice za rešavanje ekoloških problema do 1992. godine

Ključnu ulogu i doprinos u oblasti unapređenja, utvrđivanja prioriteta i očuvanja životne sredine imale su Ujedinjene nacije. Na prvom Svetskom samitu Ujedinjenih nacija, koji je za temu imao životnu sredinu, održan 1972. godine u Stokholmu ukazano je na opasnosti koje našoj planeti prete od zagađenja životne sredine. Krajem šeste decenije prošlog veka javila su se prva ukazivanja stručnjaka i ekoloških organizacija.

Konferencija UN o životnoj sredini i razvoju (UNCED), sazvana odlukom Generalne skupštine UN, donesenom u decembru 1989. godine, održana je u Brazilu (Rio de Ženeiro) od 03. do 14. juna 1992. godine. Proces priprema odvijao se pod okriljem Generalne skupštine uz saradnju Svetske meteorološke organizacije i programa UN za životnu sredinu (UNEP-a)¹⁰. U februaru 1990. godine obrazovan je Pripremni komitet i Sekretarijat Konferencije. Organizaciono zasedanje Pripremnog komiteta održano je u martu 1990. godine, na kome je dogovoren tok procesa priprema i formirane su dve radne grupe za najbitnija pitanja (jedna za zaštitu atmosfere, tla i upravljanje biotehnologijom, a druga za zaštitu mora, slatkih voda i upravljanje otpadom). U avgustu 1990. godine, održano je prvo radno zasedanje Pripremnog komiteta, na kojem su se koncipirale konture očekivanih rezultata Konferencije i izražena je potreba za formiranje treće radne grupe za institucionalna pitanja. Drugo zasedanje održano je u Ženevi od 18. marta do 05. aprila 1991. godine, zatim se takođe u Ženevi odigrava i treće zasedanje od 12. avgusta do 04. septembra 1991. godine. Četvrto, poslednje zasedanje, održano je u Njujorku od 02. marta do 03. aprila 1992. godine.

Veliki značaj koji međunarodna zajednica danas pridaje očuvanju i unapređenju životne sredine proizilazi iz sve većeg ugrožavanja životne sredine, kao i rastuće spoznaje o razmerama i dalekosežnim posledicama raznih oblika ugrožavanja životne sredine, te da se pitanja životne sredine uspešno mogu rešavati samo koordiniranim naporima i saradnjom svih zemalja. Svet je znatno evoluirao u shvatanju da se problemi životne sredine ne mogu posmatrati izvan konteksta njegovog razvoja. Tako se stvorila nova šansa da se ulaganjem ogromnih napora pokušaju naći efikasnija rešenja za ostvarivanje održivog razvoja, što je od posebnog značaja za ZUR¹¹ i zemlje sa privredama u tranziciji. Koncept održivog razvoja u razvijenim zemljama prerasta u ostvarljivu inicijativu, koja se konkretno nameće i ZUR i ugrađuje u programe multilateralnih organizacija, pre svega u sistem UN. U međunarodnoj zajednici jača trend da se što pre prihvati povezanost ekonomskog razvoja sa zaštitom i unapređenjem životne sredine. Ostaje da se razreše brojna otvorena pitanja između Severa i Juga, koja proističu iz bojazni ZUR da ovaj koncept u primeni ne znači ograničavanje razvoja.

Promenom političke slike sveta sa prestankom hladnog rata, menjaju se i globalni prioriteti. Ostvarivanje održivog razvoja postavlja se kao nov izazov

¹⁰ *Napori UN za bolju životnu sredinu 21.veka - rezultati Svetskog samita u Rio de Žaneiru, Brazil 1992. godine, Savezno ministarstvo za životnu sredinu, Beograd 1992. godine.*

¹¹ Zemlje u razvoju

i pretpostavka globalne sigurnosti. Kada govorimo o sigurnosti, više ne mislimo samo na naoružavanje i smanjivanje političkih pritisaka, već na sigurnost življenja uopšte, na zaštitu od nasilja, kao i od ugrožavanja sredine, života i zdravlja ljudi raznim zagađenjima i opasnim materijama, prirodnim i tehnološkim katastrofama. Za 80% svetskog stanovništva, koliko danas živi u ZUR, to je sve više pitanje savladavanja siromaštva kao jednog od najstrašnijih oblika ugrožavanja životne sredine, života i zdravlja ljudi.

Pitanja životne sredine izbijaju u prvi plan u svim razvijenim zemljama, u međunarodnim organizacijama, u međunarodnoj saradnji. Zaštita životne sredine je bitna komponenta razvoja uopšte gde su potrebni zajednički naponi za rešavanje globalnih problema pri čemu treba koristiti sve oblike saradnje u cilju rešavanja problema životne sredine, uz svestranu pomoć razvijenih zemalja kroz zajedničke projekte, edukaciju, razmenu tehnologija, do finansijske podrške, uz istovremeno jačanje nacionalne odgovornosti i aktivnosti.

Konferencijom u Riju utvrđeno je da je degradacija životne sredine svojevrsan oblik diskriminacije čoveka, i zato se rešavanju pitanja životne sredine sve više pristupa kao jednom od suštinskih pitanja za otklanjanje neopravdanih razlika koje još uvek postoje u svetu.

Dokumenti usvojeni na Konferenciji , suština i pojam održivog razvoja

Svetski lideri su potpisali i usvojili nekoliko važnih dokumenata na Konferenciji Ujedinjenih nacija o zaštiti životne sredine i razvoju (UNCED). Ti dokumenti sadrže veoma konstruktivne pretpostavke i ekonomske mehanizme zaštite životne sredine, zasnovane na konceptu održivog razvoja. Oni bi mogli poslužiti kao uzor za kreiranje politike upravljanja životnom sredinom u našim uslovima, a odnose se na proizvodnju i na potrošnju materijalnih dobara.¹² Dokumenti usvojeni na Konferenciji su:

- Deklaracija o životnoj sredini i razvoju - poznatija kao Rio deklaracija
- Konvencija o promeni klime
- Konvencija o biološkoj raznovrsnosti
- Princip o upravljanju, zaštiti i održivom razvoju svih tipova šuma
- Akcioni plan održivog razvoja za 21. vek, nazvan Agenda 21

U poslednjoj deceniji koncept i strategija održivog razvoja se ističu kao prioritetni. Posebno treba imati u vidu stepen institucionalizacije ovog koncep-

¹² Keković Z: *Država, bezbednost i životna sredina*, Zadužbina Andrejević, Beograd 1999.

ta, počev od UN-a do regiona pojedinih država. U široj javnosti ovaj koncept i strategija prevazilaženja ekoloških kriza koja se njima predlaže je u centru pažnje. Osnovni motiv i cilj jeste da se dokaže osnovnost stanovišta da je moguć i dalji društveni razvoj i rešavanje problema ugrožavanja životne sredine.

Pojam "održivi razvoj" prvi put je upotrebljen na konferenciji "World Conservation Strategy" (Strategija svetske konzervacije), 1980., a svetska promocija i prihvatanje vezani su za Konferenciju UN u Rio de Žaneiru, pod nazivom "Earth Summit" (Samit Zemalja), koja je bila posvećena životnoj sredini i razvoju¹³. Čitavo osmišljavanje ove strategije počelo je, međutim, ranije. Koncept je formiran u okviru Komisije za životnu sredinu i razvoj (Commission for Environment and Development), koju je osnovao Generalni sekretar UN-a 1983., s namerom da pripremi izveštaj o stanju životne sredine i strategijama rešavanja ekoloških problema koji bi predstavljao osnovu za usaglašen globalni pristup rešavanju ekološke krize planetarnih razmera, orijentaciono do 2025. godine. Izveštaj (često nazivan "Bruntland Report", po sekretaru komisije, tadašnjem premijeru Norveške, Harlem Bruntland-u) je završen i predat 1987. godine. Suština ovog pristupa izražena je u uverenju da se briga za životnu sredinu i potreba daljeg ekonomskog razvoja mogu uskladiti, do mere da se obezbedi dalji razvoj ljudskog društva koji je neophodan zbog teških socijalnih problema u brojnim regionima i zemljama širom sveta, kao i zbog izraženih razlika u stupnju društveno-ekonomskog razvoja već razvijenog dela sveta i sveta u razvoju. U suprotnom, veoma ozbiljne krize životne sredine, s obzirom na meru u kojoj se povećavaju, prete opštom kataklizmom. Najvažnija pretpostavka ovog koncepta jeste da rešavanje jednog aspekta nije moguće bez rešavanja drugog. Drugim rečima: da su uzajamno uslovljeni i suštinski povezani.

Na osnovu tog izveštaja na Konferenciji u Rijju doneta je **Agenda 21**, program praktične realizacije i implementacije osnovnih principa održivog razvoja u internacionalnim, nacionalnim i lokalnim razmerama.

Na osnovu Deklaracije iz Rija i Agende 21 začet je i razvijen širok institucionalan i van-institucionalan (civilni) pokret, na svim nivoima, s uloženom izuzetnom energijom da se ideja održivog razvoja realizuje kroz praksu i stvarnost. Održano je nekoliko konferencija i u tom procesu, doneti su programi čiji se sadržaj odnosi na institucionalno i koepcijsko usavršavanje

¹³ Razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice a pri tom ne ugrožava mogućnost budućim generacijama da zadovolje svoje potrebe

ideje održivog razvoja. Shodno tome donet je program praktičnih akcija i na lokalnom nivou (lokalna Agenda 21), čiji je glavni agens trebalo da bude lokalna zajednica i lokalna uprava. Ova akcija imala je izuzetne rezultate. Širom sveta osnivane su regionalne organizacije i pokretane lokalne ekološke akcije čiji je glavni cilj bio planiranje i ostvarivanje održivog, sa ekološkim principima usklađenog, razvoja lokalnih zajednica. Konferencije održane u 1997. i 2000. godine u Istanbulu (Habitat I i II) unele su u čitav koncept novu dimenziju, proširujući ga naglašavanjem unapređivanja ekološki shvaćenog kvaliteta života kao njegovog osnovnog cilja. U tom smislu na ovim konferencijama posebna pažnja bila je posvećena uslovima urbanog života i stanovanja.”¹⁴

ZAKLJUČAK

Odnos čoveka prema životnoj sredini nije u skladu sa njegovim interesima jer zadovoljavajući svoje potrebe i želje čovek svojim nepromišljenim i nemarnim delovanjem, svoju životnu okolinu dovodi na granicu prihvatljivog rešenja. Posledice nekontrolisane ljudske potrošnje postaju jasno vidljive kroz regionalne i globalne ekološke probleme kao što su promena klime, trošenje ozona u stratosferi, acidifikacija, nestanak biološkog diverziteta, zagađenje sveže vode, degradacija šuma i tla, problemi u priobalnim zonama. Neophodno je da svi ovi problemi životne sredine budu predmet rešavanja, da se smanje ili čak eliminišu. Ekološka iskušenja sa kojima je svet sada suočen jasno pokazuje stepen međuzavisnosti i međusobne povezanosti osetljivog stanja života koje održava čovečanstvo i kome je, da bi se održalo, neophodno da ima društveno – ekonomsko okruženje kao sopstvenu potrebu. Ekološka bezbednost zahteva napor i pažnju i neophodno je naći najefikasniji put za zaštitu prirodnih ekosistema, koji postoje i koje treba očuvati. Kakve mogu biti dugoročne posledice dosadašnjeg i budućeg delovanja čoveka na prirodu odnosno Planetu u celini, vrlo je teško sagledati s obzirom na sveukupnu vremensku skalu života Zemlje kao planete, kao i vremenske dimenzije pojave i evolucije života na njoj, jer su svi ovi procesi vezani za događaje koje iskazujemo vremenskim jedinicama od više miliona odnosno milijardi godina.

Dobro upravljanje u oblasti životne sredine je od velikog značaja za ekonomske, društvene i ekološke rezultate. Ekološka iskušenja sa kojima

¹⁴ Smrečnik T. : *Socijalna ekologija*, FCO, Beograd, 2002.

smo sada suočeni jasno pokazuju stepen međuzavisnosti i međusobne povezanosti osetljivog tkanja života koje održava čovečanstvo i kome je da bi se održalo neophodno da ima društveno – ekonomsko okruženje kao potrebu. Socio – ekonomski razvoj vrši permanentni pritisak na ekosisteme (emisija sumpor dioksida, azotnih jedinjenja, ugljen dioksida, pesticida, teških metala, korišćenje bioloških, mineralnih i vodnih resursa).

Odgovor društva na ekološke probleme obuhvata niz političkih, pravnih i ekoloških aktivnosti i mera, koje su usmerene na rešavanje ovih problema i maksimalnom usklađivanju socio – ekološkog razvoja sa zaštitom životne sredine. Preko problema vezanih za zaštitu životne sredine ne treba olako prelaziti, već treba podići ekološku kulturu i svest. Pri tom je neophodna aktivnost svih faktora društva u oblasti zaštite životne sredine, da bi se poboljšalo postojeće stanje i sprečila opasnost od eventualne ekološke katastrofe. Pravo zaštite životne sredine danas treba posmatrati kao jedinstvenu nadnacionalnu (međunarodnu), nacionalnu i lokalnu celinu. Zaštita životne sredine ne poznaje granice. Zato je za uspeh normativnog okvira neophodno normativno uređenje i akcija kako na globalnom, nacionalnom, regionalnom tako i na lokalnom nivou. Sprečavanje ekološke katastrofe, odnosno redukcija i prevencija ekoloških poremećaja (akcidenata) ne treba da bude samo ideal društva već konkretna akcija i delatnost koja ima trajni karakter.

LITERATURA

1. **Alonso, A., Dallmeier, F., Granek, E., Raven, P. (2001):** *Biodiversity: Connecting with the tapestry of life. Smithsonian Institution/ Monitoring and assessment of Biodiversity Program and President's Committee of Advisors on Science and Technology. Washington, DC.*
2. **Ayres, Robert,** "NESIGURNA SUTRAŠNJICA", Globus, Zagreb, 1984.
3. **Barde, J. and Pearce, D.,** "VALUING THE ENVIRONMENT, EARTHSCAN, London, 1991.
4. **Bormann, F. Herbert,** *Ekology, Ekonomiks, Ethiks: The Broken Circle*, Yale University Press, New Haven
5. **Bošković M.,** "METODIKA OTKRIVANJA I RAZJAŠNJAVANJA EKOLOŠKOG KRIMINALITETA", VŠUP, Beograd, 1993.
6. **Cvijan M.,** " EKOLOGIJA ZAGAĐENIH SREDINA , BIOINDIKATORI I MONITORING SISTEM", Biološki fakultet univerziteta u Beogradu 2000.
7. **Dunlap, R.,** "From Environmental problems to ecological problems", in *Social Problems*, New York, 1993.
8. **Grupa autora** " ENCIKLOPEDIJA – ŽIVOTNA SREDINA I ODRŽIVI RAZVOJ", Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo 2003.
9. **Keković Z.,** "DRŽAVA, BEZBEDNOST I ŽIVOTNA SREDINA", Zadužbina Andrejević, 1999.
10. **Keković Z.,** "EKO-TERORIZAM-IZMEĐU HIPOTETIČNOSTI I STVARNOSTI", *Kriminalističke teme, časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, Sarajevo, 2003, broj 1-2.
11. **Krivokapić V.,** " PREVENCIJA KRIMINALITETA", FKN, Sarajevo, 2006.
12. **Napori UN za bolju životnu sredinu 21-og veka- rezultati Svetskog samita u Riju de Ženeiru, Brazil 1992. godina**, Savezno ministarstvo za životnu sredinu, Beograd 1999.
13. **Pečujlić M.,** "GLOBALIZACIJA DVA LIKA SVETA", Gutenbergova Galaksija, Beograd, 2002.
14. **Smrečnik T.,** "SOCIJALNA EKOLOGIJA", Fakultet Civilne odbrane, Beograd, 2002.
15. **VODIČ ZA DOBRO UPRAVLJANJE U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE** , priručnik regionalne kancelarije za Evropu i Zajednicu nezavisnih država UNDP – a, 2003.
16. **WILSON, E.O. (1992):** *THE DIVERSITY OF LIFE*. Harvard University Press. 424 pp.
17. **Đukanović M.,** "EKOLOŠKI IZAZOV", ELIT, Beograd 1991.
18. **Đarmati Z.,** *Osvrt na konferenciju u Riju*

<http://www.eko.vojvodina.sr.gov.yu/index.php?dokument=3>

Goran BOŠKOVIĆ

ORGANIZOVANI EKONOMSKI KRIMINALITET KAO GLOBALNI SIGURNOSNI IZAZOV

UVOD

Saznanja o pojavnim oblicima, dinamičnosti kriminalnih aktivnosti, uticaju na različite aspekte društvenog života organizovanog kriminaliteta osnovni su uslovi za definisanje strateških opredeljenja u suprotstavljanju organizovanom kriminalitetu. Savremene tendencije u delovanju organizovanog kriminaliteta i njegov prodor u legalne ekonomske tokove, gde u svom delovanju u ovom okruženju organizovani kriminalitet „uči“ tehnike savremenog poslovanja, ali i koristi kriminalne metode u ostvarivanju kriminalnih ciljeva, što doprinosi sofisticiranosti delovanja i širenja sfera uticaja. Naime, ekonomska moć organizovanog kriminaliteta koristi se za sticanje političke moći (finansiranje političkih stranaka, obavljanje „prljavih“ poslova za državu, koruptivnim delovanjem i korišćenjem drugih kriminalnih metoda), a politička moć se povratno koristi za ostvarivanje kriminalnih ciljeva. Napredak tehnologije, savremeni vidovi transporta i komunikacija, ubrzan protok informacija, robe, usluga, ljudi i novca u globalnim okvirima uticao je i na promene u strukturi kriminalnog organizovanja i širenje kriminalnih operacija na širi geografski prostor. Navedene tendencije su posebno izražene u ekonomskim odnosima, jer se kriminalne organizacije u ovoj oblasti najbrže prilagođavaju savremenom ekonomskom okruženju i delovanju u međunarodnim okvirima. Delovanje u međunarodnim okvirima pruža pogodnosti pristupa svetskim finansijskim tokovima, različitim kriminalnim tržištima i ofšor finansijskim.

Savremene kriminalne organizacije šire sfere uticaja na sva polja društvenog života i postaju opasnost po nacionalnu i međunarodnu bezbednost. U osnovi u ovoj oblasti teku dva paralelna procesa koji se manifestuju kroz prodor organizovanog kriminaliteta u ekonomske aktivnosti i vršenje krivičnih dela ekonomskog kriminaliteta koja imaju elemente organizovane kriminalne delatnosti. Organizovani kriminalitet najveći deo svoje moći zasniva

na novcu koji je pribavljen nezakonitim delatnostima. Taj novac predstavlja ekonomsku polugu moći kriminalnih organizacija koja omogućava uključivanje u legalne ekonomske aktivnosti i korupciju organa vlasti. Uključivanjem nelegalno stečenih prihoda u legalne finansijske tokove organizovani kriminalitet ugrožava ekonomski sistem i tržišnu konkurenciju i ostvaruje uticaj na ekonomske, političke i društvene tokove na nacionalnom i međunarodnom planu.

Korišćenjem legalnih poslovnih struktura, organizovani kriminalitet prihvata pravila ponašanja u poslovnom svetu i svoju organizaciju prilagođava novim zahtevima, što u krajnjem može da dovede do toga da organizaciona struktura kriminalnih organizacija postane slična organizacionoj strukturi legalnih poslovnih subjekata. Značajno je istaći da kriminalne organizacije u novom okruženju koriste i kriminalne metode što im daje prednost u odnosu na legalne poslovne organizacije. Ovakvo stanje može uzrokovati niz štetnih posledica koje se mogu ispoljiti kroz povećanje stepena korupcije, nepoštenu konkurenciju legalnim privrednim subjektima, smanjenje poreskih prihoda usled kretanja novca nelegalnim finansijskim tokovima, narušavanje napora vezanih za privatizaciju u tranzicionim zemljama i drugo. Takođe, transnacionalni organizovani kriminalitet nastoji da iskoristi sve povoljne uslove ne samo za svoj opstanak nego i za proširenje kriminalne delatnosti, kako prostorno tako i u odnosu na infiltriranje u nove sfere i na osvajanje novih pogodnih oblasti društvenog, ekonomskog i političkog života.¹ U narednom izlaganju pokušaćemo da ukažemo na osnovne odlike organizovanog ekonomskog kriminaliteta i štetne posledice delovanja ove vrste kriminaliteta, koja u savremenim uslovima predstavlja globalnu pretnju sigurnosti na nacionalnom i međunarodnom planu.

ODLIKE ORGANIZOVANOG EKONOMSKOG KRIMINALITETA

Organizovani kriminalitet u savremenim uslovima proširuje svoju delatnost na različita polja kriminalnog delovanja, a u odnosu na tradicionalne forme neprestano otkriva nove oblasti koje mogu biti izvor kriminalnog profita. Vidovi savremenog organizovanog kriminala su mnogobrojni²:

¹ M. Bošković, *Transnacionalni organizovani kriminalitet*, Policijska akademija, Beograd, 2003, p. 25.

² M. Angeleski (2002), *Vo borbata protiv organiziraniot kriminalitet e potreben poorganiziran naučno-stručan pristap*, *Godišnik na Fakultetot na bezbednost*, Skopje, str.101.

- organizovani ekonomski kriminalitet tipa kriminalitet belog okovratnika;
- organizovani ekonomski korporacijski (organizacijski) kriminalitet;
- organizovani kriminalitet zloupotrebe vlasti;
- organizovani vojni kriminalitet;
- organizovani narko-kriminalitet;
- organizovani kriminalitet u vezi sa oružjem i municijom;
- organizovani kriminalitet u vezi sa nakitom i skupocenostima,
- organizovani kriminalitet u vezi sa kulturno-istorijskim dobrima;
- organizovani kriminalitet sa radioaktivnim materijalima;
- organizovani kriminalitet u vezi sa falsifikovanjem novca i hartija od vrednosti;
- organizovana nedozvoljena trgovina automobilima („auto mafija”);
- organizovana prostitucija i trgovina belim robljem,
- organizovani kriminalitet u vezi sa iznudama (reket);
- organizovani kriminalitet u vezi sa trgovinom ljudima;
- organizovani kriminalitet u vezi sa igrama na sreću i drugo.

U okviru postojećih vidova organizovanog kriminaliteta većina oblika je povezana, isprepletana i u međusobnoj direktnoj ili indirektnoj uzročno-posledičnoj vezi. Tako se dešava da jedna kriminalna organizacija ima razgranate kriminalne operacije u različitim oblastima ili da postoji saradnja između kriminalnih organizacija koje se bave različitim vidovima kriminalne delatnosti u ostvarivanju zajedničkih kriminalnih ciljeva.

Organizovani ekonomski kriminalitet, kao specifičan oblik organizovanog kriminaliteta, predstavlja jedan od njegovih najopasnijih vidova. Naime, akumulirana ekonomska moć kriminalnih organizacija zasnovana na nelegalnom profitu koristi se kao moćna poluga za širenje uticaja u svim sferama društvenog života i angažovanje u ostvarivanju kriminalnih ciljeva infiltracijom u legalne ekonomske tokove.³ Organizovani ekonomski kriminalitet u savremenim uslovima karakterišu sledeći elementi:

- korišćenje kriminalnih metoda i legalnih metoda u ekonomskim odnosima ali u ostvarivanju kriminalnih ciljeva;
- postojanje organizacionih modela koji mogu da budu ustrojeni prema funkcionalnom i tržišnom principu gradeći kriminalne mreže prilago-

³ Vidi L. Paoli (1995), *The Banco Ambrosiano Case: An Investigation into the Underestimation of the Relations Between Organized and Economic Crime*, *Crime, Law and Social Change*, 23, pp.345-64.

đene potrebama delovanja na kriminalnom tržištu i u legalnim ekonomskim tokovima;

- evolucija kriminalnih metoda koje su doprinele njihovoj sofisticiranosti kroz korišćenje ekspertskih znanja u kriminalnim operacijama;
- profitna orijentacija u realizaciji kontinuirane ekonomske delatnosti (legalne i nelegalne);
- prilagodljivost potrebama tržišta (nelegalnih i legalnih);
- pronalaženje novih profitabilnih oblasti u privredno-finansijskom poslovanju pogodnih za kriminalnu eksploataciju;
- *bogatstvo* pojavnih oblika, prilagodljivost tendencijama u zakonodavstvu koje reguliše ovu oblast i modelima delovanja nadležnih državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminaliteta;
- prikrivenost delovanja (oreol uspešnih poslovnih ljudi sa dobrim kontaktima u politici, sportu, državnim organima, političkim partijama, medijima i sl.) i
- težnja za sticanje ekonomske i političke moći i uticaja na društvene tokove radi ostvarivanja kriminalnih ciljeva i drugo.

Navedena obeležja samo su pokušaj da se ukaže na širinu kriminalnog delovanja, raznolikost oblika, specifičnost strukture, ciljeve i druge značajne aspekte delovanja organizovanog ekonomskog kriminaliteta koji mogu biti značajni za dalja istraživanja ovog fenomena. Organizovani i transnacionalni organizovani kriminalitet u savremenom okruženju postali su biznis koji se brzo razvija i čiji dometi i kobne posledice predstavljaju globalnu pretnju protiv kojih su neophodne sveobuhvatne i opšte mere u suprotstavljanju ovom zlu savremenog doba.⁴

NEGATIVNI EFEKTI DELOVANJA ORGANIZOVANOG EKONOMSKOG KRIMINALITETA

Organizovani kriminalitet ima negativan uticaj u svim društvima u kojima postoji, a posebno značajne ekonomske i socijalne konsekvence može da ima u zemljama u tranziciji jer u njima ne postoje dovoljno izgrađene institucije koje su formirane za borbu protiv organizovanog kriminaliteta, pošto su najčešće njihova tržišta mala i u većoj meri podložna poremećajima koji mogu da nastanu usled kriminalnih aktivnosti.⁵ Ugroženi su privreda, druš-

⁴ L.I. Shelly, *Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation-State*, *Columbia Journal of International Affairs* 48/1995, p.464.

⁵ B.L. Bartlett (2002), *Negative Effects of Money Laundering on Economic Development*, *Economic Research Report for Asian Development Bank*, p.31.

tvo, bezbednost zemalja u kojima je organizovani kriminalitet van društvene kontrole i koje se koriste kao paravani za pranje novca. Obim negativnih konsekvenci u tim zemljama teško je odrediti, jer se takvi negativni uticaji teško mogu izraziti precizno pa je neophodno utvrditi sve negativne efekte delovanja organizovanog kriminaliteta na razvoj zemalja.

Borba protiv organizovanog kriminaliteta ima značajne dobrobiti za zemlju, kako u domaćim okvirima, tako i u međunarodnim. Dobrobiti, pored ostalog, obuhvataju niže nivoe kriminala i korupcije, pojačanu stabilnost finansijskih institucija i tržišta, pozitivan uticaj na ekonomski razvoj i reputaciju u svetskoj zajednici, ojačane tehnike za upravljanje rizikom za finansijske institucije u zemlji i povećan stepen integriteta tržišta.

Negativni efekti delovanja organizovanog ekonomskog kriminaliteta najčešće se mogu ispoljiti kroz:

- povećanje stepena kriminala i korupcije;
- nepoštenu konkurenciju legalnim privrednim subjektima;
- smanjenje poreskih prihoda usled kretanja novca nelegalnim finansijskim tokovima;
- narušenu reputaciju zemlje u međunarodnim okvirima;
- slabljenje finansijskih institucija i rušenje njihovog kredibiliteta;
- kompromitovanu ekonomiju i
- oštećene napore vezane za privatizaciju.

U daljem tekstu pokušaćemo da ukažemo na neke negativne implikacije delovanja organizovanog ekonomskog kriminaliteta na razvoj i sigurnost zemalja, koje mogu da posluže za istraživanje ovog problema u praksi.

Povećanje stepena kriminala i korupcije i slabljenje finansijskih institucija

Prodor organizovanog kriminaliteta u legalno poslovanje omogućava kriminalcima i kriminalnim organizacijama da prikriju poreklo i prirodu nezakonito stečenih sredstava i narušava principe tržišnog funkcionisanja korišćenjem kriminalnih metoda u legalnom poslovanju. Posebno su ranjive zemlje u tranziciji koje su privlačne kriminalnim organizacijama zbog:

- nedovoljno izgrađenih institucija za borbu protiv organizovanog kriminaliteta;
- finansijskih institucija u kojima se ne primenjuju mere za identifikovanje i sprečavanje korišćenja ovih institucija za prikrivanje porekla i ulaganje kriminalnog profita;

- malog stepena implementacije mera za suzbijanje organizovanog kriminaliteta, ili nedovoljne, odnosno selektivne implementacije;
- neefikasnih kazni, uključujući odredbe o konfiskaciji nezakonito stečenih prihoda koje se teško sprovode i
- niskog stepena obučenosti i stručnosti organa nadležnih za sprovođenje mera za suzbijanje organizovanog ekonomskog kriminaliteta.

Delovanje organizovanog kriminala u nekoj zemlji generiše još više kriminala i korupcije. Naime, ono povećava stepen korišćenja mita na ključnim kapitalima sistema, kao što su radnici i uprava finansijskih institucija, pravnici i računovođe, zakonodavstvo, agencije za implementaciju zakonskog okvira, supervizijske institucije, policijske vlasti, tužioci i sudovi.⁶ Kriminalne organizacije korupcijom pokušavaju da osiguraju neku vrstu „imuniteta” od krivičnog gonjenja. Naime, korupcijom ostvarene veze sa političkim strukturama kriminalne organizacije koriste za slabljenje državnih kapaciteta za borbu protiv organizovanog kriminaliteta, a u slučajevima kada se primenjuju da se ne primenjuju dosledno, već sporadično i neefikasno. Takođe, korišćenjem korupcijom uspostavljenih veza sa državnim i finansijskim strukturama olakšava se i investiranje opranog novca u realizaciji različitih poslovnih poduhvata i omogućava prednost u odnosu na legalne poslovne subjekte u onim segmentima poslovanja (izvođenje javnih radova, privatizacija preduzeća, izvozni i uvozni poslovi i slično) gde odlučujući uticaj imaju navedene strukture.

Oblici organizovanog ekonomskog kriminaliteta mogu da utiču na zdravlje finansijskog sektora zemlje i stabilnost pojedinačnih finansijskih institucija na više načina. Navešćemo neke od konsekvenci koje se mogu ispoljiti u bankarskom sektoru. Iste konsekvence se mogu javiti i na drugim sektorima privredno-finansijskog poslovanja, kao što su firme za hartije od vrednosti, osiguravajuća društva i firme za investicioni menadžment. Negativne konsekvence, koje se uopšteno opisuju kao konsekvence vezane za reputaciju, operativne konsekvence, pravne konsekvence i konsekvence vezane za koncentraciju rizika međusobno su povezane i svaka od njih može da nametne specifične troškove⁷:

- gubitak profitabilnog poslovanja;
- problemi s likvidnošću kroz povlačenje sredstava;

⁶ Vidi R. Bosworth-Davis (1998), *Living with the Law: A Survey of Money Laundering Reporting Officers and Their Attitudes towards the Money Laundering Regulations*, *Journal of Money Laundering Control*, Vol.1, No.3.

⁷ Bazelska komisija za superviziju banaka (Basel Committee for Bank Supervision), *Customer due diligence for banks* (2001), stavovi 8–17; <http://www.bis.org/publ/bcbs85.pdf>

- prekidanje korespondentnih bankarskih opcija;
- troškovi istraživanja i kazne;
- oduzimanje sredstava;
- gubici kod zajmova i
- smanjenje ukupne vrednosti akcija finansijskih institucija.

Rizici vezani za reputaciju predstavljaju potencijal da će negativni publicitet u odnosu na poslovnu praksu i asocijacije banaka, bez obzira na to da li je tačan ili ne, dovesti do gubitka poverenja u integritet institucije. Klijenti, i pozajmljivači i depozitari, kao i investitori, prestaju da posluju s institucijom čija je reputacija narušena zbog sumnji ili navoda vezanih za učešće u organizovanim kriminalnim aktivnostima.⁸ Operativni rizik predstavlja potencijalne gubitke koji mogu da rezultuju iz neadekvatnih ili neuspešnih internih procesa, zbog ljudi i sistema ili spoljnih događaja. Kao što je navedeno, do takvih gubitaka dolazi kad institucije smanje, ukinu ili povećaju troškove korespondentnih ili međubankarskih bankovnih usluga.⁹ Pravni rizik predstavlja potencijal za sudske parnice, negativne presude, nesprovodljive ugovore, kazne i naplate koje uzrokuju gubitke, povećanje troškova za instituciju ili čak zatvaranje takve institucije. Legalni klijenti mogu da postanu žrtve finansijskih zločina, mogu da izgube novac i tuže instituciju tražeći nadoknade. Osim toga, neki ugovori ne mogu se sprovesti zbog zloupotreba na strani kriminalaca–klijenata. Takođe, gubici kod zajmova mogu da budu rezultat nesprovodljivih ugovora i ugovora sklopljenih s fiktivnim licima. U cilju izbegavanja ovakvih situacija od ključne važnosti za efikasnost sistema suprotstavljanja organizovanom ekonomskom kriminalitetu je identifikacija stvarnih korisnika računa.¹⁰ Identifikacione procedure štite od poslovnih odnosa s fiktivnim osobama ili korporacijskim subjektima bez dovoljnih

⁸ K. Magliveras, "The Efforts of the European Community to Supervise the Community's Financial Services Sector" in Caiger and Floudas (editors), *1996 Onwards: Lowering the Barriers Further*, John Wiley & Sons, Chichester, 1996, p. 88.

⁹ Vidi šire o mogućnostima zloupotreba korespondentskih bankarskih usluga u: – G. Bošković (2005), *Pranje novca*, BeoSing, Beograd, str.37.

¹⁰ Izuzetan značaj pri realizaciji mera za suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu u oblasti privredno-finansijskog poslovanja ima princip *upoznaj svoju stranku*. Primena ovog principa prevazilazi prostu identifikaciju stranaka i dozvoljava ili zahteva da institucija pozna i razume svoju stranku, njegove poslove i vrstu poslovanja u kojima je angažovan. Između ostalog, realizacija ovog principa pruža dragoceno sredstvo za identifikovanje neobičnih i sumnjivih transakcija, čime se stvara osnova za proaktivno delovanje u suprotstavljanju ovom tipu kriminaliteta. Četrdeset preporuka Grupe za finansijske akcije (FATF) izlažu osnove primene ovog principa pod preporukama broj 10 do 12. Ovaj princip ugrađen je u zakonska rešenja mnogih zemalja u okviru sistema za suprotstavljanje pranju novaca, primer je SAD gde je u okviru zakonskih rešenja predviđenih Bank Secrecy Act–om (BSA 31 U.S.C. p.p. 5311-5324.) realizovana primena ovog principa.

sredstava, kao što su korporacije koje postoje samo imenom iza kojih se nalaze kriminalci i kriminalne organizacije. Procedure identifikacije klijenata pomažu finansijskim institucijama da razumeju prirodu poslovnih interesa klijenta i uoče sumnjive i neobične transakcije koje mogu da ukažu na različite zloupotrebe u finansijskom sektoru.

Sveobuhvatan i delotvoran sistem za suzbijanje organizovanog kriminaliteta zajedno s pravovremenom implementacijom i efikasnim sprovođenjem smanjuju profitabilne aspekte kriminalnih aktivnosti. To je posebno tačno u slučajevima kada se prihvodi od kriminalnih aktivnosti na agresivan način konfiskuju i oporezuju kao deo mera za suzbijanje organizovanog kriminaliteta.

Kompromitovana privreda i ugroženi naponi vezani za privatizaciju

Poznato je da organizovani kriminal koristi „fasadne kompanije” poslovne subjekte koji izgledaju legitimno i bave se legitimnim poslovanjem, a u stvari su pod kontrolom kriminalaca.¹¹ Najčešće fasadne kompanije se koriste za mešanje nezakonitih sredstava s legitimnim sredstvima kako bi maskirale prihode dobijene na nezakonit način. Pristup nezakonitom finansiranju koje imaju te fasadne kompanije omogućava im da subvencioniraju svoje proizvode i usluge, čak i po cenama koje su niže od tržišnih. Posledice su da legalna preduzeća teško mogu da budu konkurentna takvim fasadnim kompanijama, čiji je jedini cilj da očuvaju i zaštite nezakonita sredstva, a ne da proizvode s profitom. Koristeći fasadne kompanije i druge investicije u legitimne kompanije, kriminalni profit može se iskoristiti za kontrolisanje celih industrija ili sektora privrede određenih zemalja, što povećava potencijal za monetarnu i ekonomsku nestabilnost zbog pogrešne alokacije resursa izazvane veštačkom distorzijom cena sredstava i robe. Prodor organizovanog kriminala u legalne finansijske tokove omogućava korišćenje ovih tokova za izbegavanje plaćanja poreza, čime se zemlji oduzimaju prihodi.

Ukoliko neka zemlja ima reputaciju utočišta za organizovani kriminal i pranje novca samo za sebe, može da dovede do znatnih negativnih posledica po njen razvoj u zemlji.¹² Strane finansijske institucije mogu da ograniče

¹¹ „Fasadne” ili „školjka” kompanije su pravna lica koja nemaju aktivu i ne posluju u mestu gde su registrovana, a koriste se najčešće od strane kriminalnih organizacija u kriminalnim operacijama u oblasti privredno-finansijskog poslovanja.

¹² N. Courakis (2001), *Financial Crime Today: Greece as a European Case Study.* *European Journal on Criminal Policy and Research*, 9(2) Summer, p. 212.

svoje transakcije s institucijama zemalja koje su utočišta za pranje novca, mogu da podvrgnu te transakcije dodatnom oprezu, što će ih učiniti skupljim ili mogu da prekinu finansijske odnose u potpunosti. Čak i legalna preduzeća i poslovni poduhvati iz tih zemalja mogu da trpe zbog smanjene dostupnosti svetskim tržištima ili dostupnosti po višoj ceni zbog dodatnog stepena opreza u odnosu na njihovo vlasništvo, organizaciju ili sisteme kontrole.

Svaka zemlja koja je poznata po tome da ne preduzima mere za suzbijanje organizovanog kriminaliteta teže će privući strane investitore, a i podrška stranih vlada će verovatno biti ozbiljno ograničena. Tako, na primer Radna grupa za finansijske akcije u vezi sa pranjem novca (Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF) sačinila je listu zemalja koje ne poštuju zahteve koji se odnose na suzbijanje organizovanog kriminaliteta i pranja novca ili koje ne sarađuju u dovoljnoj meri u borbi protiv ovih negativnih pojava. Učvršćenje na tu listu, koja je poznata kao „lista nekooperativnih zemalja i teritorija” (Non-Cooperative Countries and Territories NCCT lista), u stvari je javno obaveštenje da ta zemlja nema uspostavljene ni minimalne svetske standarde, što je znak investitorima da je zemlja rizična za ulaganja.¹³ Osim negativnih efekata koji se ovde pominju, zemlje članice FATF-a mogu da uvedu specifične protivmere protiv zemlje koja ne preduzima nikakve aktivnosti na otklanjanju nedostataka vezanih za implementaciju mera za suzbijanje organizovanog kriminaliteta i pranja novca.

Organizovani kriminalitet predstavlja pretnju mnogim zemljama koje sprovode reforme svoje privrede kroz privatizaciju. Kriminalne organizacije su sposobne da iz aukcija izbace legitimne kupce preduzeća koja su bila u državnom vlasništvu, jer nude više novca koji potiče iz kriminalnih aktivnosti ili se koriste ucenama, nasiljem i korupcijom. U slučajevima kada se nezakoniti prihodi na taj način investiraju, kriminalci povećavaju svoj potencijal za dodatne kriminalne aktivnosti i korupciju, a zemlji oduzimaju ono što bi trebalo da bude legitimno tržišno zasnovano preduzeće koje plaća poreze.

UMESTO ZAKLJUČKA

¹³ NCCT lista se može pogledati na sajtu Grupe za finansijske akcije http://www.fatf-gafi.org/document/51/0,2340,en_32250379_32236992_33916403_1_1_1_1,00.html

Napori koji se ulažu u procese suzbijanja organizovanog ekonomskog kriminaliteta na državnom i internacionalnom planu trebalo bi da onemoguće :

- korišćenje ekonomske moći kriminalnih organizacija za infiltraciju u politički sistem finansiranjem političkih struktura, a time i sticanje političke moći koja se povratno koristi za povećanje ekonomske moći kriminalnih organizacija;
- prikrivanje porekla, postojanja nelegalno stečene imovine i nesmetano korišćenje protivpravno stečenih sredstava i
- korišćenje nelegalno stečenih sredstava koje poseduju kriminalci i kriminalne organizacije za korumpiranje u legalnom poslovanju i državnim organima i narušavaje integriteta finansijskih institucija i omogućavanje uključivanja u legitimno poslovanje, što može da bude posebno opasno ukoliko se koristi kao podrška kriminalnoj delatnosti.

Kriminalne aktivnosti u oblasti privredno-finansijskog poslovanja u velikoj meri su uspešne, do tog stepena da su kriminalne organizacije u stanju da maskiraju svoje prihode prenoseći ih kroz nacionalne i međunarodne finansijske sisteme. Nedostaci sistema za suprotstavljanje organizovanom kriminalitetu u jednoj zemlji omogućavaju kriminalcima i kriminalnim organizacijama da uspešno funkcionišu, tj. da koriste svoje nezakonite prihode i šire svoje kriminalne radnje koje ugrožavaju sve sfere društvenog života.

Kriminalne strukture koje deluju u ekonomskim odnosima zasnovane su na organizacionim modelima koji omogućavaju profesionalnost i efikasnost u delovanju. S druge strane, organi nadležni za suzbijanje organizovanog kriminaliteta često imaju nefleksibilnu strukturu i veoma mali stepen prilagodljivosti metoda rada uslovljen najčešće birokratizacijom ovih organa. Birokratski ustrojene organizacije imaju vertikalni lanac komande, što rezultuje sporom i teškom komunikacijom, primenom postavljenih procedura, izvršavanjem akcija ili čak njihovim zaustavljanjem. Birokratska organizacija je često uspojena udobnim stavom koji se opire novim idejama i promeni. To je stanje u kojem osoblje deluje na način koji onemogućava želju ili sposobnost rada na način koji se razlikuje od uvežbanih smernica. Značajan segment poboljšanja efikasnosti nadležnih organa u suzbijanju organizovanog kriminaliteta jeste i organizaciona analiza modela organizovanja ovih organa i istraživanje efektivnosti i efikasnosti ovih organizacionih modela u suzbijanju organizovanog kriminaliteta.

Kriminalne organizacije su stalno u potrazi za novim centrima za pranje prljavog novca, a naročito su pogodne zemlje u tranziciji sa nedovoljno

izgrađenim institucijama za borbu protiv organizovanog ekonomskog kriminaliteta, kojima su neophodne investicije da bi pokrenule svoju ekonomiju. U tu grupu zemalja spada i većina zemalja Jugoistočne Evrope, pa bi u ovim zemljama trebalo preduzeti niz preventivnih i represivnih mera i radnji kako bi se onemogućilo infiltriranje kriminalnih organizacija u finansijske institucije i kontrolisanje političkih i ekonomskih tokova investicijama iza kojih stoji „prljav“ novac, što predstavlja globalnu pretnju sigurnosti na nacionalnom i međunarodnom planu.

LITERATURA

1. **Angeleski, M.** (2002), Vo borbata protiv organiziraniot kriminalitet e potreben poorganiziran naučno-stručan pristap, *Godišnik na Fakultetot na bezbednost*, Skopje.
2. **Bartlett, B.L.** (2002), Negative Effects of Money Laundering on Economic Development, Economic Research Report for Asian Development Bank.
3. **Bosworth-Davis, R.** (1998), Living with the Law: A Survey of Money Laundering Reporting Officers and Their Attitudes towards the Money Laundering Regulations, *Journal of Money Laundering Control*, Vol.1, No.3.
4. **Bošković, G.** (2005), *Pranje novca*, BeoSing, Beograd.
5. **Bošković, M.** (2003) *Transnacionalni organizovani kriminalitet*, Policijska akademija, Beograd, 2003.
6. **Paoli, L.** (1995), The Banco Ambrosiano Case: An Investigation into the Underestimation of the Relations Between Organized and Economic Crime" *Crime, Law and Social Change*, 23, pp.345-64.
7. **Liddick, D. R.** (1999), *An Empirical, Theoretical, and Historical Overview of Organized Crime*, Lewiston et al.: The Edwin Mellen Press.
8. **Magliveras, K.** (1996), The Efforts of the European Community to Supervise the Community's Financial Services Sector" in Caiger and Floudas (editors), *Onwards: Lowering the Barriers Further*, John Wiley & Sons, Chichester, 1996.
9. **Nicola, A.N. & Scartezzini, A.** (2000), When Economic Crime becomes organized: the roll of information technologies. A case study, in Current Issue in Criminal Justice – *Journal of the Institute of Criminology*, University of Sidney, faculty of Law, Vol. 11, No.3.
10. **Liddick, D. R.** (1999), *An Empirical, Theoretical, and Historical Overview of Organized Crime*, Lewiston et al.: The Edwin Mellen Press.
11. **Shelly, L.I.** (1995) Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation–State, *Columbia Journal of International Affairs*, 48.

Lada SADIKOVIĆ

GLOBALIZACIJA I INTERNACIONALIZACIJA KRIMINALITETA

Fenomen ekonomske globalizacije sve snažnije obilježava savremeni naučni, politički i društveni život savremenog svijeta i svake države u njemu. Globalizacija predstavlja proces intenzivnog korištenja rezultata ubrzanog naučno-tehničkog razvoja u svrhu ekspanzije velikih korporacija i država kojima pripadaju i neprestano dovodi do brojnih dubokih i raznovrsnih promjena na globalnom planu. Uz ekonomsku globalizaciju, označenu intezivnom ekspanzijom velikih multinacionalnih kompanija na cijelom prostoru planete, sve više se govori i o drugim oblicima globalizacije kao što su globalizacija kulture, medija, komunikacija i slično.

Ako su, naime, nosioci ekonomske globalizacije multinacionalne kompanije koje ostvaruju profit na cijelom prostoru planete, naravno uz pomoć i podršku država njihovog porijekla, onda se može i mora pretpostaviti da postoji određeni odnos između globalizacije i postojećih međunarodnih organizacija zločinaca.

Sa sigurnošću se može ustvrditi da ekonomska globalizacija kao glavni motor dubokih promjena koje označavaju savremeni svijet, ima utjecaja i na razvoj međunarodnog kriminaliteta i da se danas može govoriti i o globalizaciji kriminaliteta, posebno imajući u vidu organizirani međunarodni kriminalitet. Čak bi se moglo ustvrditi da ekonomska globalizacija na neki način olakšava pojavu i snaženje međunarodnog kriminaliteta i da, istovremeno, kriminalitet vrši određeni utjecaj na taj svjetski ekonomski razvoj.

Brojna istraživanja koja se vrše u svijetu pokazuju da postoji sprema razvijenih država i gigantskih kompanija koje osvajaju svjetsko tržište. Međutim, ta istraživanja pokazuju da međunarodne zločinačke organizacije ulaze u sprege i sa državama - kako razvijenim tako i nerazvijenim - i sa gigantskim internacionalnim kompanijama. U stvari, gigantske međunarodne kompanije, ne biraju sredstva u namjeri da ostvare profit, pri čemu ne prezaju ni od primjene kriminalnih metoda. One su se time, u mnogim elementima svoje organizacije i funkcije, približile međunarodnim zločinačkim udruženjima,

čime su olakšale stvaranje različitih sprega između organiziranog kriminala i nacionalnih i internacionalnih kompanija.

Multinacionalne kriminalne organizacije, poput multietničkih kompanija, koriste rezultate naučnog razvoja u svrhu ostvarenja svojih ciljeva, i, ne priznajući nacionalne granice one iskazuju ambicije da ovladaju što je moguće širim prostorom, što se ipak danas više-manje svodi na planetu. Upravo zato, ako osnovni akteri globalizacije radi ostvarivanja svojih ciljeva nastoje da što više oslabe pravne države, onda se time smanjuju mogućnosti tih država da sprečavaju ekspanziju kriminaliteta. Prema tome, ekonomska globalizacija snaži kriminalitet zato što slabi države, koje su glavne barijere snaženju i djelovanju međunarodnih i nacionalnih zločinačkih organizacija.

Kao što su formirane gigantske korporacije radi efikasnijeg stvaranja profita, na planetarnom nivou, tako isto, dolazi do ujedinjavanja kriminalnih organizacija niza država, radi uspješnijeg ostvarivanja svojih, naravno, zločinačkih ciljeva. Moderni razvoj tehnologije i komunikacija omogućio je, ne samo neprestano okrupnjavanje zločinačkih udruženja, nego i korištenje rezultata razvoja nauke i tehnike u svrhe njihovog efikasnijeg djelovanja - ostvarivanja kriminalnih djela na globalnom planu. Tako se pokazuje da je sadašnja globalizacija kriminaliteta pratilac, i u izvjesnom smislu, i korisnik aktuelnih procesa ekonomske globalizacije. Ukupni tehnički napredak omogućava ekonomsku globalizaciju od strane onih država koje intezivno i može se reći monopolski koriste dostignuća nauke i tehnike, ali, istovremeno, sve snažnije djeluje i na inteziviranje međunarodnog kriminaliteta.

Naime, nosioci procesa globalizacije kriminaliteta koriste i sami rezultate tehničkog razvoja u vidu najnovijih oblika komunikacije, modernog oružja, eksploziva, sofisticiranih naprava za prislušivanje, napretka u oblasti presađivanja ljudskih organa i sl. U kojoj mjeri organizirani kriminalitet koristi savremeni tehnički i naučni razvoj još najbolje se vidi na primjeru korištenja interneta. „Prema policijskim zapažanjima organizirani kriminalitet putem interneta drastično se povećao širom svijeta. Sve je više napada na mrežu koje vrše organizirane online-bande. Internet kriminalitet predstavlja kategoriju kriminaliteta koja se najbrže razvija u Evropi. Još 2000. godine tipični kompjuterski kriminalac bio je pojedinačni haker. Nadalje se uočava drastično povećanje prijavljenih kompjuterskih zločina – u Njemačkoj naprimjer oko 15.000 u 1993. godini do oko 60.000 u 2003. godini. Stoga se može

zaključiti da se organizirani kriminalitet odlično prilagodio „high tech“ svijetu.“¹

Intenziviranje i širenje globalnog kriminaliteta vrši se posredstvom džinovskih poduzeća, djeluje destruktivno na demokratske i pravne države, slabi njihovu snagu i odbrambene mogućnosti. „Dakle, do jučer izrazito razvijene pravne države sve više gube to svojstvo upravo zato što je u prvi plan političkog odlučivanja došla snažna sprega izvršne vlasti i ekonomskih monopola. Time se, praktično razgrađuje struktura pravne države i, pod plaštom teorijskih i političkih principa koji su općeprihvaćeni u teoriji i praksi izgradnje i funkcioniranja modernih demokratskih država, stvara jedna posve nova forma političke organizacije države“.²

Globalizacija danas slabi pravne i demokratske države, umanjuje njihov imunitet i sposobnost da sprečavaju i kažnjavaju kriminalne aktivnosti pojedinaca i organizacija. Naime, države, time što otvaraju put za afirmaciju velikih internacionalnih kompanija, zapravo istovremeno prave prostor i za afirmaciju kriminalnih organizacija. Čineći sve da osnaže vlastite kompanije u njihovom prodoru na svjetsko tržište, države istovremeno - makar to stvarno i ne žele - stvaraju breše na i onako slabo uređenom međunarodnom sistemu sprečavanja i kažnjavanja zločinačkog djelovanja multinacionalnih kriminalnih organizacija. Metodi kojim se danas u svijetu afirmiraju multinacionalne kompanije, sve češće su i metodi kojima se služe i kriminalne organizacije. Isto tako i ciljevi globalnih monopola i velikih kriminalnih organizacija su u izvjesnoj mjeri podudarni kada se radi o njihovom odnosu prema pravnoj i demokratskoj državi, pošto ni jednim ni drugim ne odgovara niti snažna demokratska država niti snažan svjetski poredak.

Globalizacija utire put stvaranju organiziranog i drugog kriminala tako što gigantske multinacionalne kompanije kao osnovne snage globalizacije, podrivaju države i preferiraju despotske oblike vlasti. Naime, u želji da ostvare što veći profit te gigantske kompanije brzo i efikasno traže što je moguće efikasnija sredstva djelovanja na ostvarivanju svojih interesa.

Upravo zato, kompanijama odgovaraju države sa različitim diktatorskim oblicima vlasti, sa kojima mogu lakše doći do povoljnih oblika poslovanja. Tako Moises Naim navodi slučaj sa Tajlandom gdje se vlasnik bordela i trgo-

¹ Reiner Richard und Peter Troxler, „Internet und organisierte Kriminalitaet“, S. 51

² Ćazim Sadiković, Ljudska prava na udaru globalizacije, Centar za sigurnosne studije BiH, Sarajevo 2006. str. 50

vac ljudima prijavio za rad u državnoj službi sa programom u kojem kritikuje policiju kako bi odbranio svoj vlastiti interes pri čemu je prije svega iskoristio veliko nezadovoljstvo naroda postojećim stanjem³

Sve češće se dešava da i same ispoljavaju spremnost da se dogovaraju sa različitim zločinačkim nacionalnim i internacionalnim organizacijama. Pokazuje se naime da svi oblici političke organizacije država Azije, Afrike, Južne Amerike, koji pogoduju multinacionalnim kompanijama, kao glavnim pokretačkim snagama globalizacije, ujedno odgovaraju i različitim mafijaškim udruženjima. Politički razvoj širom svijeta u zadnjih petnaest godina – kako to ističe M. Sohne - doveo je, pored starih i dobro poznatih tradicionalnih grupa organiziranog kriminaliteta kao što su italijanske, sjevernoameričke i azijske organizacije ili latinoamerički narko-karteli do stvaranja novih struktura na međunarodnom nivou. Tu se posebno ubraja organizirani zločin u državama nasljednicama bivšeg Sovjetskog Saveza kao i organizirane kriminalne grupe iz Jugoistočne Evrope (Balkan) i Afrike.⁴

Neuređene države nisu u stanju da se suprotstave kriminalu, pošto ni same nisu dovoljno organizirane, racionalno uređene, pod kontrolom demokratskih organa, javnog mnijenja i slično. Ilegalna trgovina ne samo da napreduje nego je u stalnom procesu prilagođavanja društvenim krizama i katastrofama kao što su korupcija, eksploatacija ili rat.⁵

Stvaraju se različite sprege između nedovoljno snažnih država i nosioca organiziranog kriminala. Politički funkcioneri i zaposleni u primitivno uređenoj javnoj upravi postaju podložni utjecaju novca koji im, za različite usluge, nude kriminalne organizacije. Tako se dešava, kao nap. u Kambodži da „policija na državnom nivou saraduje sa međunarodnim krivičnim organima u borbi protiv seksualnog izrabljivanja djece, dok lokalni policijski dužnosnici javno primaju kovertne sa novcem za potkupljivanje od već poznatih činilaca“.⁶ Tako zapravo kriminalne organizacije na svoj način usvajaju metode djelovanja velikih ekonomskih internacionalnih kompanija. Zapravo, kriminalne organizacije danas imaju jako bogat repertoar metoda i sredstava pomoću kojih mogu ostvarivati svoje ciljeve. Upravo zato, iz dana u dan sve

³ Moises Naim, *Das Schwarzbuch des globalisierten Verbrechens, Drogen, Waffen, Menschenhandel, Geldwaesche, Markenpiraterie*, Piper, 2006, S. 9

⁴ Dr. Michael Soine, *Strukturen der Organisierten Kriminalitaet in Europa – aus Sicht des Bundesnachrichtendienstes*, S. 9

⁵ Moises Naim, *Das Schwarzbuch des globalisierten Verbrechens, Drogen, Waffen, Menschenhandel, Geldwaesche, Markenpiraterie*, Piper, 2006, S. 10

⁶ Moises Naim, *Ibidem*, S. 10

su povoljniji uslovi za proizvodnju droga, trgovinu ljudima, porobljavanje žena, grubu eksploataciju djece, šverc svim mogućim robama, naročito oružjem.

U velikom broju zemalja u svijetu trendove ekonomskog, tehničkog i svakog drugog razvoja brže i lakše prate same kriminalne organizacije nego same države. Globalizacija koja ide ubrzanim koracima – kako to navodi dr M. Soine – istovremeno uzrokuje porast prijetnje od organiziranog kriminala. „Kriminalne organizacije iz Evrope, Latinske Amerike i Azije su izgradile čvrsto uvezanu mrežu što im daje skoro neograničen radijus djelovanja. Glavne oznake su fleksibilnost i brzina, što im omogućava da se prilagode političkim, pravnim, privrednim i sigurnosnim promjenama, kako bi ih u svakom pogledu iskoristili za svoje ciljeve“.⁷

Kriminalne organizacije danas, poput ekonomskih monopola, obilato koriste rezultate dinamičnog naučnog i tehničkog razvoja za ostvarenje svojih ciljeva. Prema tome, globalizacija je proces koji jako pogoduje razvoju međunarodnog kriminaliteta uključujući tu i terorizam, upravo zato što umanjuje značaj državnih granica, zakona i međunarodnog poretka, takvog kakav postoji. U takvim okolnostima, globalizacija je osnažila ekonomske moći internacionalnih kriminalnih organizacija, pa tako npr. „Ilegalna trgovina drogama u 1995. procjenjuje se na 400 milijardi dolara, što predstavlja oko 8 % svjetske trgovine, više nego dionice gvožđa i čelika, ili motornih vozila, tekstila, gasa i petroleja“.⁸ A tome treba dodati „pranje novca“, trgovinu ljudima, i brojne druge oblike aktivnosti međunarodnih kriminalnih organizacija.

Usljed svega ovoga, kriminalne međunarodne organizacije javljaju se kao sve važniji činilac svjetske privrede. Ono što najviše zabrinjava jeste svakako da isti oni razlozi koji dovode do snaženja monopola u procesu globalizacije, predstavljaju i osnovne uzroke snaženja organiziranog kriminala u svijetu. Napredak nauke i njena primjena u stvaranju profita na globalnom planu, osnovni je uzrok i podsticaj razvoju globalnog organiziranog kriminala. Pošto je globalizacija proces koji se neprestano ubrzava zahvaljujući razvoju nauke i tehnike, to svakako, podsticajno djeluje na stvaranje multinacionalnih organizacija, ekonomskog ali i kriminalnog tipa. Ekonomija koju stvaraju kriminalne organizacije faktički je inkorporirana u svjetsku ekonomiju. „Me-

⁷ Guenter Gehl (Hrsg.), *Europa im Griff der organisierten Kriminalitaet?*, Bertuch Verlag, 2006, S. 16

⁸ United Nations Development Programme, (UNDP), *Human Development Report 1999: Globalization With a Human Face*, Oxford University Press: New York Oxford, 1999., p.41

đunarodni organizirani kriminal kao uistinu multinacionalno poduzeće, trezveno promišlja gdje može svoje proizvode plasirati uz najmanji mogući rizik i uz najveći mogući profit, odakle ih može najbolje dobavljati, gdje ih preraditi, uskladištiti. Kako i kuda transportirati te na kraju gdje ih može predati povjerljivim veletrgovcima".⁹ Upravo zato se i moglo desiti da je danas „trgovina drogama stvorila ekonomiju koja je treća po veličini u svijetu iz čega onda proizlazi moć droga - kartela da razaraju postojeći, društveni, politički i gospodarski sustav".¹⁰

Uspjeh međunarodnih kriminalnih organizacija, poput gigantskih multinacionalnih kompanija svakako u velikoj mjeri proizlazi iz njihovog utjecaja na funkcioniranje države i nerijetko, te organizacije predstavljaju snažne izvore utjecaja na ukupno ponašanje država unutar svojih granica, ali i daleko van svojih granica. Ta veza se vrlo često ostvaruje putem raznih oblika korupcije, čime se naravno služe, u još većoj mjeri, i same nacionalne i internacionalne kriminalne organizacije. Upravo zato posve je u pravu Al Gore koji je na Globalnom forumu o borbi protiv korupcije (26. februar 1999.) ustvrdio da „korupcija pospješuje kriminal, ometa ulaganja, usporava rast, uzima novac iz državnog budžeta i - što je najgore od svega - potkopava našu vjeru u slobodu. Korupcija je neprijatelj demokracije...“

Korupcija je došla na red naučnih rasprava, ne samo kao nacionalni nego i međunarodni problem. To je bio razlog da Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj UN, u okviru globalnog programa borbe protiv korupcije, doneše Protivkorupcijsku konvenciju. Procjenjuje se da velike svjetske kompanije na razne oblike korupcije, daju godišnje oko 30 milijardi dolara.¹¹

Potrebno je naime uočiti da globalizacija čini da se legalno formirane multinacionalne kompanije služe korupcijom i narušavaju postojeći nacionalni i internacionalni poredak. Uz to, te kompanije formiraju „specijalizirane“ međunarodne organizacije koje svoj profit isključivo baziraju na nelegalnom djelovanju. Tako je zapravo moguće govoriti o dva oblika globalizacije kriminala, koji se međusobno prepliću, dopunjavaju i osnažuju. U istoj Konvenciji naglašava se da snaženje multinacionalnih kriminalnih organizacija ugrožava društveni život u cjelini. „Veza između ilegalne trgovine drogama i ostalih oblika organiziranog kriminala podriva legalnu privredu i prijeti stabilnosti, sigurnosti i suverenosti država. Ilegalni novac prodire u vladine

⁹ Dr Deri Pal, Odnos različitih pravnih normi i strategije i taktike organiziranog kriminala, Izbor br.3-4/93, str.301

¹⁰ Franjo Turek, Globalizacija i globalna sigurnost, Interland d.o.o. Varaždin, 1999., str.61

¹¹ Korupcija:Globalni problem, „Obzor“ od 20.03.1999., str3

strukture, truje ih i korumpira, na isti način i dopuštenu trgovinu i finansijsko poslovanje. Ovaj oblik kriminala ugrožava i uništava na kraju i socijalni život na svim razinama".¹²

Među osnovne negativne efekte globalizacije značajno, možda i najvažnije mjesto zauzima globalizacija kriminala. Pokazuje se da globalizacija, koja nesumnjivo ima i svoje pozitivne crte, otvara prostor i podstiče stvaranje globalnih kriminalnih organizacija. Stvaranje „transnacionalnog organiziranog zločina“ u tijesnoj je vezi, ne samo sa uzrocima globalizacije, nego i sa njenim ekonomskim, političkim i humanim posljedicama. Ostvarena je „snažna sinergija između globalizacije i organiziranog zločina“.¹³ Primjetno je, usljed svega toga, da veza između globalizacije i međunarodnog organiziranog kriminala, nije više sporna u nauci. Citirani izvještaj s pravom naglašava da postoji sve veća saglasnost oko toga da „transnacionalni organizirani zločin“ predstavlja jedan od glavnih sporednih efekata globalizacije. U tom izvještaju navodi se organizirani zločin čak kao prijetnja globalizacijskom procesu. „U korijenu svega toga jeste rastući utjecaj organiziranog kriminala, koji prema procjenama iznosi 1.5 triliona dolara godišnje, pojavljujući se tako kao rival multinacionalnih kompanija kao jedna ekonomska snaga. Globalne kriminalne grupe imaju moć da kriminaliziraju politike, biznise i policiju, razvijajući efikasnu mrežu, čineći njen utjecaj dubljim i širim. ... Njihove sve operacije se vrše iza nacionalnih granica i one su sada razvijajuća strateška alijansa povezana u globalnu mrežu, ubirući plodove globalizacije“.¹⁴

Prema tome, potrebno je razmotriti, prvo zašto i kako globalizacija snaži međunarodne kriminalne grupe, zašto je to kriminogeni proces i na koje načine olakšava razvitak međunarodnog kriminala. Neće biti dovoljno reći da je to najvažniji sporedni negativni efekt, nego ujedno postaviti pitanje i karaktera same globalizacije, kontrole toga procesa, da bi se izbjegao takav negativni efekt. Naravno, globalizacija ima i brojne druge negativne posljedice i efekte. Međutim, važno je naglasiti da globalizacija, upravo po svojim osnovnim pravcima djelovanja, otvara prostor za nastajanje međunarodnih kriminalnih grupa. Međutim, globalizacija je proces koji neprestano osnažuje internacionalne kompanije koje u svom djelovanju na ostvarenju profita ne biraju sredstva, pa tako i one same vrlo često poprimaju neki oblik kriminalnih grupa. Sredstva njihovog djelovanja su širom svijeta poznati, krimi-

¹² Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala

¹³ United Nations Development Programme, (UNDP), Human Development Report 1999: Globalization With a Human Face, Oxford University Press: New York Oxford, 1999., p. 103

¹⁴ Human Development Report 1999, Ibidem, p. 5 and 42

nalni metodi koji su, samim tim, suprotni zakonima i poslovnim standardima.

Uz sve spomenute izravne efekte globalizacije, koji osnažuju stvaranje organizacija za kriminalno djelovanje na cijelom prostoru planete, globalizacija svakako stvara i druge šire pogodnosti za razmah kriminaliteta, zločina i nasilja, na taj način što povećava siromaštvo i nejednakost u svijetu. A to je opet nova osnova i podsticaj za stvaranje novih oblika kriminaliteta koji opasno prijetu stabilnosti aktuelnog nacionalnog i internacionalnog poretka. „Globalna integracija se odvija vratolomnom brzinom i sa začuđujućim dostignućima. Ali taj proces je nejednak i neizbalansiran, sa nejednakim učesćem zemalja i naroda u sve širim mogućnostima globalizacije - u globalnoj ekonomiji, globalnoj tehnologiji, u globalnom širenju kultura i u globalnom upravljanju. Nova pravila globalizacije - i akteri koji ih pišu - fokusiraju se na integrativna globalna tržišta, zanemarujući potrebe ljudi koje tržišta ne mogu zadovoljiti. Proces vodi koncentraciji moći i marginalizaciji siromašnih, država i pojedinaca jednako“.¹⁵

Internacionalizacija kriminaliteta kao jedna od najmarkantnijih nuspojava ekonomske globalizacije, sve se više intenzivira u svijetu, uporedo sa sve većim zamahom globalizacije. Stoga, prevencija ovog procesa se ne može više zamisliti bez radikalne kontrole ekonomske globalizacije. Globalizacija je danas prisutna u svim društvenim sferama, pa i u sferi zločina. Kriminal je naime postojao i prije globalizacije. Međutim, procesi i tokovi koji čine globalizaciju snažno su podstakli internacionalizaciju kriminala, što se najbolje ogleda u stvaranju široke i razgranate mreže organiziranog kriminala.

Da bi se spriječila globalizacija kriminala, potrebno je, prije svega da nacionalne države budu osnažene kao pravne i demokratske države. Međutim, još je važnije da se te države integrišu u međunarodni poredak, i tako stvore povoljne pretpostavke, za uspješnu borbu protiv međunarodnog kriminaliteta.

¹⁵ Human Development Report 1999, Ibidem, p. 30

Literatura

- Gehl, Guenter (Hrsg.): Europa im Griff der organisierten Kriminalitaet?, Bertuch Verlag, 2006
- Gehl, Guenter: (Hrsg.), Reiner Richard und Peter Troxler, „Internet und organisierte Kriminalitaet“, 2006
- Korupcija:Globalni problem, „Obzor“ od 20.03.1999., str 3
- Moises, Naim: Das Schwarzbuch des globalisierten Verbrechens, Drogen, Waffen, Menschenhandel, Geldwaesche, Markenpiraterie, Piper, 2006
- Pal, Dr Deri: Odnos različitih pravnih normi i strategije i taktike organiziranog kriminala, Izbor br.3-4/93
- Sadiković, Ćazim: Ljudska prava na udaru globalizacije, Centar za sigurnosne studije BIH, Sarajevo 2006.
- Soine, Dr. Michael: Strukturen der Organisierten Kriminalitaet in Europa – aus Sicht des Bundesnachrichtendienstes, Gehl Guenter (Hrsg.), 2006
- Turek, Franjo: Globalizacija i globalna sigurnost, Interland d.o.o. Varaždin, 1999.
- Konvencija UN-a protiv transnacionalnog organiziranog kriminala (2000.)
- United Nations Development Programme, (UNDP), Human Development Report 1999: Globalization With a Human Face, Oxford University Press: New York Oxford, 1999.

Srđan MILAŠINOVIĆ
Miroslav ŽIVKOVIĆ

NACIONALIZAM I NACIONALNI SUKOBI KAO SAVREMENA PRETNJA BEZBEDNOSTI

1. Uvod

Integracija i dezintegracija su dominantni procesi koji sudbinski obeležavaju razvoj ljudske civilizacije i budućnost na raskršću dva milenijuma. Dok integracija podrazumeva procese globalizacije i demokratizacije, dezintegracija se odnosi na urušavanje suverenih država, pojavu parohijalizma i tribalizma kao posledice narastajućeg nacionalizma, etničkih i međuetničkih sukoba.¹ Otuda se nacionalizam javlja kao "najmoćniji pokret u današnjem svetu, pokret koji prekoračuje granice mnogih društvenih sistema".²

Da je nacionalizam izraziti izazov i pretnja bezbednosti govore podaci da su se posle Drugog svetskog rata, u multietničkim državama često vodili građanski ratovi izazvani etničkom i rasnom mržnjom. Između 1945. i 1981. godine, konstatovano je 258 slučajeva etničkog ratovanja, a u 40% njih je došlo do veoma visokog stepena nasilja.³ U zemljama koje danas postoje, živi čak 5000 posebnih etničkih grupa, a u mnogim od ovih nedržavnih nacija postoje članovi spremni da iz političkih razloga upotrebe nasilje. Polovina zemalja u kojima su se vodili građanski ratovi u periodu 1990.-1995. godina, bile su one u kojima su etničke manjine činile 10-15% stanovništva.⁴ Kasnije je ta vrsta sukoba poprimila proporcije epidemije. Početkom 2002. godine u

¹ Nye, J.S.Jr., smatra da ovi procesi konvergiraju sa transnacionalizmom i nacionalizmom - dve konkurentske snage u svetu posle hladnog rata. *Understanding International Conflicts Affairs*, Longman, New York, 2002

² Gardels, N.: *Two Concepts of Nationalism*, New York Review of Books, 38/1991

³ Carment, D.: *The International Dimensions of Ethnic Conflict*, Journal of Peace Research, 1999, 30 p.141

⁴ Smith, D.: *The Norm of Sovereignty in the Age of Intervention*, paper presented at the International Peace Conference, "Will World Peace Be Achievable in the Twenty-First Century, Kyung Hee University, Seoul, October 11-13/1999

svetu je besnelo 35 građanskih ratova sa etničkom pozadinom, bilo usled nastojanja manjinskih etničkih grupa za uspostavljanje nezavisne države ili zato što je u "neuspešnim državama" politika nacionalne vlade doživela kolaps i proizvela sukob suparničkih etničkih milicija i paravojski. Procenjuje se da je oko 26.759.000 izbeglica pobešlo od 50 etnonacionalnih sukoba koji su se vodili 1993.-1994. a u svakom od njih je bilo u proseku 80.000 poginulih.⁵ Na ekstremizam u tim sukobima ukazuje činjenica da 90% svih ubijenih nisu borci, njih čine uglavnom nenaoružani civili, žene i deca.⁶

Opasnost od etničkih sukoba i nasilja i u XXI veku, ocenjuju Kegli i Vitkof, "nadvila se nad čitav svet. Čovečanstvo živi u strahu od terorista, agresije susedne države, pa čak i agresije sopstvene vlade koja je sklona diskriminaciji svojih građana zbog njihove nacionalnosti ili veroispovesti. Nacionalnu i međunarodnu bezbednost neće biti lako dostići ni u XXI veku. Milioni ljudi su žrtve agresije, a još više miliona njih bilo je primorano da ode u izbeglištvo."⁷

Početakom XXI veka, društvenu stvarnost obeležili su novi izazovi i pretnje značajno drugačiji nego u vreme hladnog rata.⁸ Kada je reč o sukobima kao savremenoj pretnji bezbednosti na prelazu dveju epoha, nacionalizam i nacionalni sukobi se spravom svrstavaju u red značajnih izazova i pretnji po ukupnu svetsku bezbednost.⁹ O ovim sukobima se najčešće govori tako da se objašnjavaju njihovi nosioci i uzroci, pri čemu se ne pravi razlika u karakteru tih sukoba. S druge strane, pojedini istraživači u opisivanju osnovnih karakteristika unutardržavnih sukoba polaze od drugačijih merila, tvrdeći da etnički, verski, ideološki i dr. sukobi unutar jedne države, "nisu međusobno isključivi i, u praksi se, u velikoj meri prepliću".¹⁰ No, u svakom slučaju, etnički sukobi predstavljaju najpoznatiju i najsporniju vrstu sukoba, iako ima mišljenja da je "pojam etničkih sukoba pogrešan naziv, delimično

⁵ Kegli, C.W., Wittkof, E.R.: *World Politics: Trend and Transformation*, Wadsworth, Thomson Learning, Inc. Ninth edition, 2002 p.616

⁶ Sivar, R.L.: *World Military and Social Expenditures*, Washington, D.C.: World Priorities 1999

⁷ Kegley, C. W. Jr., Raymond, G. A.: *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, New Jersey: Prentice Hall, 2002 p.575

⁸ U pretnje bezbednosti XXI veka se svrstavaju: 1. terorizam (tradicionalni i globalni); 2. širenje oružja za masovno uništenje; 3. transnacionalni organizovani kriminal; i 4. nasilni sukobi: međudržavni i unutrašnji (etnički i verski sukobi – sukobi treće generacije, i sukobi četvrte generacije (sukobi između transnacionalnih aktera i država). Bajagić, M.: *Izazovi i pretnje u izmenjenom kontekstu bezbednosti* (doktorska disertacija), Beograd: Fakultet političkih nauka, 2006

⁹ Ulc, O.: *The Role of the Political Right in Post-Communist Czech-Slovakia*, 1993

¹⁰ Goldstein, J. S. *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003

zbog težine definisanja samog prideva "etnički", a delom jer se oni odigravaju u okviru država".¹¹

2. Osnovne karakteristike nacionalnih sukoba

Nacionalni sukobi su najznačajniji društveni sukobi u novijoj istoriji bilo da je reč o međudržavnim ili unutrašnjim konfliktima. Po svojoj razornoj snazi, prisutnom nasilju i posledicama oni predstavljaju najteže oblike konfrontacija između društvenih grupa. Njihova dinamika i ishod često kulminira u ratne konfrontacije, masovne ljudske žrtve i zločin počinjen u ime nacionalnih ciljeva i interesa. Nacionalni sukobi su u neposrednoj vezi sa nacionalizmom kao ideologijom, politikom i doktrinom koja ih priprema i opravdava.

Etnički, odnosno nacionalni sukobi mogu biti podstaknuti različitim faktorima i mogu imati različite uzroke – klasne, ideološke, političke. Ali, svakako treba praviti razliku između tih sukoba i nacionalnih sukoba u užem smislu reči. Ti sukobi se javljaju kao izraz borbe za nacionalnu slobodu i nacionalnu ravnopravnost, jer nacionalno ugnjetavanje predstavlja najnehumaniji oblik ugnjetavanja.¹² Razlog je što nacionalna osećanja nisu veštačka osećanja mada se njima uveliko može manipulirati. Zbog toga nacija, iako unutar sebe predstavlja izdiferenciranu i konfliktnu zajednicu (u kojoj se sukobljavaju klase, slojevi, konfesije i veroispovesti, vladajući i podvlašteni, moćni i nemoćni), predstavlja i zajednicu zasnovanu na svesti o nacionalnoj pripadnosti i nacionalnim ciljevima i zajedničkom životu.¹³ Međutim, treba pomenuti i to da se nacija i nacionalno pitanje i pored njihove istorijske i strukturno-društvene ukorenjenosti, takođe mogu proizvoditi kao jedna vrsta veoma važne "strategijsko-političke robe i monete u borbama za planetarnu dominaciju i preraspodelu svetske moći."¹⁴ Stoga su nacionalni sukobi daleko od svog iščeznuća, gledano u planetarnim razmerama i u razmerama pojedinačno uzetih višenacionalnih društava. "Nakon 1989. godine, za koju su neki pretpostavili da označava 'kraj istorije', došlo je do svojevrsnog 'ponovnog rađanja geografije', na

¹¹ Honing, J.W.: *New Conflicts: Risks and Challenges*. - In: H. Gartner, A. Hyde-Price, E. Reiter, (eds), *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001 p. 101

¹² Smit, E.: *Nacionalni identitet*, Izdavačka kuća "XX Vek", Beograd, 1998

¹³ Korunić, P.: *Nacija i nacionalni identitet*, Revija za sociologiju, Vol XXXVI. 2005, No 1–2,

¹⁴ Vidojević, Z.: *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*, Institut za novinarstvo, Beograd, 1993 st.164

osnovu koga se tvrdilo da su svetski odnosi mnogo više pod uticajem dubokih etničko-kulturnih razlika jasno podeljenih po regionima, nego pod uticajem snažnih političkih ili ideoloških faktora¹⁵.

Karakteristično i destruktivno u međunacionalnim sukobima je to što se kao cilj strana u sukobu ne postavlja, shodno tradicionalnim tumačenjima konflikata, primoravanje poražene strane na prihvatanje nepovoljnih uslova mira, već razaranje i uništavanje svih tekovina duhovne i materijalne kulture jedne etničke zajednice.¹⁶ Otuda tvrdnje, da su nacionalni sukobi (posebno oni koji su posredovani ekstremnim nacionalizmom, mržnjom i šovinizmom, a vrlo često i verskim fanatizmom), jedan od oblika klasičnih političkih konflikata neutemeljene. Ukoliko se nacionalni sukobi transformišu u međunacionalni rat nastupa retribalizacija politike, društvenog života, kulture i kolektivne svesti. To je trenutak kada umesto političke razboritosti i racionalnosti nastupa sila, organizovano nasilje i nastaje stihija mržnji i odmazda prema drugoj naciji i veri.

Uzroci i činioci nacionalnih sukoba su složeni, kontigentni i višedimenzionalni; oni se nalaze u klasnim, ali i istorijskim, političko-ideološkim, sistemsko-strukturnim, socijalno-psihološkim i kulturnim uslovima života. Značajno za nacionalne sukobe jeste da njihovo javljanje nije isključivo determinisano materijalnom razvijenošću jedne zajednice jer su ti konflikti prisutni i u postmodernim informatičkim društvima. Međutim, ukoliko se nacionalni sukobi javljaju u okolnostima materijalne oskudice dobrog dela društva, taj deo društva postaje prijemčiv na manipulaciju, nacionalizam i versku mržnju.¹⁷

Nacionalni sukobi imaju svoju idejnu, ideološku i političku pripremu koju stvara autoritarna vlast, populistički lideri, krug ekstremno desničarske inteligencije bliske vlasti i delovi sveštenstva. Širu društvenu podlogu nacionalnih sukoba čine teška ekonomska i društvena kriza, zaoštrene međuklasne i unutarklasne političke suprotnosti, masovna beda, društvena i državna dezintegracija. Doduše, takva podloga nije uvek dovoljna za

¹⁵ Bracewell, W., & Drace, F.: *South-Eastern Europe: History, Concepts, Boundaries*, Balkanologie, Paris, Vol. III, No. 2, 1999 p.48

¹⁶ Uništavanje istorijskih spomenika kulture, kulturnih, verskih i uopšte sakralnih objekata tokom trajanja međunacionalnih sukoba na prostorima SFRJ bilo je gotovo pravilo koje su primenjivale sve sukobljene etničke zajednice. I danas na Kosovu i Metohiji ekstremno nacionalističke albanske grupe sistematski uništavaju kulturne i verske spomenike srpskog naroda.

¹⁷ Rouquette, M.L.: *La psychologie politique*, Paris, 1997

nastanak međunacionalnih konflikata. Za njihov nastanak u jednom društvu potrebna je i određena socijalno-psihološka podloga. Zato nacionalni sukobi nastaju u velikoj meri iz stanja "kolektivnog duha jednog naroda koji je proizveden i obeležen porazom ili slomom tradicionalnih humanističkih vrednosti kao i gubitkom temeljnih orijentira vlastitog identiteta i morala. Iz takve duhovne klime se rađa autoritarna svest društvene većine, psihologija nihilizma i svedozvoljenosti gde sila zamenjuje pravo".¹⁸ Tada autoritarna svest postaje ne samo podloga, osnovno uporište i pratilac, već nužan činilac nacionalnih konflikata, nacionalizma i nacionalšovinizma. Takva duhovna i društvena klima posebno karakteriše "narode i 'neprevrele' nacije" balkanskog kulturno-političkog kruga, koji su u poslednjoj dekadi XX veka, isto kao i pola veka ranije, formirali svoje nacione kroz načela 'krvi i tla', etničko čišćenje.

Ideologija nacionalizma i nacionalni sukobi sa stanovišta jedne autoritarne vlasti javljaju se kao siguran mehanizam neutralizacije klasno-političkih konflikata. Tada se zapravo nacionalizam i nacionalšovinistička ideologija pojavljaju ne samo kao amortizeri klasnih konflikata, već i kao efikasan instrument formiranja manipulativne svesti u formi lažnopatriotskog mnjenja i očuvanja postojećih odnosa moći, tj. vlasti, bogatstva i privilegija. Na taj način se, posebno u nacionalno mešovitim društvima, stvara i fenomen tzv. izmeštenih konflikata.¹⁹

Ukoliko se uspe u "izmeštanju" klasno-političkih konflikata na versku, nacionalnu, odnosno nacionalističku ravan, onda se gube oni početni i glavni uzroci sukoba; pre svega suprotnost interesa političke birokratije i osiromašenih društvenih slojeva. Specifičnost ove vrste nacionalnih sukoba je njihova dugotrajnost, kao i moć regeneracije, čak i kada se izgube teški materijalni uslovi života većine društva. Oni i tada imaju funkciju "osvete" drugim narodima za prethodna stradanja, kao i za "sadašnji" težak položaj sopstvenog naroda.

Ta vrsta nacionalnih sukoba, koja proističe iz spoja socijalne bede i ideologije nacionalizma, nacionalšovinizma i populizma u jednom autoritarnom političkom poretku ne donosi istorijski ništa novo, a još manje produktivno. Naprotiv, takvo društveno stanje zakonomerno proizvodi dugotrajnu moralnu, političku i uopšte društvenu regresiju, koja se

¹⁸ Vidojević, Z.: *Kuda vodi globalizacija*, Beograd, 2006

¹⁹ Ovde je reč o sukobima koje je K. Dojč nazvao "pomerenim" (*displaced*) i gde se konflikt izražava u simboličkoj ili idiomatskoj formi a "slom političke kontrole nad njim znači rat". Deutsch, K.: *Social Mobilization and Political Development*, New York, 1970

transformiše u "vučje stanje rata svih protiv sviju", nacionalnu katastrofu, zločine i masovne ljudske žrtve. Završnica, a ujedno i kulminaciona tačka nacionalnih sukoba je međunacionalni rat unutar ili između etnički srodnih naroda i/ili njihovih država.

Etnički i nacionalni sporovi prerastaju u svoj najsuroviji oblik - rat, onda kada jedna ili obe strane u sukobu dobiju i širu, pre svega međunarodnu potporu, ili kada velike sile etničkoj manjini "daruju", državno-nacionalnu samostalnost i legitimitet. "Razlog za takav dar je uvek vojni, politički i ekonomski interes darodavca, jer samo suverena nacija može da se odrekne dela suvereniteta, u korist onog ko joj je dao, ili bolje rečeno darovao, taj status suverenosti."²⁰

Za nastanak nacionalnih sukoba neophodni su i dodatni, specifični uslovi. Oni se stvaraju u prvom redu ideologijom nacionalizma koja podstiče iracionalne i nagonske porive ne samo u individualnoj nego i kolektivnoj svesti.²¹ Takav društveni okvir karakteriše plansko proizvođenje najpre surevnjivosti i mržnje (kao esencije nacionalizma),²² latentnih, a potom i otvorenih antagonizama naspram drugih naroda i veroispovesti, odnosno drugih nacionalnosti u zajedničkoj državi. Na taj način ideologija nacionalizma, netrpeljivosti i mržnje, i njihovo pretvaranje u militantnu politiku sile i nasilja prema drugim etničkim zajednicama ili veroispovestima, u određenim istorijskim uslovima, predstavljaju glavni i neposredni uzrok nastanka nacionalnih sukoba.

Sa stanovišta analize nacionalnih sukoba značajno je i to što nacionalna svest, klasni, ekonomski, političkosistemi i ideološki uzroci nacionalnih sukoba u određenim društvenim i istorijskim okolnostima postaju uzroci drugog reda. Kao osnovni činioци nacionalnih konflikata tada se pojavljuju oni iracionalno psihološki, koji mogu imati različite oblike, sadržaj i intenzitet: opsednutost nacionalnom čistotom, jedinstvom nacije i veličinom države, "misija" političkih lidera, težnja za osvetom zbog ranijeg istorijskog stradanja, različiti stereotipi, predrasude i slično. Ta socijalno-psihološka dešavanja javljaju se i posebno su intenzivna u dugotrajnim periodima krize identiteta jednog društva, krize perspektive u pogledu

²⁰ Simeunović, D.: *Nova nacionalna država*, u: Osnovi političkih nauka, Beograd, 1994 st.97

²¹ From, E.: *Anatomija ljudske destruktivnosti*, Beograd, 1987 st.112-127

²² "Mržnja je antropološka greška i pratilac fanatizma, nacionalizma, netolerancije, predrasuda i dis kriminacije." Božović, R.: *Fenomen mržnje*, Zbornik: Tamna strana ljudske prirode, Beograd, 1992

opstanka i razvoja društva, kao i u uslovima sloma društvenih vrednosti i objedinjujućih ideja.

U okolnostima izoštravanja i eskalacije nacionalnih sukoba, pogotovu kad prerastu u međunacionalni rat, učestvuju sve klase i svi slojevi jednog društva. Te okolnosti zakonito prati i fenomen nasilja visokog i ekstremnog intenziteta prema drugim etničkim grupama, čemu ide na ruku činjenica da se nasilništvo kao varvarsko svojstvo koje je utkano u genetski kod svake nacije, ne eliminiše stvaranjem nacionalne države. "Nasilje je zavisno od političkog interesa ili samo primireno, ili još više podstaknuto sa ciljem ugrožavanja i uništenja drugih nacija i uopšte stvarnih ili zamišljenih neprijatelja. Ovde dolazi do izražaja interpretativna funkcija nacionalističke ideologije u nastojanjima opravdanja ili veličanja takvog pristupa nasilju pa i genocidu kao dokazu moći, snage, pa čak i vitalnosti nacije".²³

Kraj XX veka, kao i njegov početak, potvrđuje opominjuće iskustvo da društvene krize transformišu nacionalne emocije u nacionalizam koji se vrlo lako preobražava u nacional-šovinizam, teror, genocid i rat. Međutim, reaktuelizacija "nacionalnog" nije samo fenomen zaostalih evropskih prostora na prelazu epoha, ona je moguća i u uslovima postmodernog društva.²⁴ O tome govori činjenica da, iako se na ekonomskom polju stvaraju snažne transnacionalne integracije, u kulturno-duhovnoj ravni se čuva i ističe etnička posebnost. Ta stanja društvene svesti, E.Smit danas prepoznaje u grozničavom etno-nacionalističkom "traganju za domovinom", praćenim "najintenzivnijim sukobima i terorom", situirajući ih sve u širi kontekst "globalnog pokreta etničke mobilizacije" ili reaktiviranja etnonacionalizama u planetarnim razmerama.²⁵

U kontekstu razmatranja nacionalnih sukoba kao nesumnjivo globalnog društvenog fenomena i pretnje bezbednosti u savremenom svetu, neophodno je pomenuti i to da je druga polovina XX veka, obeležena iluzijom da je nacionalno pitanje na Zapadu konačno rešeno razvojem parlamentarne demokratije, a na Istoku dijalektikom klasnog i nacionalnog.²⁶ Nasuprot ideološkim tvrdnjama i teleološkim predviđanjima, nacionalno pitanje i nacionalni sukobi nisu iščezli ni u razvijenim liberalno-demokratskim, ni u post- socijalističkim državama. I danas su vidljive posledice tih dogmi u zemljama u kojima je dominirao marksističko-lenjinistički

²³ Simeunović, D.: isto, st.103

²⁴ Offe, C.: *Varieties of Transition*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1999

²⁵ Smit, E.: *Nacionalni identitet*, Izdavačka kuća "XX Vek", Beograd, 1998 st.195

²⁶ Pašić, N.: *Istorijski fijasko - godine raspada*, Fakultet političkih nauka Beograd, 1996

pristup klasnom i nacionalnom. Taj pristup doživeo je svoj demanti u društvenoj praksi, a o potvrdi te teze ne treba ići dalje od prostora na kojima živimo.

Neutemeljena je i tvrdnja da su nacionalni sukobi pred iščeznućem u društvima liberalne demokratije bez obzira na njihov višenacionalni sastav. O tome govore primeri Kvebeka, Škotske, Velsa, Belgije, Lige Severa u Italiji, u kojima nacionalno pitanje nije anahrona društvena pojava, već prvorzredni državno-politički i egzistencijalni problem, bez obzira na to što je "liberalna demokratija trijumfovala a rat nacija završen,"²⁷ kako smatra F.Fukujama. Zato autoriteti za pitanja nacionalnih odnosa smatraju da "sva zbivanja koja su izbila na videlo od početka devedesetih godina XX veka, od Kvebeka do Katalonije, jasno pokazuju da zapadne liberalne demokratije zapravo niti su rešile, niti prevazišle tenzije i konflikte koji proističu iz etničke različitosti"²⁸. Izgleda da početak XXI veka u punoj meri potvrđuje tezu Karla Fridriha da je "nacionalizam verovatno najmoćnija politička sila savremenog sveta."

3. Koreni, nosioci i socio-strukturne pretpostavke nacionalizma i nacionalnih sukoba u zemljama u tranziciji

Nacionalni sukobi se retko javljaju bez masovnog, intenzivnog i dugotrajnog nacionalizma. Otuda je značajno sagledati genezu nastanka i razvoja nacionalizma i nacionalističke svesti, njihove nosioce i ideologe kao i transformaciju nacionalizma u nacionalšovinizam. Posredstvom analize tih fenomena omogućiće se jednim delom razumevanje nacionalnih sukoba koji su u svim socijalističkim federacijama razrušili temelje zajedničkog života i uzrokovali raspad tih zajednica, a u nekima doveli do ratova civilizacijski neshvatljivih za vreme u kome se javljaju. Osim toga, nacionalizam i njegova ekstremna forma-nacionalšovinizam, nisu samo predmet teorijskih proučavanja i činilac raspada realsocijalističkih federacija, već u isto vreme predstavljaju i danas veoma moćno oružje u političkim i ideološkim borbama, jer kako ističe A.Gidens, "lokalni nacionalizmi su na kraju XX i početku XXI veka, ništa drugo do odgovor na globalne tendencije savremenog sveta."²⁹

²⁷ F. Fukujama u svom delu *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1998 insistira da je razvojem liberalne demokratije na Zapadu u potpunosti rešeno čak i prevaziđeno pitanje nacije i nacionalizma.

²⁸ Kymlicka, W.: *Može li se izvoziti liberalni pluralizam: Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002 st.29

²⁹ Giddens, A.: *Runaway World*, London 1999

Nacionalizam kao ideologija nastao je u Evropi početkom XIX veka. Kao pojam u teoriji se različito određuje, jer kako smatraju istraživači, "ne postoji teorija koja može objasniti sve raznolike oblike nacionalizma, ali zato neke teorije mogu više doprineti razumevanju tog fenomena."³⁰ Otuda se retko uočava prava društvena suština i priroda nacionalizma, jer se on ne javlja u čistom, ogoljenom obliku, već pod maskama kojima se pokušava prikriti njegova unutrašnja suština.³¹ Nacionalizam se prikrija "nacionalnim interesima", kulturom, etničkim i etičkim položajem pojedinih socijalnih grupa, potrebom njihove afirmacije i slobodnog izražavanja. U stvari, to je najčešće paravan iza kojeg je težnja za ostvarenjem monopolskog (ekonomskog i političkog) položaja u društvenim odnosima, dominacijom i vladanjem grupa i pojedinaca 'svojim narodom' pa i drugim narodima.

Po opštem uverenju, nacionalizam predstavlja izvorište iz koga često nastaju sukobi i ratovi ekstremnog intenziteta. "Većina oružanih sukoba danas se hrani nacionalističkim osećanjima koja podstiču ratnu groznicu praćenu otvorenim neprijateljstvima i prezirom prema neprijatelju; iz toga istorijski su emanirali sadističko nasilje i genocid".³²

Nacionalizam stoga označava: *prvo*, politiku i radikalnu ideologiju koja ističe naciju kao apstraktnu kategoriju a njene interese stavlja nasuprot interesima drugih nacija;³³ i *drugo*, doktrinu koja insistira na nacionalnoj isključivosti i odvajanju od drugih etničkih zajednica i grupa. U tom smislu nacionalizam je snažno sredstvo mobilizacije borbenog entuzijazma i gotovo uvek se javlja u tesnoj vezi sa "militarističkim duhom" i određenom socijal-darvinističkom filozofijom.

Treba uzeti u obzir još jednu dublju osnovu istorijske uslovljenosti nacionalizma. Reč je da nacionalizam čini i strukturni deo istorijskog zakašnjenja u razvoju pojedinih naroda.³⁴ Istovremeno nacionalizam je proizvod i loših strategija koje su težile i teže da nacionalnu emancipaciju realizuju bez opštekulturne i političke demokratizacije zasnovane na principima liberalizma i građanskih tekovina, kao imperativa koje je sa sobom nosila moder-

³⁰ McCrone, D.: *The Sociology of Nationalism*, Routledge, London, 1998 p.4

³¹ Brubaker smatra da se "mitovi i pogrešne koncepcije nigde tako ne ispoljavaju kao u literaturi o nacionalizmu". Brubaker, R.: *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism*, in: John Hall (Ed.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, UK, 1998 p. 282

³² Kegli, C.W., Wittkof, E.R.: isto, p.590

³³ McCrone, D.: isto, p.182

³⁴ Ulc, O.: isto,

nizacija.³⁵ U tom smislu nacionalizam se javlja i kao proizvod svesno stvarane grandomanije nacionalne politike udružene sa idejom ugroženosti od neprijateljskog okruženja. Tada i vođa i masa polaze od ubeđenja o zaveri protiv njihovog naroda, pokazuju strah prema složenosti sveta i odbacuju predstavničku demokratiju. Masa u tim uslovima traži "jakog" čoveka vlasti koji bi obezbedio poštovanje "reda i poretka". To je zapravo kulturna matrica svakog nacionalizma.

Nacionalizam se, dakle, iskazuje kao višeznačan i složen fenomen. Kako tvrdi P.Lendvaj, "nacionalizam može biti faktor stabilnosti, ali i faktor revolucije, i sterilan i kreativan, i reakcionaran ali i progresivan."³⁶ U svakom slučaju, nacionalizam je nužna istorijska pojava u procesu sazrevanja, odnosno dovršenja nacije i nacionalnih država, ali on je istovremeno i proizvod regresivnih procesa u klasno-političkom, ekonomskom i duhovnom životu čitavih društava.

Posebno ekstremna forma nacionalizma javlja se u Evropi nakon pada Berlinskog zida, sloma realsocijalizma i njegove modifikovane varijante samoupravnog socijalizma.³⁷ Tada se Istočna Evropa ponovo suočila sa istim nerešenim istorijskim problemima koji su postojali i početkom XX veka, u prvom redu sa nedovršenim formiranjem nacije. Tu se potvrdila teza da nacionalno sazrevanje nije pogodno u federalnim ili konfederalnim okvirima, a da sukobi radi osamostaljivanja i stvaranja sopstvene nacionalne države prerastaju u konflikte između novoosnovanih država radi sticanja i zaštite državnih teritorija i pretpostavljenih istorijskih granica. Nacionalizam se ovde javlja kao tehnologija vladanja birokratizovanih partijskih i državnih elita i kvazielita, koje su u slabosti sistema i nacionalističkoj ideologiji pronašle mogućnost profitabilnosti, odnosno, očuvanja vlasti, privilegija i naglo stečenog bogatstva. Zbog toga se nacionalizam ovde iskazivao mnogo pre kao imperativan zahtev desničarski usmerenih elita za uspostavljanje nacionalne države kao lične imperije, često karikaturalne teritorijalnosti i

³⁵ Sartori, Đ.: *Demokratija šta je to*, CID, Podgorica, 2001

³⁶ Lendvaj, P.: *Istočna Evropa: liberalizam ili nacionalizam*, Treći program, br.88-89, 1991 st.409

³⁷ U pokušaju objašnjenja ovog tipa nacionalizma javile su se brojne teorije. Jednu od najčešćih objašnjenja McCrone naziva "teorijom dubokog zamrzavanja" prema kojoj su totalitarni komunistički režimi držali pod kontrolom duboko ukorenjene istorijske etničke podele. Kada se komunizam otopio, ponovo se pojavilo tradicionalno suparništvo među etničkim skupinama. Druga teorija glasi da su političari jednostavno podsticali nacionalizam kako bi osigurali potporu glasača. McCrone, D.: isto, p.182

isto takavog suvereniteta, nego kao snaga duhovnog i stvaralačkog razvoja, kako ga tumači E.Gelner.³⁸

Nosioci nacionalizma - Nosioci nacionalizma u uslovima oštih i totalnih nacionalnih sukoba mogu biti sve klase i svi slojevi u jednom društvu. Međutim, postoji značajna razlika u udelu pojedinih društvenih grupa u proizvodnji nacionalizma kao svesti, političke strategije i prakse. Vezano za to pitanje, u socijalističkim zemljama, uprkos realnosti sve do 1989. godine vladale su dve ideološke dogme koje nisu imale nikakvu ni naučnu ni empirijsku podlogu.³⁹

Prva se temeljila na ideološkom i teleološkom stavu da je radnička klasa po svom unutrašnjem biću internacionalno opredeljena. Na taj način stvarao se privid harmonizacije nacionalnih odnosa i gotovo potpunog odsustva nacionalizma i nacionalnih antagonizama, što se kasnije iskazalo kao jedna od najvećih manjkavosti etnički složenih socijalističkih sistema. Druga dogma polazila je iz ideološkog stava i stereotipa po kome su glavni socijalni nosioci nacionalizma ostaci buržoaske klase, srednji ('malograđanski') slojevi i seljaštvo koje se odupiralo masovnoj kolektivizaciji.

Tim dogmama i stereotipima, kao i uopšte, ideološkim uobličavanjem stvarnosti i nasilnom harmonizacijom svih društvenih pa i nacionalnih odnosa, politička birokratija (i iz nje izrasla nacionalna oligarhija) prikrivala je vlastitu ključnu ulogu u stvaranju nacionalizma, pre svega onog sistemskog. Zaoštavanjem i eskalacijom krize socijalizma krajem osamdesetih godina XX veka, ispostavilo se da su nacionalistički usmereni politički funkcioneri, koji su se nalazili u komunističkim partijama bili u suštini mnogo agresivniji u svom nacionalizmu, nego što je to tokom XIX veka bila nacionalna buržoazija. Iz tog ugla posmatran, fenomen funkcionerskog konvertitstva,⁴⁰ od komunističkog ka nacionalističkom, ponegde i nacional šovinističkom sasvim je razumljiv. Taj fenomen proisticao je iz logike samog sistema u kome su decenijama stvarani uslovi da protivnici nacionalizma i metamorfoze političkog sistema, postanu funkcioneri nacionalizma. Zbog toga analitičari ukazuju da nacionalizam (i

³⁸ Gelner, E.: *Nacije i nacionalizam*, Matica Srpska, Novi Sad, 1997

³⁹ Istraživanja sprovedena u Jugoslaviji (1967-1990), ukazuju da etnička distanca kao generalizovana ili psihološka odbojnost u odnosu prema drugim etničkim grupama je bila stabilna i kretala se oko 13%. Međuetnički stereotipi čak i kada su bili izraženi većinom su bili pozitivno strukturirani, osim u slučaju Albanaca koji su predstavljeni za negativnom svetlu. Pantić, D.: *Promene u etničkim stereotipima Srba*, Sociologija, Vol.XXXVIII, no.4 Beograd, 1996

⁴⁰ Sekelj, L.: *Three Patterns of elites Transformation in Eastern Europe*, www.spn.com

međuetnička mržnja) na prostorima nekih postsocijalističkih društava, pre svega onih balkanskih, nije autentična pojava (u smislu obeležja nekog ili nečijeg nacionalnog karaktera), već je "izazvan, instrumentalan i reaktivan".⁴¹ On je prvobitno indukovao 'odozgo', od strane nacionalno političkih i intelektualnih elita, u cilju osvajanja ili opstanka na vlasti.⁴² Dakle, nacionalizam je staroj, preobraćenoj komunističkoj nomenklaturi poslužio prvenstveno da obezbedi novi nacionalni legitimitet u promenjenim (spoljnim) geopolitičkim i beznadežnim (unutrašnjim) ekonomskim okolnostima.

Time se demantuje ranije vladajući stereotip da su u socijalističkim društvima srednji slojevi i seljaštvo bili glavni nosioci nacionalizma. Ispostavilo se zapravo da su za nacionalizam najviše zainteresovani nosioci glavnih političkih položaja u vlasti.

Osim državno-partijske birokratije, bitan subjekt nacionalizma u smislu njegovog idejnog "osveščivanja" kroz stvaranje stereotipa i predrasuda, jeste i jedan deo desničarski nastrojene kulturne elite i inteligencije bliske vladajućim strukturama. Te nove elite u svim postsocijalističkim zemljama nastajale su najvećim delom iz redova bivše marksističke inteligencije. One su proizvodile tzv. salonski ili intelektualni nacionalizam, koji je činio srž političke strategije i programa nacionalne birokratije i njene nacionalističke oligarhije⁴³. Pritom, taj desničarski intelektualni sloj i njihov nacionalizam bio je vrlo udaljen od "desnog gramšijanizma" koji je propagirao kulturnu hegemoniju; u njihovom "kulturnom" nacionalizmu dominirala je apologija nasilju u odbrani "ugroženog nacionalnog bića." Kada je reč o balkanskom kulturnom krugu, deo nacionalne inteligencije, posebno one bliske vlasti, nastojao je da u svom intelektualnom i umetničkom radu dokazuje stradanje 'svoga' od 'drugog' naroda. Na taj način je podsticano pamćenje na pogrome i zločine počinjeni tokom prethodnih vekova, posebno tokom Drugog svetskog rata. Osim toga, ovaj društveni sloj je u republikama SFRJ permanentno podsticao svest o zajedničkoj državi kao "grobnici i tamnici naroda" stvarajući time sve neophodne pretpostavke za bujanje nacionalizma.

Kao posredni subjekti nacionalizma, posebno onog koji se stvarao na balkanskim prostorima počev od devedesetih godina XX veka, su i teokratske

⁴¹ Golubović, Z. i dr: *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, 1995 st.48

⁴² Lendvaj, P.: isto,

⁴³ Vidojević, Z.: *Sukobi kao sudbina*, Teme, Niš, 1998 st.17

elite. Nastojeći da budu "pastiri" nacionalnih interesa i koristeći revitalizaciju religijske simbolike koju su decenijama potiskivli vlast i komunistička partija, crkvene elite i delovi klera pristajali su, ili se barem nisu aktivno suprotstavljali nacionalističkoj ideologiji vlasti.⁴⁴ Crkva je u svim narodima druge Jugoslavije interpretirala istoriju na način koji podstiče nacionalistička osećanja za istorijska i skorašnja stradanja 'svoga' naroda. Samim tim, verske elite nesumnjivo nose deo odgovornosti za narastanje nacionalizma tokom osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka u svim bivšim jugoslovenskim republikama.

4. Šovinizam kao ekstremni nacionalizam: Balkanska paradigma

Nacionalšovinizam je nasiljem i mržnjom posredovana iracionalna i ekstremna forma nacionalne isključivosti. Idejnu osnovu šovinizma čine rasističke koncepcije o "višim" i "nižim" rasama i superiornosti jednih naroda nad drugim, ili pretendovanje da jedna nacija ima višu istorijsku misiju, veće zasluge i prava od drugih.⁴⁵ Podloga i koren nacionalšovinizma je u autoritarno-totalitarnom političkom poretku u kom vlast posredstvom propagande seje mržnju stvarajući na taj način masovne predrasude, stereotipe i ubeđenja.⁴⁶ Ali, fenomen nacionalšovinizma proizvodi i antimodernizacijska, tribalistička i nedemokratska socijalna struktura jednog društva koja je sklona idolatriji sopstvenih tradicija i simbola. Završnica nacionalšovinističke ideologije i politike jeste u masovnom teroru i međunacionalnom ratu.

Kao i nacionalizam i njegova ekstremno-militantna forma nacionalšovinizam je moguć u društvima različitog nivoa ekonomske razvijenosti. Veza između nivoa razvoja jednog društva, na jednoj, i nacionalšovinizma, na drugoj strani, nikad nije neposredna.⁴⁷

⁴⁴ Kuburić, Z.: *Međusobni odnosi verskih zajednica u bivšim republikama Jugoslavije*, Okruglisto: Nauka – Religija – Društvo, Ministarstvo vera Vlade Republike Srbije i SPC, Beograd, 2002

⁴⁵ Werbner, P., Modood, T.: "*Difference*", *Cultural Racism and Anti-Racism*, Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism, ur. London, Zed Books, 1997

⁴⁶ Arent, H.: *Izvori totalitarizma*, II. Poglavlje VI

⁴⁷ Dubil, H., izučavajući fenomen nacionalšovinizma zaključuje "da on nastaje iz straha od budućnosti, strepnje od nepoznatog, zabrinutosti zbog gubitka identiteta, bojazni od onog drugog, nostalgije za nekadašnjom veličinom gde 'mali čovek' traži rasterećenje u pripadničtvu masi i sledbeničtvu vođi, a vođa se odnosi prema njemu po načelima 'obrnute psihoanalize', pojačava sve njegove frustracije da bi ga sprečio da stekne ličnu nezavisnost." Dubil, H.: *Bauk populizma*, Treći program, st.395

Ona je uslovljena velikim brojem kulturnih činilaca, tradicijom, dominantnim vrednostima, ali i preovlađujućim karakternim svojstvima jednog naroda i ljudske prirode svakog pojedinca. U stabilnom društvu, kada se dati sistem društvenih odnosa ne dovodi u pitanje a sukobi se razrešavaju demokratskim putem, nacionalizam i šovinizam je sporadičan fenomen.⁴⁸

Nacionalšovinizam se najčešće stvara u društvenom okviru u kome dominira duboka socijalna kriza, autoritarna ili totalitarna vlast i ideologija, tradicionalizam i militarizam. U takvom društvu su ili potpuno odsutne ili su tek u začetku klice građanskog društva, moderne proizvodne snage i civilizacijske funkcije kapitala i tržišta.

U društvima, u kojim masa nije u potpunosti usvojila sve elemente moderne demokratske svesti, stvaraju se sve pretpostavke za pojavu figura nacionalšovinističkih vođa koji nasilje uzdižu na nivo principa.⁴⁹ Tada za mase, navikle na status podanika odlučujuće pitanje postaje šta misle i kako postupaju harizmatске vođe i za koje "manija veličine postaje unutrašnji poriv političkog ponašanja."⁵⁰ S druge strane, vođe, u odsustvu svake javne kontrole ili kritike, posebno ukoliko kontrolišu sredstva masovnih medija, podstiču ideju etnički "čiste" države čime se stvara militantno nacionalistički delirijum.⁵¹ Smatrajući da slede "proviđenje ili misiju", harizmatске nacional-šovinističke vođe se zakonito transformišu u ratne vođe. Njihova ideja etnički "čiste" države postaje osnovno načelo društvenog i političkog života bez obzira na masovno izginuće i pogrome svoga i drugog naroda.

Prostore Balkana, posebno države-nacije nastale na razvalinama druge Jugoslavije, kao i neke bivše realsocijalističke zemlje u jugoistočnoj Evropi, gotovo čitavu deceniju (1990/2000), karakterisala je društvena struktura u kojoj nije postojao moderni preduzetnički sloj niti građansko društvo kao brana nacionalizmu, nacionalšovinizmu, političkom ekstremizmu i autoritarnosti.⁵² Dominantna i prepoznatljiva obeležja socijalne strukture

⁴⁸ Njega zastupaju uglavnom neprilagođeni pojedinci s margine društva te se povremene manifestacije nacionalizma smatraju patološkom pojavom bez većeg značaja.

⁴⁹ Aron, R.: *Demokratija i totalitarizam*, Sremski Karlovci, 1997 st.281

⁵⁰ Rouquette, M.L.: *La psychologie politique*, Paris, 1997

⁵¹ Vidojević, Z.: *Kuda vodi globalizacija*, Filip Višnjić, Beograd, 2006

⁵² Higley, J. & Lengyel, G.: *Elite Configurations after State Socialism*, in *Elite after State Socialism: Theories and Analysis*, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2000

tih društava bila su: a) egzistencijalna nesigurnost nastala usled sloma paternalističke redistributivne države; b) dezorjentisanost usled krize identiteta; i c) anomija društva kao celine. Istovremeno u tom periodu klasu političke birokratije nije zamenila neka demokratski orijentisana politička snaga. U gotovo svim balkanskim zemljama kao i onima koje naginju tom kulturnom krugu, politička birokratija je samo izmenila svoj ideološki predznak: od socijalističkog ka nacionalističkom, a u nekim i nacionalšovinističkom. Zato analiza nastanka postsocijalističkog nacionalšovinizma u zemljama Zapadnog balkana mora poći prevashodno od same socijalne strukture tih društava, jer su unutar nje sadržane istorijske, kulturne i duhovne pretpostavke svakog nacionalšovinizma, autoritarnosti i totalitarizma. Naravno, nije moguće dati egzaktnu i potpunu empirijsku sliku socijalne strukture postsocijalističkih društava, posebno onih balkanskih, ali se mogu istaći ona svojstva te strukture koja čine skup uslova za nastanak i reprodukciju nacionalšovinizma.

Kao značajne grupacije socijalne strukture postsocijalističkih zemalja, pre svega onih balkanskog kulturno-političkog kruga, u kojima je ideologija nacionalizma i nacionalšovinizma devedesetih godina minulog veka, nalazila oslonce bile su: lumpenburžoazija; radnička klasa; srednji slojevi; subproleterijat i ratni profiteri. Iz te socijalne strukture iznikli su međuetnički, a delom i međuverški sukobi i zločini.⁵³

Lumpenburžoazija se otpočinjanjem procesa tranzicije u većini balkanskih postsocijalističkih država i šire pojavila kao nov sloj u društvenoj strukturi. To je bio zapravo parakapitalistički sloj kriminalizovanih ultra-bogataša, koji je nastajao na pljačkaškoj privatizaciji nacionalnog bogatstva, "poslovnim" mahinacijama strateški važnim sirovinama i robom, sivoj, crnoj i svakoj drugoj, kriminalom i pljačkom posredovanoj ekonomiji. Ovaj segment društvene strukture po svojim pretenzijama, agresivnosti i vrednosno-ideološkim orijentacijama jedan je od glavnih nosilaca nacionalšovinizma, jer nacionalšovinizam je prirodni sastojak samog njenog bića. Taj društveni sloj je daleko od svake kapitalističke klase u modernom smislu što je omogućilo stvaranje jake spona između segmenata nacionalistički orijentisane vlasti i znatnog broja pripadnika te socijalne grupacije. Osnovno i prepoznatljivo obeležje te veze bio je 'patriotizam' velikih bogataša iza kojeg se nalazilo profiterstvo i organizovani kriminal.

⁵³ U međuetničkim sukobima u bivšoj Jugoslaviji do 1998 godine, život je izgubilo 150 000 ljudi, ranjeno najmanje 200000 dok je 3,5 miliona napustilo svoje domove. Prema: Stojić-Karanović E.: *Susedne zemlje i raspad SFRI*, Zbornik Postbipolarni svet i Jugoslavija, IMPP Beograd, 2000 st.110

Radnička klasa osiromašena slomom paternalističke socijalističke države bila je pogodan oslonac nacionalizmu i nacionalšovinizmu. Nedovoljno obrazovana, socijalno ugrožena, vezana za zaostalu tehnologiju, neracionalnu organizaciju rada i državno/društvenu svojinu, ta socijalna grupacija bila je podložna svim vrstama nacionalističke manipulacije i socijalne demagogije, posebno ideologije okrivljavanja drugih naroda i verispovesti za svoj težak položaj. Pritom, ova društvena grupacija svoju socijalnu sigurnost (u smislu sigurnosti radnog mesta, zarade bez rada kroz inflatorni novac i sl.), je nalazila u ideologiji paternalistički 'jake' nacionalne države i vođi nacije.⁵⁴ Podrška radništva nacionalizmu i nacionalšovinizmu bila je utoliko veća ukoliko se socijalna beda više širila i zaoštravala.⁵⁵

Srednji slojevi kojima pripadaju stručnjaci i niži rukovodioci u privredi i van nje, nikada nisu bili glavni subjekti nacionalizma i nacionalšovinizma, ali po svom socijalnom položaju ta grupacija mnogo više naginje paternalističkoj nacionalnoj državi i širenju njenih redistributivnih funkcija, nego "minimalnoj" državi i modernoj tržišnoj privredi. Privatno-vlasnički sloj kao podgrupa srednjih slojeva, usled tradicionalne nesigurnosti svog trajnijeg položaja i statusa, uvek je težio "čvrstoj ruci vlasti" koja garantuje sigurnost svojine i poslovanja. Stoga se objašnjenje vezanosti srednjih slojeva i radništva za nacionalizam, 'jaku' nacionalnu državu i njene redistributivne funkcije, delom može naći u činjenici što se slomom realsocijalizma nacionalna država pojavljuje kao važan element izgubljene socijalne sigurnosti.

Subproleterijat kao značajna i stalno narastajuća socijalna kategorija usled nezaposlenosti i besperspektivnosti takođe je podložna ideološkim manipulacijama od strane autoritarnih vlasti i harizmatičkih vođa. Dominantan deo te socijalne kategorije čine mladi, nezaposleni, deklasirani, proleterizovani, socijalno ugroženi i politički nemoćni. U njenoj strukturi, s obzirom na heterogenost (klasnu, slojnu, profesionalnu, obrazovnu), često se izdvaja jedan deo koji čini "rezervnu armiju" stranki "reda i nacionalnog spasa", populizma i nacionalšovinizma.⁵⁶ Ta grupacija ideološki i

⁵⁴ Vidojević, Z.: *Tranzicija, restauracija i neototalitarizam*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1997

⁵⁵ Zygmunt, B., iznosi da "u celoj regiji 1988. godine 4% stanovništva imalo je prihode ispod praga siromaštva, dok deset godina poslije u apsolutnom siromaštvu živi 25% stanovnika." Zygmunt, B.: *Globalization*, Cambridge, Polity Press 1998

⁵⁶ Veliki broj autora ovaj društveni sloj smatra glavnim osloncem i snagom svih populističkih pokreta počev od 1989. u svim državama nastalim na tlu SFRJ. Ideologija nacionalizma donosi veliko tumbanje u verovanjima ovog sloja. Kao što ideologija mobilise ljude da se okuplja-

manipulativno homogenizovana čini ljudski potencijal iz kojeg se regrutuju buduće privatne ili kvazi-državne naoružane para-vojske, milicije i odredi.

Ratni profiteri su jedna od najznačajnijih socijalnih kategorija i oslonaca nacionalšovinizmu, ali ne sa stanovišta ideologije već koristi, tj. bogaćenja, jer njihova ideologija je novac bez obzira na poreklo. Njihova zainteresovanost za politiku trajnog nacionalšovinizma i sve širih oružanih konflikata proističe iz činjenice što su oni najveći korisnici ratne ekonomije i ratnog profiterstva, od trgovine osnovnim namirnicama do proliferacije strateški važnih roba i oružja. Osim toga, ratna ekonomija kao svoj nužni deo ima pljačku kao motiv ratovanja. Time se stvara jedna paralelna organizacija u odnosu na državu, i na određenim tačkama nekontrolisane i tajne moći se meša s njome i služi interesima ratnih profitera, čiji su pripadnici veoma različitog porekla i statusa.

Iz takve socijalne strukture i njenih svojstava nastaje dominacija "kulture nasilja" i glorifikacija nasilja. Nasilje u ime "opštih ciljeva", pre svega stvaranja samostalne nacionalne države, širi se u političku psihologiju svih društvenih klasa i slojeva, kao i u retoriku i političke programe vodećih političkih partija i pokreta. Fascinacija nasiljem u ime nacionalnih istorijskih ciljeva ili nacionalne 'čistote', obuzima i jedan krug desničarske inteligencije koja ga glorifikuje i čini apologiju ali i katarzu zločinima učinjenim u ime nacije. Zločini učinjeni drugim narodima ili veroispovestima tada dobijaju oreol herojstva i patriotizma. Tu se "nacionalizam u svojoj euforičnosti, surovosti i militantnosti, pretače u šovinizam. To osećanje više se ne može prepoznati kod onih 'drugih' i 'drugde', nego kod svih i svugde."⁵⁷

Upravo tu se mogu naći koreni i oslonci jednog značajnog socijalno-psihološkog fenomena stvaranja autoritarnog harizmatskog vođe i 'oca' nacije. Uporedo sa rastom krize i društvenog propadanja raste predpolitički mentalitet i idolopoklonstvo prema vođama nacije koji vremenom u kolektivnoj svesti dobijaju i transcendentna (božanska) obeležja.

ju, tako i samo okupljanje pojačava i širi istu ideologiju. Na mitinzima 'buđenja naroda' nestaje gotovo svaka zadržka nacionalizma, šovinizma, raspaljenih strasti i žestokih reči. prema: Popov, N.: *Srpski populizam*, Beograd, 1994

⁵⁷ Božović, R.: isto, st.13

Namera ovog rada je da se ukaže na buduće i moguće izazove, pretnje i opasnosti, jer nacionalizam i nacionalšovinizam predstavljaju kulminaciju jednog dugog procesa od XIX veka do danas. Iz opšteg ugla gledano, ta politika, očito, ni danas nije u potpunosti iščezla, barem kada je reč o Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi. Oni koji su je preživeli u poslednjem bosansko-hercegovačkom i kosovsko-metohijskom ratu svega se sećaju i nemaju pravo da se još jednom prevare i da smatraju bezazlenim ono što može završiti terorom, zločinima i etnocidom. To posebno ukoliko se, danas, uzme u obzir oštro polarizovana socijalna struktura (na ultra-bogate, siromašne i pauperizovane),⁵⁸ nedovoljno izgrađene institucije građanskog društva i kontrole vlasti.

I premda se stalno nadamo da učimo iz istorije, ujedno osećamo strah da iz nje ne možemo ništa naučiti; i da bismo u novim uslovima mogli ponoviti istu grešku. Stoga se mora učiti i iz zabluda, a u njih spada i ona da se gleda i čeka, iako bi se možda nešto dalo učiniti. Otuda i nas koji se bavimo naučnim radom stalno muči isto pitanje: kako da se oblikuje zajednički život više nacija, a da se izbegnu opasnosti sukoba i građanskog rata. Za to, čini se, nema drugog rešenja do: stalno se razračunavati s prošlošću i učiti iz nje. Valjda smo i do sada nešto naučili: uvek je bolja sumnja u moguće zlo nacionalizma nego bezazleno poverenje u harmoničan svet.

⁵⁸ U zemljama Zapadnog Balkana između 20% i 30 % stanovništva živi u apsolutnom siromaštvu – manje od 2 USA\$ dnevno; od 10% do 30% stanovništva je nezaposleno; DBP u većini njih još uvek je ispod onog iz 1989 godine. Izvor: *World Fact-CIA* www.worldfact.cia.com/ 18.3.2006

LITERATURA:

- **Aron, R.:** *Demokratija i totalitarizam*, Sremski Karlovci, 1997
- **Bracewell, W., & Drace, F.:** *South-Eastern Europe: History, Concepts, Boundaries*, Balkanologie, Paris, Vol. III, No. 2, 1999
- **Brubaker, R.:** *Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism*, in: John Hall (Ed.), *The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge, UK, 1998
- **Bajagić, M.:** *Izazovi i pretnje u izmenjenom kontekstu bezbednosti* (doktorska disertacija), Beograd: FPN, 2006
- **Carment, D.:** *The International Dimensions of Ethnic Conflict*, *Jurnal of Peace Research*, 30 (maj) 1999
- **Canetti, E.:** *Masa i moć*, Zagreb, 1984
- **Deutsch, K.:** *Social Mobilization and Political Development*, New York, 1970
- **Dubil, H.:** *Bauk populizma*, Treći program, 1999
- **Gardels, N.:** *Two Concepts of Nationalism*, *New York Review of Books*, 38/1991
- **Goldstein, J. S.:** *International Relations* (fifth edition), New York: Longman, 2003
- **Giddens, A.:** *Runaway World*, London 1999
- **Gelner, E.:** *Nacije i nacionalizam*, Matica Srpska, Novi Sad, 1997
- **Hobsbaum, E.:** *Nacije i nacionalizam od 1780*, Filip Višnjić, Beograd, 1996
- **Honing, J.W.:** *New Conflicts: Risks and Challenges*. - In: *Europe's New Security Challenges*, London: Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2001
- **Higley, J. & Lengyel, G.:** *Elite Configurations after State Socialism*, in *Elite after State Socialism: Theories and Analysis*, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 2000
- **Kegli, C.W., Wittkof, E.R.:** *World Politics: Trend and Transformation*, Wadsworth, Thomson Learning, Inc. Ninth edition, 2002
- **Kegley, C. W., Raymond, G. A.:** *Exorcising the Ghost of Westphalia: Building World Order in the New Millennium*, New Jersey: Prentice Hall, 2002
- **Kymlicka, W.:** *Može li se izvoziti liberalni pluralizam: Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*, Beograd, 2002
- **Korunić, P.:** *Nacija i nacionalni identitet*, *Revija za sociologiju*, Vol XXXVI. 2005, No 1–2,

- **Lendvaj, P.:** *Istočna Evropa: liberalizam ili nacionalizam*, Treći program, br.88-89, 1991
- **McCrone, D.:** *The Sociology of Nationalism*, Routledge, London, 1998
- **Nye, J.S.Jr.:** *Understanding International Conflicts Affairs*, Longman, New York, 2002
- **Offe, C.:** *Varieties of Transition*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1999
- **Pašić, N.:** *Istorijski fijasko - godine raspada*, Fakultet političkih nauka Beograd, 1996
- **Pantić, D.:** *Promene u etničkim stereotipima Srba*, Sociologija, Vol.XXXVIII, no.4 Beograd, 1996
- **Poper, K.:** *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, Tom II. BIGZ, Beograd, 1993
- **Popov, N.:** *Srpski populizam*, Beograd, 1994
- **Rouquette, M.L.:** *La psychologie politique*, Paris. 1997
- **Sartori, Đ.:** *Demokratija šta je to*, CID, Podgorica, 2001
- **Sivard, R.L.:** *World Military and Social Expenditures*, Washington, D.C.: World Priorities 1999
- **Simeunović, D.:** *Nova nacionalna država*, u: Osnovi političkih nauka, Beograd, 1994
- **Smit, E.:** *Nacionalni identitet*, Izdavačka kuća "XX Vek", Beograd, 1998
- **Sekelj, L.:** *Three Patterns of elites Transformation in Eastern Europe*, www.spn.com
- **Stojić-Karanović E.:** *Susedne zemlje i raspad SFRJ*, Zbornik Postbipolarni svet i Jugoslavija, IMPP Beograd, 2000
- **Tadić, Lj.:** *Nauka o politici*, Beograd, 1996
- **Zygmunt, B.:** *Globalization*, Cambridge, Polity Press 1998
- **Vidojević, Z.:** *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*, IDN, Beograd, 1993; *Kuda vodi globalizacija*, Beograd, 2006; **Ulc, O.:** *The Role of the Political Right in Post-Communist Czech-Slovakia*, 1993
- **Werbner, P., Modood, T.:** *"Difference", Cultural Racism and Anti-Racism*, Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism, ur. London, Zed Books, 1997

Saša MIJALKOVIĆ
Mladen BAJAGIĆ

„GLOBALIZACIJA“ ILEGALNIH MIGRACIJA I TRGOVINE LJUDIMA KAO IZAZOV I PRETNJA NACIONALNOJ BEZBEDNOSTI

UVOD

Ilegalne migracije na pragu XXI veka dobijaju nove dimenzije, organizovanije forme i kompleksnije sadržaje. Sve češće se manifestuju kao krijumčarenje migranata i međunarodna trgovina ljudima, čime ostvaruju nove višestruke negativne efekte po bezbednost na nacionalnom i međunarodnom nivou.¹

Krijumčarenje migranata (migrant smuggling) predstavlja posredničku delatnost kojom se licu omogućava ilegalan ulazak u stranu zemlju, uz njegovu saglasnost, što se naziva još i *organizovanom ilegalnom imigracijom*.²

Trgovina ljudima (trafficking in human beings) je složena društvena pojava, zasnovana na institucijama ropstva i eksploatacije, odnosno na postupanju prema čoveku kao prema robi ili stvari, s ciljem eksploatacije njegove radne

¹ *Migracije* su fizičko kretanje, privremeno ili trajno preseljavanje stanovništva iz jednog sociokulturnog ambijenta (emigraciono područje) u drugi (imigraciono područje), odnosno iz jedne zemlje (emigracija) u drugu (imigracija). Ukoliko su učinjene saglasno propisima zemlje iz koje se emigrira i zemlje u koju se imigrira, reč je o *legalnim migracijama*. U suprotnom, reč je o nelegalnim, odnosno o tzv. *ilegalnim* (neregularnim, semi-legalnim, nedokumentovanim, tajnim) *migracijama*. Opširnije: Mijalković, S.: *Organizovane ilegalne migracije kao savremeni bezbednosno-kriminalistički problem* (doktorska disertacija), Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006, str. 13–15.

² Prema međunarodnom pravu, *„krijumčarenje migranata (ljudi) podrazumeva obezbeđivanje ilegalnog ulaska u stranu državu licu koje nije njen državljanin ili nema stalni boravak, s ciljem sticanja, na neposredan ili posredan način, finansijske ili druge materijalne koristi. Ilegalan ulazak je svaki prelazak državne granice bez pridržavanja i poštovanja neophodnih uslova za legalan ulaz u zemlju prijema“* (član 3 Protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji dopunjava konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001).

snage, znanja i veština, telesnog i polnog integriteta i identiteta, radi zadovoljenja ličnih ili tuđih nagonskih, zdravstvenih ili emocionalnih potreba ili sticanja direktne ili indirektno materijalne koristi za sebe ili drugog.³

Za postojanje trgovine ljudima kao oblika transnacionalnog organizovanog kriminala nije neophodno da žrtva pređe međunarodno priznatu granicu.⁴ Takođe, trgovina ljudima ne mora da bude realizovana od strane organizovanih kriminalnih grupa. Trgovina ljudima može, ali ne mora, predstavljati oblik organizovanog kriminala, i može, ali ne mora, imati međunarodne razmere. Pod ilegalne migracije se mogu podvesti samo oni slučajevi trgovine ljudima u kojima žrtva u procesu trgovine ilegalno ulazi, tranzitira ili boravi na teritoriji strane zemlje.

Ove dve pojave svakako treba razlikovati. Kod krijumčarenja migranata postoji saglasnost lica koja su predmet krijumčarenja da učestvuju u nezakonitoj radnji, od čega načelno mogu uvek odustati, dok žrtva trgovine ljudima najčešće nema takvu mogućnost. Prokrijumčareni migranti su, nakon prelaska državne granice, slobodni, prema njima se najčešće ne primenjuje nikakava prinuda i ne bivaju eksploatisani, što nije slučaj sa žrtvama trgovine ljudima. Krijumčarenje ljudi nužno zahteva prelazak državne granice najmanje dve zemlje, predstavlja povredu propisa o

³ Vidi – Mijalković, S.: Teorijsko određenje pojma trgovine ljudima, *Nauka-bezbednost-policija*, broj 2–3/2004, Policijska akademija, Beograd, 2005, str. 172–192; prema međunarodnom pravu „(a) trgovina ljudskim bićima podrazumeva vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem, u cilju eksploatacije. Eksploatacija žrtve obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa; (b) pristanak žrtve trgovine ljudskim bićima na nameravanu eksploataciju je bez značaja u slučajevima u kojima je korišćena bilo koja mera izneta u podstavu (a); (c) vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra se trgovinom ljudskim bićima čak i ako ne obuhvata bilo koje od sredstava iznetih u podstavu (a) ovog člana; (d) dete je bilo koja osoba mlađa od 18 godina“ (član 3 Protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001).

⁴ Delo je transnacionalne prirode ukoliko je učinjeno: 1) u više od jedne države, 2) u jednoj državi, ali osnovna priprema, planiranje, pravac i kontrola odvijaju se u drugoj državi, 3) u jednoj državi, ali uključuje organizovanu grupu kriminalaca koja operiše u više od jedne države, ili 4) u jednoj državi, ali ima suštinske posledice u drugoj državi (član 3 Konvencije Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001).

prelasku državne granice, i u tom smislu predstavlja krivično delo protiv države. S druge strane, trgovina ljudima se može odvijati unutar nacionalnih granica jedne države, predstavlja kršenje ljudskih prava, te je, samim tim, krivično delo protiv pojedinca, odnosno međunarodnih vrednosti.

Krijumčarenje ljudi je uži pojam, i može predstavljati fazu u procesu trgovine ljudima. Isto tako, može prerasti u trgovinu ljudima, ukoliko organizatori krijumčarenja, željni dodatnog profita, „prodaju“ prokrijumčarene osobe ili ih protivpravno liše slobode, eksploatišući ih pri tom na razne načine.

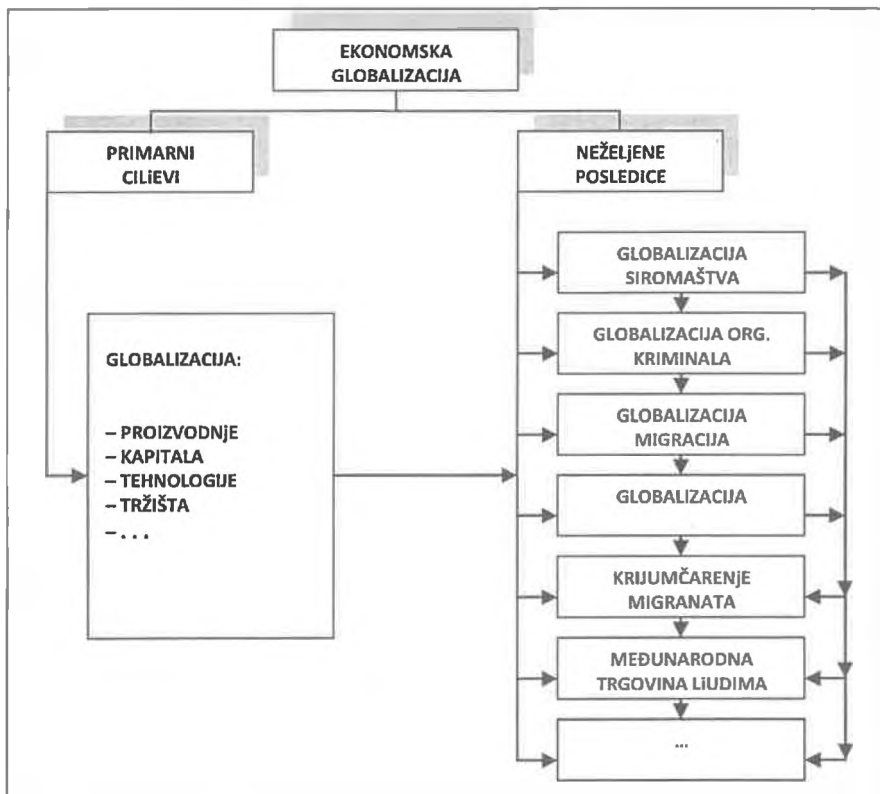
Nesporno je da između trgovine ljudima i krijumčarenja migranata postoji uzročna veza: obrasci kretanja su slični, isti pojedinci i grupe su uključeni u raznim aspektima njihove realizacije, ali obrasci događanja i izlaganja nasilju su potpuno različiti. Zato se trgovina ljudima ne sme posmatrati isključivo kao oblik ilegalne migracije, već i kao ozbiljan zločin i teško kršenje ljudskih prava eksploatacijom žrtava.⁵

„GLOBALIZACIJA“ ILEGALNIH MIGRACIJA I TRGOVINE LJUDIMA

Aktuelna globalistička kretanja teže prevazilaženju i gubljenju granica i suvereniteta država u tradicionalnom smislu i stupanju na međunarodnu scenu nosilaca krupnog transnacionalnog kapitala. Ideologija globalizacije podrazumeva sjedinjavanje društveno-ekonomskih promena u celom svetu i integraciju svetskog tržišta kapitala, proizvodnje i tehnologije, i uspostavljanje globalne dominacije transnacionalnih korporacija. Ekonomska globalizacija je, između ostalog, dovela do prestrukturiranja sveta, raspada socijalističkih zemalja, kao i do globalizacije siromaštva, organizovanog kriminala i (ilegalnih) migracija⁶ (slika 1).

⁵ Opširnije, u – Obradović, V.: *Trgovina ženama u Bosni i Hercegovini*, Ambasada SAD i Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2004, str. 90–91.

⁶ Uslove nastanka i razvoja trgovine ljudima, ilegalnih migracija i krijumčarenja migranata neophodno je posmatrati upravo u kontekstu globalnih kretanja, prvenstveno uzročno-posledičnih odnosa globalizacije ekonomije, globalizacije siromaštva i globalizacije organizovanog kriminala. Frobel, F.; Heinrich, J.; Kreye, O.: *The New International Division of Labour*, Cambridge University Press, 1980, p. 14; fenomen trgovine ljudima je veoma složen i javlja se zbog uzajamnog dejstva siromaštva, migracija radne snage, sukoba ili političkih nemira koji dovode do raseljavanja stanovništva. *Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija*, Organizacija Ujedinjenih nacija, Beograd, 2007, str. 22.

Slika 1. – Posledice ekonomske globalizacije

Globalizacija ekonomije i siromaštvo su „dve strane iste medalje“: nekoliko stotina multinacionalnih kompanija poseduje 80% svetskog kapitala, dok 85% svetskog stanovništva živi od 20% svetskih prihoda. Društveno raslojavanje stvaranjem novih klasa i elita učinilo je da enormno bogati pojedinci eksploatišu siromašnu većinu kojoj se oduzima osnovno ekonomsko pravo na rad i „humane“ uslove rada. Osiromašenje država i slabljenje socijalnih programa uzrokovali su kriminalizaciju društava u zemljama tranzicije, kako širih društvenih slojeva, tako i najviših političkih struktura, pravosudnih i organa državne uprave. Organizovani kriminal je postao „četvrti sektor svetske privrede“ čiji godišnji bruto prihod predstavlja 20% vrednosti globalne trgovine.⁷

⁷ Milašinović, R.: *Renesansa imperijalizma – savremena imperijalistička strategija*, Jugoart, Zagreb, 1987, str. 24; Marković, S.: *Moćniji od CIA*, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 2002, str. 56.

Rezultat globalizacije siromaštva jeste prekogranično kretanje stanovništva dosad neviđenih razmera, što je uzrokovalo *globalnu krizu migracija*.⁸ Zbog sve restriktivnije imigracione politike zapadnih ekonomski razvijenih država, stanovništvo siromašnih zemalja opredeljuje se za ilegalne migracije u zapadne zemlje. Zavedeni pričama o dobro plaćenom radu „na crno“ u barovima, noćnim klubovima, obavljanju kućnih poslova, čuvanju dece i slično, budući migranti se za pomoć oko ulaska u željenu zemlju obraćaju organizovanom kriminalu, koji će ih prokrijumčariti ilegalnim kanalima.⁹ S druge strane, posle ilegalnog ulaska u stranu državu, migranti često ostaju bez dokumenata i padaju u tzv. „dužničko ropstvo“. Tada postaju predmet trgovine ljudima, odnosno raznih oblika eksploatacije: najčešće završavaju u javnim kućama ili rade najteže fizičke poslove. Kao posledica te globalizacije siromaštva, organizovanog kriminala i migracija javlja se globalizacija organizovanih ilegalnih migracija i trgovine ljudima.

Trgovina ljudima i krijumčarenje migranata se danas s pravom svrstavaju u red najvećih, najozbiljnijih i najteže rešivih pretnji bezbednosti pojedinaca, društava, države i međunarodne zajednice. Posebno zabrinjava njihov stalni rastući trend, koji se najčešće objašnjava visokom profitabilnošću i neznatnim rizikom po izvršioce krivičnih dela. Posle ilegalne trgovine narkoticima i oružjem, ovo su najisplativiji oblici „krimi biznisa“ koji samo u Evropi godišnje donesu profit od nekoliko milijardi dolara. U naučnim i stručnim krugovima sve češće se tvrdi da je trgovina ljudima profitabilnija od krijumčarenja oružja i droge, jer je žena trajnija roba koja može biti prodavana i više puta u toku eksploatacije. Uz to, pažnja službi bezbednosti je tradicionalno više usmerena ka trgovini drogom i oružjem nego prema krijumčarenju i trgovini ljudima.¹⁰

Teško je realno sagledati dimenzije ovih oblika transnacionalnog organizovanog kriminala. Prema nekim procenama, u svetu je 1998. godine oko sto dvadeset pet miliona ljudi (oko 2% ukupne ljudske populacije) imalo

⁸ *Globalna kriza migracija* je kriza koja izbija usled toga što se sve veći broj ljudi preseljava iz otadžbine u neku drugu zemlju, čime otežava mogućnost zemlje-domaćina da apsorbuje strane migrante. Kegli, Č. V.; Vitkof, J. R.: *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006, str. 432.

⁹ Wijers, M.; Lap. C. L.: *Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-like Practices (in Marriage, Domestic Labour and Prostitution)*, FATW and GAATW, Utrecht, 1997, p. 206.

¹⁰ Ghrib, A.: *Trafficking in Unaccompanied Minors – France, Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM – IHESI (Brussels – Paris) 2002, p. 31; Maizhevich, H.: *Trafficking in Women in EU Policy*, (izdavač i mesto izdavanja nepoznati), 2001, p. 19.

status migranta.¹¹ Broj migranata se danas procenjuje na sto sedamdeset pet miliona, odnosno 3,5% svetske populacije.¹² Status ilegalnog migranta ima između petnaest miliona i trideset miliona ljudi. Od tog broja, između sedamsto hiljada i dva miliona ljudi, prvenstveno žena i dece obuhvaćeno je mrežom trgovine ljudima, što je oko 2,3% populacije migranata. Procenjuje se da između dvesta hiljada i trista hiljada mladih devojaka iz Istočne Evrope ilegalno odlazi u zemlje Zapadne Evrope i SAD, a da na istu destinaciju oko pola miliona ilegalnih migranata svake godine stigne upravo preko zemalja Zapadnog Balkana.¹³ Tokom 2001. godine, što važi i za naredni period, širom sveta je između sedamsto hiljada i četiri miliona žena i dece kupovano, prodavano, transportovano i držano protiv svoje volje u ropskom odnosu.¹⁴ Procena je da tamna brojka iznosi čak šest miliona žrtava godišnje, prvenstveno žena i dece, a prema podacima CIA, trenutno se u svetu oko dvadeset sedam miliona ljudi nalazi u nekom od vidova ropskog položaja.¹⁵ Podaci Međunarodne organizacije rada potvrđuju ove procene, dodajući da se u svakom trenutku u svetu oko dvanaest miliona i trista hiljada ljudi nalazi na prinudnom radu, ropskom radu, prinudnom dečjem radu i u seksualnom ropstvu. Oko 80% žrtava međunarodne trgovine ljudima su žene i deca, a čak do 50% su maloletnici.¹⁶

Zvaničnici Evropola tvrde da je u trgovinu decom s ciljem ilegalnog usvojenja na globalnom nivou uključeno više od milion dece, čime se

¹¹ Srdić, Đ. Lj.: Uzroci i tipovi međunarodnih migracija, *Međunarodni problemi*, broj 4, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1997, str. 442.

¹² Jolly, S., Reeves, H.: *Gender & Migration, Overview Report*, BRIDGE, Institute of Development Studies, Brighton, 2005, p. 1.

¹³ Procene zvaničnika Međunarodne organizacije za migracije (IOM). Schatzer, P.: *World Migration Report 2000*, Co-published by International Organization for Migration and United Nations. Navedeno prema – Danailov, V.: *Trgovija so luge – kriminalen biznis so robovlastetelski lik (slučaj Makedonija)*, IOM, Skopje, 2001, str. 2; slični su podaci i za 2005. godinu. Vidi: Miko, F. T.: *Trafficking in Persons: The U. S. and International Response* (CRS Report for Congress), Congressional Research Service – The Library of Congress, January, 19, 2006, p. 1.

¹⁴ Izveštaj o trgovini ljudima izdat od strane Službe za nadgledanje i borbu protiv trgovine ljudima u Albaniji, Makedoniji i Saveznoj Republici Jugoslaviji od 05. 06. 2002 (zvanični sajt Američke ambasade u Prištini: www.usofficepristina.usia.co.at/serbs/sdoc.3.htm od 9. marta 2003); Kanics, J.: *Trafficking in Women, Foreign Policy*, Vol. 3, No. 30, Interhemispheric Resource Center and Institute for Policy Studies, Albuquerque, New Mexico, 1998, p. 1.

¹⁵ Nikolić, D.: *Trgovina ljudima kao teški oblik kriminaliteta, Teški oblici kriminala*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 2004, str. 290, 295.

¹⁶ *Trafficking in Persons Report, 2006*, Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, June 5, 2006, sa zvaničnog sajta američke ambasade u Beogradu, <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/060605.html>, od 1. aprila 2007. godine.

ostvaruje protivpravni profit veći od milijardu dolara godišnje.¹⁷ Nedavne procene Međunarodne organizacije rada ukazuju da je tokom 2004. godine dvesta osamnaest miliona dece bilo angažovano da radi, od čega je sto dvadeset šest miliona dece radilo na opasnim poslovima. Procene iz 2000. godine ukazuju da je pet miliona i sedamsto hiljada dece bilo na prisilnom ili obaveznom – ropskom radu; milion i osamsto hiljada dece bilo je eksploatisano kroz prostituciju i pornografiju a milion i dvesta hiljada dece bilo je predmet trgovine ljudima. Eksploatacija dece u okviru prostitucije, dečje pornografije i sličnih aktivnosti predstavlja izuzetno rasprostranjene vidove nasilja u koje se svake godine uključuje oko milion dece. Mnogu decu prisiljavaju, kidnapuju, prodaju i prevarom uvlače u ove aktivnosti, ili jednostavno postaju žrtve trgovine ljudima.¹⁸

Trgovinom ljudima u Evropi se stiče protivpravni prihod između sedam milijardi i trinaest milijardi dolara godišnje, od čega oko sedam milijardi dolara od prostitucije žrtava trgovine ljudima. Na globalnom nivou, seksualnom eksploatacijom žrtava trgovine ljudima ostvaruje se profit od oko šezdeset milijardi evra godišnje¹⁹, a neke procene ukazuju na impozantnih petsto sedam milijardi dolara godišnje.²⁰ To je za 400 % više nego početkom devedesetih godina, te u finansijskom smislu predstavlja izjednačenje sa trgovinom narkoticima.²¹ Ilustracije radi, ruski organizovani kriminal kroz trgovinu ljudima i njihovu seksualnu eksploataciju godišnje zaradi najmanje šest milijardi dolara, a omogućavanje ilegalnog ulaska u neku evropsku zemlju krijumčari migranata naplaćuju između dvadeset i trideset hiljada evra.²²

Trgovina ljudima je oblik teškog kriminala čiji se obim i zastupljenost u svetu najbrže uvećava. Od profita ostvarenog trgovinom ljudima i krijumčarenjem migranata neretko se dopunski finansira ceo organizovani kriminal u

¹⁷ 2005 EU Organized Crime Report – Public version, Europol, The Hague, 25 October 2005, p. 16.

¹⁸ Navedeno prema: *Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija*, str. 10, 20.

¹⁹ Leclair, G.: *Europol / X Congrès des Nations Unies pour la prévention du crime et le traitement des délinquants*, Vienne, avril 2000. Navedeno prema – Dusch, S.: *Le trafic d' êtres humains*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, p. 109.

²⁰ *Trgovina ljudima – naš odgovor: priručnik za vršnjačku edukaciju*, Društvo Crvenog krsta Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006, str. 5.

²¹ *Global Programme Against Trafficking in Human Beings*, United Nations – Office for Drug Control and Crime Prevention, New York, 1998.

²² Zalisko, W.: *Russian organized crime: The foundation for trafficking*, Police, Bobit Publishing Company, Redondo Beach, 2000, p. 19; Ghrib, A.: *isto*, str. 31, 29.

zemljama i regionima koji se suočavaju s ovim aktivnostima.²³ Zato sektor trgovine ljudima zauzima značajno mesto u kriminalnoj ekonomiji i ilegalnim tržištima transnacionalnog organizovanog kriminala.

Prostor Balkana je zbog svog geografskog položaja i međunarodnih saobraćajnica oduvek bio zahvalno međunarodno tržište organizovanog kriminala. Nestabilnost i loši bezbednosni uslovi u poslednjoj deceniji XX veka izraženi, pre svega, u političkoj, normativnoj, ekonomskoj, socijalnoj i moralnoj krizi društva, učinili su da Balkan postane značajan faktor globalne mreže ilegalnih migracija i trgovine ljudima. Pri tome je teritorija Balkana, kao prostor destinacije i tranzita, postala prostor porekla krijumčarenih migranata, odnosno žrtava trgovine ljudima („imigracioni i *trafficking* rezervoar“).

Zbog narastajuće opasnosti od ilegalnih migracija i trgovine ljudima Ujedinjene nacije su usvojile Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i dva dopunska protokola, za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (tzv. *trafficking protokol*), i protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom (tzv. *smuggling protokol*). Razlog je što se negativne posledice ovih fenomena odražavaju na bezbednost pojedinaca i njihovih porodica, država i regiona.²⁴

POSLEDICE TRGOVINE LJUDIMA I KRIJUMČARENJA MIGRANATA PO NACIONALNU BEZBEDNOST

Sagledavanje štetnih efekata trgovine ljudima i krijumčarenja migranata je, kao i kod drugih pretnji bezbednosti, veoma složeno. Sam stepen ugroženosti nacionalnih vrednosti zavisi od obima i intenziteta pojava ugrožavanja, ali i od stepena i kvaliteta njihove interakcije sa drugim pretnjama. Međutim, ono što se jasno vidi jeste objekat napada, odnosno vrednost ili dobro koje se neposredno ili posredno ugrožava.

²³ EUROPOL: *Trafficking of Human Beings for sexual Exploitation in the EU: A Europol Perspective*, sa zvaničnog sajta Evropola www.europol.eu.int, od 1. aprila 2007.

²⁴ O ilegalnim migracijama kao pretnji bezbednosti pojedinca opširnije, u – Mijalković, S.; Bošković, G.: Krijumčarenje migranata – pretnja bezbednosti građana u tranzicijskim zemljama, *Kriminalističke teme*, broj 1–4, Fakultet kriminalističkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006, str. 169–191.

Ove pojave ne mogu direktno ugroziti bezbednost države. Međutim, kumulativni efekti njihovih štetnih posledica doprinose ugrožavanju spoljne bezbednosti države, ali i njene unutrašnje stabilnosti, funkcionisanju državnih institucija, i opšte zaštićenosti vitalnih vrednosti društva. Na to upućuju i zaključci Međunarodne konferencije o trgovini ženama održane u New Jersey 1998. godine da je trgovina ljudima ozbiljan globalni problem,²⁵ odnosno zaključci Briselske konferencije o Prevenciji i borbi protiv trgovine ljudskim bićima, u organizaciji Evropske unije 2002. godine, da je suprotstavljanje trgovini ljudima „rastući politički prioritet“²⁶ mnogih zemalja.

Ilegalne migracije i trgovina ljudima spadaju među najznačajnije globalne pretnje bezbednosti u posthladnoratovskoj eri. Zato se smatra da se suprotstavljanju trgovini ljudima mora pristupiti primarno sa stanovišta nacionalne bezbednosti i zaštite nacionalnih interesa, a ne kao borbi protiv organizovanog kriminala.²⁷ Da je trgovina ljudima pitanje globalne bezbednosti ukazuje i stav političkog vrha SAD ; 2006. godine hitnost njenog suzbijanja uneta je u Predsedničku direktivu o nacionalnoj bezbednosti (NSPD-22).²⁸

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju (OSCE) zaključuje da krijumčarenje migranata i trgovina ljudima imaju negativne implikacije po stabilnost zemlje, proces demokratizacije i vladavinu prava (zbog njihove povezanosti sa socio-ekonomskim problemima, migracionim i normativno pravnim problemima, delatnostima organizovanih kriminalnih grupa, narastajućim ugrožavanjem ljudskih prava, ignorisanjem, omogućavanjem ili čak profitiranjem policije, vlade ili imigracionih službi od trgovine ljudima u nekim zemljama članicama OEBS-a), te im se mora pristupiti kao ozbiljnim globalnim bezbednosnim izazovima i pretnjama.²⁹

²⁵ Zalisko, W.: *isto*, str. 20.

²⁶ Laczko, F.; Gramegna, M.: *Developing Better Indicators of Human Trafficking, The Brown Journal of World Affairs*, Volume X, Issue 1, 2003 (prevod – *Pogledi*, broj 2, Policijska akademija, Beograd, 2003).

²⁷ Guanaratna, R.: *Transnational Threats in the Post-Cold War Era, Jane's Intelligence Review* No 1/2001, p. 46, 48.; *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe – Current Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania*, UNICEF – UNOHCHR – OSCE – ODIHR, 2002, p. XIII.

²⁸ *Trafficking in Persons Report, 2006*.

²⁹ *Uporedi – Trafficking in Human Beings: Implications for the OSCE*, OSCE – ODIHR Background Paper, Warsaw, 1999, pp. 4–5, 53, 24–30.

Ovo međunarodno telo sagledava negativne efekte trgovine ljudima kroz tri dimenzije: ljudsku (humanu), ekonomsku i bezbednosnu³⁰:

- *ljudska dimenzija* ove pretnje bezbednosti veže se prvenstveno za kršenje ljudskih prava, što je jedan od uzroka trgovine ljudima, ali i njenih posledica. To je razlog kritikovanja država koje još nisu donele posebne strategije za prevenciju i suzbijanje trgovine ljudima, odnosno za zaštitu žrtava. Time nadležne državne službe sekundarno viktimiziraju žrtve, ne pružajući im pomoć, što u krajnjoj instanci ugrožava vladavinu prava. Međutim, naglašavanje isključivo humane dimenzije, trgovinu ljudima kvalifikuje prvenstveno kao oblik ugrožavanja bezbednosti pojedinaca, a tek sekundarno kao rizik i pretnju po bezbednost države i njenih interesa;
- *ekonomska dimenzija* trgovine ljudima odnosi se na njenu etiološku komponentu, pri čemu se nepovoljni činioci ekonomske tranzicije identifikuju kao uzroci ili uslovi njenog nastanka i
- *bezbednosna dimenzija* trgovine ljudima ogleda se u ugrožavanju bezbednosti i procesa demokratizacije (tzv. *tranzicijskih demokratija*) organizovanim kriminalom i korupcijom. Naime, veza trgovine ljudima i organizovanog kriminala, i organizovanog kriminala i korupcije, dovodi u vezu trgovinu ljudima sa korupcijom kojom se urušavaju demokratske institucije i vladavina prava. Slabe i korumpirane državne institucije i loša zakonska legislativa onemogućuju vladama uspešno suprotstavljanje trgovini ljudima. Osim toga, tzv. potencijalno-konfliktne, konfliktne i post-konfliktne države podložnije su nastanku ove pretnje bezbednosti.

Ovo je potvrđeno i pre nego što su 2003. godine *Strategijom OEBS-a za suočavanje sa pretnjama bezbednosti i stabilnosti u XXI veku*,³¹ krijumčarenje migranata i trgovina ljudima zvanično definisani kao najozbiljnije pretnje bezbednosti i stabilnosti u novom milenijumu, bar kada

³⁰ Isto, str. 24–30.

³¹ Ministarski savet OEBS-a, Mاستriht, 1–2. decembar 2003. godine, u: *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u SCG, Beograd, 2005, str. 151; samozvana - Oslobođilačka vojska Kosova je dobrim delom finansirana sredstvima stečenim krijumčarenjem i trgovinom ljudima. Gunaratna, R.: isto, str. 48; nova ekonomija terorizma u svetu okreće oko 1 500 milijardi dolara (što je dva puta veća cifra nego bruto proizvod Velike Britanije), suma koja je tri puta veća od ukupne gotovine dolara u prometu, a stečena je prodajom droge, nafte, oružja, dragog kamenja i ljudi. „Ekonomska teorija terorizma“, *NIN* od 6. maja 2004 (prevod teksta sa španskog jezika objavljenog u „El Paisu“, autora Estefanie, H., poznatog ekonomskog analitičara).

je reč o organizovanom kriminalu. Naročito je naglašena veza ovih oblika kriminala sa terorizmom.

I Evropol je ukazao da su trgovina ljudima i krijumčarenje migranata, naročito sa područja Kosova i Metohije, jedan od najozbiljnijih pretnji bezbednosti Evropske unije.³² Radna grupa protiv trgovine ljudskim bićima Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope organizovane ilegalne migracije i trgovinu ljudima identifikuje kao ozbiljnu pretnju demokratiji i vladavini prava na nacionalnom i regionalnom nivou Balkana: od trenutka ulaska/nastanka organizovane trgovine ljudima na prostoru jedne države ili regiona ona doživljava nagli rast i postaje *strategijski rizik* po stabilnost i bezbednost države.³³

Činjenica je da se u procesu trgovine ljudima krše ljudska prava, što dovodi do zvanične osude, ali i nekih „posrednih“ oblika ugrožavanja države. Primera radi, stav Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju i Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope jeste da države same krše ljudska prava žrtava trgovine ljudima time što ništa ne preduzimaju da bi ih zaštitile i pružile im pomoć, ili time što krivično zakonodavstvo primenjuju protiv samih žrtava.³⁴ To može uzrokovati ili usloviti neke oblike ugrožavanja nacionalne bezbednosti:

Na primer, Vlada SAD sankcioniše države koje ne zadovoljavaju minimum standarda u suprotstavljanju trgovini ljudima. Standarde su propisale SAD i oni se u većini poklapaju sa smernicama Dopunskog protokola Konvencije OUN, a odnose se na sprečavanje i suzbijanje trgovine ljudima i pružanje pomoći žrtvama. Tim povodom, predsednik Buš je 2000. godine obrazovao Predsedničku interagencijsku grupu za nadgledanje i borbu protiv trgovine ljudima. Ovom Grupom predsedava državni sekretar, a čine je opšti pravobranilac, sekretar za rad, sekretar za zdravlje i humanitarne službe, direktor glavne obaveštajne službe, direktor službe za menadžment i budžet, i uprav-

³² *EUROPOL: The Treat from Organized Crime*, sa zvaničnog sajta Evropola www.europol.eu.int, od 1. aprila 2007.

³³ Vidi – *Trgovija so luge*, (Osnoven materijal), Nacrt (ažurirana verzija od 14–ti Januari 2003), Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope – Radna grupa za trgovinu ljudskim bićima (ocena vladinih struktura i politika za borbu protiv trgovine ljudskim bićima u zemljama Jugoistočne Evrope), Skopje, 2003. godine, str. 5. *Strategijski rizik* je bezbednosni problem takvog obima, intenziteta i usmerenja da predstavlja realnu opasnost po zaštićene vrednosti društva na -strategijskom (opštem, državnom – nacionalnom) nivou.

³⁴ Kartusch, A.: *Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South Eastern Europe*, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights, OSCE/ODIHR, Warsaw, 2001, p. 14.

nik Američke agencije za međunarodni razvoj. Osim toga, Državni sekretarijat je 2001. godine osnovao Službu za nadgledanje i borbu protiv trgovine ljudima koja rukovodi razvojem i implementacijom američkog međunarodnog angažovanja u borbi protiv trgovine ljudima i obezbeđuje pomoć Grupi. Navedena tela uz pomoć američkih diplomatsko-konzularnih organa i nevladinih organizacija širom sveta prikupljaju podatke o trendovima trgovine ljudima u drugim državama. Na osnovu prikupljenih podataka sastavlja se izveštaj. Prvi korak u izradi izveštaja je utvrđivanje da li je ili nije konkretna država zemlja porekla, tranzita ili destinacije žrtava trgovine ljudima za broj žrtava reda veličina 100 i više. Potom se države smeštaju u određenu kategoriju kojih ima tri: prvu kategoriju čine zemlje čije vlade u potpunosti ispunjavaju minimum standarda iz dokumenata koji se odnose na suzbijanje trgovine ljudima; drugu kategoriju čine države čije vlade ne ispunjavaju u celosti standarde ali čine značajne napore u tom pravcu; dok treću kategoriju čine države čije vlade ne čine ovakve napore. Reautorizacijom metodologije izrade *Izveštaja o trgovini ljudima*, 2003. godine stvorena je „Posebna nadzorna lista“ za zemlje koje treba posebno nadgledati. Države treće kategorije su i predmet određenih *sankcija*:

- obustave nehumanitarne pomoći i one koja nije povezana sa poslovanjem;
- protivljenja Amerike davanju određene pomoći ovim zemljama od strane međunarodnih finansijskih institucija, naročito Međunarodnog monetarnog fonda i multilateralnih razvojnih banaka kakva je Svetska banka.

Sve ili deo bilateralnih ili multilateralnih sankcija u davanju pomoći mogu biti odložene odlukom predsednika ukoliko je to neophodno da bi pružanje pomoći državama potpomoglo ciljeve Dokumenta ili nacionalne interese SAD.³⁵

Primeru radi, Italija je uputila zvaničnu pretnju učlanjenju Slovenije u Evropsku uniju nakon puštanja iz slovenačkog zatvora Josipa Lončarevića, koga italijansko pravosuđe smatra glavnim organizatorom ilegalnog prebacivanja ljudi sa Istoka, Jugoistoka, Srednjeg i Dalekog istoka u zemlje Zapadne Evrope.³⁶

³⁵ *Trafficking in Persons Report, 2006*, Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, June 5, 2006, sa zvaničnog sajta američke ambasade u Beogradu <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/060605.html>, od 1. aprila 2007. godine.

³⁶ „Italijani ogorčeni“, *Politika* od 26. januara 2002.

Konkretnije, posledice trgovine ljudima i organizovanih ilegalnih migracija mogu se manifestovati kroz:

- *destabilizaciju postojećeg „crnog tržišta rada i seksualnih usluga“, naglim prilivom ilegalnih migranata i žrtava trgovine ljudima, što često rezultira krvavim obračunavanjem kriminalnih grupa za prevlast na ilegalnim tržištima*³⁷;
- *povećanje obima i raznovrsnosti (organizovanog) kriminala, kako onog čija je realizacija preduslov za trgovinu ljudima (otmice lica, korupcija javnih službenika, falsifikovanje isprava i sl.), tako i onog koji se finansira sredstvima stečenim ovim „krimi biznisom“;*
- *ekonomsku destabilizaciju države zbog povećanja „pranja novca“ stečenog trgovinom ljudima, odnosno njegovog upliva u proces privatizacije i finansijski sistem zemlje, što indirektno urušava i nacionalnu stabilnost i bezbednost države*³⁸;
- *demografsku destabilizaciju države, na mikro i makro planu zemalja porekla i destinacije žrtava trgovine ljudima i ilegalnih migranata, zbog njihovog nekontrolisanog „izvoza“ i „uvoza“;*
- *povećanje korupcije u javnom sektoru, što umanjuje efikasnost pograničnih, migracionih i policijskih službi, sposobnost krivičnogopravnog sistema, te izaziva nepoverenje građana u pomenute subjekte i državu;*
- *destabilizaciju sektora unutrašnjeg ekonomskog investiranja, jer su nedostatak pravne sigurnosti i razvijen organizovani kriminal glavni razlozi obeshrabrivanja stranih investitora da ulažu sredstva u našu zemlju*³⁹;
- *destabilizaciju porodice kao osnovne jedinice društva, usled slabljenja ekonomske, obrazovne i socijalne moći države, zbog čega je podložnija raznim socijalnim devijacijama. Strah od trgovine ljudima doprinosi da porodice izoluju i ograničavaju kretanje deci i mlađim ženama. To se odražava na obrazovanje i mogućnost zapošljavanja mladih, što kasnije doprinosi njihovoj viktimizaciji trgovinom ljudima ili krijumčarenjem migranata.*⁴⁰

³⁷ Poznato je da je ruski organizovani kriminal u oblastima New York i New Jersey plaćao reket na ilegalno stečen profit trgovinom ljudima i prostitucijom sindikatima La Cosa Nostra. Z-alisko, W.: *isto*, str. 19.

³⁸ Privatizacija preduzeća na Kosmetu po modelu UNMIK poslužila je za prelivanje godinama sticanih srpskih sredstava u džepove Albanaca, kao i za pranje novca stečenog od trgovine drogom, oružjem i ljudima. „Albancima milijarde na poklon“, *Novosti* od 7. aprila 2003.

³⁹ „Protiv ilegalnih migracija – strateški, multidisciplinarno i sveobuhvatno“, *Policajac*, broj 6, MUP RS, Beograd, 2003.

⁴⁰ *Trgovija so luge*, str. 9–13.

Osim ovih, strategijski rizici organizovanih ilegalnih migracija i trgovine ljudima su i:

- *destabilizacija tržišta rada*, zbog razvoja tzv. crnog tržišta rada koje „nije opterećeno fiskalnim obavezama prema državi“;
- *smanjen priliv sredstava u budžet država i fondova sistema bezbednosti*, kao posledica crnog tržišta rada i upliva „prljavog novca“ u legalne finansijske tokove;
- *ogromna budžetska izdvajanja za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalnih migracija* koja, u neophodnom obimu, sebi može priuštiti mali broj država, a da pri tom ne ugrozi svoju finansijsku stabilnost i bezbednost⁴¹;
- *povećanje rasizma i ksenofobije*, stvaranjem novih ili rasplamsavanjem postojećih nacionalističkih, nacističkih i rasističkih struja koje propagiraju homogena društva, bez stranih državljana;
- *porast kršenja ljudskih sloboda i prava i ugrožavanje zdravlja ljudi*⁴²;
- *neefikasno funkcionisanje međunarodnih tela i institucija u zemlji*, s obzirom na doprinos nekih njihovih pripadnika razvoju trgovine ljudima i ilegalnih migracija⁴³;
- *porast političkog nasilja, pre svega terorizma*. Naime, veza terorizma sa krijumčarenjem migranata i trgovinom ljudima je identifikovana i nedvosmisleno potvrđena. Na to je i zvanično ukazano *Poveljom*

⁴¹ Na primer, Vlada SAD je od 2001. do 2002. godine za potrebe suprotstavljanja trgovini ljudima izdvojila sto miliona dolara. *Trafficking in Persons Report – Another Step Toward International Cooperation Against Modern Day Slavery*, sa zvaničnog sajta američke Vlade www.state.gov/g/tip/rls/tiprtp/2003, od 14. juna 2003.

⁴² Jedna seksualno eksploatisana devojka iz Bugarske zaražena polno prenosivim bolestima u Novom Pazaru je, za samo jednu noć, u bolnicu poslala 16 svojih klijenata. „Novopazarci u panici od prostitutki sa sidom“, *Balkan* od 6. juna 2003; dvadesetjednogodišnja Olena Popik iz Ukrajine, seksualno eksploatisana žrtva trgovine ljudima, umrla je 2. novembra u mostarskoj bolnici. Bolovala je od teškog oblika tuberkuloze, sifilisa, hetatitisa C i bila je inficirana HIV-om. Pre Bosne i Hercegovine, žrtva je boravila na području Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Eksploatisana je po hotelima i noćnim barovima, a dnevno je imala u proseku po osam klijenata koji najčešće nisu koristili zaštitna sredstva. Poznato je da su neki od njih bili i biznismeni, političari i policajci. Neposredno po saopštenju u medijima da je Olena umrla od teških i polno prenosivih bolesti, na stotine muškaraca iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije javilo se medicinskim ustanovama. Pretpostavlja se da su seksualnom eksploatacijom ove žrtve navedene bolesti širene godinama. „Zaražena sidom, bila sa političarima i biznismenima“, *Blic* od 5. novembra 2004.

⁴³ Misije NATO, UNHCR, KFOR i druge međunarodne nevladine i humanitarne organizacije na Kosmetu poprimaju „trgovački karakter“. Iz zvaničnog izveštaja Antiratnog pokreta iz Brisela i Majkla Meklila, šefa Američkog informativnog centra u Prištini. „Kosmet u carstvu droge, kriminala i trgovine belim robljem“, *Večernje novosti* od 3 do 9. septembra 2000.

*OEBS-a o prevenciji terorizma i borbi protiv terorizma*⁴⁴, kao i već pomenutom *Strategijom OEBS-a za suočavanje sa pretnjama bezbednosti i stabilnosti u XXI veku*.⁴⁵

Reč je o dominantnim vidovima ugrožavanja nacionalne bezbednosti, kao posledice razvoja i globalizacije ilegalnih migracija i trgovine ljudima. Ovo, svakako, ne isključuje postojanje drugih vidova ugrožavanja nacionalne bezbednosti ovim pojavama, kao ni mogućnost njihove drugačije klasifikacije.

ZAKLJUČAK

Organizovane ilegalne migracije i trgovina ljudima mogu indirektno ugroziti tzv. spoljnu bezbednost države doprinoseći onemogućavanju ili otežavanju integracije države u međunarodne institucije i organizacije, stvaranju pretpostavki za primenu određenih oblika sankcija međunarodne zajednice, i osudi međunarodne zajednice zbog nesposobnosti vlade da se suprotstavi organizovanom kriminalu, što utiče na ukupnu nacionalnu bezbednost. Potencijalne posledice po bezbednost države imaju sve attribute političkih i ekonomskih pritisaka kao oblika primene sile u međunarodnim odnosima.

Ilegalne migracije i trgovina ljudima mogu ugroziti i tzv. unutrašnju bezbednost države u ekonomskom, demografskom, javno-finansijskom i drugim sektorima, mogu ugroziti njen socijalni mir, jedinstvo i koegzistenciju naroda i nacionalnih manjina. S druge strane, ugrožavaju se i tzv. javna i pojedinačna bezbednost, odnosno javni poredak, život, lična i imovinska bezbednost građana, i to sociopatološkim pojavama, prekršajima i krivičnim delima. Najzad, neki segmenti krijumčarenja migranata i trgovine ljudima mogu sadržati druga krivična dela, tj. često se javljaju u kombinaciji s drugim krivičnim delima.

Evolucija ilegalnog prelaženja državne granice ukazuje na to da više nije reč samo o „deliktu protiv države“ već i o pretnji bezbednosti pojedinaca. Nova

⁴⁴ Suprotstavljanjem trgovini ljudima kao obliku transnacionalnog kriminala doprinosi se i prevenciji terorizma, zbog povezanosti ova dva fenomena. Vidi član 26 Povelje, Ministarski savet OEBS-a, Porto, 6–7. decembar 2002. godine, u: *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u SCG, Beograd, 2005, str. 148.

⁴⁵ Članovima 29, 31 i 33 ukazuje se na značaj bezbednosti državne granice, odnosno rešavanja problema ilegalnih migracija, krijumčarenja migranata i trgovine ljudima u prevenciji terorizma.

obeležja starog bezbednosnog problema obavezuju na rekonceptualizaciju njegovog rešavanja. Tradicionalne, prevashodno represivne strategije usmerene prema žrtvama trgovine ljudima i krijumčarenim migrantima morale bi biti zamenjene suprotstavljanjem ovim pojavama na tri paralelna koloseka: *prevenciju*, usmerenu na potencijalne žrtve i organizovani kriminal; *represiju*, usmerenu isključivo na organizovani kriminal, i *zaštitu, pomoć i podršku* žrtvama. S obzirom da su bezbednost države i bezbednost pojedinaca nerazdvojne, ugrožavanje bezbednosti države trgovinom ljudima i krijumčarenjem migranata može se sprečiti i unapređenjem životnog standarda, sloboda i prava građana.

LITERATURA

1. Danailov, V.: *Trgovija so luge – kriminalen biznis so robovlastetelski lik (slučaj Makedonija)*, IOM, Skopje, 2001.
2. Dusch, S.: *Le trafic d' êtres humains*, Presses Universitaires de France, Paris, 2002.
3. *EUROPOL: The Treat from Organized Crime*, sa zvaničnog sajta Evropola www.europol.eu.int, od 1. aprila 2007.
4. *EUROPOL: Trafficking of Human Beings for sexual Exploitation in the EU: A Europol Perspective*, sa zvaničnog sajta Evropola www.europol.eu.int, od 1. aprila 2007.
5. Frobel, F.; Heinrich, J.; Kreye, O.: *The New International Division of Labour*, Cambridge University Press, 1980.
6. *Global Programme Against Trafficking in Human Beings*, United Nations – Office for Drug Control and Crime Prevention, New York, 1998.
7. Ghrib, A.: *Trafficking in Unaccompanied Minors – France, Trafficking in Unaccompanied Minors in the European Union*, IOM – IHESI (Brussels – Paris) 2002.
8. Guanaratna, R.: *Transnational Threats in the Post-Cold War Era*, *Jane's Intelligence Review* No 1/2001.
9. Izveštaj o trgovini ljudima izdat od strane Službe za nadgledanje i borbu protiv trgovine ljudima u Albaniji, Makedoniji i Saveznoj Republici Jugoslaviji od 05. 06. 2002 (zvanični sajt Američke ambasade u Prištini: www.usofficepristina.usia.co.at/serbs/sdoc.3.htm od 9. marta 2003).
10. Jolly, S., Reeves, H.: *Gender & Migration, Overview Report*, BRIDGE, Institute of Development Studies, Brighton, 2005.
11. Kanics, J.: *Trafficking in Women, Foreign Policy*, Vol. 3, No. 30, Inter-hemispheric Resource Center and Institute for Policy Studies, Albuquerque, New Mexico, 1998.
12. Kartusch, A.: *Reference Guide for Anti-Trafficking Legislative Review with Particular Emphasis on South Eastern Europe*, Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights, OSCE/ODIHR, Warshaw, 2001.
13. Kegli, Č. V.; Vitkof, J. R.: *Svetska politika – trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006.
14. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001.

15. Laczko, F.; Gramegna, M.: Developing Better Indicators of Human Trafficking, *The Brown Journal of World Affairs*, Volume X, Issue I, 2003 (prevod – *Pogledi*, broj 2, Policijska akademija, Beograd, 2003).
16. Maizhevich, H.: *Trafficking in Women in EU Policy*, (izdavač i mesto izdavanja nepoznati), 2001.
17. Marković, S.: *Moćniji od CIA*, Institut za geopolitičke studije, Beograd, 2002.
18. Mijalković, S.: Teorijsko određenje pojma trgovine ljudima, *Nauka–bezbednost–policija*, broj 2–3/2004, Policijska akademija, Beograd, 2005.
19. Mijalković, S.: *Organizovane ilegalne migracije kao savremeni bezbednosno-kriminalistički problem* (doktorska disertacija), Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006.
20. Mijalković, S.; Bošković, G.: Krijumčarenje migranata – pretnja bezbednosti građana u tranzicijskim zemljama, *Kriminalističke teme*, broj 1–4, Fakultet kriminalističkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2006.
21. Miko, F. T.: *Trafficking in Persons: The U. S. and International Response* (CRS Report for Congress), Congressional Research Service – The Library of Congress, January, 19, 2006.
22. Milašinović, R.: *Renesansa imperijalizma – savremena imperijalistička strategija*, Jugoart, Zagreb, 1987.
23. *Nasilje nad decom – Studija Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija*, Organizacija Ujedinjenih nacija, Beograd, 2007.
24. Nikolić, D.: Trgovina ljudima kao teški oblik kriminaliteta, *Teški oblici kriminala*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd, 2004.
25. Obradović, V.: *Trgovina ženama u Bosni i Hercegovini*, Ambasada SAD i Fakultet kriminalističkih nauka, Sarajevo, 2004.
26. Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji dopunjava konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001.
27. Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava konvenciju Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, broj 6/2001.
28. Srdić, Đ. Lj.: *Uzroci i tipovi međunarodnih migracija*, *Međunarodni problemi*, broj 4, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1997.
29. *Trafficking in Human Beings: Implications for the OSCE*, OSCE – ODIHR Background Paper, Warsaw, 1999.

30. *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe – Current Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania*, UNICEF – UNOHCHR – OSCE – ODIHR, 2002.
31. *Trafficking in Persons Report – Another Step Toward International Cooperation Against Modern Day Slavery*, sa zvaničnog sajta američke Vlade www.state.gov/g/tip/rls/tiprtp/2003, od 14. juna 2003.
32. *Trafficking in Persons Report, 2006*, Released by the Office to Monitor and Combat Trafficking in Persons, June 5, 2006, sa zvaničnog sajta američke ambasade u Beogradu, <http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/060605.html>, od 1. aprila 2007. godine.
33. *Trgovija so luge (Osnoven materijal)*, Nacrt (ažurirana verzija od 14–ti Januari 2003), Pakt za stabilnost jugoistočne Evrope – Radna grupa za trgovinu ljudskim bićima (ocena vladinih struktura i politika za borbu protiv trgovine ljudskim bićima u zemljama Jugoistočne Evrope), Skopje, 2003.
34. *Trgovina ljudima – naš odgovor: priručnik za vršnjačku edukaciju*, Društvo Crvenog krsta Srbije i Crne Gore, Beograd, 2006.
35. Wijers, M.; Lap. C. L.: *Trafficking in Women, Forced Labour and Slavery-like Practicies (in Marriage, Domestic Labour and Prostitution)*, FATW and GAATW, Utrecth, 1997.
36. Zalisko, W.: *Russian organized crime: The foundation for trafficking*, Police, Bobit Publishing Company, Redondo Beach, 2000.
37. *2005 EU Organized Crime Report – Public version*, Europol, The Hague, 25 October 2005.
38. *30 godina OEBS-a: zbirka odabranih dokumenata*, Misija OEBS u SCG, Beograd, 2005.

Halima SOFRADŽIJA

RIZIČNO DRUŠTVO, GLOBALNA SIGURNOST, UBRZANA POVIJEST I NEIZVJESNOST NJENOG PUTA

U pripremi teksta za konferenciju, čitajući mnoge autore iz ove oblasti, iznenadilo me često pojavljivanje jedne riječi kojoj, izgledalo mi je, ovdje nije mjesto: bespomoćnost. Najprije sam je našla u podnaslovu „*Iskustvo političke bespomoćnosti*“ kod Charlesa Taylora u njegovoj poznatoj knjizi *Bolest modernog doba*; zatim na više mjesta kod Ulricha Becka, Anthony Giddensa, te kod Edwarda Saida. I nije mi se to učinilo nevažnim.

Šta je signum našeg vremena? Sigurnost je nestala.

Savremeni globalni procesi stvaraju nove društvene paradigme, ukazuju na izrazitu složenost našeg doba, čija se fenomenologija toliko razlikuje od svih prethodnih. Nove vrijednosti i novi načini komuniciranja osvjetljavaju potpuno nove ideje i pojmove. Izrazite promjene, uvjetovane aktualnim globalizacijskim procesima, sigurnost danas čine sve upitnijom.

Zahvatiti svijet u njegovim novim značenjima, znači prepoznati ga i u njegovim rastućim impulsima nesigurnosti. Kako je došlo do ovakvog svijeta? Zapitanost nad ovim problemom nije slučajna. Priroda je potčinjena i iskorištena na kraju 20.stoljeća (Beck, 2001:14), izrazite klimatske promjene pokazuju razorne posljedice po sav živi svijet na planeti, nestaje prirodnih resursa, porast nuklearnog naoružanja, odlaganje radioaktivnog otpada, genetski inženjering, gmo prehrana koja je već zatrovala prehrambeni lanac, zapravo hrana je postala neka vrst prehrambene kemije, vojne intervencije velikih sila, političko nasilje, terorizam, znanstveno-tehnički napredak koji je u sve dubljem raskoraku sa najelementarnijim etičkim principima....Beck bi kratko zaključio da "Nije potrebno ništa dodati panorami užasa civilizacije koja sama sebe ugrožava."¹

¹ Ulrich Beck: *Društvo rizika, u susret novoj moderni*, F.Višnjić, Beograd, 2001.str.19.

Posljedicama rizika prepušteni smo svi, obećavanje bezbjednosti raste sa proizvodnjom rizika, a "tamo gdje se sve pretvara u opasnost kao da više ništa nije opasno... no osporavanje rizika ne eliminira rizike."²

Danas, dakle, imamo susret sa stanjem stvari da nesigurnosti rastu u svim oblastima društvenog života. Napokon, ono što je sada već potpuno jasno, kako će to već kao svjedok političkih i društvenih zbivanja jednog stoljeća, evidentirati i sam Gadamer: mora se reći da se napredak tehnike događa jednom nepripremljenom čovječanstvu.³

Ono što se sada po prvi put jasno ispoljava je da ono što je do sada vrijedilo kao nepolitično postaje politično. Savremeno društvo utemeljeno je na znanju; tako i znanje, široko definirano, pretvoreno u informaciju i instrukciju stiče jedno novo političko značenje. Može se reći da postoji dosta autora koji su ranije od drugih prepoznali ove promjene i instrumentalizaciju svijeta; ovdje najprije mislim na F. Lyotarda koji je 1979.godine objavio svoje sada već poznato djelo *Postmodernost stanje* gdje ukazuje na to da su "...enciklopedije sutrašnjice banke podataka. One prevazilaze sposobnost svakog korisnika. One su "priroda" za postmodernog čovjeka."⁴ Lyotard je već u uvodu knjige naznačio da je predmet njegove studije stanje znanja u najrazvijenijim društvima, to društvo on naziva postmodernim⁵. Naše društvo i vrijeme u kojem živimo upravo se i označava kao postmodernost, digitalno doba, doba milenijskog prijelaza, globalizacije, kao postindustrijsko, postkolonijalno, rizično....

Ono što je u ljudskoj povijesti novo je da se u tako velikim razmjerama povećao potencijal ratnih sredstava, a jačanje moći ratnog dejstva povećalo je političku ulogu samog rata. Jedan od najutjecajnijih savremenih sociologa upozorava da još niko nije sistematski obratio pažnju na fenomen "industrializacije rata".⁶ Još će neko, iz ugla filozofije, nekoliko desetljeća ranije govoriti o tome, naime, za Heideggera, svjetski ratovi i njihova "totalnost" već su posljedice napuštenosti bića, ratovi su zapravo "prethodna forma uklanjanja razlike između rata i mira; "rat" i "mir" su preinačeni u svoju nesuštinu, izgubivši svaku razliku."⁷

² *Ibidem*, str.381.

³ Hans Georg Gadamer: *Um u doba nauke*, Plato, Beograd, 2000. str.104.

⁴ Jean Francois Lyotard: *Postmodernost stanje*, Svetovi, Novi Sad, 1988.,str.85.

⁵ *Ibidem*, str.5.

⁶ Anthony Giddens: *Posljedice modernosti*, F.Višnjić, Beograd, 1998.

⁷ Martin Heidegger, *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd, 1982.,str.31.

Mislim da ovu Heideggerovu misao možemo naročito razumjeti danas, kao što i ovo stanje stvari pomalo podsjeća na orwelovsku parolu: *rat je mir*.

Ono što posebno treba da nas zabrine kada je globalna politika u pitanju je obnovljeno zanimanje za koncept *bellum justum* ili "pravednog rata" i njegovu djelotvornost.

*Tradicionalni koncept pravednog rata uključuje banalizaciju rata i njegovo slavljenje kao etičkog sredstva; zapravo, s jedne strane rat je sveden na status redarstvene radnje, a s druge strane sakralizirana nova sila koja može legitimno vršiti etičke funkcije putem rata.*⁸

Cijelu analizu ovog koncepta pravednog rata daju Hardt i Negri u svojoj knjizi *Imperij* (2003) koja je izazvala toliko rasprava i koja počinje kratkim Tacitovim citatom : " Oni vrše pokolj i to nazivaju mirom."⁹

Sam Imperij se, kako zapažaju autori, stvara ne na temelju same sile, već na sposobnosti da se sila predstavi kao da je u službi prava i mira. Možda je upravo najbitniji simptom stvaranja ovakvog stanja razvoj takozvanog *prava interveniranja*. Pažnju treba usmjeriti na izuzetnost prilika da se intervenira, a "funkcija izuzetka tu je vrlo važna."¹⁰

Jer, nerijetko, izuzetak je uvod u pravilo.

Zapravo, još je Hannah Arendth upozoravala na krhkost i nesigurnost ljudskih institucija i zakona, jer su totalitarizmi nastali u netotalitarnom svijetu, te da značajkom ljudskih stvari postaje neizvjesnost i nesigurnost. I svakako, silno narasla ljudska razaralačka moć u svijetu potpuno determiniranom znanosti i tehnologijom.¹¹

Na početku 21.stoljeća naš svijet je još uvijek svijet predrasuda, sa kojima se tako moćno vodi politika. Prethodno 20. stoljeće određeno je kao stoljeće megalomanije (Brzezinsky), totalitarno stoljeće, u kojem su se desile najmasovnije moralne sablazni našeg doba po broju nastradalih vojnih i po jednakom ili još većem broju civilnih žrtava.¹² Političko nasilje, budući da je političko ono je uvijek svjesno i nema odlike slijepog djelovanja, "predumišljaj je

⁸ Hardt/Negri: *Imperij*, Arkzin, Zagreb, 2003., str.24-27.

⁹ *Ibidem*, str.17.

¹⁰ *Ibidem*, str. 28.

¹¹ Hannah Arendth: *Vita activa*, A.Cesarec, Zagreb,1991.,str.155-216.

¹² Zbigniew Brzezinsky: *Izvan kontrole*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1994.,str.7-9.

najkrvaviji doprinos dvadesetog stoljeća političkoj povijesti."¹³ Ne bi ovdje trebalo zaboraviti ni Finkovu misao da je "bit vladavine u susjedstvu smrti".¹⁴

Cijela nas povijest uči da je priroda političke vlasti takva da po njoj imanentnim zakonima teži uvećavanju i koncentraciji, usavršavanju instrumenata moći, širenju njenog utjecaja i dominacije u pogledu ljudi i teritorija. U savremenom političkom diskursu sve je vođeno isključivo logikom vladavine, dominacije i stvaranja velikih centara moći. Doba sofisticirane tehnike, proces tehničkog usavršavanja sredstava socijalne vladavine, a za što je još Foucault pretpostavljao da su savremena društva prisiljena na obrazovanje i daljnje stvaranje socijalne kontrole jer se njihova potreba za upravljanjem stalno povećava; pokazuje i razotkriva kako se sa tehnikom, odnosno prakticanjem politike kao tehnike, institucionalizira moć koja je iz osnova promijenila obrasce ljudskog djelovanja.¹⁵ Foucault je otvorio mogućnost da razumijemo i prepoznamo biopolitičku narav nove paradigme moći.

No, ono što je još davno prepoznao Tukidid, kada je problem i priroda moći u pitanju, čini se da nikada ne gubi svoju aktuelnost. Naime, moć je sva do srži okrenuta sebi i teži jedino sebi, svojoj ekspanziji; stoga ona nije kadra postaviti granicu iz same sebe, nego treba nešto izvan što će je ograničiti, to može biti jedino politički etos: Peloponeski rat koji je analizirao Tukidid bio je prvi evropski rat sa svim bitnim crtama političkog rata, gdje se ispoljio povijesni proces politike moći.* Ipak, za razliku od antičkog razumijevanja politike, koja ide ka *sumum bonum*, gdje, kako kaže Platon, trebaju vladati oni koji ne teže za vlasti - jer ako država nema takve, onda ona nije dobra; savremena politika vođena je sasvim drugim principima. Može se reći da su savremena politička dešavanja uvela svijet u duboku napetost.

Živimo u vremenu i kulturi u kojem je osnovno osjećanje čovječanstva strah. Ono što uznemirenim savremenicima upada u oči kod toliko političara, primjetit će Sloterdijk, je da su oni tako rijetko na visini svojih globalnih zadataka.¹⁶

Naši životi i politika nisu odvojeni svjetovi.

Posljedice političkih djelovanja snažno obilježavaju naše živote. Sve poruke

¹³ *Ibidem*, str.5.

¹⁴ Eugen Fink: *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Nolit, Beograd, 1984.,str.228.

¹⁵ Michel Foucault: *Nadzor i kazna*, politička misao, Informator, Zagreb,1994.

* Vidjeti šire:Volkman/Schluck: *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1977

¹⁶ Peter Sloterdijk: *U istom čamcu: Ogled iz hiperpolitike*, Circulus, Beograd, 2001.,str.43.

svijeta od Washingtona preko Afganistana, Iraka, Rusije, Indije, Koreje su poruke koje su poruke nasilja, dominantan akter vijesti je politika. U vijestima se "svijet svakodnevno uvjerava da ima mnogo razloga da nastavi drhtati."¹⁷

Višestruke nesigurnosti, socijalne, političke, ekonomske, psihološke, opkolile su savremenog čovjeka. Svijet nikada nije bio manji. Sve je manje vremena. Najznačajniji mislilac danas koji piše o ubrzanju, Paul Virilio, u knjizi *Brzina i politika: esej o drmolgiji*, razumijeva da nesigurnosti rastu u svim oblastima društvenog života i vidi upravo neposrednu vezu između ubrzane tehnološke transformacije svijeta i globalne nesigurnosti.

Svijest o ubrzanju povijesti (povijest nije završila, ona se zgusnula)¹⁸ i neizvjesnosti njenog puta upućuje nas na ono što Hans Jonas naziva "heuristikom straha". Naime, tek ono unaprijed sagledano razaranja čovjeka, dakle i svijeta, pomoći će nam da dođemo do onog pojma i razumijevanja čovjeka (svijeta) koji treba sačuvati od razaranja, da bismo u strahu od toga, sagledavši posljedice – djelovali.¹⁹

Tjelesna usidrenost čovjeka u svijetu gdje on egzistira u "ekstatičkoj okrenutosti neizmjerne širini univrezuma koja kruži oko njega"²⁰ uvijek prikovan za svoju konačnost, u sjeni smrti, čime je određeno i obilježeno svo njegovo djelovanje i trpljenje, samoozbiljenje, nikada nije bila tema poznata po svojoj pristupačnosti. Sa iskustvom prethodnog stoljeća i početka ovog, misleći čovjek morao je na poseban način da osjeti i doživi dva stanja, kojima je oduvijek sklon – *strah i nada*.

No, svakako se mora priznati za pravo Blochu da se "nada u našem mučnom vremenu može daleko teže i nesigurnije verifikovati na činjenicama nego li strah koji u ovom svijetu ima hrane u izobilju."²¹

Nama, u svakom slučaju, ostaje onaj strah o kojem govori Kate Nesh: strah da smo zagazili u novi društveni reljef gdje nam stare mape možda neće biti od koristi.*

¹⁷ *Ibidem*, str.216.

¹⁸ Zbigniew Brzezinski: *Ibidem*, str.200.

¹⁹ Hans Jonas: Princip odgovornost – Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju, V.Masleša, Sarajevo, 1989.,str.47.

²⁰ Eugen Fink: *Igra kao simbol svijeta*, Demetra, Zagreb,2000.,str.58.

²¹ Ernst Bloch: Politička mjerenja, Svjetlost, Sarajevo, 1979.,str.246.

* Kate Nesh. Politička sociologija,2005.,str.267.

LITERATURA:

- Taylor, Charles: *Bolest modernog doba*, Circulus, Beograd,
- Taylor, Charles: *Prizivanje građanskog društva*, Circulus, Bgd, 2000.
- Beck, Ulrich: *Društvo rizika, u susret novoj moderni*, F.Višnjić, Bgd, 2001
- Bloch, Ernst: *Politička mjerenja*, Svjetlost, Sarajevo, 1979.
- Said, Edvard: *Neprihvatljiva bespomoćnost*(www.zarez.hr/98)
- Filipović, Muhamed: *Novi totalitarizam*(www.bhdani.com/arhiva)
- Arendth, Hannah: *Vita activa*, A.Cesarec, Zagreb, 1991.
- Heidegger, Martin: *Mišljenje i pevanje*, Nolit, Beograd, 1982.
- Fink, Eugen: *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*
- Fink, Eugen. *Igra kao simbol svijeta*, Demetra, Zagreb, 2000
- Hardt/Negri: *Imperij*, Arkzin, Zagreb, 2003.
- Lyotard, Jean Francois: *Postmoderno stanje*, Svetovi, Novi Sad, 1988.
- Nesh, Kate: *Politička sociologija*, 2005.
- Sloterdijk, Peter: *U istom čamcu – Ogled iz hiperpolitičke*, Circulus, Bgd, 2001.
- Foucault, Michel: *Nadzor i kazna*, Politička misao, Informator, Zagreb, 1994
- Gadamer, Hans-Georg: *Naslijeđe Europe*, MH, Targa, Zagreb, 1997.
- Gadamer, Hans-Georg: *Um u doba nauke*, Plato, Beograd, 2000
- Giddens, Anthony: *Posljedice modernosti*, F.Višnjić, Beograd, 1998.
- Jonas, Hans: *Princip odgovornost – Pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Logos V.Masleša, Sarajevo, 1999.
- Volkmann/Schluck: *Politička filozofija*, Naprijed, Zagreb, 1977.

Ljiljana DAPČEVIĆ-MARKOVIĆ

PRAVO NA PRIVATNOST I POSTUPANJE POLICIJE

Pojam standarda u radu policije

Izraz „standard“ potiče od engleske reči *standard* koja označava „svaku zakonom utvrđenu meru, normalnu meru, merilo, zakonsku novčanu stopu i sl., nešto što važi kao uzor, obrazac, što je priznato kao klasično.“¹

Iz ovog pojma može se izvesti pojam **pravnog standarda** kao *deo pravnog pravila ili odrediv pravni pojam, odnosno odredba*. Pravni standardi podrazumevaju pravna pravila koja mogu da važe na području jedne zemlje, te su nacionalnog karaktera, kao i pravila koja su utemeljena u raznim međunarodnim aktima, bilo da su neposredno propisana ili proizlaze iz tih akata.

Pojam **standarda u radu policije** ili **standarda policijskog postupanja** podrazumeva sve one pravne standarde koji se odnose na postupanje i rad policije, ali i one koji obavezuju i druge državne organe, koji imaju širi domašaj, pa se, samim tim odnose i na rad policije.² Predmet međunarodne pažnje oduvek je bila potreba regulisanja etičkih i pravnih standarda u vezi sa primenom ovlašćenja, upotrebom sile i vatranog oružja od strane policije i zaštite ljudskih prava pri tom postupanju. Međunarodna zajednica donela je čitav niz akata koji sadrže pravila policijskog rada sa očekivanjem da oni postanu deo nacionalnog prava kojim se uređuje postupanje policije, kao i da ih pripadnici policije dosledno sprovode.

Šire određenje pojma standarda polazi od toga da svaki pravni sistem počiva na različitim pravnim normama, vrednostima i procedurama, te da je prihvatanje zajedničkih vrednosti i standarda uslovljeno specifičnim potrebama, organizacionom kulturom i okruženjem svake države. Ovakve zajedničke vrednosti i kriterijumi, iako nisu definisani kao standard, zbog

¹ Prema: Vujaklija, M., *Lesksikon stranih reči i izraza*, Beograd, 1980, str. 869.

² Prema: Vujaklija, M., *Lesksikon stranih reči i izraza*, Beograd, 1980, str. 869

opšteg prihvatanja kao dobre prakse, zbog počivanja na „dovoljno širokoj saglasnosti“ imaju faktički karakter standarda. Smatramo da su ovakva pravila itekako značajna za rad policije.

Pravo na privatnost je jedno od najstabilnijih, ali i najdelikatnijih prava koje poznaju demokratska društva. Postoje najrazličitije definicije ovog prava i najrazličitije koncepcije privatnosti. Tako se pod privatnošću može podrazumevati „*pravo pojedinca, grupa ili institucija da sami za sebe odrede kada, kako i u kojoj meri će informacije o sebi saopštavati drugim licima*“³, čija prihvatljivost je u potenciranju prava odlučivanja kome, kada, kako i u kojoj meri će informacije biti saopštene.

Šire određenje ovog prava podrazumevalo bi nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta ličnosti, ličnog dostojanstva i sigurnosti, nepovredivost porodičnog života i sl.

Oblast zaštite i poštovanja prava na privatnost pri policijskom postupanju predmet su regulisanja međunarodnim pravilima i odredbama unutrašnjeg prava, te je to oblast gde postoje i važe odavno uspostavljeni standardi. Stoga ćemo u ovom radu analizirati pravo na privatnost sa stanovišta međunarodnih pravnih standarda, a ne stanovišta prihvaćene dobre prakse, budući da se radi o pravu koje je zbog svog značaja predmet detaljnog pravnog regulisanja.

Poréd neophodnosti poštovanja zakona pri poštovanju prava na privatnost, međunarodni standardi u radu policije ističu u prvi plan još i načelo srazmernosti - srazmernost je potrebna da bi se obezbedila ravnoteža između zaštite prava na privatnost i njegovog ostvarivanja.

U izlaganju koje sledi prikazaćemo način na koji je ovo pravo regulisano od strane Saveta Evrope, donošenjem Evropske konvencije o ljudskim pravima, Evropskog kodeksa policijske etike i Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu podataka. Istovremeno ćemo na primerima iz rada Evropskog suda za ljudska prava ukazati na rezonovanje Suda kada je postupanjem policije ovo pravo ugroženo. Takođe ćemo ukazati na način na koji ovo pravo tretira Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona koji su usvojile UN.

³ Prema: Westin, Alan, *Privacy and Freedom*, New York, 1967, str.7.

Evropska konvencija o ljudskim pravima

Pravo na poštovanje privatnog života i porodice, stana i prepiske predviđeno je članom 8 *Evropske konvencije o ljudskim pravima*, i izričito garantuje pojedincu pravo na privatnost, pravo na porodični život, pravo na poštovanje stana i pravo na poštovanje prepiske. Sva ova prava, koja ćemo sada i navesti se prepliću te ih je, često, teško posmatrati odvojeno:

1-Svako ima pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2-Državne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti i ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

Sadržina člana 8 Konvencije posebno ukazuje na obavezu države da poštuje pravo na privatnost, odnosno obavezu organa državne vlasti da se uzdrže od zadiranja u privatnu sferu pojedinaca (podsećamo da su titulari ovog prava sva fizička lica, bez obzira na starosnu dob, dok pravna lica, po tumačenjima Suda, mogu biti titulari prava na poštovanje stana, korespondencije, kao i prava na privatnost i prava na zaštitu podataka). Fizička lica mogu biti titulari ovih garancija, tako da su i maloletnici obuhvaćeni domašnjem normi koje regulišu pravo na privatnost.

Ovo pravo podrazumeva obavezu organa državne vlasti da se uzdrže od zadiranja u privatnu sferu pojedinaca, kao i da svojim pozitivnim delovanjem i merama u svom zakonodavstvu, sudskoj praksi i izvršnoj vlasti obezbedi uslove za poštovanje prava iz člana 8 Konvencije.

Kršenje prava na privatnost može da potiče i od pojedinaca ili institucija privatnog prava (neovlašćeno fotografisanje, tonsko ili audio snimanje, objavljivanje podataka ili fotografija). Kasnijim presudama⁴ Sud je potvrdio da je država potpisnica Konvencije dužna da obezbedi pravo na privatnost u svim njegovim aspektima, a ne samo od zadiranja države u privatnu sferu.

Pravo na privatnost se prema Rezoluciji Supštine Saveta Evrope, donetoj na 21. redovnom zasedanju u Stazburu, 1979. godine, određuje kao „**pravo pojedinca da živi sa minimumom uticaja sa strane. Ovo pravo se tiče**

⁴ ECHR, *Van Oosterwijk*, presuda od 6. 11. 1980, Series A, no. 40.

privatnog, porodičnog života u domu, fizičkog i moralnog integriteta, časti i ugleda, nedopuštenosti iznošenja nerelevantnih i iznenađujućih činjenica, neovlašćenog objavljivanja privatnih fotografija, zaštite od objavljivanja informacija koje su kao tajne saopštene pojedincima." Ovakvo određenje prava na privatnost potvrđivano je odlukama Suda, tako da ono obuhvata tri grupe slučajeva zaštite ovog prava: *štiti se fizički i moralni integritet pojedinaca, njihova privatna sfera i sloboda ličnosti.*

Koje su to situacije i koja uobičajena postupanja policije kada ona može da povredi ova prava? Koji standardi postoje u zaštiti ovog prava koje bi svaki policajac trebalo da zna?

Poznato je da je pravo na privatnost lica često ugroženo mogućom zluopotrebom ili *saopštavanjem podataka* koje policija sakuplja i uglavnom kompjuterski memoriše. U ove podatke često spadaju i podaci iz poslovnog i porodičnog života pojedinaca, kao i memorisanje ličnih podataka.

Jednako zadiranje u privatnost predstavlja i *tajno prisluškivanje, tonsko i audio- vizuelno snimanje*, čak i na javnim mestima, kao i *prisluškivanje i zapis telefonskih razgovora pojedinca*. Konvencija garantuje pravo na *poštovanje stana* u kome pojedinac živi. U najosetljivija pitanja ovog prava spada povreda prava na poštovanje stana u pretkrivičnom i krivičnom postupku, kao što je pretres stana⁵, ulazak u stan radi hapšenja osumnjičenog ili okrivljenog, pa čak i kada po nacionalnom zakonodavstvu ne postoje osnovi sumnje koji opravdavaju ograničenje prava na poštovanje stana. Primena ovih mera bez saglasnosti pojedinca predstavlja uvek povredu prava iz stava 1, člana 8 Konvencije, i zahteva opravdanje koje je predviđeno u stavu 2 istog člana Konvencije.

U stavu 2. člana 8 Evropske konvencije posebno se ističu zakonska ograničenja *„potrebna u demokratskom društvu“*, koja mogu ograničiti to pravo. Treba napomenuti da u uslovima posedovanja diskrecionih ovlašćenja, policija može da podvrgne tajnom nadzoru lice pod svojom nadležnošću. Iako Konvencija upotrebljava formulaciju *„u skladu sa zakonom“*, jasno je da države potpisnice određuju okolnosti i uslove pod kojima državni organi mogu da pribegnu tajnom ili potencijalno opasnom mešanju u pravo na poštovanje privatnog života ili prepiske.

⁵ Videti presudu Suda u slučaju *Niemitz* od 16. 12. 1992, Series A, no. 28, br.41.

Ovde je značajno pomenuti *princip proporcionalnosti*: mera ograničenja prava na privatnost treba da bude proporcionalna opštijem cilju koji se želi ostvariti primenom mere. U presudi *Silver*⁶, Sud je objasnio da *proporcionalnost* u ograničenju prava znači sledeće:

- a. neophodno u demokratskom društvu ne znači ujedno i nužno, niti poželjno, razumno ili dopušteno,
- b. države članice Konvencije uživaju izvesno diskreciono ovlašćenje u pogledu određenja onoga što se smatra „neophodnim u demokratskom društvu“, ali Sud ima konačnu reč i ceni sklad onoga što je preduzeto sa odredbama Konvencije. U slučaju *Olsson* (Series A, no. 130), Sud slično rezonuje: „Zakon koji daje neko diskreciono pravo sam po sebi nije protivrečan sa uslovom predvidljivosti, pod uslovom da su obim diskrecionog prava i način njegovog ostvarivanja dovoljno jasni, imajući u vidu legitiman cilj mere koja je u pitanju, a to je da se pojedincu da dovoljna zaštita od samovoljnog narušavanja njegovih prava.“
- c. izraz „neophodno u demokratskom društvu“ znači i kompatibilnost mere sa odredbama Konvencije.
- d. stav 2 člana 8 koji predviđa razloge za ograničenje prava iz prethodnog stava ima se *tumačiti usko*.

Mera kojom se pravo garantovano Konvencijom ograničava treba da bude *neophodna* da bi se postigao cilj, odnosno zaštita jednog od javnih interesa nabrojanih u stavu 2 člana 8 Konvencije. To je ujedno mera proporcionalnosti, koja, ukoliko ne postoji, onda se radi o povredi prava iz stava 1 člana 8 Konvencije.

Telefonski razgovori nisu izričito navedeni u članu 8 i oni se podvode pod pojmove „privatni život“ i „prepiska“, a ukoliko se prisluškuju telefonski razgovori koji se vode iz stana, bez obzira da li se razgovori vode na fiksnoj ili mobilnoj telefonskoj mreži, postoji povreda *prava na poštovanje stana*.⁷ Kako Sud rezonuje kada su u pitanju ova prava pokazaćemo na sledećim primerima:

U slučaju Klass (serija A, br 28) podnosilac zahteva žalio se zbog povrede člana 8 Konvencije, navodeći da mu je prisluškivanjem telefonskih razgovora od strane nemačkih službi bezbednosti povređeno pravo na privatnost. U ovom i u sličnim slučajevima radilo se o prisluškivanju advokatskih

⁶ Series A, no. 61, 25. 3. 1983.

⁷ Vidi. Jakšić, A., *Evropska konvencija o ljudskim pravima-komentar*, Beograd, 2006, str. 256.

kancelarija branilaca pripadnika terorističke grupe Bader-Meinhoff. Nemačka je ovu meru pravdala potrebama nacionalne bezbednosti i održanja javnog reda, što je dopušteno nacionalnim propisima.

Evropski sud za ljudska prava istakao je „mada se telefonski razgovori ne spominju izričito u stavu 1 člana 8 Konvencije, Sud smatra, kao i Komisija, da ovi razgovori spadaju pod pojam „privatni život“ i „prepiska“ na koje se odnosi ova odredba.“

Sud je istakao da države ugovornice, nemaju neograničenu slobodu da stavljaju lica pod tajni nadzor. Svestan opasnosti koju takav zakon predstavlja za podriivanje ili čak uništavanje demokratije sa obrazloženjem da je na taj način brani, Sud iznova ističe da države ugovornice ne smeju u ime borbe protiv špijunaže i terorizma, usvajati bilo koje mere koje smatraju adekvatnim. Sud u ovom slučaju, kao i u sličnim budućim, insistira na usvajanju odgovarajućih efikasnih *garancija protiv zloupotrebe*. Iako nije našao da se radi o povredi prava iz člana 8 Konvencije, Sud je smatrao da treba da utvrdi da li u nacionalnom pravnom sistemu postoji *efikasno pravno sredstvo* protiv odluka nacionalnih organa koji izdaju naredbu o prisluškivanju. Ako bi se stalo na stanovište da je nacionalni pravni poredak dužan da predvidi mogućnost upotrebe pravnog sredstva protiv odluke o prisluškivanju, to bi imalo za posledicu da preduzeta mera prestane da bude tajna, te se sa pravom postavlja pitanje njene celishodnosti. S druge strane, obaveza da nacionalni pravni sistem dopusti upotrebu delotvornog pravnog sredstva može da se argumentuje time da je to jedini način da se ostvari kontrola ograničenja prava na privatnost u okvirima čl. 8 stava 2 Konvencije. Ograničenje ovog prava nije dopušteno radi procesuiranja počinitelaca, već radi „sprečavanja nereda ili kriminala“.⁸

Rešavajući u slučaju *Malone* (serija A, broj 82), Sud se posebno osvrnuo na izraz „u skladu sa zakonom“ ističući da on ne upućuje samo na domaći zakon, već i na *kvalitet zakona*, od kog se zahteva da bude u skladu sa principom vladavine prava, što se izričito navodi u preambuli Konvencije. Sud ističe da „ovaj izraz tako podrazumeva, a to je i cilj i svrha člana 8, da mora da postoji mera pravne zaštite u domaćem zakonu od samovoljnog narušavanja od strane vlasti prava koja se štite stavom 1...Naročito tamo gde se neko ovlašćenje izvršne vlasti tajno izvršava, rizik od samovolje je očigledan...Ipak, zakon mora na dovoljno jasan način da građanima ukaže na okolnosti u kojima i uslove pod kojima vlasti imaju ovlašćenje da

⁸ Opširnije: Jakšić, A., *op. cit.* str. 245 i dalje.

pribegnu tajnom i potencijalno opasnom prisluškivanju s obzirom na pravo na poštovanje privatnog života i prepiske."

Ograničenja prava iz člana 8 moraju biti u skladu sa zakonom koji donosi Parlament, a ne opštim aktima koje npr. donose organi državne uprave, bez obzira da li im je to pravo dato ustavom ili ne. Ovde dolazi u obzir i primena međunarodnog prava, a posebno u situacijama kada se u jednom pravnom sistemu norme međunarodnog prava neposredno primenjuju.

Država i njeni organi dužni su da stvore uslove za *poštovanje prepiske*, što se tumači ekstenzivno, kao svaki oblik korespondencije pojedinca, uključujući i sve oblike pismenih saopštenja i telefonske razgovore, pri čemu obuhvata čitav postupak komunikacije, počev od odašiljanja pismena, prijema, kao i sredstvo same komunikacije i njegovu sadržinu. Prema mišljenju Suda iznetom u presudi **Taylor – Sabori** (presuda od 22. 10. 2002. br. 18) u prepisku spadaju i sledeći načini saopštavanja: e-mail, mobilni telefon, pejdžer, internet – komunikacija i sl.

Pored toga, država je dužna da u okviru stvaranja uslova za poštovanje prepiske, zabrani svaku kontrolu, cenzuru, zadržavanje pisama, njihovo otvaranje i čitanje. Interesantno je da Sud pod cenzurisanjem podrazumeva kopiranje saopštenja ili brisanje pojedinih delova.

Ilustrativan je slučaj **Hewit & Harman protiv UK** (predstavka br. 12175). Hewit je bio generalni sekretar Nacionalnog saveta za građanske slobode, a Harman je radio kao pravnik u Savetu. Savet je udruženje koje nadgleda i brani građanska i politička prava u Ujedinjenom Kraljevstvu.

Jedan bivši obaveštajac službi bezbednosti svedočio je da su imenovani bili tajno kontrolisani od strane službi bezbednosti.

Konstatujući da se radi o kršenju člana 8 Konvencije, Komisija je utvrdila da *čuvanje informacije o nečijem privatnom životu u tajnom policijskom dosjeu predstavlja narušavanje prava na poštovanje privatnog života koje jemči član 8, stav 1 Konvencije. Iz toga sledi da tajni nadzor radi prikupljanja i čuvanja informacija o nečijem privatnom životu takođe predstavlja kršenje ovog prava.*

Podnosioci su tvrdili da su bili *indirektno prisluškivani*, tj. beleženi su podaci o njima koji su se pojavljivali u prisluškivanim telefonskim razgovorima drugih lica. Komisija je konstatovala da „*prisluškivanje i snimanje takvih*

informacija, mada podnosioci nisu bili direktno prisluškivani, samo po sebi predstavlja narušavanje njihovog prava na poštovanje privatnog života i prepiske."

Razmatrajući da li je ovo narušavanje „u skladu sa zakonom“, Komisija je konstatovala da zakon mora da bude dovoljno pristupačan u smislu da građani imaju jasna saznanja o važenju zakona u konkretnom slučaju. Osim toga, neka norma se ne može smatrati zakonom ukoliko nije formulisana dovoljno precizno da omogući građaninu da reguliše svoje ponašanje. U ovom slučaju, aktivnosti službi bezbednosti preduzimane su prema direktivi koja, mada je objavljena, nije imala snagu zakona i nije predstavljala pravno punovažna pravila. Direktiva nije davala ni okvir koji bi sa neophodnim stepenom izvesnosti odredio obim i način ostvarivanja diskrecionog prava za vršenje tajne kontrole. Stoga je zaključila da narušavanje prava podnosioca na poštovanje privatnog života nije bilo „u skladu sa zakonom“ kao što zahteva član 8, stav 2 Konvencije.

Ograničenje prava na poštovanje prepiske treba da bude određeno i to ili naredbom sudije ili samim zakonom. *Naredba* treba da sadrži adresata, mesto u kome se mera primenjuje, vrste prepiske, dužinu trajanja mere i slično. Posebnu zaštitu uživa advokatska kancelarija i prepiska, a u slučaju **Golder**⁹ postavljeno je pravilo da zatvorenicima ni u kom slučaju ne može da se ograniči pravo na prepisku sa advokatom, kada su u pitanju građanske stvari. Zatvorske vlasti mogu da cenzurišu i pregladaju sadržinu pisama zatvorenika samo kada postoje opravdani razlozi, kao npr. upućivanje pretnji licima koja su van zatvorske ustanove, dogovaranje za izvršenje novih krivičnih dela i dr.

Evropski kodeks policijske etike

Gotovo od samog nastanka Savet Evrope se bavio pitanjima policije. Temeljne vrednosti Saveta Evrope – demokratija, vladavina prava, ostvarivanje i zaštita ljudskih prava, ostvaruju se i štite uz pomoć policije. Savet Evrope je, u uslovima kada mnoge njegove članice reorganizuju i reformišu policiju, pokušao da razjasni i definiše standarde koji se traže od policije u savremenom, demokratskom društvu. U uslovima „pokretnijih“ Evropljana i Evrope bez unutrašnjih granica nastala je težnja da se

⁹ Series A, no. 18 od 21. 2. 1975.

uspostave standardi koji prevazilaze nacionalne granice i istovremeno stvaraju poverenje u policiju.

Pored ovoga, Savet Evrope je razvio i aktivnosti kojima se promoviše svest o ljudskim pravima unutar same policije. Posebno je značajna obuka policijskih kadrova o ljudskim pravima sa ciljem podizanja svesti o ljudskim pravima na svim nivoima policije.

Rad Saveta Evrope na postavljanju ovih standarda obavlja se pod nadležnošću Komiteta Ministara i bavi se pretežno sledećim aspektima policijskog rada: prevencija kriminaliteta, zaštita svedoka i žrtava, maloletnička delikvencija, pritvor, korupcija, organizovani kriminal, kvalitetna kontrola policijskog rada, upravljanje i nadzor, zaštita podataka. Pravni instrumenti Saveta Evrope, konvencije i preporuke koje se odnose na policiju, razvijeni su u ovim okvirima.

Evropski kodeks policijske etike donet je sa ciljem da obezbedi skup principa i smernica za funkcionisanje i kontrolu policije u demokratskim društvima vođenim vladavinom prava. On počiva na principima koji su sadržani u Evropskoj konvenciji i nastoji da te principe prilagodi specifičnoj i zahtevnoj policijskoj službi.

Evropski kodeks policijske etike u delu koji se odnosi na *smernice za policijsku akciju* tretira i pravo na privatnost i to na sledeći način:

*-policija će se umešati u pravo pojedinca na privatnost samo kada je **to striktno potrebno i samo u cilju postizanja zakonitog cilja**. Pravo na privatnost uključuje prava obuhvaćena članom 8 Evropske konvencije: privatni život, porodični život, stan i pošta. Ovo ukazuje da se mešanje u privatnost uvek mora smatrati izuzetnom merom i da, čak i kada je opravdano, ne bi trebalo da uključuje više mešanja nego što je apsolutno neophodno;*

*-prikupljanje, čuvanje i korišćenje podataka od strane policije, biće **sprovedeno u skladu sa međunarodnim principima zaštite podataka i biće posebno ograničeno do mere koja je potrebna za postizanje zakonitih, osnovanih i specifičnih svrha**. Nekontrolisano korišćenje ličnih podataka može predstavljati kršenje prava na privatnost. U cilju izbegavanja eventualnih zloupotreba, faze prikupljanja, čuvanja i korišćenja ličnih podataka moraju biti vođene principima zaštite podataka. Ovo pitanje regulisano je i *Preporukom No. R(87)15 Saveta Evrope, koja uređuje korišćenje ličnih podataka u policijskom sektoru.**

Konvencija o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu podataka

Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) je među prvima donela **Smernice o zaštiti sfere privatnog života i o prenosu ličnih podataka preko državnih granica**.¹⁰ Ove smernice su donete na osnovu iskustva desetak zemalja koje su sedamdesetih godina prošlog veka usvojile zakone koji se odnose na pitanja zaštite ličnih podataka i sadrže sledeća načela: **načelo uvođenja ograničenja prilikom prikupljanja ličnih podataka, načelo relevantnosti i kvaliteta prikupljenih podataka, načelo ograničenog korišćenja prikupljenih podataka, načelo staranja o osiguranju podataka, načelo otvorenosti informacija, načelo učešća subjekata informacionog sistema i načelo odgovornosti.**

Gotovo u isto vreme Savet Evrope je usvojio **Konvenciju o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka**¹¹. Mnoge evropske države su na bazi ove Konvencije zakonski i sistematski započele da uređuju ovu oblast, što je od značaja imajući u vidu potrebu država da formiraju brojne i raznovrsne evidencije o građanima i da ih slobodno razmenjuju i paralelnih zahteva savremenog društva za zaštitom ličnosti, sloboda i prava, posebno prava na privatnost.

Cilj donošenja Konvencije jeste davanje garancije svakom fizičkom licu poštovanja njegovog prava na privatnost. Konvencijom je određeno da lični podaci treba da poseduju određene kvalitete: *da se zakonito pribavljaju i obrađuju, da se unose u zbirke podataka za tačno utvrđene i legitimne svrhe i da se koriste namenski, da su adekvatni, relevantni i odgovarajućeg obima u odnosu na svrhu za koju su uneti, da su brižljivo složeni i blagovremeno dostupni i da su pohranjeni u obliku koji omogućuje identifikaciju zainteresovanih lica i to u neophodnom unapred dogovorenom periodu.*

Konvencijom je predviđena i posebna kategorija ličnih podataka, a to su oni koji se odnose na rasnu pripadnost, političko opredeljenje, versko ili drugo ubeđenje, zdravstveno stanje ili seksualni život, kao i podaci iz kaznene evidencije (član 6). Posebnost ovih podataka je što se oni odnose na najosetljiviji deo ljudske privatnosti, te se mogu obrađivati samo ukoliko domaće zakonodavstvo za to pruži određene garantije. Sledeći član

¹⁰ *Guidelines on the Protection of Privacy and Transborder Flows of Personal Data*, September 23 rd, 1980, OECD, Paris

¹¹ *Convention for the protection to individual with regard to automatic processing of personal data*, September 22 nd, 1980, Strasbourg

Konvencije bliže određuje bezbednosne mere kojima se pohranjeni lični podaci štite od slučajnog ili neodobrenog uništenja, slučajnog gubitka i neodobrenog korišćenja, menjanja ili difuzije. Svako fizičko lice ima pravo da dobije informaciju o postojanju zbirke ličnih podataka koji se na njega odnose i da mu se ti podaci dostave u razumljivom obliku, da se na njegov zahtev, ukoliko je potrebno, izvrši ispravka ili brisanje podataka koji su obrađeni suprotno odredbama domaćeg zakonodavstva kao i načelima Konvencije.

Izuzetak i odstupanja od ovih pravila, a što treba da bude uređeno domaćim zakonima, jesu situacije koje „predstavljaju neophodnu meru u jednom demokratskom društvu“, što je izraz koji može biti vrlo široko tumačen, iako je članom 9 određeno da su to situacije zaštite bezbednosti države, kada je u pitanju interes javne bezbednosti, suzbijanje krivičnih dela ili su u pitanju monetarni interesi države. Kako bi se izbeglo da se zbog ovakvog širokog određenja, Konvencija okrene protiv same sebe i svog osnovnog cilja, neophodno je da se domaćim zakonima, konkretno i precizno ovo reguliše.

Kako bi se olakšala i poboljšala primena ove Konvencije formiran je Savetodavni komitet, sastavljen od po jednog predstavnika i njegovog zamenika svake strane ugovornice.

Većina evropskih država je uskladila svoje odgovarajuće zakonom sa odredbama ove Konvencije, pa je još Savezna Republika Jugoslavija usvojila Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti lica u odnosu na automatsku obradu ličnih podataka.¹²

Značaj ove Konvencije za rad policije je upravo zbog specifičnosti podataka o licima koje policija prikuplja i koristi, te je potrebno da pored standarda utvrđenih ovom Konvencijom, to pitanje reguliše i posebnim nacionalnim zakonima.

Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu zakona

Ovaj Kodeks usvojen je od strane Generalne skupštine UN rezolucijom 34/169 od 17. decembra 1979. godine. Možemo ga svrstati u pravne izvore standarda policijskog postupanja od isključivog značaja za policiju. Iako se u članu 1 koristi termin „pripadnici službe za sprovođenje zakona“, on se

¹² Sl.. list SRJ (Međunarodni ugovori), br. 1/1992.

odnosi pre svega na lica koja sprovode ovlašćenja policije (posebno hapšenja i privođenja), a u zemljama gde ta ovlašćenja sprovode uniformisane ili neuniformisane vojne vlasti ili snage državne bezbednosti, upotrebljeni termin odnosiće se i na pripadnike tih službi. Standard visokog stepena odgovornosti koji zahteva njihova profesija apostrofiran je već u ovom prvom članu.

Već smo govorili o poverljivosti podataka i obavezi onih službenih lica koja su ih u vršenju službe saznali, da sačuvaju njihovu poverljivost. Izuzetak je ukoliko obavljanje dužnosti ili zadovoljenje pravde izričito nalažu suprotno. Pri utvrđivanju ovakvog standarda pošlo se od toga da, po prirodi posla, lica odgovorna za primenu zakona često dolaze u posed informacija koje se mogu odnositi na privatni život ili mogu biti štetne po interese ili ugled drugih osoba, te, stoga, *čuvanje i korišćenje ovih informacija treba da bude brižljivo, a njihovo objavljivanje moguće je samo iz službenih razloga ili postupka koji se vodi.*

Pravo na privatnost u pozitivnom zakonodavstvu Srbije

Ustav Republike Srbije iz 2006. godine u članu 20 propisuje pod kojim uslovima je moguće vršiti ograničenja ljudskih i manjinskih prava od strane nadležnih organa, i to samo onda kada Ustav ta ograničenja dopušta i u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenih prava. Prilikom ovakvih odstupanja svi državni organi treba da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničavanja, prirodi i obimu ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha postigne manjim ograničenjima prava.

Članom 41 Ustava garantovana je *nepovredivost tajnosti pisama i drugih sredstava komuniciranja*. Moguća odstupanja dozvoljena su samo na osnovu *odluke suda, vremenski ograničeno* i ako je to *neophodno* radi vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije na način predviđen zakonom. Zaštita podataka o ličnosti zajemčena je odredbom člana 42 Ustava, prema kojem se *prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom*. Zabranjena je i kažnjiva svaka upotreba podataka o ličnosti protivno svrsi za koju su prikupljeni, u skladu sa zakonom, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije. Takođe, svako ima pravo da bude obavešten

o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravu na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe.

Ove odredbe Ustava dalje su razrađene odredbama **Krivičnog zakonika** kojima su inkriminirana sledeća dela: neovlašćeno otkrivanje tajne (član 141 KZ RS), povreda tajnosti pisama i drugih pošiljki (član 142 KZ RS), neovlašćeno prisluškivanje i snimanje (član 143 KZ RS), neovlašćeno fotografisanje (član 144 KZ RS), neovlašćeno objavljivanje i prikazivanje tuđeg spisa, portreta i snimka (član 145 KZ RS) i neovlašćeno prikupljanje ličnih podataka (član 146 KZ RS).

Zakon o policiji već na samom početku, u Osnovnim odredbama, ističe da policija prilikom pružanja zaštite, pojedina prava i slobode može ograničiti samo pod uslovima i na način utvrđen Ustavom i zakonom.

U delu koji govori o policijskim ovlašćenjima, Zakon o policiji nabroja sledeća ovlašćenja koja se odnose na pravo na privatnost: policijsko opažanje i opserviranje, prikupljanje, obrada i korišćenje ličnih podataka, snimanje na javnim mestima i mere ciljane potrage.¹³

Radi provere dobijenih podataka i formiranja predloga nadležnim organima ovlašćena službena lica mogu, pre postojanja osnova sumnje da je izvršeno krivično delo ili prekršaj, putem **policijskog neposrednog ili prikrivenog opažanja, opserviranja**, da prikupljaju obaveštenja i podatke od koristi za utvrđivanje da li su se stekli osnovi sumnje da je izvršeno krivično delo ili prekršaj. Zakon posebno naglašava da se opserviranje vrši na javnim i drugim mestima, bez zadiranja u pravo na privatnost bilo kog lica.

Policija ima ovlašćenje da **prikuplja, obrađuje i koristi lične podatke o licima**¹⁴ radi sprečavanja i otkrivanja krivičnih dela i prekršaja i radi pronalaženja njihovih učinilaca. Tako policija vodi evidencije:

¹³ Ova ovlašćenja neki autori svrstavaju u *proaktivna* ili *preventivna* ovlašćenja policije, koja omogućavaju prikupljanje dokaza u borbi protiv najtežih oblika kriminala: opširnije: Milošević, M., Matić, G., *Posebne dokazne radnje kojima se zadire u pravo na privatnost - pozitivnopravni i uporednopravni aspekti*, Bezbednost, br.1/07, str. 9 i dalje.

¹⁴ Prema Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti iz 1998. godine pod ličnim podacima se podrazumevaju informacije koje su sadržane u zbirkama podataka, a koje se odnose na privatnost, integritet ličnosti, lični i porodični život i druga lična prava koja su u vezi sa identifikovanim licem ili licem koje se može identifikovati. Posebnu kategoriju podataka predstavljaju podaci o rasnom poreklu, nacionalnoj pripadnosti, religioznim i drugim uverenjima, političkim i sindikalnim opredeljenjima i seksualnom životu, kao i o zdravstvenom stanju i osuđiva-

- lica kojima je po bilo kom osnovu ograničena ili oduzeta sloboda (radi se o primeni mera dovođenja, zadržavanja, ograničenja kretanja, lišavanja slobode i sl.);
- lica za koja postoje osnovi sumnje da su učinila krivična dela ili prekršaje;
- učinjenih krivičnih dela za koja se goni po službenoj dužnosti, prekršaja i lica oštećenih tim delima;
- učinjenih krivičnih dela nepoznatih učinilaca za koja se goni po privatnoj tužbi;
- traženih dela i predmeta i lica kojima je zabranjen ulazak u zemlju;
- provera identita lica;
- lica nad kojima je sprovedeno utvrđivanje identiteta, daktiloskopiranih lica, fotografisanih lica i DNK analiza;
- operativnih izveštaja, operativnih izvora saznanja i lica pod posebnom policijskom zaštitom;
- primenjenih operativnih i operativno-tehničkih sredstava i metoda;
- događaja;
- upotrebljenih sredstava prinude, i
- pritužbi.

Druge podatke o ličnosti policija može sakupljati, obrađivati i koristiti samo ako je za to ovlašćena drugim zakonom i ako obezbeđuje zakonom utvrđenu zaštitu tih podataka. Zakon o policiji obavezuje ovlašćena službena lica da lične podatke do kojih dođe u vršenju svojih poslova, čuva kao poverljive i koristi ih u skladu sa zakonom.

Zakon je odredio i *uslove davanja ličnih podataka drugim organima i telima*, kao i inostranim policijskim organima. Podaci koji se odnose na broj krivičnih dela, na prijavljena i oštećena lica mogu se davati stručnim i naučnim ustanovama za potrebe naučnoistraživačkog rada. Lični podaci mogu se dostavljati drugim organima pod uslovom da je organ koji ih traži zakonom ili drugim propisom ovlašćen da ih traži i prima, da su mu ti podaci neophodni za izvršavanje poslova iz njegove nadležnosti, te da ih nije moguće pribaviti na drugi način ili bi to iziskivalo nesrazmerno visoke troškove (načelo ekonomičnosti postupanja). Saglasno unapred utvrđenim pravilima o međunarodnoj policijskoj saradnji, lični podaci se mogu dostaviti i inostranim policijskim organima i određenim međunarodnim organizacijama, na njihov zahtev.

nosti građana. Zbirka ličnih podataka je uređen skup ličnih podataka (evidencija, registara ,datoteka i sl.), bez obzira na oblik iskazivanja i sredstva za njihovo čuvanje.

Postavlja se pitanje *odnosa lica prema podacima* koji se o njemu vode, te mogućnosti da interveniše u situacijama kada sumnja u njihovu tačnost. Zakon o policiji je utvrdio da se podaci iz evidencija koje su napred navedene mogu dati samo licu na koje se odnose, i to od njihovog unošenja do brisanja iz evidencije. Policija će ove podatke dati licu, na sopstveni zahtev, u roku od 60 dana od prijema zahteva tog lica. Pružanje podataka može se rešenjem odbiti ako bi to ugrozilo izvršenje policijskih poslova, bezbednost ljudi i imovine ili bi moglo naneti štetu interesima trećih lica. Ukoliko lice o kome se podaci vode ukaže na njihovu netačnost ili policija sama utvrdi da su netačni, prikupljeni podaci moraju se odmah brisati. Policijski službenik ovlašćen za davanje podataka mora uvek zaštititi identitet lica koje je dalo obaveštenje.

Nadzor nad radom informacionog sistema u kome su sadržane propisane evidencije vrši organ koji je nadležan za zaštitu ličnih podataka, saglasno zakonu kojim se uređuje zaštita ličnih podataka.

Policijski službenici dužni su da čuvaju službene podatke za koje su saznali u službi ili povodom vršenja službe, a čije bi otkrivanje otežavalo ili narušavalo izvršavanje zadataka policije ili narušavalo zakonom zaštićena prava trećih lica. *Službenim podacima* smatraju se:

1. *svi podaci koji su zakonom ili propisima donetim na osnovu zakona određeni kao poverljivi;*
2. *podaci i dokumenta koji su opštim aktima utvrđeni kao poverljivi;*
3. *podaci i dokumenti označeni kao poverljivi od strane drugih organa ili pravnih lica;*
4. *mere, radnje, podaci i drugi izvori informacija čije bi saopštavanje bilo štetno za interes fizičkih ili pravnih lica, kao i za uspešno obavljanje službenih poslova.*

Obaveza čuvanja službenih podataka traje i posle prestanka radnog odnosa u Ministarstvu.

Iako Zakon o policiji u ovom delu govori samo o obavezi policijskih službenika da čuvaju službene podatke, smatramo da se to treba odnositi na sve zaposlene u policiji, dakle i one koji nemaju status policijskih službenika, budući da su oni često prirodom svog posla i radnog mesta (evidentičari, arhivari i sl.) u poziciji da saznaju takve podatke.

Ovo je delimično korigovano u delu kojim je regulisana *disciplinska odgovornost* gde se u pogledu mogućih povreda radnih obaveza i dužnosti

ne pravi razlika između policijskih službenika i zaposlenih u Ministarstvu, već se jednako za sve kao teža povreda radnih obaveza i dužnosti određuje: odavanje poverljivih podataka utvrđenih zakonom, drugim propisom ili aktom i davanje podataka neovlašćenim licima (član 157 Zakona o policiji). Za ove povrede radnih obaveza i dužnosti može se izreći novčana kazna u iznosu od 30 do 50 odsto od mesečne plate zaposlenog u vremenu od jednog do tri meseca, zaustavljanje u napredovanju u više zvanje u trajanju od šest meseci do dve godine, raspoređivanje na drugo radno mesto u trajanju od šest meseci do dve godine i prestanak radnog odnosa (član 159 Zakona o policiji).

Snimanje na javnim mestima predstavlja trajni akustički i video nadzor javnih mesta na kojima se učestalo vrše krivična dela ili prekršaji, a u cilju njihovog sprečavanja. Ovo pravo ovlašćeno službeno lice može da koristi kada prilikom javnog okupljanja dođe do ugrožavanja života i zdravlja ljudi ili imovine. Nameru da fotografiše ili video snimi policija treba javno da saopšti.

Mere ciljane potrage moguće je primeniti radi hvatanja i privođenja nadležnom organu lica za koje se osnovano sumnja da je izvršilo krivično delo za koje je po zakonu propisana kazna zatvora od četiri ili više godina i za kojim je raspisana međunarodna poternica, a u slučaju da se drugim merama to lice ne može uhvatiti ili privesti. Pri primeni ovog ovlašćenja policija koristi specijalne istražne tehnike utvrđene zakonom kojim se uređuje krivični postupak.¹⁵ U specijalne istražne tehnike koje su na raspolaganju policiji na polju suprotstavljanja najtežim oblicima kriminala spadaju:

- policijska prisмотра i dugotrajni policijski nadzor određenih javnih mesta i osumnjičenih osoba,
- tajno praćenje, fotografisanje i dokumentovanje kretanja osumnjičenih lica i njihovih aktivnosti, bez znanja i saglasnosti najmanje jednog od lica nad kojima se mera primenjuje,
- korišćenje uređaja za praćenje i pozicioniranje, kako bi se od strane policije identifikovala lokacija osumnjičenog lica ili objekta,

¹⁵ Primena specijalnih istražnih tehnika predviđena je odredbom člana 20 Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, kojom su obavezane države potpisnice ove Konvencije da obezbede u okviru svojih mogućnosti u svom domaćem zakonodavstvu korišćenje specijalnih istražnih tehnika.

- tajno nadgledanje razgovora, što podrazumeva nadgledanje, snimanje i transkribovanje razgovora osumnjičenih lica bez znanja ili pristanka barem jednog od lica koja su podvrgnuta ovoj meri,
- praćenje telefonskog saobraćaja pribavljanjem izveštaja od ovlašćenog operatera o telefonskim pozivima usmerenim od ili prema telefonskom broju osumnjičenog lica,
- pretres poštanskih pošiljki putem uvida u sadržaj pisama, telegrama i drugih pošiljki, uključujući tu i elektronsku poštu, koji su upućeni od ili prema osumnjičenom licu,
- otkrivanje finansijskih podataka i praćenje finansijskih transakcija pribavljanjem informacija od banke ili druge finansijske organizacije o stanjima računa, depozita i drugih novčanih transakcija,
- izvršenje simulovanih krivičnih dela (korupcije ili kupovine predmeta krivičnog dela od osumnjičenog, a koji mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku),
- upotreba informatora ili doušnika, prikriivenog islednika i svedoka saradnika, sa ciljem prikupljanja saznanja o delovanju osumnjičenih, a preko trećih lica koja su sa njima u određenom odnosu.¹⁶

Mere ciljane potrage, na predlog direktora policije, odobrava odlukom predsednik Vrhovnog suda Srbije u roku od 72 časa od podnošenja predloga, a u slučaju njegove sprečenosti sudija tog suda koji je određen da po ovim predlozima odlučuje. Odobrene mere mogu se primenjivati najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga mogu se produžiti za još šest meseci.

Kada razlozi hitnosti to zahtevaju, mere ciljane potrage može svojim rešenjem naložiti direktor policije, uz prethodno pribavljenu pisanu saglasnost za početak primene odgovarajućih mera predsednika Vrhovnog suda Srbije, odnosno ovlašćenog sudije. U ovom slučaju pisani predlog za primenu odgovarajućih mera dostavlja se u roku od 24 časa od dobijanja saglasnosti.

Podaci dobijeni merama ciljane potrage ne mogu se koristiti kao dokaz u krivičnom postupku, i oni se, po okončanju ciljane potrage, dostavljaju predsedniku Vrhovnog suda Srbije, odnosno ovlašćenom sudiji koji je dužan da ih uništi i o tome sačini zapisnik.

¹⁶ Opširnije o pojmu informatora i prikriivenog islednika u: Milošević, M., Matić, G., *ibidem*, str. 14 i 15.

Privatna bezbednost i pravo na privatnost

U uslovima kada u Srbiji prema nekim procenama oko 40.000 ljudi obavlja poslove tzv. privatne bezbednosti, a dobar deo njih „detektivske“ i poslove „privatnih istražitelja“, postavlja se pitanje zakonskog okvira njihovog rada i primene određenih mera kojima se pravo na privatnost, o čijoj delikatnosti smo govorili, ugrožava. Ovo dodatno usložnjava i stav Evropskog suda za ljudska prava o odgovornosti države za odsustvo pravne regulative i potencijalnog kršenja prava na privatnost.

Ovo pravo, tumačenjem odredbi Evropske konvencije i praksom Suda, podrazumeva obavezu organa državne vlasti da se uzdrže od zadiranja u privatnu sferu pojedinaca, kao i da svojim pozitivnim delovanjem i merama u svom zakonodavstvu, sudskoj praksi i izvršnoj vlasti obezbedi uslove za poštovanje ovog prava.

Kršenje prava na privatnost može da potiče i od pojedinaca ili institucija privatnog prava (neovlašćeno fotografisanje, tonsko ili audio snimanje, objavljivanje podataka ili fotografija). Kasnijim presudama Sud je potvrdio da je država potpisnica Konvencije dužna da obezbedi pravo na privatnost u svim njegovim aspektima, ne samo od zadiranja države u privatnu sferu, već i neovlašćenog postupanja institucija privatnog prava.

Ovo samo pojačava potrebu što hitnijeg normativnog regulisanja oblasti privatne bezbednosti, u pogledu ovlašćenja koja im se daju ili mogu dati, jer, osim prava na privatnost, njihovom neadekvatnom aktivnošću mogu i neka druga prava garantovana Konvencijom, biti grubo povređena. Stoga, ne treba da budemo iznenađeni tužbom pojedinaca predatom Evropskom sudu u Strazburu protiv države zbog narušavanja prava na privatnost od strane privatnih agencija, a kao posledica pravne neuređenosti ove oblasti. To je istovremeno i razlog više da pristupimo što hitnijem pravnom uobličavanju oblasti privatne bezbednosti.

9 771512 550000

ISSN 512-5505